

Jog

történeti szemle

2007
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A párizsi békeszerződés és
a Szociáldemokrata Párt

A gyülekezési jog
elméletének és
gyakorlatának története
Magyarországon 1989-ig

Borsod vármegyei
boszorkányperek
jogtörténeti elemzése

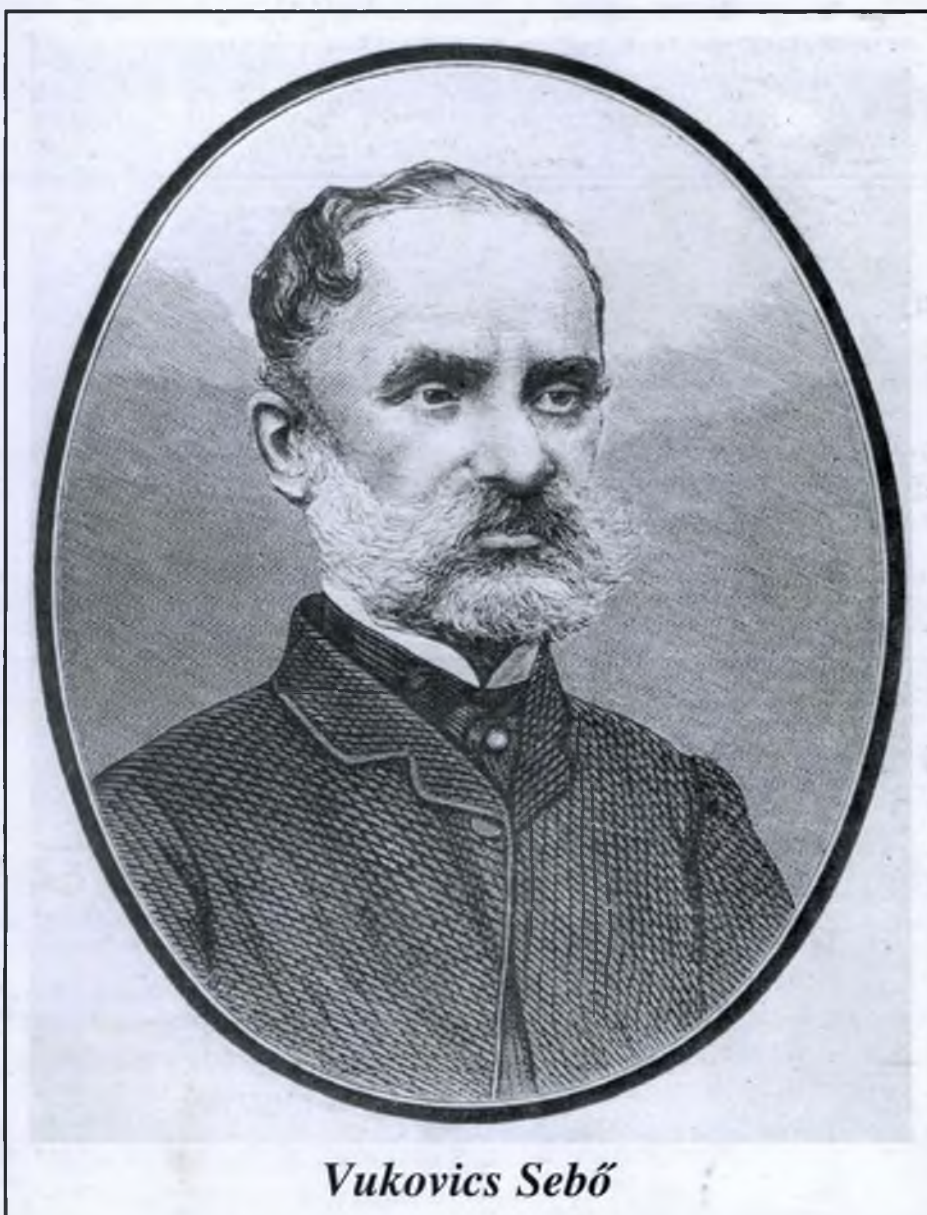
Horvát Boldizsár az
1861. évi országgyűlésben

Két Habsburg–Jagelló
házasság 1515-ben

Az 1849. július 28-i
nemzetiségi törvény és a
közép-európai
alkotmányfejlődés

Csődeljárás és csődbüntetés
a reformkorban

Szlovákia a születendő
Csehszlovákia koncepcióiban

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FÖGLEIN Gizella: A párizsi békeszerződés és a Szociáldemokrata Párt	1
HORVÁTH Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig	4
KONCZ Ibolya Katalin: Borsod vármegyei boszorkányperek jogtörténeti elemzése	15
MEZEY Barna: Horvát Boldizsár az 1861. évi országgyűlésben	19
Werner OGRIS: Két Habsburg–Jagello-házasság 1515-ben	29

MŰHELY

DERES Petronella: Az alkohol hatására elkövetett bűncselekmények büntető anyagi jogi értékelésének szabályozástörténete (a kezdetektől a Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezéséig)	36
KERTÉSZ Gábor: Csődeljárás és csődbüntetés a reformkorban	40

ELŐADÁS

Peter MOSNÝ: Szlovákia a születendő Csehszlovákia koncepcióiban	46
RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés	52

DISPUTA

SZILÁGYI Péter: A törvénybe foglalt jogtalanság és jogszerű ellenállás kérdéséről – Ságvári Endre kapesán	63

SZEMLE

Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére – SZEKERES Róbert	70
Ezerkilencszázötvenhatról a dokumentumok fényében. Sub clausula 1956 – VÖLGYESI Levente	73
Angol nyelvű tanulmánykötet az 1956. évi magyar forradalomról – BATHÓ Gábor	75
Köztársaság a modern kori történelem fényében – KÉPES György	76
Fejezetek az európai jogi kultúrtörténetből – SÁNDOR István–SZALÓKI Gergely	78
Rosszul tudtuk. Béli Gábor: A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka (1268–1351) című PhD értekezéséről – JUHÁSZ Botond	83
Gondolatok az OTDK döntőjéről, a jogtörténeti és római jogi tagozat üléseiről – SÜDI Gergely	84
Az OTDK Jogtörténeti és Római jogi Szekciójának előadásainak kivonatai	86
Alkotmánytörténeti konferencia az osztrák–magyar kiegyezés 140. évfordulója alkalmából – FREY Dóra	96

HÍREK

E számunk szerzői	100

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Vukovics Sebő (Fiume, 1811 – London, 1872. november 17.):

jogász, a reformkori liberális ellenzék tagja, 1848-ban országgyűlési képviselő, a délvidék főköormánybiztosa, 1849. május 2.–augusztus 11. között a Szemere-kormány igazságügy-minisztere. 1856-ban Londonban befejezett Emlékirata fontos történelmi forrás (kiadta: Bessenyei Ferenc [Bp., 1894], utóbb Katona Tamás [Bp., 1982])

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srdan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felölős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Öt nappal azután, hogy a főváros budai oldalán elhallgattak a fegyverek, 1945. február 18-án újraindult a Szociáldemokrata Párt (SZDP) központi lapja, a *Népszava*,¹ majd mintegy negyedév alatt feléledtek vagy megalakultak a koalíciós és az ellenzéki pártok lapjai is. Budapestre hamar visszatért a pezsgő szellemi és kommunikációs atmoszféra. 1946-ban az angol *The Times* újságírója már így jellemezte az országot: „Az idegent meglepi az élénk intellektuális tevékenység, ami Magyarországon megmutatkozik a beszélgetések során vagy nyomtatásban. A Balkánon tapasztalható szellemi sterilitáshoz képest Magyarország a kultúra és a szabadság oázisának tűnik.”²

Az 1945. decemberi, moszkvai külügyminiszeri értekezlet megnyitotta az utat a magyar béke-előkészítés előtt. Sorra jelentek meg – a pártok, így az SZDP külpolitikai szakértőitől, publicistáitól származó – elemző, bíráló, figyelmeztető megnyilvánulások, cikkek, amelyek többnyire az aktuális belpolitikai helyzetnek megfelelően értékelték a béke-előkészítő tevékenységet. A Szociáldemokrata Párt megosztott volt. Vezetőinek és publicistáinak egy része a kommunista álláspontot képviselte,³ mások helyeselték az etnikai alapú határmódosítást.⁴ A Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályánál az SZDP két szakértője Szalai Sándor és Száva István volt. 1946 tavaszán és nyarán, a koalíciós konszenzus alapján meghozott döntéseknek köszönhetően kristályosodtak ki a magyar békecélok. Ezek – eltekintve a Külügyminiszterek Tanácsa 1946. május 7-ei döntése utáni rövid elbizonytalanodás időszakától – egészen a konferencia által Magyarországgal kapcsolatban meghozott határozatokig (a sajtó által is) támogatott békecélok voltak.

A csehszlovák–magyar kapcsolatokról

A szociáldemokrata fórumok 1945 folyamán főleg a csehszlovákiai magyarok helyzetével foglalkoztak. A Csehszlovák Szociáldemokrata Párt 1945. október 18–21-ei kongresszusán járt magyar delegáció tapasztalatairól október 31-én Szalai Sándor pártközi értekezleten tartott beszámolót. Szalai szerint Zdeněk Fierlinger a csehek álláspontját képviselte, „akik jól érzik, hogy Csehszlovákiának a magyar kérdésben tanúsított magatartása a világközvéleményben nem talál kedvező fogadtatásra; ez bár kellemetlen számukra, mégsem tudnak ellene tenni, minthogy a szlovákokkal szemben nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt a kérdést hatalmi szóval döntsék el.”⁵

Szalai, mintegy összegzésként, illúziómentes következtetésre jutott. „Mindamellett nem szabad elfelejtenünk, hogy mind a csehek, mind a szlovákok egy győztes állam politikáját folytatják, és fölényérzésük nem rendült meg. Győztes állam politikájukból ered, hogy két kérdésben nem lehet velük tárgyalásokat folytatni; az egyik a határkérdés, a másik az esetleges lakosságcsere után visszamaradt kisebbség jogainak védelme.

TANULMÁNYOK

Föglein Gizella

A párizsi béke és a Szociáldemokrata Párt

Kisebbségi jogokat nem kérnek, és nem adnak. Ezt a két kérdést a békekonferenciának kell majd megoldania.”⁶ Szalai drámai értékelése reálisnak bizonyult...

Orosz–csehszlovák megállapodás a magyarok kitelepítéséről?

A Szociáldemokrata Párt Külpolitikai és Nemzetiségügyi Osztálya 1946. február 9-ei ülésének egyik témája a magyarok kitelepítéséről szóló esetleges orosz–csehszlovák megállapodás volt. A jegyzőkönyv Bán Antal szavait ekképpen rögzítette: „Nézete szerint Oroszország érdeklődését is lehet úgy felkelteni, hogy inkább mellénk álljon, mint Maniuék (Juliu Maniu, román politikus – F. G.) mellé. Kijelenti, hogy csehszlovák–orosz megállapodás a magyarok kitelepítéséről nincsen. Mindössze Molotoff (Vjacseszlav Mihajlovics Molotov, szovjet külügyminiszter – F. G.) tett egy odavetett megjegyzést valamelyik fogadáson. Ezt azonban az oroszok kereken tagadják, erről írás nincsen.”⁷

A témát Száva István folytatta: „ha nincs is orosz–cseh szerződés a kitelepítésre nézve, a csehek igyekeznek elhitetni, hogy ilyen megállapodás létezik. Ezt egyébként orosz részről soha nem cáfolták. Kétségtelen, hogy a Szovjetunió részéről kétszínű játék folyik. A magyaroknak Csehszlovákiából való kitelepítése eddig nem sikerült. De ebbe a szlovákok nem törődtek bele. Kerestek és keresnek szövetségeseket, igyekeznek a Kis-Entente-ot feltámasztani, amely kísérlet 50%-ban sikerrel járt, sőt elég jó visszhangot talált. A csehszlovákok propagandája bizonyítani igyekszik, hogy Magyarországon a Horthy-rezsim folytatódik, ugyanazon garnitúrával, más szerepekkel, a Szent István-i birodalom ábrándja tovább él... A két munkáspárt az, amelynek külföldi összeköttetései vannak. De a Kommunista Párt moszkvai külpolitikát követ, nálunk azonban tudják, hogy ez nem áll. És ez kötelez bennünket.”⁸ Az önálló szociáldemokrata külpolitikai szándék megfogalmazása egyértelmű volt, megvalósulása viszont más dimenzióban dőlt el.

A béke-előkészítés minden szakaszában megfigyelhető, hogy az összes párt, így az SZDP és a közvélemény is – ismerve a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szovjetunió kapcsolatát – a kommunisták megnyilatkozásából próbált meg következtetéseket levonni az ország hatalmas, új szomszédjának a magyar béketervekkel kapcsolatos hozzáállására, a lehetőségek feltérképezésére.

A román–magyar lakosságcsere-ajánlatról

Az SZDP Külpolitikai és Nemzetiségügyi Osztályának ugyancsak 1946. február 9-ei ülésén szóba került még a székelyföldi lakosságcsere is. E kérdésben Horváth Zoltán tartott tájékoztatót: „a Romániában küszöbönálló válásztások, amelyek előreláthatólag Maniu–Brătianu-többséget (Juliu Maniu és Dinu Brătianu – F. G.) foglalkoztatnak eredményezni, ami helyzetünket a nyugat felé nehezíti, kelet felé könnyíti. A magyar kisebbség sorsa azonban Maniu győzelme esetén igen aggályos, úgyhogy bármilyen ellenszenves is az elv, a román ajánlatra a székelyföldi lakosságcsereét illetően, hogy kihúzzuk egyszer ennek a problémának a méregfogát, vissza kellene térnünk.”⁹ Horváth Zoltán tájékoztatója nem váltott ki reakciót vagy vitát, inkább mélységes hallgatást.

A Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-ei határozatát követően a Népszava is bejelentette az 1938. évi határok visszaállítását, bár hozzátette, hogy ez még nem hivatalos döntés. A magyar–román határkérdés kapcsán megjegyezte: „még nem ismeretes, hogy Erdély magyar területei teljes egészében vissza kerülnek-e Romániához”.¹⁰ A cikk kommentárjában a tudósító felhívta az olvasók figyelmét, hogy a határozat némileg ellentmond a „szovjet–román fegyverszüneti szerződésnek, amelynek alapján csak Erdély nagyobb része illeti meg Romániát”.¹¹ A Népszava újságírója szerint a második bécsi döntés megsemmisítése csupán elvi határozat volt. „Erdély nyugati határainak kérdését, még a külügyminiszter-helyettesek által megvonandó határvonal megállapítása után is vita tárgyává lehet majd tenni.”¹²

Az akkoriban megjelent legtöbb sajtócikk tendenciózusan a magyar–román jószomszédi kapcsolatokat emelte ki a külpolitikai beszámolóiban.

A békekonferenciáról és a békeszerződés aláírásáról

A párizsi döntés fényében az SZDP is újraértékelte az ország külpolitikai lehetőségeit. A kisgazdapárti Gyöngyösi János külügyminiszter által vezetett, mintegy két tucat főből álló béke delegáció munkáját titkár, tanácsadó, delegátusok, illetve főmegbízottak segítették.¹³ Gazdasági fődelegátusként a békeküldöttség tag-

ja volt a szociáldemokrata párti Faragó László, a Pénzügyi Központ vezérigazgatója.¹⁴

A szociáldemokraták céljai az 1946. július 29.–október 15. közötti békekonferenciával kapcsolatban a következők voltak: a magyar nép politikai, gazdasági, kulturális és szociális életlehetőségeinek megteremtése; a magyar demokrácia fennmaradása és tovább-

fejlesztése; a dunai államok kötelezése a legmesszebbmenő gazdasági együttműködés felvételére.

A Magyarország képviselőinek a párizsi Luxemburg-palotában átnyújtott békeszerződés-tervezetet a *Népszava* (is) részletesen ismertette. A dokumentummal kapcsolatosan a lap vezércikkében a következőket állapította meg: „Aggodalommal és nyugtalansággal kell látnunk, hogy az új béketervek semmit sem tanultak a múlt

Gyöngyösi János külügyminiszter aláírja a békeszerződést, Párizs, 1947

hibáiból, s nem tagadjuk, hogy a magunk igaza mellett az európai biztonságot és megértést látjuk veszélyeztetetnek. [...] Nem adjuk fel egy percre sem a reményt, hogy az utolsó pillanatban mégis érvényesül a mi igazságunk is, s ha ebben csalódnánk [...] egy gyógyultabb és higgadtabb légkörben [...] újra át lehet tekinteni azt, amit most hibáznak.”¹⁵ Két nappal később a *Népszava Új módszer* című vezércikkében rendkívül éles hangon ítélte el Csehszlovákia nemzetiségi politikáját és Jan Masaryk külügyminisztert, aki a békekonferencián is kijelentette, hogy kormánya nem szándékozik tiszteletben tartani a nemzeti kisebbségek jogait.¹⁶

A Szociáldemokrata Párt 1946. augusztus 9-én kiáltványban fordult az európai szociáldemokrata pártokhoz és a világ munkásságához.¹⁷ A kiáltvány röviden felvázolta a magyarországi szociáldemokrata mozgalom több évtizedes történetét, s ezen belül külön is kiemelte az SZDP náciizmus ellen vívott harcát és az ország demokratikus fejlődése érdekében kifejtett erőfeszítéseit. Erőteljesen hangsúlyozta azt is, hogy az SZDP mindig szem előtt tartotta a nemzetiségek egyenjogúságát. Az a béke viszont, amelyet Párizsban készítenek elő, 3 millió magyart hagyna az ország határain kívül. Mégpedig olyan körülmények között, hogy korántsem mindenütt élhet majd félelem nélkül, mert létét és vagyonát a nemzeti elfogultság fenyegeti.

A békeszerződés 1947. február 10-ei aláírásának sajtóvisszhangja – a kérdés súlyához képest – aránytalanul kevésnek mondható, bár minden újság foglalkozott a témával. A *Népszava* írásai is a jövőképet (a szociáldemokraták által remélt jövőképet) tárták olvasóik elé.

Az SZDP központi lapja, a békeszerződés aláírásának másnapján, az új korszak eljövételének megfelelő célokat tűzött ki. „Magyarország feladata, hogy világviszonylatban beilleszkedjen a demokratikus nemzetek közösségébe. A legyőzött országokat már csak a ratifikálás választja el attól, hogy formálisan is visszatérjenek az egyenlők táborába. Magyarország visszanyeri teljes szuverenitását, részese lesz a nemzetközi politikai életnek, odaviheti problémáit az Egyesült Nemzetek fórumaira, bekapcsolódhat a világ gazdasági vérkeringésébe és megmutathatja, hogy nem kell területben és emberszámban nagyhatalomnak lenni ahhoz, hogy egy nemzet valóban, elismerten nagy legyen.”¹⁸

A *Népszava* és a különböző újságok a béke-előkészítéssel, a magyar békeszerződéssel kapcsolatos külföldi hírekről korrekt tájékoztatást nyújtottak. A legnagyobb különbség a hírek magyarázataiban, a hozzájuk fűzött kommentárok milyenségében, jellegében, a kommunikáció nyelvezetében rejlett.

Kéthly Anna

A békeszerződés nemzetgyűlési ratifikációjáról, becikkelyezéséről és életbelépéséről

A magyar minisztertanács 1947. május 16-án fogadta el a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot, s így a nemzetgyűlés azt csak utólag vitatta meg. A javaslatot Mihályfi Ernő független kisgazdapárti tájékoztatásügyi, egyúttal „megbízott” külügyminiszter június 11-én nyújtotta be a parlamentnek.¹⁹

A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságában a kisgazdapárti Padányi-Gulyás Béla június 16-án terjesztette elő a javaslatot, ott azonban általánosságban nem volt hozzászólás. Vita a körül bontakozott ki, hogy milyen felhatalmazást adjanak a kormánynak a végrehajtás tekintetében. A bizottság határozata szerint „a minisztérium rendelettel megteheti a békeszerződés rendelkezései által megkívánt bármely, a törvényhozás hatáskörébe tartozó magánjogi, perjogi, büntetőjogi vagy pénzügyi vonatkozású rendelkezést, evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is megállapíthat. E felhatalmazás alapján közjogi természetű rendelkezéseket kibocsátani nem lehet, és a kiadandó rendelkezések nem állhatnak ellentétben az 1946. évi I. tc.-kel.”²⁰

A Külügyi Bizottság által jóváhagyott törvényjavaslatot Padányi-Gulyás Béla terjesztette a Nemzetgyűlés elé, amely a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot június 24. és július 2. között tárgyalta.²¹

A vitában a Szociáldemokrata Párt részéről június 24-én Kéthly Anna, a Nemzetgyűlés Közoktatásügyi Bizottságának elnöke,²² Politikai Bizottságának és Külügyi Bi-

zottságának tagja²³ szólalt fel a kisgazdapárt vezérszónoka, Pesta László után. Kéthly Anna éles szavakkal bélyegezte meg a Horthy-rendszer politikáját, amit az 1948 utáni magyar történelem szociáldemokrata értelmezésébe illesztett. Mindenekelőtt hangsúlyozta a magyar nép által hozott áldozatokat. „A Magyar Köztársaság fizet ebben a békeszerződésben azért, amit elődeink csináltak.

A magyar dolgozó nép harmadszor fizet most már ezért a háborúért, mert fizetett az előkészületekért, fizetett a háború alatt és fizet most, a háború befejezése után. De amikor ezt a békeszerződést becikkelyezzük, ennek a békeszerződésnek a szövegét tudomásul vesszük, akkor egyúttal azt is megmondjuk, hogy ezzel a békeszerződéssel nemcsak a megbántott és megsértett népeket fizetjük ki, de kifizetjük saját uralkodó osztályunkat is. [...] Nincs többé egymással számadásunk, és ki kell lépniük az ország életéből. [...] Ami ebben a békeszerződésben teherként és súlyos kötelezettségként jelentkezik, azért viselik a vádat és a szégyent azok, akik osztályérdekeiket a magyar nép és a magyar föld érdekei fölé helyezték: ami reménység és biz-

tatás mutatkozik ebben a békeszerződésben, azért pedig mondjunk köszönetet őszintén, hátsó gondolat nélkül a győztes nagyhatalmaknak, amelyek a másodszor is békebontó magyar uralkodó osztály vétkeiért nem zúzták össze nemzeti létünket.”²⁴

A törvényjavaslat általános vitája június 24–26. között volt, a részletes tárgyalásra június 27-én és július 2-án került sor, de azon a képviselők lényegében már nem változtattak, nem változtathattak. A Nemzetgyűlés július 2-án részleteiben is elfogadta azt.

A magyar békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvénycikket július 25-én hirdették ki. A békeszerződés eredeti nyelve orosz és angol volt. A Magyar Törvénytár a hivatalos magyar fordítást közölte.²⁵

A békeszerződés azonban annak törvényerőre emelésével még nem lépett életbe. Az életbelépés feltétele az volt, hogy azt a Szövetséges és Társult Hatalmak megerősítsék, s a megerősítő okiratokat a Szovjetunió kormányánál letétbe helyezték. Az amerikai törvényhozás 1947. június 5-én, a brit júliusban, a szovjet augusztus 31-én fogadta el. A szovjet diplomáciának sikerült a magyar békeszerződés életbe léptetését elhalasztania 1947. szeptember 15-éig.

A béke életbelépése már egy megváltozott belpolitikai helyzetű Magyarországon ment végbe. Az augusztus 31-ére előrehozott országgyűlési választásokon a Magyar Kommunista Párt szerezte meg a legtöbb szavazatot. Utána végbement a teljes hatalomátvitel, benne kilenc hónap alatt a Szociáldemokrata Párt felmorzsolása, és maradékának beolvasztása a Magyar Dolgozók Pártjába.

- ¹ Népszava. A Szociáldemokrata Párt központi lapja. Főszerkesztő: Szakasits Árpád. Felelős szerkesztő: Száva István
- ² Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: *A magyar sajtó története* (MUOSZ, Budapest, 1995, 197. p.)
- ³ Pl. Horváth Zoltán
- ⁴ Pl. Szalai Sándor, Száva István
- ⁵ Pártközi értekezlet jegyzőkönyve a csehszlovák–magyar viszony kérdésében, 1945. október 31. Szociáldemokrata Párt Főtitkárság iratai. Politikatörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL); 283.f. 10.cs. 117.6.e.
- ⁶ Szociáldemokrata Párt Főtitkárság iratai. PIL 283.f. 10.cs. 117.6.e.
- ⁷ Szociáldemokrata Párt Külpolitikai és Nemzetiségügyi Osztály iratai. PIL 283.f. 12.cs. 2.6.e.
- ⁸ Szociáldemokrata Párt Külpolitikai és Nemzetiségügyi Osztály iratai. PIL 283.f. 12.cs. 2.6.e.
- ⁹ Szociáldemokrata Párt Külpolitikai és Nemzetiségügyi Osztály iratai. PIL 283.f. 12.cs. 2.6.e.
- ¹⁰ Népszava, 1946. május 8.
- ¹¹ Népszava, 1946. május 8.
- ¹² Népszava, 1946. május 10.
- ¹³ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés* (Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 190. p.)
- ¹⁴ *Az 1945. évi nemzetgyűlés almanachja. 1945–1947.* Főszerkesztő: Vida István (Jelenkutató Alapítvány, Budapest, 1999, 144. p.)
- ¹⁵ Népszava, augusztus 4.
- ¹⁶ Népszava, 1946. augusztus 6.
- ¹⁷ Népszava, 1946. augusztus 9.
- ¹⁸ Népszava, 1947. február 11.
- ¹⁹ Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987, 263. p.)
- ²⁰ Országgyűlés Irattára. Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága 1947. június 16-ai ülésének jegyzőkönyve.
- ²¹ Általános vita: június 24–26., részletes tárgyalás: június 27.–július 2.
- ²² Föglein Gizella: *A nemzetgyűlés bizottságai.* (Táblázatok). In: *Az 1945. évi nemzetgyűlés almanachja. 1945–1947.* Főszerkesztő: Vida István (Jelenkutató Alapítvány, Budapest, 1999, 816. p.)
- ²³ Föglein, 1999, 807., 817. p.
- ²⁴ Nemzetgyűlés Naplója, 1947. június 24. VIII. kötet, 20–25. h.
- ²⁵ 1947. évi XVIII. törvények a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. Magyar Törvénytár. Corpus Iuris Hungarici. 1947. (Budapest, 1948, 142–178. p.)

Horváth Attila

A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig

„A tüntetések gyakorisága, illetve erőszakos, vagy erőszakmentes lefolyása, továbbá a hatóságok, jelesül a rendőrség szankcióalkalmazása a tüntetőkkel szemben, a rendőri erőszak mutatói lehetnek a demokrácia stabilitásának, a gyülekezési jog és a véleménynyilvánítási szabadság intézményesítésének.”

(Szabó Máté)

A gyülekezési jog fogalma

A gyülekezési jog, mint klasszikus, elidegeníthetetlen emberi és politikai jog, az egyesülési joggal és a véleménynyilvánítás szabadságával együtt alakult ki. A civil társadalom ugyanis a 18. század végétől kezdte kivívni magának azt a jogot, hogy magán- és közügyeinek megvitatására, politikai, gazdasági, társadalmi követeléseinek kinyilvánítása érdekében, zárt helyen, illetve a szabad ég alatt nyilvános gyűléseket tarthassanak.¹

A gyülekezési jog gyakorlásának egyik formája a tüntetés, ahol a társadalom aktív csoportjainak egyike a társadalom, a közvélemény és a hatalmi elit tudomására akarja hozni az egyes kérésekről szóló, eltérő véleményét, egyes események elleni tiltakozását stb.²

Az Amerikai Egyesült Államok 1787. évi szövetségi alkotmánya még nem tartalmazta, s csak az 1791. évi módosítás mondta ki, hogy a Kongresszus „nem csorbítja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát.”³ Ezzel deklarálták a gyülekezési jog természetjogi jellegét és elidegeníthetetlen voltát. A rendkívül szükséges és inkább negatív értelemben meghatározott jogot az amerikai bíróságoknak kellett megtölteniük tartalommal.⁴

Franciaországban az 1791. évi alkotmány mondta ki először, hogy „...az alkotmány mint természetes és polgári jogot biztosítja a polgárok szabadságát arra, hogy nyilvános helyeken, a nyugalmat megtartva és fegyvertelenül a rendőri törvények betartása mellett gyülekezzenek.”⁵ A jakobinusok 1793. június 24-én elfogadott, de soha életbe nem lépett alkotmánya a korlátozó rendelkezések elhagyásával deklarálta a gyülekezési jogot.⁶ A thermidori konvent alkotmánya azonban, a forradalmi terror megakadályozása érdekében, erőteljesen korlátozta a gyülekezési jogot: „...fel kell oszlatni minden nem fegyveres gyülekezést is, előbb szóbeli utasítással, s ha szükséges, fegyveres erő bevetésével.”⁷ A gyülekezési jogot csak az 1848. évi alkotmányban ismerték el újra.⁸

Sajátos korlátozásokkal ismerte csak el az egyesülési jogot az 1831. évi belga alkotmány, pedig erre az alaptörvényre a 19. században több országban, így hazánkban is követendő példaként tekintettek. A belga alkotmány 19. cikke szerint: „A belgáknak joguk van békésen, fegyver nélkül egybegyűlni a törvények értelmében, melyek e jog gyakorlatát meghatározzák anélkül,

hogy előre fensőbbégi jog alá vessék magukat." Ezen intézkedés nem vonatkozik szabad ég alatti gyülekezésre, melyeket rendőri törvények alá helyeztek.⁹

Magyarországon már a rendi-képviselési monarchia időszakában, mint a vármegyei nemesség sarkalatos jogát ismerték el a gyülekezési jogot. Rész-, megye-, illetve választási gyűléseket, kisebb tüntetéseket, teljes szabadsággal tartottak. A gyülekezési jog, mint alapkövetelmény és deklaráció ezért sem került be a márciusi ifjak 12 pontja közé, és ezért sem szabályozták ezeket a jogokat (az egyesülési joggal együtt) az 1848. évi áprilisi törvények. Az 1840-es években vált szokássá, hogy Pozsonyban és Pesten az országgyűlési ifjúság és a városi lakosság fáklás gyűléssel és zenével ünnepelte a reformpárti politikusokat: gróf Széchenyi Istvánt, báró Wesselényi Miklóst, Kossuth Lajost stb. Ugyanúgy, aki szembehelyezkedett a törekvéseikkel, és ezért népszerűtlenné vált, annak az ablaka alatt éjjel „macskazenét” adtak, ami nem lehetett kellemes dolog. (1848. május 10-én báró Ignacz Lederer tábornok, budapesti főhadparancsnok a várbeli lakása előtt macskazenét adó pesti fiatalságot katonai karhatalommal verette szét. Amikor pedig a kormány a katonaság tömegoszlatását vizsgálni kezdte, Lederer inkább Bécsbe menekült.¹⁰)

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc időszaka

A gyülekezési jog közismert gyakorlata révén kerülhetett sor a forradalmi események hatására az 1848. március 15-ei tüntetésre is. (Ez azóta is példaképeül szolgál minden hasonló jellegű tiltakozó akciónak.) A hatóságok többek között ezért is tartózkodtak ekkor még a fegyveres beavatkozásoktól.

Az 1848. áprilisi törvények azért sem deklarálták a gyülekezési (és az egyesülési) jogot, mert ezekre, mint szerzett jogokra és szokásjog által kialakított gyakorlati jogintézményekre tekintettek.¹¹

A forradalmi események hatására azonban a több mint százezer lakosú Pesten és a negyvenezer lakosú

Budán a munkások és céhlegények egyre radikálisabb követelésekkel léptek fel. Április 17-én kirobbant a pesti céhlegények első általános sztrájkja. A kormánynak, alighogy sikerült megegyezni a sztrájkolókkal, máris egy sokkal veszélyesebb konfliktussal szemben kellett fellépnie. A szociális elégedetlenség ugyanis

odáig fajult, hogy április 19-én fűtykösökkel és baltákkal felfegyverkezett munkások és céhlegények megtámadták a háziurakat és a gazdag iparosokat. A megmozdulás sajnálatos módon antiszemita jellegűvé is vált, hiszen a közel 2800 pesti céhbéli mesternek és az általuk foglalkoztatott nyolcezer céhlegénynek csaknem ötszáz zsidó mesterember és több mint hatszáz iparos legény versenyével is meg kellett küzdenie.¹² A kormány a legnagyobb határozottsággal, részben a miniszterelnök személyes irányításával fojtotta el a zavargásokat. A kivonuló katonaság és a nemzetőrség összecsapott a rendbontókkal. Sokan megsebesültek és letartóztatásokra is sor került.¹³

A kormány ezekre az eseményekre reagálva, az 1848.3. tc. 32. §-ának felhatalmazása alapján adta

Macskazene Lederernek (egykorú könyvomat)

ki április 20-i rendeletét:¹⁴

„Nemtelen bujtogatások következtében a közrend, személy- és vagyonbiztonság tegnap botrányosan megháborított. Vannak, kik a népgyűlések szabadságával visszaélnek. Az ország felelős minisztériuma a törvény által reáruházott hatalmat, úgy a törvényes szabadság megóvása, mint az ezzel válhatatlan kapcsolatban levő közrend fenntartása végett teljes eséllyel akarván gyakorolni, a törvény nevébe rendeli és parancsolja:

1. A tegnapi zavargások folytatói, előidézői, a békés polgárok személy- és vagyonbiztonságának megtámadói ellen bünvádi vizsgálat és bírói eljárás rendeltetett.

Akiket a törvény közrend elleni bujtogatások miatt bűnösnek találand, azok az okozott károkért s költségeikért is felelőssé tétetnek.

A közönség felszólíttatik, hogy zavarokra vezethető céltalan csoportozásoktól óvakodjék. Meghagyatik egyézersmind, hogy ha a rendnek a nyugalomnak megzavarása aképp folytatnának s a csoportozat az illető polgári hatóság biztosának, a törvény nevében teendő há-

romszori felszólítására sem oszolnék el békésen, általa az elosztás minden ily esetben fegyveres erővel fog eszközöltetni.

Nemcsak a rendnek a közcsendnek tekintete, hanem a nép jogainak sértetlen fenntartása is megkívánja, hogy a népgyűlések rendetlen zavarra és lázongó csoportozásokká ne fajuljanak, végre tehát Budapestet illetőleg rendőrileg ezennel ideiglenesen rendeltetik:

Népgyűlést senki össze nem hívhat, ha csak annak idejét, helyét s világosan kifejezett célját a városi törvényhatóság elnökének 24 órával előbb be nem jelenti s ha ily előleges bejelentés nélkül valaki népgyűlést hívna össze, a hatóságnak kötelessége leend a népgyűlést meggátolni, vagy ha már összejött, elszélesíteni. Az összehívó pedig rendőrileg feleletre vonatik.

Ha a kitűzött cél valóságos törvényszegést foglal magában, a törvényhatóság elnöke köteles annak összehívását eltiltani, s ha e tilalom ellenére mégis összehívja a népgyűlést, mint lázító fog a törvények nevében büntettetni.

A városi törvényhatóság elnöke köteles ügyelni arra, hogy a népgyűlés erőszakos kitörésekre át ne menjen, vagy annak kitűzött célja más valamely törvényszegési célra ne változzék s ily esetben a népgyűlés el fog oszlattatni s mindaz, ki a népgyűlést összehívta, mind pedig azok, akik a kitörést vagy a kitűzött célnak átválttatását szónoklataikkal s biztatásaikkal eszközölték, feleletre s illetőleg törvényes büntetésre vonatnak.

Polgárok, midőn az ország szabadsága a törvényes rend által megszilárdításra vár, a rendháborítás a törvényes szabadságnak legnagyobb ellensége. A minisztérium minden honpolgártól s különösen a személyes vagyonbiztonság fenntartásának nemes hivatásával megbízott nemzetőrségtől megvárja, hogy a törvény szentségének sértetlen tartására azon hazafiúi eréllyel dolgozzék közre, mely a nyugtalan időkben a polgári erények legnagyobbika.

Nem a népnek érdekében cselekszik az, ki céltalan csoportozásokat eszközöl s ámitó biztatásokkal gyűjti össze a lakosokat, mert ezáltal a munkás napszámától, az iparüzőtől, a kereskedőtől a legdrágább kincsét, a munkára szükséges időt rabolja el. S midőn azt igéri, hogy a nép szükségein segít, éppen akkor népínséget idéz elő, a munka és szorgalom megzavarása által.

A felelős kormány szent kötelességének tartja minden kérelmet meghallgatni, minden jogszerű kívánatot törvényes hatalmának teljes erejével támogatni és teljesíteni, de a törvényszegésre irányzott csoportozásokat eltűrníe nem szabad s ily csoportozások erőszakos követelésének engedni soha nem fog.

A miniszterelnök, a belügy- és igazságügyminiszter ezen rendelet végrehajtásával megbíznakak.

Pest, ápr. 20-án, 1848.

Gróf Batthyány Lajos, Deák Ferenc, báró Eötvös József, Klauzál Gábor, Kossuth Lajos, gróf Széchenyi István, Szemere Bertalan."

A fenti rendelet tehát kétségtelenül korlátozta a gyülekezési jogot, de – a rendkívüli körülmények ellenére – igyekezett megtartani annak legfontosabb alapelveit.

Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter személyesen tárgyalta a céhlegényekkel, hogy újra helyreálljon a társadalmi béke. A miniszter június 9-én kiadott céhrendeletével is igyekezett a helyzeten javítani.

A fővárosban tapasztalt nyugtalanság és rendzavarás azonban nem volt egyedülálló az országban, de a kormány a vidéki mozgalmakkal szemben sem maradt tétlen. „Az 1848. április 17-én történt gyűlési kicsapongások tárgyában” Arad városának közönsége, „a népgyűlési és zsidóüldözési mozgalmak” miatt pedig Kassa ismerkedett meg Szemere Bertalan belügyminiszter határozottságával¹⁵ (lásd az 1848. ápr. 28-ai, 216. sz. belügyminiszteri rendeletet a népgyűlésekről).

A szociális problémák megoldására, a zavargások lecsendesítésére a mindig is rendkívül gyakorlati módon gondolkodó gróf Széchenyi István közlekedési és közmunkaügyi miniszter próbált megoldást találni. Elsőként azzal az – egyébként sikert nem arató – indítvánnyal fordult gróf Batthány Lajos miniszterelnökhöz, hogy „állitana fel 1000–2000 embernyi csendőr-csapatot... a fővárosi rend és biztonság fenntartására.”¹⁶ Széchenyi ennél természetesen messzebb tekintett, és szélesebb látókörű volt. Alapjában véve nem a nyugtalan néptömegek ellen alkalmazandó erőszakban látta a megoldást, hanem a munkahelyteremtésben, a szociális jólét javításában. Ezért meglátogatta jobb módú ismerőseit, hogy arra buzdítsa őket: „fogassanak rögtön építkezési munkákhoz, részint, hogy a főváros népe foglalkozást nyerjen, részint, hogy lássák, hogy a kivítt állapotokban bízzanak.”¹⁷ Emellett kezdeményezte a pesti Duna-part rendezését: „ezáltal egyfelől valamelyest elejét vegyék a kenyértelenségnek és a munkanélküliségnek, másfelől kiküszöböljék az árvíz kalamitása által keltett gondokat.”¹⁸ Majd azt javasolta, hogy a város szélén emeljenek körös-körül sáncokat, s bár az ehhez szükséges anyagi áldozatokat kezdetben mind a kormány, mind pedig a polgármester sokallta, végül mégis kicsikarta rá a minisztertanács beleegyezését.¹⁹

Amennyiben szükséges volt, Széchenyi személyes fellépésével is megakadályozta a véres összecsapásokat. Pünkösöd vasárnapján a Károly-laktanyában levő olasz katonák az esti órákban összeverekedtek a szintén ott elszállásolt honvédekkel. A különböző alakulatoknál szolgáló katonák között gyakori egyéni konfliktus ez esetben az egész laktanyára kiterjedő verekedéssé fajult. Az összetűzés rövidesen fegyverhasználatához, majd éjfélig tartó, halálos áldozatokat is követelő lövöldözéshez vezetett. A polgárok a harangokat félreverték, a nemzetőrség riadót dobolt. A bezárt laktanyába azonban nem tudtak bejutni, ahol pedig tovább tüzeltek a fegyvertelen magyar honvédekre. Széchenyi nyitott kocsiban, István nádorral együtt a laktanyába hajtatott, ahol sikerült elérni, hogy az olaszok a szabad elvonulást cserébe letegyék a fegyvert. Amikor azonban a fegyvertelen olaszok a laktanyából elindultak a hajóállomás felé, egy provokátor elkezdte arra buzdítani az összecsődült tömeget, hogy most már nincs fegyver náluk, ezért bosszút lehet állni a megölt honvédekért. Szé-

chenyi lélekjelenléte mentette meg a helyzetet. Odalovagolt a hordószónokhoz, és a fülét megfogva azt mondta jó hangosan, hogy milyen kár ezért a szép nyakért, hiszen most fel fogjuk akasztani. Erre a tömeg hangulata megváltozott, hiszen hangosan derültek a felsült emberen. Közben az olaszok sértetlenül el tudták érni a hajójukat.²⁰

A másik eset június 8-án történt. Mintegy ezerfőnyi tömeg jött a hidépítés ipartelepére, azzal, hogy a külföldi munkásokat bocsássák el, és helyettük magyarokat alkalmazzanak. Adam Clark azonban megtagadta, hogy velük egyezkedjen. Amikor a tüntetők már támadólag léptek volna fel, megjelent Széchenyi, és egy szónoklattal lecsendesítette a követelőző munkásokat. Eközben fel tudott sorakozni a Széchenyi utasítására már korábban felfegyverkezett lánchídi építőmunkás csapat. Így a tömeg jobbnak látta, ha szétoszlik.²¹

A neoabszolutizmus korszaka

Az 1848–1849. évi szabadságharc leverését követően Magyarország elvesztette szuverenitását, megszakadt kilenc évszázados alkotmányfejlődése, s ennek következtében a szabadságjogok gyakorlása is lehetetlenné vált.²² Emiatt közel tíz évig leginkább csak a Deák Ferenc vezette passzív ellenállás volt lehetséges.²³

A Habsburg-hatalmat az olasz egységmozgalom sikerei, de még inkább a belső államcsőd arra kényszerítette, hogy politikáját felülvizsgálja, és engedményeket tegyen.²⁴ A magyar nemzet újra bízni kezdett erejében és lehetőségeiben. Már nemcsak a pesti, de a vidéki diákság is tüntetni kezdett. 1860 júliusában négy napot át tartó tüntetések söpörtek végig Pest utcáin. A diákok kezdték, mesterlegények folytatták. Kossuthot és Garibaldit éltették, és összecsaptak a tömegoszlatásra kivezényelt rendőrökkel. A letartóztatások, botozások, kényszersorozások elégtelennek bizonyultak a tüntetések elfojtására. A konzervatív főurak augusztus 20-ai ünnepségén a nép kalaplevéve hallgatta a beszédeket az ősi jogokhoz való ragaszkodás férfias nyugalmaról, majd félrecsapva a kalapját, tüntetni kezdek, és rázendítettek a Garibaldi-nótára.²⁵

A sorozatos tüntetéseket még az októberi diploma kiadása sem tudta lecsendesíteni, pedig akiket a hatóságoknak sikerült elfogni, azokat vagy kényszersorozták, vagy akár egy évi, súlyos börtönbüntetésre ítélték. Az október 24-ei tüntetéssel szemben a katonaság keményen lépett fel, sok sebesülés történt; közülük egy 33 éves lemezelőmester meghalt. A temetésre 3-4 ezer főnyi tömeg ment ki. Sok helyen a nép eltávolította a középületekről a császári címereket.²⁶ Az év végére lanyhult csak a tüntetések sorozata;²⁷ például az 1861. március 15-ei ünnepségek, bár hatalmas katonai készültség volt, rendben zajlottak le.

A dualizmus korszaka

Az 1867. évi kiegyezés révén Magyarország visszanyerte alkotmányát, így újra életbe léptették a szabadságjogokat is. A gyülekezési jog törvényi szintű szabályozására azonban most sem került sor, pedig Poroszor-

szágban 1850. március 11-én, Bajorországban 1850. február 26-án, Szászországban 1850. november 22-én, Németalföldön 1855. április 22-én, Ausztriában az 1867. november 15-ei törvénnyel (ennek szó szerinti fordítása lett a gyülekezési jog gyakorlásáról szóló, 1875. január 14-ei horvát törvény), Franciaországban pedig 1881. június 30-án alkották meg a gyülekezési törvényt. A magyar kormány azonban, a kiegyezés elleni nagyfokú ellenzéki és nemzetiségi tiltakozások hatására, felszólította a belügyi tárcát, hogy körrendeletben szabályozza a népgyűlések rendjét, precízen meghatározva az intézkedés tartalmát. Így született meg az 1868. évi 128. sz. belügyminiszeri rendelet a népgyűlésekről:

„1. A népgyűlésnek helye és órája a hatóság főnökének előre bejelentendő s minden népgyűlés, mely előleges bejelentés nélkül tartatnék meg a hatóság által feloszlatandó. A feloszlatás olyképp eszközölendő, hogy egy hatósági tisztviselő az egybegyűlteket szétoszlásra a törvény nevében felszólítja, ha ennek sikere nem lenne, a célnak megfelelő komolyabb rendszabályok is alkalmazhatók, úgy azonban, hogy katonai erő csak a legvégső szükség esetében alkalmaztassék.

2. A népgyűlés rendezői felelősséggel tartoznak az iránt, hogy a népgyűlésen a fennálló alkotmány, a közrend és a törvények ellen minden izgatást nemcsak kerülni, sőt akadályozni fognak, minél fogva a rendezők a hatóság főnöke által feljegyzendő.

3. A hatóság köteles minden népgyűlés lefolyását egy kiküldött tisztviselője által figyelemmel kísérni, s ha ez azt tapasztalná, hogy a népgyűlés a törvény, alkotmány és a közrend elleni izgatással járulna el: a népgyűlést az első pontban körülírt módon feloszlatja.

4. A hatóság főnökének kötelességében áll mindazoknak, kik ily népgyűlések alkalmával az alkotmány, törvények és közrend ellen kihágásokat követnek el, megfenyítése iránt a kellő lépéseket azonnal megtenni, egyézersmind pedig ily eseteket hozzám haladéktalanul feljelenteni.”

Ez a tulajdonképpen minisztertanácsi akaratot kifejező rendelet azonban több szempontból sem felelt meg az alkotmányos követelményeknek. Egyrészt a gyülekezési jogot, mint a legfontosabb szabadságjogok egyikét, csak törvényben lehetett volna szabályozni, másrészt nem is tették közzé az 1868. évi rendeletek tárában. Az állampolgárok nem értesülhettek arról, hogy esetleges gyűléseiket milyen szintű és tartalmú jogszabály alapján fogják engedélyezni, ellenőrizni vagy éppen feloszlatni.²⁸

Bár a 128. számú körrendelet lényegében ugyanazt ismételte el, mint az 1848. április 20-ai rendelet, mégis rendkívül pontatlanra sikeredett. Az egyértelmű, törvényi szintű szabályozás elmaradása azt eredményezte, hogy nem deklarálták kifejezett módon az egyesülési jog szabadságát. Nem tisztázták mindenki számára nyilvánvaló módon a hatósági engedélyezést. A kiadott rendeletek pedig csaknem mindig „engedély”-ről szóltak. A korabeli közjogászok is azt az elvet vallották, hogy a hatóság nem engedélyezi a gyűlést, hiszen a be-

tiltás csak arra az esetre vonatkozhat, ha a bejelentett gyűlés törvényellenes lenne.²⁹

Mindezeket a problémákat a kormányzat is láthatta, hiszen megbízták a belügyminisztert és az igazságügy-minisztert, hogy dolgozzák ki az egyesülési és gyűlekezési jogról szóló törvényjavaslatukat, amely 1868 februárjára, *Törvényjavaslat az egyesülési és gyűlekezési jogról* címmel el is készült.³⁰

A törvényjavaslat a gyűlekezési jog gyakorlását számos feltételhez és megkorlátozáshoz kötötte: a tervezett gyűléseket a városokban a polgármestereknek, a megyékben pedig a szolgabíróknak kellett előre, írásban bejelenteni, megjelölve a gyűlés helyét, idejét és „tüzetesen meghatározott célját” (18. §). Politikai jellegű gyűlések esetén két, a politikával nem foglalkozó rendezvényeknél három olyan személynek is alá kellett írnia a bejelentést, akik magyar állampolgárok, húsz éven felüliek és legalább egy éve a tervezett gyűlés helyén laktak. A 19. § a hatóság diszkrecionális jogkörébe utalta a döntést olyan gyűlések engedélyezésénél, amelyek *„az ország helyzeténél, vagy a helyi viszonyok s körülményeknél fogva a közrendet s békét komolyan veszélyeztetnék.”* A tüntetésektől való félelem húzódhott meg a mögött a tiltó norma mögött is, amely kimondta, hogy *„az országgyűlés helyén azon a napon, melyeken az egyik vagy másik ház, vagy mindkettő ülést tart, a ház kapujától számítandó egy mérföldnyi körben politikai célú gyűlekezetet szabad ég vagy nyílt téren tartani nem szabad”* (21. §).

A rendezavarásból eredő károkért a gyűlés elnökét és összehívóit tették felelőssé. Emellett öt pontban sorolták fel azokat az eseteket is, amelyek előfordulásakor a gyűlést a hatóságnak fel kellett oszlatnia: 1. ha eltértek az eredeti és a bejelentésben megjelölt céltól; 2. ha a résztvevők *„megszűntek volna higgadtan tanácskozni”*; 3. ha a közrendet és a békét fenyegetik; 4. ha az összejövétel az uralkodó vagy az ország alkotmánya elleni izgatássá fajulna; 5. ha a közrendet és -csendet veszélyeztető lázongássá fajulna (20. §).

A gyűlések feloszlátását kötelezően meghatározó okok legnagyobb részében rendelkezése az az előírás volt, amely a feloszlátást akkor is lehetővé tette, *„ha a gyűlés az elvi megvitatás hatásain túlmenve olyasminek cselekvésére akarna buzdítani s izgatni, mi kizárólag a törvényhozás vagy felelős kormány feladata.”*

A törvényjavaslatot végül is a kormány soha sem terjesztette a parlament elé, így hosszú ideig egyáltalán nem született törvényi szintű szabályozása ennek a nagyon fontos emberi jognak.

A kormányzat, ahogy bizonytalanná vált a belpolitikai helyzet, továbbra is rendeleti úton korlátozta a gyűlekezési jogot. A Tisza Kálmán vezette minisztertanács 1877 decemberében hosszasan foglalkozott a gyűléseken tapasztalt *„nagyobb mérvű csend és rendezavarásokkal”*.³¹ Az ennek eredményeként megalkotott 171/1878. BM. sz. rendelet – igaz, csak ideiglenes jelleggel – tovább szigorította a népgyűlések engedélyezésének feltételeit. Eszerint a jövőben gyűlések csak akkor tarthatók, ha azokat három nappal a tervezett idő-

pont előtt a közigazgatási hatóságnál bejelentették, azt 6–10 *„oly tekintélyes helybeli egyén kéri, kinek megbízhatóságáról a népgyűlést engedélyező hatóság meg van győződve,”* és írásban kötelezik magukat arra, hogy *„minden kárért, kihágásért a felelősséget magukra vállalják.”* A rendelet általános felháborodást keltett, így azt végül is a kormányzat visszavonta. Így maradt a régi szabályozás.

A gyűlekezési jogosultságot a dualizmus korszakában igyekeztek a lehető legszorosabb felügyelet alatt tartani. A nyilvános gyűlésekre a hatóság a *felügyeleti jog* gyakorlása érdekében *hatósági biztost* küldhetett. A hatósági biztos küldésének jogát a gyűlekezeti rendszert intéző helyi rendőrhatalóságok (főkapitány, rendőrkapitány, szolgabíró) gyakorolták, és ennek megfelelően küldöttük is csak tisztviselőjük lehetett. A hatósági biztosnak joga volt a bejelentésről szóló bizonylatot ellenőrizni, az esetlegesen fegyveresen megjelent személyeket távozásra felszólítani, tájékoztatást, felvilágosítást kérhetett személyekről és tárgyakról abban az esetben, ha a megfigyelői feladatához tartozott. Felvilágosítást kérhetett még a felszólalók személyazonosságára felől is. Felügyeletet gyakorolt a hatósági biztos a felett is, hogy a rendezvény a bejelentésnek megfelelő helyen, időpontban és céljának megfelelően zajlik-e le. Felvonulásoknál különösen, hogy betartják-e az előre kijelölt útirányt és feltételeket. Figyelmeztethette a gyűlések vezetőit, hogy a törvényekbe ütköző nyilatkozatot tevő felszólalókat utasítsák rendre, amennyiben pedig ez eredménytelen, tőlük a szót vonják meg. (Ilyen szabályt csak a legreakciósabb törvényi szabályozások tartalmaztak, pl. a szászországi). A budapesti főkapitány 1894. évi jelentése szerint: *„Minden nyilvános gyűlekezet alkalmából a közbiztonság és közrend fenntartása végett a rendőrség saját felelősségére rendőri intézkedéseket tehet és minden nyilvános gyűlekezetben a felügyeleti és ellenőrzési jog gyakorlására egy képviselőjét mint hatósági biztost rendelheti ki. A kirendelt hatósági biztos a gyűlekezet ténykedéseibe nem avatkozhatik be közvetlenül, hanem csak a gyűlekezet rendezői vagy vezetői útján.”*³²

A hatóság végső eszközként a gyűlés feloszlátását is kezdeményezhette, ha törvénytelen vagy a közrendre veszélyes cselekményekre került sor. Ugyanígy feloszlátandó volt az előre be nem jelentett gyűlés. Feloszlátás esetén először a hatóság képviselőinek kellett felszólítani az egybegyűlteket a szétszalásra, amennyiben ez sikertelen volt, a katonaságot is bevetették.³³

A rendőrhatalóság csak kivételes helyzetben tagadhatta meg a *gyűlés bejelentésének tudomásulvételét*, például, ha az országban zavargások, belvillongások vannak, vagy ha a gyűlés megtartásának esetén közrendzavarástól, testi épség, vagyon elleni és más jogsértésektől, bűncselekményektől kell tartani, ha a gyűlés állam- vagy közrendellenes, avagy állami és magántestületek vagy személyek ellen irányuló tárgyakkal akar foglalkozni, vagy ha a gyűlés célja maga is bűncselekmény lenne, pl. egy büntett vagy vétség magasztalása, valamely törvény vagy kormányrendelet, hadiparancs elle-

ni izgatás stb. Ugyanúgy megtagadható a tudomásulvétel, ha a gyűlés tárgya egyenesen az államhatalom támadása, vallásfelekezetek közötti viszály szítása, egyes társadalmi osztályok elleni izgatás, továbbá, ha az egybehívók személye nem nyújt kellő garanciát arra, hogy a gyűlésen nagyobb mérvű törvényteleneségek és rendellenességek előfordulni nem fognak. Megtagadható a gyűlés nagyobb mérvű munkássztrájkok, járványos megbetegedések idején, vagy ha a gyűlésnek leplezett célja valamely rendzavaró felvonulás vagy tüntetés lenne. Végül, ha az a hely, amelyen a gyűlést tartani akarják, nem megfelelő, például, ha olyan utcában vagy téren akarják megtartani, ami által a közlekedést akadályozná.³⁴

A fentiekből látható, hogy törvényi szabályozás hiányában a korabeli gyakorlat elég tág körben (és önkényesen) alkalmazhatta a gyűlések betiltását. Ezt a tendenciát erősítették a nagy agrárdemonstrációk miatt az 1890-es években kibocsátott rendeletek. Így a 766/1898. BM. sz. rendelet a népgyűlések engedély nélkül való tartását, de még a részvételt is kihágásnak minősítette. Az 1898. évi 768. Eln. sz. belügymin. körrendeletet „az utazó szocialista izgatók működésének megakadályozása” érdekében adták ki.

Az 1340/1894. BM. sz. rendelet még tovább ment, amikor előírta, hogy az „*oly nyilvános gyűlések, melyeken egy munkásszünetelés egész állása, s annak érdekében tett intézkedések adatnak elő, az összebeszélés módzatai állapíttatnak meg, a törvényes összebeszélés és munkásszünetelés tovább folytatása szükséges lépések határozatnak el, nem engedélyezendők, illetőleg ha valamely más cél alatt bejelentett gyűlések ily összebeszélésekre használatnának fel, azok feloszlátandók.*”

Az utcai rend fenntartására kirendelt rendőrhatalóságoknak – a hivatalos álláspont szerint – ügyelni kellett arra, hogy a felvonulás miatt az utca forgalma és a közlekedés akadályt ne szenvedjen, a tömeg lázító, törvény- és felségsértő kiáltásokat ne hallasson, s egyáltalán a közrend a város nyugalma, a polgárság békéje, az üzleti élet menete nagy mértékben ne legyen megzavarva. A rendőrség feladatává tették, hogy a felségsértő, a törvények és a közrend ellen izgató, lázító kiáltozókat a tömegből emeljék ki, és ellenük eljárást indítsanak. A 3710/1874. BM. sz. rendelet emellett tiltotta a vörös lobogó használatát, így azt el kellett kobozni. Amennyiben a tömeg a rendőri intézkedésnek ellenszegült, viselkedése közbotrányt okozott, zajos és lármás volt, magánosok vagy a köz vagyonát rongálta, egyes embereket szóban vagy tettben súlyosan inzultált, a gyűlést a rendőrségnek be kellett szüntetnie, és a felvonulásban résztvevőket szét kellett oszlatnia. Ha a tömeg a rendőrtisztviselő ismételt felszólítására sem oszlott fel, akkor az oszlatást a karhatalomnak kellett elvégeznie. További ellenszegülés, hatóság elleni erőszak, fegyveres ellenállás esetében a kardhasználat is megengedett volt. Amennyiben a rendőri karhatalom elégtelennek bizonyult, katonaságot is segítségül lehetett kérni (1881:21. tc.). A katonaság megérkezésekor a rendőrség vezénylő tisztviselője dobszó mellett, a „törvény nevében” bé-

kés szétoszlásra szólította fel a zavargókat, és egyben figyelmeztette, hogy engedetlenség esetén katonai fegyveres erőt fognak alkalmazni. A felhívást kétszer meg kellett ismételni, ha a tömeg nem engedelmeskedett, felhívta a vezénylő katonatisztet, hogy a törvénynek erővel szerezzen érvényt. A vezénylő katonatiszt azután a saját felelősségére intézkedett a kivezényelt csapatokkal. A rend helyreállítása nyomán ismét átadta a további intézkedés jogát a rendőrségnek.³⁵

A fentiekben felvázolt rendeletek, illetve a hatóságok hivatalos álláspontja a gyülekezési jog gyakorlóira vonatkozóan, különös tekintettel a tüntetésekre, bár önmagukban is rendkívül retrográd jellegűek, a gyakorlatban nem mindig érvényesültek. A hatóságok még ezeket a szabályokat sem tartották meg, s emiatt a dualizmus időszakában, amit egyébként a „boldog békeidőknek” szoktak mondani, több tucat véres összecsapásra, atrocitásra került sor.

Már 1868. április 13-án Asztalos János, a Demokrata Körök egyik szervezője, a Függelenségi Nyilatkozat évfordulója előtti napra gyűlést hívott össze Kiskunfélegyházára. A katonaság a tömegbe lőtt, ami halálos áldozatot is eredményezett. Asztalost letartóztatták.³⁶

Az 1890-es évek szegényparaszti mozgalmai és tüntetései Orosházán és Battonyán kezdődtek. Orosházán a Népszava tudósítása szerint a törvényesen bejelentett gyűlést a csendőrség az alábbi módon oszlatta fel: a csendőrség berontott a gyűlés helyiségebe és azt mondta: „*Az idegenek takarodjanak, aki még látni akarja a családját, az menjen haza, aki nem akarja a családját árván hagyni, aki nem akarja a fogát itt hagyni, az távozzék, mert minden csendőrnél 32 éles tőltény van.*” Közben Orosházán annyi csendőr volt, mintha ostromállapot lenne.³⁷ Május 1-jén azonban már több tucatnyi sebesülés történt. Néhányan köveket dobáltak, a katonák feltűzött szuronnal, a csendőrökkel együtt megrohmozták a tömeget. Karddal, puskatussal verték az embereket, s néhány lövés is eldördült. A csendőrök a reggel óta őket ért sérelmek miatt rendkívüli agresszív módon jártak el. Válogatás nélkül ütöttek mindenkit, aki az utcán eléjük került.³⁸

Egy nappal később Békéscsabán, a heti piacon került sor a következő összetűzésre. A munkások megtámadták a gorombán rájuk törő főszolgabíró, majd a hivatala elé vonultak, ott összecsaptak a katonasággal. Egy ember meghalt, sokan megsebesültek. Másnap újból kétezer főnyi tömeg nyomult a városháza elé, és a lefoglalt kiszabadítását követelték. Egy egész zászlóaljat vezényeltek ki ellenük. A kormány ostromállapotot hirdetett, majd kormánybiztost nevezett ki Békés vármegyébe, a munkásköröket feloszlatta, a zendülőket lecsukatta. A forrongás hamar áterjedt a szomszédos községekre és vármegyékre is. Június 21-én Battonyán került sor a következő összecsapásra. A község háza előtt Dimitru Pakurár aláírásokat kezdett gyűjteni a munkabér javítását követelő kérvényére. Emiatt a csendőrök elfogták és megverték. A feldühödött tömeg összecsapott a csendőrökkel, akik löfegyvert használtak. Az eredmény: három halott és sok sebesült.³⁹

Mind az orosházi, mind a battonyai eseményekben részt vett személyeket a bíróság nem sokkal később néhány hónaptól 4 évig terjedő fegyház- vagy börtönbüntetéssel büntette, leginkább hivatalos személy elleni erőszak miatt.

Hasonló módon zajlottak le az események 1894. április 22-én Hódmezővásárhelyen. Szántó Kovács János a rendőrség letartóztatta. Ennek hírére a tömeg Szántó

Kovács szabadon engedését kezdte követelni, és azzal fenyegetőzött, hogy megrohanják a városházát. A rendőrség segítségére sietett három csendőr, akik forgópisztollyal 16 lövést adtak le a tömegre. Ennek következtében egy ember meghalt, hatan megsebesültek. A csendőr őrmester kihallgatása során büszkén vallotta: *„Én lőttem meg, láttam, amikor a követ emelte, odaszóltam neki: Tedd le a követ! Ő azonban rám dobta, erre belelöttem.”*⁴⁰

A csendőrök fegyverhasználatát a hadbíróság törvényesnek ítélte. Viszont a letartóztatott tüntetők közül sokakat elítéltek. 1895. március 5-én került sor Szántó Kovács János és 124 vádlott társának perére. Szántó Kovács 5 évi börtönt, 25-en ennél valamivel kisebb időtartamú szabadságvesztés-büntetést kaptak. Akikre rá tudták bizonyítani, hogy követ dobáltak, azokra 1-3 évig terjedő börtönt szabtak ki. Dobák ügyész vádbeszédében kifejtette: *„Egy rendezett államban, melynek kormányformája, alkotmánya van, hol a társadalmi állapotokat, az állampolgári jogokat és kötelességeket törvények védik, ilyen alapelvekre fektetett társaság büntetlenül egy percig sem tűrhető meg, s ezen államfelforgató eszméket valló és terjesztő tagjai aszerint, amint tudatosan vagy öntudatlanul cselekednek, fogdába vagy tébolydába zárandók.”*⁴¹

Az újabb, halálos kimenetelű sortűzekre a resicainai bányavidéken került sor. Egy bányaszerencsétlenség során 69 bányász meghalt. Ráadásul a bányatársaság felemelte a nyugdíjgarantékat és a nyugdíjkorhatárt. 1897. január 20-án több mint 2000 bányász megtagadta a munkát, és asszonyokkal, gyermekekkel együtt az igazgatóság elé vonult. A csendőrsortűzben 11 fő a helyszínen meghalt. A bányászsztrájk vezetőit bebörtönözték. Még ugyanebben az évben a csendőrök több helyen belelöttek a tömegbe. Ennek következtében 10-en meghaltak. 1898 tavaszától 1899 tavaszáig a Bánffy-kormány széles körű megtorló intézkedéseket alkalmazott. Ezalatt 51 embert öltek meg a csendőrök.⁴² 1904-re már annyira elmérgesedett a helyzet, hogy Tisza István belügyminiszter betiltotta a munkásgyűléseket (1904. január 16-ai körrendelet).

A tiltás ellenére Élesden, 1904. április 24-én, a Függetlenségi Párt által összehívott népgyűlésen 31 tüntető és egy csendőr halt meg. Az 5000 főnyi tömeget lovasrohammal akarták szétkergetni. A huszárkapitányt először kővel dobták meg, majd bottal kiütötték a kezéből kardot. Erre az egyik huszárkapitány kardjával rásújtott a mellé álló fejére. Ekkor valaki lelőtte az egyik csendőrőrmestert, ami után a csendőrök sortűzében 31-en

haltak meg.⁴³ A tüntetőket a nagyváradi törvényszék 6 hónaptól 4 évig terjedő börtönbüntetésre, illetve fegyházra ítélte.⁴⁴

Ezután a tüntetések leginkább Budapestre tevődtek át. Itt már több tízezres, sőt százezres tömegek mentek az utcára vagy a Parlament elé (1905. szeptember 6.; 1907. október 13.; 1908. október 4.; 1911. július 30.; stb.).

1912. május 23-án,

a Szociáldemokrata Párt felhívására mintegy 100 ezer munkás kezdett tüntetni, a kormány lemondását és az általános választójogot követelték. Számos helyen az elötört rendőrkordont elsodorták és az Országház-tér környékéig vonultak. A Parlament egy hatalmas, ostromlott várhoz kezdett hasonlítani. A munkások több helyen is pl. villamosokból és egyéb eszközökből bariádokat emeltek, és kővel dobálták meg a rendőröket. Az összecsapások során öt munkás és egy rendőr vesztette életét. Az eseményekről híres írók, költők és újságírók (Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Molnár Ferenc, Ady Endre, Fényes László stb.) számoltak be. Ezekből megtudhattuk azt is, hogy sok esetben békés, véletlenül arra járó civileket is megtámadtak és megsebesítettek a rendőrök. Még a kormánypárti lapok is némi szimpátiával írtak a tüntetőkről.⁴⁵

A tüntetések május 24-én folytatódtak. Különösen azért, mert a munkálatok bezárták a gyárakat, így a munkások nem tudtak munkába állni. Újra bariádokat emeltek, és kővel dobálták a csendőröket. Talán ezért is újabb, most már sokkal részletesebb és szabatosabb rendeletben (7430/1913. BM. sz. rendelet) szabályozták, s egyben korlátozták az egyesülési jogot.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság korszaka

Rendkívül ellentmondásos helyzet alakult ki az őszirózsás forradalom idején. A Károlyi-kormány egyoldalúan elkezdte leszerelni a magyar hadsereget, aminek tragikus következményei lettek. Szélnek eresztett katonák kóboroltak az ország területén, miközben az ellenes támadások miatt egyre többen menekültek az or-

A rendőrség tüntetést oszlat fel a 20. század elején

szág közepe felé. A frontról és a kaszárnyákból kiszabadult katonaság egy része, a csőcselékkel szövetkezve fosztogatni kezdett. Több helyen is fegyveres összetűzésre került sor a nemzetőrséggel és a csendőrséggel. A legvéresebb esemény a Krassó-Szörény vármegyei Fánádon volt, ahol a csendőrség, miután nem tudta megfékezni a zavargásokat, segítséget kért. Egy repülőgépet küldtek, amely a tömeg felé repülve bombázni kezdett. A korabeli sajtójelentések szerint 104-en haltak meg.⁴⁶

Az ország számos helyén rendelték el statáriumi. Egymás után dördültek el a sortűzek, és tömegessé váltak a kivégzések. Csak a Muraközben november végén 150 embert végeztek ki, de az összes áldozat száma meghaladta a kétszázat. Szabolcs megyében több száz embert kegyetlenül megkínóztak és megkorbácsoltak. A nyíregyházi törvényszék elnökének jelentésében 1000 letartóztatás és 75 haláleset szerepelt.⁴⁷

Miközben az országban polgárháborús helyzet uralkodott, az 1919. évi 3. néptörvény a gyakorlati megvalósíthatóságot figyelmen kívül hagyva szabályozta az egyesülési és gyülekezési jogot. A néptörvény 2. §-a szerint ugyanis: „Egyesület alakításához gyülekezéshez sem hatósági engedély, sem pedig bejelentés nem szükséges.” Ebben az esetben honnan értesülhetnek a hatóság részéről arról, hogy a város egyik terén vagy utcáján nagy létszámú gyűlésre kerül sor?

A Tanácsköztársaság alkotmányának 9. §-a deklarálta: „A Tanácsköztársaságban a munkásság gyülekezési szabadsága teljes. Minden proletárnak jogában áll, hogy szabadon gyülekezessen és felvonulásokat rendezhesen.” Ezeket a jogszabályokat kritika alá vonhatnánk, hogy aki ezek szerint nem munkás és nem proletár, hanem paraszt, közalkalmazott, értelmiségi stb., annak nincs gyülekezési joga? Miként definiálhatjuk a munkás és a proletár fogalmát? Kik tartoznak ebbe a körbe? Egymást helyettesítő fogalmakról van-e szó? Azonban ennek nincs jelentősége, hiszen a diktatúrában senkinek sincs joga tüntetést, demonstrációt szervezni és vezetni.

A Horthy-korszak

A Horthy-korszakban a bizonytalan politikai helyzet és a szociális elégedetlenség miatt kezdetben korlátozták a gyülekezési jogot (55010/1920. BM. rendelet; 38061/1921. BM. sz. rendelet; 11.004/1921. M.E. sz. rendelet; 6000/1922. BM. sz. rendelet), csak a

34.100/1922. sz. rendelet tette lehetővé például nyílt helyen is a népgyűlések tartását.

A hatóságoknak joguk volt a gyűléseket karhatalommal felosztatni. A felosztatás módszerét a jelenlévők felszólításával kellett kezdeni. Amennyiben ennek nem engedelmessé váltak, a rendőrségnek joga volt az erőszakos kézrátételre, kardlapozásra, a gumibot használatára, rendőröktyúk bevetésére, lovas rendőrök alkalmazására.

A felosztatást legdrasztikusabban a csendőrök alkalmazták. A csendőrség szolgálati szabályzata a 68. pontban foglaltak szerint a gyűlés felosztatásáról azt írta elő, hogy az előzetes felszólítás eredménytelensége esetén rögtön szuronyrohamot vezényelhettek. Amennyiben a szuronyroham sem ért el eredményt, akkor használhatták a lőfegyvereiket is. A szabályzat erre az esetre külön előírta az alábbiakat: „a főcinkosok, a bűjtatók és a legveszélyesebb ellenszegülők veendőik célba, amire a parancsnok külön is figyelmeztethet.”

Alighogy éreztetni kezdte hatását a bethleni konszolidáció, bekövetkezett a nagy gazdasági válság (1929–1933). Ennek hatá-

Lovasrendőrség oszlat fel egy tüntetést
Budapesten, 1902-ben (korabeli újságillusztráció)

sára, különösen 1930-tól, egymást követték a különböző tüntetések, tiltakozások. A tüntetések ellen még a kormányzó, Horthy Miklós is felszólalt: „A politikát az utcára vinni annyi, mint megfontolások helyett a vak szenvedélyeket tenni úrrá.”

A legnagyobb mérvű a Szakszervezeti Tanács és a Szociáldemokrata Párt által 1930. szeptember 1-jén megszervezett tüntetés volt. A hatóságok is készültek erre a napra. Fizetett ügynökeik jelentései alapján próbálták megtudni, hogy hol és milyen nagyságú tömegek fognak tüntetni. A rendőrség mellett mozgósították a hadsereget is. A fővárost már előző éjjel megszállta a honvédség és a rendőrség. A rendőrségi terv a közigazgatási területekre épült, a honvédség nyolc riadókörzetet hozott létre, megközelítően 5000–6000 létszámú fegyveres erővel. A rendőrség 2658 gyalogrendőrt, 222 kerékpáros rendőrt, 259 lovas rendőrt, vagyis rendőrfelügyelőkkel, rendőrségi altisztekkel együtt összesen 3562 főt mozgósítottak. Így az összefegyverzeti létszám majdnem elérte a tízezer főt. Ebben nincsenek benne azok a csendőrségi alakulatok, amelyeket nem hoztak fel a fővárosba, hanem a környékbeli falvakban szállásoltak el.

Szeptember 1-jén délelőtt kezdődtek meg az összecsapások. A Szív utca sarkán a tüntetők között haladt

József Attila is, aki valószínűleg az itt látottak alapján írta meg *Tömeg* című versét: „Munkát! Kenyeret! / Munkát Kenyeret! / Jön a tömeg, jön a tömeg! / Mint a megriadt legyek / Röpülnek róla a kövek.”

A rendőrség több helyen is kardlappal támadt a tüntetőkre, és mellékcába szorította őket. A tüntetők ennek ellenére továbbmentek a Városligetbe. A kardlappalzó rendőröket mind gyakrabban fogadta közápor. Néhányan a környéken álló szeszekocsikból szerzett széndarabokkal is dobálni kezdtek. A Városligeti tö mellett barikádokat építettek. Az összetűzések során egy munkás meghalt, több mint 70 tüntető és néhány rendőr súlyosan megsérült, több százan kisebb sérüléseket szenvedtek. 159 embert tartóztattak le.⁴⁸

Ezeknek a tüntetéseknél a hatására a 4980/1931. ME. sz. rendelet újból megtiltotta a politikai jellegű gyűlések, felvonulások, körmenetek stb. megtartását. Bár a 6050/1932. ME. sz. rendelet a tilalom alól kivette az országgyűlésben képviselt politikai pártok által zárt helyen tartandó politikai gyűléseket, az 1570/1933. ME. sz. rendelet újra teljes tilalmat rendelt el.

Az 1939:2. tc. (a honvédelemről) ismét kivételes felhatalmazást adott a kormánynak. A 8120/1939. ME. sz. rendelet, amely már a háborúra való felkészülés jegyében született, ismét teljes – és nem csak politikai – gyűléstiltalmat írt elő.

A szovjet típusú szocializmus korszaka

A II. világháborúnak még nem is volt vége, de az akkor még több párt képviselőjéből álló Ideiglenes Kormány belügyminisztere *Gyűlések bejelentéséről* címmel már szabályozta a politikai és gazdasági jellegű gyűléseket, felvonulásokat, összejöveteleket. E rendelet 1. §-a kimondta: „Minden politikai és gazdasági jellegű nyilvános népgyűlés, felvonulás és bármely más politikai összejövetel bejelentendő a gyűlés, összejövetel helyén lévő rendőrhatalóságnak.” Nem kellett viszont bejelenteni az olyan gyűléseket, felvonulásokat, körmeneteket, amelyeknek politikai vagy gazdasági jellege nincs. Amennyiben a gyűlést tartó párt vagy gazdasági egyesülés a gyűlésen a rendőrhatalóság képviselését kívánta, akkor a helybeli rendőrhatalóság vezetője vagy az általa megjelölt helyettese megjelenni tartozott.

Ezt az egyébként 1989-ig hatályban maradt jogszabályt elvi szinten is megerősítették, hiszen az 1946. évi I. tv. bevezető része az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogaként deklarálta a gyülekezési szabadságot. Az 1946. évi X. tv. pedig büntettnék minősítette, és öt évig terjedő börtönnel fenyegette a közhatalnokok minden olyan hivatali eljárását vagy intézkedését, amellyel másnak valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát, törvényellenesen megsértik. (Sajnálatos módon, ezt a több mint 40 évig hatályban tartott jogszabályt egyetlen egyszer sem alkalmazták.) Az 1949. évi XX. törvény, az alkotmány szerint a gyülekezési jognak elvben a dolgozók – az 1972. évi alkotmány módosítás szerint a nép – érdekeinek kellett megfelelnie. Az 1949. évi alkotmány fiktiiv jelleghől adódott az is, hogy ezt a jogosultságot még a fenti megszorításokkal sem kí-

Rendőri erőszak Budapesten, 1988 júniusában: hatósági intézkedés Orbán Viktorral szemben

vánták engedélyezni, amit többek között az is bizonyít, hogy egészen az 1989. évi rendszerváltozásig nem készült el a gyülekezési jogot realizáló törvény.⁴⁹

A gyülekezési jog teljes mértékben még a „fordulat éve” előtti koalíciós korszakban sem érvényesülhetett. A háború utáni hónapokban rendszeresen előfordult, hogy a szovjet hadsereg elhurcolta az egyes politikai gyűlések résztvevőit. A kommunista párt aktivistái⁵⁰ vagy az ávosok civil ruhába öltözve, dorongokkal felfegyverkezve verték szét a nekik nem tetsző gyűléseket.

Miután a pártokat, egyesületeket, érdekvédelmi szervezeteket felszámolták, és bevezették Magyarországon is a szovjet típusú diktatúrát, hosszú időre mindenfajta nem hivatalos nyilvános rendezvény tilos lett. A rendőrség és az ÁVH éberrel figyelte a legkisebb csoportosulásokat is. A félelem olyan mérvű volt, hogy még a nagyobb létszámú családok sem mertek egy csoportban közlekedni az utcán. 1956-ig az egyetlen nyílt utcai tüntetés egy, a politikától látszólag teljesen távol eső eseményhez kapcsolódott. 1954. július 4-én azért mentek az utcára az emberek, és követelték a szövetségi kapitány leváltását, mert a labdarúgó világbajnoki döntőben a válogatott 3:2-re kikapott a Német Szövetségi Köztársaság csapatától. A zavargások megfékezésére Piros László belügyminiszter a csopaki rendőrszakosztályt vezényelte Budapestre, amelynek tagjai a tömegosztatásra puskatűt használtak. Már ekkor fel kellett volna figyelni arra a rendőri vezetésnek, hogy túlságosan is elhitték a diktatúra propagandagépezetének ha-

zugságait, amely szerint egy „népi demokráciában” fogalmilag kizárt politikai jellegű tüntetés. Ezért pl. a rendőrség felszereléséből törölték a gumibotot és a kardot is. Feloszlatták a Kiskunhalasi lovas tanosztályt, holott a lovas rendőrség a legjobb eszköz a tömegoszlatás területén. A rendőrségnek kényszerítő eszközként csak a löfegyver maradt.

Átdolgozták a rendőrség szolgálati szabályzatát is.

1951-ben adta ki a belügyminiszter a *Karhatalmi Szabályzatot*, majd 1952-ben *A rendőrség fegyverhasználatára* című BM-utasítást:

„Fegyvert csak a rendőrség fegyverviselésre jogosult tagja és zárt rendőri egység használhat.

1.) Egyes személyekkel szemben a fegyverhasználatot meg kell előznie:

– más személy segítségül hívásának, ha ez veszély nélkül megtehető,

– felhívásnak, amely arra irányul, hogy a rendőrség tagja intézkedésének engedelmeskedjék,

– figyelmeztetésnek, fegyverhasználat fog következni.

2.) Zárt rendőri egység a fegyvert csak saját parancsnoka parancsára használhatja.

A fegyverhasználatra vonatkozó parancsot minden esetben teljesíteni kell, kivéve, ha azt nem arra illetékes adja, vagy ha a parancs világosan és nyilvánvalóan az esküben vállalt kötelességgel ellentét.

A fegyverhasználat addig jogos, míg a szolgálati célt a rendőr elérte. Fegyvert ezért megtorlásul használni nem szabad.” (Szolg. Szab. 9000-4/1952. BM. sz. utasítás)

Míg az egyéni fegyverhasználatot megelőző intézkedéseket felsorolja, a csoportosulással szemben erről nem szól. Azt parancsnoki mérlegeléstől teszi függővé. Elmarad tehát

– a csoportosulás megszüntetésére való felhívás,

– az oszlató alakzatok és eszközök (könnygáz) alkalmazása,

– a figyelmeztetés, hogy fegyverhasználat következik,

– a figyelmeztető lövés.

Az oszlató alakzatok közül a legeredményesebbet, az éket megszüntették, helyette az ún. kettős sorfal került alkalmazásra, amely felvonulásoknál megrekedt tömeg szétozlatására, sportrendezvényeken az ellentábor szurkolók szétválasztására vagy a lelátó kiürítésére alkalmazható.⁵¹

Minden valószínűség szerint az 1956-os sortűzek egyik kiváltó oka az is lehetett, hogy sem a rendőrség és az államvédelmi hatóság fegyverzetében, sem pedig kiképzése révén nem volt felkészülve egy esetleges tömegoszlatásra.⁵²

Az 1956. évi forradalom és szabadságharc leverése után hosszú ideig nem került sor semmiféle tüntetésre. Az 1970-es évek elejétől, az ún. puha diktatúra körülmé-

nyei között kezdődtek a többnyire spontán ellenzéki demonstrációk. Ezekre a tiltakozó megmozdulásokra leginkább a március 15-iki ünnepek szolgáltattak lehetőséget. Bár a kádári vezetés megígérte, az 1848-as forradalom e jeles napja mégsem lett munkaszüneti nap. Már 1970-ben sor került egy kisebb incidensre. Né-

Nagy Imre újratemetése, Budapest, Hősök tere, 1989. június 16.

hány tucatnyi középiskolás ment a Kossuth-szoborhoz, s egyikük el akarta szavalni a *Nemzeti dalt*, de a rendőrség szétkergette őket. Cselekményüket pedig garázdaságnak minősítették, és néhány diákot rendőrségi figyelmeztetésben részesítettek.

1971-ben a tüntetés résztvevőit sokkal súlyosabban büntették. Másfél évig tartó procedúra után 7 fiatalot ítélték el, közülük ötöt 10 hónaptól másfél évig terjedő fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.⁵³

1972-ben már 400–500 fiatal tüntetett a Petőfi-szobornál. A tömeg feloszlításában a Munkásőrség és a KISZ Ifjú Gárdája is részt vett. A veréseket a rendőrség csak erőfitoktatásra használhatta, mert az ünnepélyen egyébként nem történt rendbontás. 88 személy ellen indítottak eljárást, 15 főre szabtak ki börtönbüntetést. Aki pl. elmondta Babits Mihály *Petőfi koszorúja* című versét, 10 hónapot kapott, heten pénzbírságot, ketten rendőri felügyelet alá helyezést, huszonkilencen rendőrhatalom elleni figyelmeztetést kaptak. Emellett a tüntetésben résztvevőket kizárták az ország összes egyeteméről, főiskolájáról.

Érdekes adalék: néhány kommunista érzelmű joghallgató úgy gondolta, hogy ellentüntetést szervez március 21-ére, a Tanácsköztársaság évfordulója alkalmából „a nacionalistákkal” szemben. Jellemző módon a rendőrség ezt a megmozdulást sem tolerálta.

1973-ban a forradalom 125. évfordulójára már nagy erővel vonultak fel a rendőri egységek. Többtucatnyi embert már március 15-e előtt letartóztattak. A belvárosban tüntető fiatalokat a rendőrök részben a helyszí-

nen, részben pedig a közeli Bölcsészkar előterében verték meg gumibottal. Gyurkó László Áczél Györgynek írt levele szerint: „*Budapest belvárosa néhány órán át úgy nézett ki, mintha valamilyen komoly lázadást kellett volna levern*.” Hatszáz embert igazoltattak, százat két héttől egy hónapig terjedő elzárással sújtottak, a többieket rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették, vagy az iskolájukban indítottak ellenük fegyelmi eljárást.⁵⁴

A hatóságok ettől kezdve minden eszközzel arra törekedtek, hogy lehetőleg megelőzzék az ilyenfajta tüntetéseket. Besúgóik révén előzetes információkat gyűjtöttek, megpróbálták beépített embereik révén az egyes csoportokat és embereket egymás ellen fordítani. A jelentősebb ünnepek előtt, amikor tüntetésektől tartottak, preventív célú letartóztatásokat hajtottak végre. Aktivizálták a Munkásörseget, a KISZ-t, az Ifjú Gárdát. Az iskolák igazgatónak utasításba adták, hogy hivatalos programokkal kössék le a tanulókat, különösen március 15-én. Ilyenkor a TV-ben olyan filmeket vetítettek, amelyekről tudták, hogy sok fiatal érdekel stb.

Talán ezek az intézkedések is hozzájárultak ahhoz, hogy tíz évig nem került sor jelentősebb politikai jellegű tüntetésre. 1983. március 15-én viszont 400–500 diák indult a Petőfi-szobortól a Kossuth-emlékműhöz. Útközben többször is megütköztek a rendőrséggel, amely igazoltatott, gumibotot és könnygázt használt, és néhány tucat tüntetőt letartóztatott. Egy sze-

gedi diákot, aki aktualizált 12 pontját több helyen is kifüggesztette, félévi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.⁵⁵

1986-ban a Kossuth tér felé vonuló több ezres tömegből a rendőrök egy diáklányt, majd egy egyetemistát „emeltek ki”. Amikor a tömeg erről értesült, ülsztrájkot kezdett a szabadon bocsátásuk érdekében. Az esti fáklás felvonulás résztvevőit a Lánchídon csapdába csalták. Egy részüket gumibottal verték és megrugdosták, de a többség a személyi igazolványok elvétele után elhagyhatta a hidat.⁵⁶ (Ez az akció rendkívül felelőtlen volt, mert ha pánik tört volna ki a tömegben, so-kan akár a Dunába is eshettek volna.)

Az 1988–1989-es tüntetések esetében a politikai vezetés már mérlegelt.⁵⁷ Voltak olyan tömeggyűlések, amelyeket engedélyeztek, pl. a Hősök terén, 1988. június 27-én, a romániai falurombolás elleni tiltakozó demonstrációt,⁵⁸ de pl. az 1988. június 16-ai tüntetőkkel szemben rendkívül durván léptek fel. Yamaha-motoros rendőrök a tüntetők közé hajtottak, még egy állapotos nőt is megvertek gumibottal. A vezetőket, szónokokat kiemelték és bántalmazták, így pl. a későbbi miniszterelnököt, Orbán Viktort is. Ezekről az esetekről a *Fekete Doboz* már videófelvételeket is készített.⁵⁹

A gyülekezési jog több mint másfél évszázados történetéből látható, hogy nagyon sok embernek kellett meghalnia vagy megsebesülnie ahhoz, amíg ezt az alapvető emberi jogot végre elismerték.

Jegyzetek

- ¹ Emberi jogok. Szerkesztette: Halmai Gábor, Tóth Gábor Attila (Budapest, 2003, 491. p.)
- ² Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* (Budapest, 1998, 227. p.)
- ³ Mitchell, Ralph: *Az Egyesült Államok alkotmánya. Történet, dokumentum, mutatók*. Szerkesztette: Hamza Gábor (Budapest, 1998, 141. p.)
- ⁴ Gallai Sándor: *A Legfelsőbb Bíróság szerepe az Egyesült Államokban* (Jogtudományi Közlöny, 1994, 2. 63–82. p.)
- ⁵ *A Nagy Francia Forradalom dokumentumai*. Összeállította, fordította és a jegyzeteket készítette: Hahner Péter (Budapest, 1999, 116–117. p.)
- ⁶ A Nagy Francia Forradalom dokumentumai, 317. p.
- ⁷ A Nagy Francia Forradalom dokumentumai, 441. p.
- ⁸ Alkotmányok gyűjteménye. Összeállította: Jánosi Ferenc (Pest, 1867, II. kötet, 180. p.)
- ⁹ Alkotmányok gyűjteménye, II., 230. p.
- ¹⁰ Urbán Aladár: *Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai várban* (Hadtörténeti Közlemények, 1968, I.)
- ¹¹ Anglia példája mutatja, hogy az ilyenfajta szabályozás is megfelelő lehet: az angol jogfelfogás szerint „...a gyülekezés nem egyéb, mint bíróságainknak a személyes szabadság és az egyéni szólásszabadság tárgyában kijelentett nézeteiből vont következtetés.” Lásd: Dicey, A. V.: *Bevezetés az angol alkotmányjogba* (Budapest, 1902, 28. p.)
- ¹² Spira György: *A negyvennyolcas forradalom hónapjainak munkásmozgalma a testvérvárosokban: Pesten, Budán és Óbudán*. In.: *A negyvennyolcas nemzedék nyomában* (Budapest, 1973, 270–271. p.)
- ¹³ Munkásmozgalmak 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalmak történetéhez. Szerkesztette: Mérei Gyula (Budapest, 1948).
- ¹⁴ *Pesti Hírlap*, 1848. április 20–21.
- ¹⁵ Rényi József: *A gyülekezési jog* (Budapest, 1900, 232. p.); Rényi József: *A magyar gyülekezési jog gyakorlati kézikönyve* (Buda-

- pest, 1903, 5. p. skk.); Révész T. Mihály: *A gyülekezési jog Magyarországi fejlődéséhez*. In.: *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére* (Budapest, 2005, 106–107. p.)
- ¹⁶ Kovács Lajos: *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848* (Budapest, 1889, II. kötet, 99. p.)
- ¹⁷ Kovács Lajos: i. m., II., 100. p.
- ¹⁸ *Der Ungar*, 1848. április 28.
- ¹⁹ Spira György: i. m., 185–186. p.
- ²⁰ Urbán Aladár: *A véres pünkösdvásárnap Pesten*. In.: *A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról* (Budapest, 1981, 265. p.); *Pesti Hírlap*, 1848. június 14–15.; *Jelenkor*, 1848. június 15.; *Nemzetőr*, 1848. június 18.; *Munkások Újságja*, 1848. június 18.
- ²¹ Clark, William Tierny: *An Account, with Illustrations, of the Suspension Bridge across the River Danube, uniting Pesth with Buda and the Adjacent Country, in the Kingdom of Hungary* (London, 1852–1853, 62. p.)
- ²² *Magyar alkotmánytörténet*. Szerkesztette: Mezey Barna (Budapest, 2002, 218–219. p.)
- ²³ Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben* (Aetas, 1995, 4.); Papp József: *A passzív ellenállás a neoabszolutizmus korának mítosza?* (Aetas, 2003)
- ²⁴ Az 1860 márciusában kipattant botrányban, a hadiszállások körüli szédelgésekben magas rangú politikusok is érdekelve voltak, egészen a pénzügyminiszterig bezárólag.
- ²⁵ Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867)*. In.: *Magyarország története 1848–1890*. Főszerkesztő: Kovács Endre (Budapest, 1979, I. kötet, 656. p.); *Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849–1867. Iratok*. Szerkesztette: Sashegyi Oszkár (Budapest, 1859, 271–277. p.)
- ²⁶ Sashegyi Oszkár: i. m., 277–304. p.
- ²⁷ A korábbi tüntetésekkel szemben, ahol a súlyos sérülések történtek, a december 30-ai rendőri jelentés arról számolt be, hogy két rendőr katona „az ellenállóktól harapást szenvedett.” Idézi:

- Nemeskürty István: *Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig* (Budapest, 1981, 305. p.)
- ²⁸ Révész T. Mihály: i. m., 109–110. p.
- ²⁹ Nagy Ernő: *Magyarország közjoga* (Budapest, 1914, 157. p.)
- ³⁰ A törvényjavaslat szövegét közzétette: Révész T. Mihály: i. m., 116–119. p.
- ³¹ Idézi: Révész T. Mihály: i. m., 114. p.
- ³² Idézi: Rényi József: *Gyűlekezési jog*. In: *Magyar Jogi Lexikon*. Szerkesztette: Márkus Dezső (Budapest, 1900, III. kötet, 838. p.)
- ³³ Kaveggia Béla: *Munkásmozgalmak és államrendészet* (Budapest, 1912, 13–16. p.)
- ³⁴ Kaveggia Béla: i. m., 13–16. p.
- ³⁵ Kaveggia Béla: i. m., 41–43. p.
- ³⁶ Pölöskei Ferenc: *Az 1868-as alföldi parasztmozgalom* (Századok, 1956, 1–2.); Krajnák Nándor: *Az Asztalos-féle parasztmozgalom Kecskeméten* (Kecskemét, 1961)
- ³⁷ *Népszava*, 1891. április 17.
- ³⁸ *Orosházi Újság*, 1891. május 3.; *Orosházi Közlöny*, 1891. május 2.
- ³⁹ *Arad és Vidéke*, 1891. június 22.; Gabona Béla: *A magyarországi agrármunkásmozgalom története (1890–1900)* (Budapest, 1934).
- ⁴⁰ Idézi: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (1890–1900)*. Szerkesztette: Erényi Tibor, S. Vincze Edit (Budapest, 1954, II. kötet, 258. p.)
- ⁴¹ A magyar munkásmozgalom, i. m. II., 263. p.
- ⁴² *A magyar forradalmi munkásmozgalom története* (Budapest, 1966, 38–39. p.)
- ⁴³ *Népszava*, 1904., április 26., 28.
- ⁴⁴ *Népszava*, 1904. december 29.
- ⁴⁵ Erényi Tibor: *A vérvörös csütörtök, 1912. május 23.* (Budapest, 1952); Remete László: *Barikádok Budapest utcáin, 1912.* (Budapest, 1972); Kabos Ernő: *A Vérvörös csütörtök ötvencedik évfordulójára* (Párttörténeti Közlemények, 1962); Babits Mihály: *Összes versei* (Budapest, é. n., 154. p.); Ady Endre *összes versei* (Budapest, 1955, II. kötet, 60–61. p.)
- ⁴⁶ *Arad és Vidéke*, 1918. november 7.
- ⁴⁷ Siklós András: *A polgári demokratikus forradalom*. In: *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. Főszerkesztő: Ránki György (Budapest, 1976).
- ⁴⁸ Borsányi György: „Munkát! Kenyeret!” A proletariátus tömegmozgalmak Magyarországon, a gazdasági válság éveiben (1929–1933) (Budapest, 1971, 96–131. p.)
- ⁴⁹ Halmai Gábor: *A gyűlekezés és egyesülés szabadsága*. In: *Emberi jogok hazánkban*. Szerkesztette: Katonáné Soltész Márta (Budapest, 1988, 218. p.)
- ⁵⁰ Az egyik kommunista aktivista még 1986-ban megjelent könyvében is eldicselkedett azzal, hogyan verték szét 1947 nyarán a Szabadság Párt gyűlését. Lásd: Halas Lajos: *Az R gárdától a Munkásőrséig* (Budapest, 1986).
- ⁵¹ Kopácsi Sándor: *Szaktelemény a karhatalmi szolgálati szabályzat biztosította lehetőségekről 1956-ban*. In: *Rejtett dokumentumok*. Szerkesztette: Kahler Frigyes, M. Kiss Sándor (Budapest, 2006, 38. p.)
- ⁵² *Sortűzek 1956*. Szerkesztette: Kahler Frigyes. I–III. kötet (Lakitelek, 1993); *Sortűz a HM előtt*. Szerkesztette: Horváth Lajos (Budapest, 1992).
- ⁵³ Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv* (Budapest, 1996, II. kötet, 39–40. p.); Gyarmati György: *Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepéléseinek történetéből* (Budapest, 1998, 170. p.)
- ⁵⁴ Kenedi János: i. m., II., 8–178. p.; Ungváry Krisztián: *Az állambiztonság célkeresztjében* (Rubicon, 2007, 3., 24. p.)
- ⁵⁵ Gyarmati György: i. m., 188. p.
- ⁵⁶ Gyarmati György: i. m., 189. p.
- ⁵⁷ Gonda József: *A tüntetések tapasztalatai Budapesten* (Belügyi Szemle, 1989, 8., 35–39. p.); Nagy W. András: *Március hátrame-
net* (Beszélő, 1992. március 14.)
- ⁵⁸ *Hősök tere '88. június 27.* Szerkesztette: Varga Csaba (Budapest, 1988)
- ⁵⁹ György Péter: *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés. 1956 1989-ben* (Budapest, 2000, 163–165. p.); Kenedi János: i. m., 214. p. Lásd még: Rockenbauer Zoltán: *Igy tüntetett a FIDESZ*. In: *Tiszta lappal, a FIDESZ a magyar politikájában*. Szerkesztette: Bozóki András (Budapest, 1992); Szekeres László: *Tüntetések 1988-ban*. In: *Magyarország politikai évkönyve, 1988*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (Budapest, 1988); Szikinger István: *A tüntetések és a rendőrség*. In: *Magyarország politikai évkönyve, 1988*. Szerkesztette: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (Budapest, 1988); Szabó Máté: *A tüntetések rendőri kezelésének normái a Kádár-rendszerben (1957–1989)*. In: *Politikaelméleti tanulmányok Schlett István 60. születésnapjára*. Szerkesztette: Bihari Mihály, Ciegert András (Budapest, 1999).

Koncz Ibolya Katalin

Borsod vármegyei boszorkányperek jogtörténeti elemzése

bírói gyakorlatban történő alkalmazásának elterjedése következtében.

Ez a fejlődés mutatható ki a Borsod vármegye területén lefolytatott perek jogtörténeti vizsgálatakor is. Ezen a területen, az eddig nyomtatott formában megjelent perakták⁵ szerint, 1648-tól 1769-ig folytattak le boszorkányság vádjával kapcsolatos pereket.

Ebben a korszakban a bíróságok által alkalmazott jogforrások közül hármat emelek ki. Az egyik az 1625:13. törvénycikk, amely hivatalvesztés és 100 forint büntetés terhe mellett meghagyja az alispánoknak,

A babonaság és a boszorkányság hite egyidős az emberiséggel, gyökerei a legősibb kultúrákban is megtalálhatók. Már az ókorban kialakult a nők bűbájosságába vetett hit. Az elmúlt évszázadok alatt a gyógyítás, a varázslás, a rontás fogalmát egyre inkább a női nemhez kapcsolta a közfelfogás. A boszorkányüldözések csúcspontját Nyugat-Európában a 16–17. század jelentette, amikor rendkívül erős egyházi befolyással és irányítással zajlottak a perek.¹ A hírhedt kézikönyv, a *Malleus Maleficarum*² útmutatásai szerint eljárva, tortúrán kicsikart vallomások alapján, látványos és elrettentő ünnepként, máglyák ezrein égették el a boszorkányság vádjával terhelt áldozatokat.

Magyarországon a nyugatiától eltérő gyökerű. Keletről hozott boszorkányfogalmunk az évszázadok során keveredett a nyugat-európai elemekkel.³ Hazánk nem követte a nyugat-európai boszorkányhisztériát. Az üldözések tömeges elszaporodása nálunk inkább a 17. század végén következett be, a nyomozóeljárás és a törvényerőre sohasem emelkedett *Praxis Criminalis*⁴

hogy negyedévenként tartsanak inquisitiót a gonosztevők kipuhatolására.⁶ A másik a Miskolc város által megalkotott státútum, amelyet a vármegye is alkalmazott. Ez az 1635-ben elfogadott státútum kimondta, hogy „mindenki csak vasárnap, a reggeli prédikáció után, naplementéig idéztethet törvény elé valakit. Hétfőn, kedden és vasárnap egyáltalán nem szabad tanút vallatni.”⁷ A harmadik Borsod vármegye 1712. évi státútuma, amelyben a következő részletesebb leírást találjuk: „Maga elé citálván a helyi lakosokat, külön szokott iuramentum leteltével examinálja a következő kérdések szerint: Ki volna káromkodó, gyilkos, szentegyháztörő, lopó, parázna, emberétető, magzatát elvesztő, bűbajos boszorkány stb.”⁸ Ezt a három szabályt specialitásuk miatt kell megemlítenünk, mert természetesen az eljáró hatóság az ország bevett törvényeit ugyancsak figyelembe vette, mind az eljárás során, mind pedig az ítélet meghozatalánál.⁹

Miután Magyarországon a boszorkányság vádját nem sorolták a kivételes bűncselekmények közé, ezért az így perbe fogottak elleni eljárás a rendes bíróságok előtt folyt le. Ennek megfelelően a boszorkányperek Borsod vármegye törvényszéke előtt folytak le. A feltárt és elemzésre kerülő perek között találunk olyanokat is, amelyek Miskolc mezőváros, Szendrő mezőváros bíróságai előtt zajlottak, de ha közelebbről megvizsgáljuk ezeknek az aktáknak a tartalmát, észrevehetjük, hogy többségükben becsületsértési perekről van szó és nem boszorkányperekről.

A recens anyagban található perek a következő képet mutatják:

Bírói fórum megnevezése	Személyek száma, akik ellen írtak el	Mivel vádolták meg őket	Milyen időszakra esnek a perek
Borsod vármegyei sedria – Miskolc	20 fő	boszorkányság, házasságtörés, gyilkosság	1648–1723
Miskolc mezőváros bírósága	7 fő	becsületsértés, rágalmazás	1690–1769
Szendrő mezőváros bírósága	1 fő	vizsgálat	1717

A táblázat alapján a következő megállapításokat tehetjük:

A jogi értelemben vett boszorkányság vádjával perbe fogottak elleni eljárást Borsod vármegyében kizárólag a megyei törvényszéken folytatták le. Valószínűsíthető, hogy a vármegye területén a recens anyaghoz viszonyítva korábban is lehettek boszorkányperek, amelyek azonban még nem kerültek elő, vagy – s ez a valószínűbb – a történelem viharaiiban megsemmisültek, akárcsak az ország egyéb területein.

A fenti táblázatból az is megállapítható, hogy ha valakit becsületsértéssel vádoltak – általában azért, mert a környezetében mást boszorkánynak nevezett –, akkor elegendő volt a mezővárosi bíróság joghatósága, s ezeket az eseteket helyben elintézték.

A következőkben tematikus bontásban vizsgáljuk meg a vármegyében lefolytatott boszorkánypereket.

Miként arra korábban is utaltunk, a vármegyében viszonylag későn, az 1677. esztendőből maradt fenn az özvegy Kálmánczai Szabó Györgyné elleni peranyag,

amelyből kitűnik, hogy a vádlott „némely embereket boszorkányságával, ördögi mesterségével megrontott s megvesztegetett egészségükben és ép állapotukban úgy, hogy némelyek azon nyavalyákban meg is haltak.”¹⁰ Bár az eset érdekes, hiszen itt már a rontás is megjelent, mint a boszorkány egyik legfontosabb tevékenysége, sajnos az ítélet és az abban kiszabott büntetés nem maradt fenn.

A következő említésre méltó peranyag 1706-ban keletkezett, amikor is Borsod vármegye sedriája előtt vonták felelősségre Vég Imréné Zeke Erzsébetet. Az asszony ugyan mezőcsáti lakos volt, a pert – a legtöbb boszorkányperhez hasonlóan – mégis a vármegyei sedria előtt folytatták le. A per során tanúk bizonyították a vádlott ördögi cselekedeteit, ezt követően a sedria megállapította a szerencsétlen asszony boszorkány mivoltát, és már csak az ítélet meghozatala volt hátra. A bíróság döntése szerint, a feltárt anyagok alapján, a vádlott hóhér általi megkínzását, tüzes fogókkal való megcsipkedését és elevenen való elégetését kellett végrehajtani.¹¹

Ezzel a perrel megkezdődött a vármegye közel két évtizedes története, amely alatt a bírák a legkegyetlenebb módon próbálták vélt vagy inkább általuk mélységesen hitt igazukat bizonyítani, s ítéleteikben a legkegyetlenebb büntetéseket kiszabni a boszorkányokkal szemben.

Ezt a képet erősíti az 1709. esztendőben lefolytatott boszorkányper is, amelyben kezdettől két vádlott szerepelt.¹² Ezt az esetet abból a szempontból is érdemes megemlíteni, hogy a két szerencsétlenül járt nőt még az ítélet meghozatala előtt megkínzták: a peraktákban megjelent pontos leírás szerint meztelenül tüskeágyon kellett fekvüdniük. Az eljárás során a bíróság tagjai bőségesen megbizonyosodhattak a vádlottak természetfeletti és tiszta személyhez nem illendő cselekedeteiről, s megállapították nyilvánvaló boszorkányságukat.¹³ Az ítélet sem lehetett más, mint hóhér általi megkínzás és máglyahalál.¹⁴

Ugyancsak érdekessége miatt lehet kiemelni az 1715. október 13-án kiadott bizonyáglevelet, amelyben R. I. kérelmére Miskolc városának tanácsa azt bizonyítja, hogy a kérelmező „boszorkánysága meg nem világosodott s azon vétek iránt processus nem moreáltatott ellene, mivel csak szó esett felőle, hogy ördögös tudománnyal bírta.”¹⁵

A következő per 1717-ből való. A pert özv. Lengyel Tamásné Virág Kata, özv. Tóth Istvánné Sigó Kata és leánya, özv. Gombos Györgyné Tóth Panna, valamint özv. Szász Györgyné Kasza Sára igrici lakosok ellen folytatták le. A korábban idézett törvény értelmében ezt a pert is a szolgabírói cirkálás eredményeképpen indították el. Összesen tizenkilenc tanút hallgattak ki, s az általuk elmondottak alapján a bíróság bizonyítottan látta a vádlottak boszorkányos mivoltát. A per érdekessége, hogy a legképtelenebb vádat egy mindössze tizen-nyolcadik esztendejében járó fiatalember mondhatta magáénak, aki szerint őt a kulcslyukon kiragadták, éjszaka lóra ültették, és elvágattak vele a diósgyőri he-

gyekbe, ahol boszorkánytalálkozón vettek részt.¹⁶ Talán ez az egyetlen, legteljesebb formájában fennmaradt peranyag, így nemcsak az ügyész fejtegetéseit, hanem az ügyvéd állásfoglalását is megismerhetjük. Azon ritka esetek közé tartozik, ahol az eljárás során ügyvéd is eljár a szerencsétlenek érdekében. Jelen perben Vetésy Sámuel képviselte a védelmet, aki feladatának megfelelően „a tanúk ferde és képtelen vallomásait sorra egymásután kiforgatja, megerőtleníti”.¹⁷ Az első két tanú vallomását egyszerűen „puszta gyanúnak” nyilvánítja, így szerinte ezek „nem bírnak érvénnyel”.¹⁸ Az ügyvéd szerint a negyedik vádlott vallomása „éppen a vádlottak mellett szól, amennyiben kiviláglik abból, hogy rágalmazásuk miatt elégtételt akartak szerezni”.¹⁹ Az ötödik tanú a védő álláspontja szerint „phantasta s hihetőleg alvajáró, holdkóros Gombos Istók, nem is tanú, hanem vádló, feladó, ki a hazai törvények szerint tanú nem is lehet. Egyébként is olyan dolgokat mesél, miszerint néhez álom nehézkedvén reá, ébren nem is tapasztalhatott és így az egész álmoképnek semmi valódi alapja nincs”.²⁰ Említést érdemel még a tizenkettedik tanú vallomásával szembeni ügyvédi álláspont: Vetésy szerint „a tizenkettedik tanú vallomása ugyancsak a vádlottak mellett szól, mert ha a törött lábú fiút a vénasszony füveivel csakugyan kigyógyítá, az nem kárhoztást, de mint jótéteményt, dícséretet, sőt jutalmat érdemel”.²¹ A tizenharmadik tanú „maga is azt állítja, hogy kínzójára nem ismert rá, s így ez is csak puszta gyanú, agyrém, álmokép”.²² A tizenötödik és tizenhetedik tanú csak hallomásból beszél, tehát az ügyvéd szerint vallomásaik nem bírnak nyomatékka, a tizennyolcadik tanúnak pedig az „éjjeli meggyötörtetése és halálos félelme szinte álmólátásból eredhetett, s a gyilkolási fenyegetést tényekkel alig lehet bizonyítani”.²³ Amint azt nyomon követhetjük, az ügyvéd szinte minden tanú vallomását észérvekkel támadta meg, így azt várnánk, hogy a bíróság ezeket figyelembe véve a vádlottakat elengedte. Sajnos azonban, ahogy azt az iratok és Vahot Imre is ismerteti, „a megyei fiscus, mint igazi rabulista, és előítéletes vagy rossz szívű ember, a tanúk vallomásainak valószínűségét erőködik bebizonyítani [...] és a nagytekintetű bíróság ily gyönyörű ítéletet hozott a pörben: mivel a vádlottak boszorkánycselekedete nem csak világos tanúból, de még maga nyelve vallásából is kitetszik, ahhoz képest, hogy undok életük büntetlen ne maradjon, országunk törvényei szerint elsőben is hóhér által megsütögtetik több boszorkánytársaik kivallására, és ezután elevenen elégettetik”.²⁴

Tehát hiábavaló volt az ügyvéd felvilágosult perbeszéde és minden erőfeszítése, a szerencsétlen perbefogottakat a máglyától megmenteni nem tudta.

Az utolsó, máglyahalállal végződő borsodi pert 1722-ben folytatták le Balogh Éva ellen. Perbefogásakor a tanúk vallomásaiból az derült ki, hogy ő bizony képes volt többféle állat alakjában is megjelenni, és több személyt is megrontott. A per érdekessége, hogy Pap András tanú szerint a vádlott az ő fiát farkassá változtatva kergette, amire az a bizonyíték, hogy mivel ez télen történt, a hó egyaránt megőrizte a gyermek és a vád-

lott lábnyomait is. Másnap a tanács tagjai közül néhányan kimentek a helyszínre, hogy a lábnyomokat azonosítsák. Ekkor Balogh Éva megtagadta, hogy a hóban maradt lábnyomot összehasonlítsák a cipőjével, ami a tanú szerint egyértelmű jele a bűnösségének. Természetesen a tanúk több vádat is felsoroltak még; volt köztük gyógyítás, megrontás, állatalakban való kergetés. A bíróság figyelembe vette a „komoly tényeket” tartalmazó vallomásokat, majd pedig a vádlottat „hóhér általi megkínzásra, majd megégetésre rendelte”.²⁵

Nem voltak ritkák Borsodban az olyan boszorkányperek sem, amelyekben házasságtörő asszonyokat vádoltak meg. A paráznaságot és a boszorkányosságot a köznép azonos módon ítélte el, illetve az egyikből természetesen következett számukra a másik is. Ilyen esetről olvashatunk egy 1648-ban lefolytatott eljárás aktáiban, amikor a Szabó Pálné ügyében meghallgatott tizenkilenc tanú – ha csak szóbeszédre alapozva is – határozottan állította a vádlott paráznaságát és boszorkányosságát.²⁶ Sajnos a bíróság ítélete nem maradt ránk.

Hasonló váddal fogták perbe Kis Pannát 1675-ben, amikor is közel húsz tanút hallgattak meg, és mindenki csak annyit tudott mondani, hogy a fiatalon megözvegyült nő parázna életet folytatott.²⁷ Az ítéletet itt sem ismerjük.

Az utolsó boszorkánypert 1723-ban volt, de halálos ítéletet ekkor már nem szabott ki a sedria. A Lázár Péterné Ruzska Zsófia ellen folyt perben több mint fél-száz tanút hallgattak ki. A per további érdekessége, hogy a feltett kérdések alapján a tanúknak arról is nyilatkozniuk kellett, hogy tudnak-e valamit arról, hogy Dobrosiné egyeseknek bort ígért annak fejében, hogy rávalljanak Ruzska Zsófiára. A kihallgatások során több tanú is megerősíti a megvesztegetést, így nyilatkozott például Tolvaj Mária, valamint Török Mihály is. A vármegye deliberatuma végül a következőképpen szól: „bebizonyosodott, hogy a gonosz cselekedeteket Ruzska Zsófia valóban elkövette, és ezért halált érdemelne, de figyelembe vesszük, hogy korábban már raboskodott és ezért meghagyjuk az életet ugyan, de a vármegye területére többé nem jöhet”.²⁸

Az ezt követő időszakban csak becsületsértési és rágalmozási pereket találunk. Ilyen volt a Miskolc város bíróságán lefolytatott per, amelyben Ecsegi Szöcs Juditot táltossággal rágalmozta meg Kőműves Suska. A bíróság a következő ítéletet hozta: a rágalmozót huszonöt korbácsra, valamint rágalmozásának és saját táltosságának abbahagyására ítélték, s ha ezt nem teljesíti, kicsapják a vármegye területéről.²⁹

Egy másik esetben Kovács Zsuzsát, „ki magát táltosnak mondani merészelt”, huszonöt korbácsütésre ítélték.³⁰

A recens anyagban az utolsó per – Nemes Habsi Annának, Nemes Forgó Pál özvegyének becsületsértési pere ifjú Béres János ellen – 1769. március 16-án zajlott. Megállapításra került, hogy ezen év március 2. napján Habsi Annát mások füle hallatára Béres János vén boszorkánynak nevezte, illetve ezután sértő sza-

vakka káromolta, amelyért hatvan pálcaütést szabott ki a bíróság a rágalmazóra.³¹

A pereket megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy Borsod vármegyében is hasonló vádakkal, szinte teljesen azonos forgatókönyv szerint folytatták le a pereket a boszorkányok ellen, mint az ország egyéb területein. A kiemelt peranyagok mindegyike specialitásokat mutat, de ezáltal az is megállapítható, hogy az egyes perekben megfigyelhető sajátosságok egyedi ügyekre vonatkoztak, azokat nem építették be a későbbi eljárásokba. Ennek megfelelően csak egy perben találtunk védőügyvé-

det, aki a korszaknak megfelelően a legalaposabban állított össze a védőbeszédét, mégsem tudott segíteni a vádlottakon. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy alig húsz esztendővel később maga a bíróság mondta ki azt, hogy, bár bebizonyosodott a boszorkányság vádja, mégsem szab ki máglyahalált.

A vizsgált területen a perekben hozott ítéleteket megvizsgálva zárszóként elmondhatjuk, hogy a bíróság is hozzájárult ahhoz, hogy a 18. század második felétől a vármegyében nem fordultak elő boszorkány-perek.

Jegyzetek

¹ Bár a Német-római Birodalom területén a boszorkányperek nem egyházi bíróság elé tartoztak, mégis kimutatható az egyház hatása, hiszen a peraktákat megküldték az egyetemeknek, hogy onnan a jogtudósok szakvéleményét kikérjék. Ezt az eljárási cselekményt a *Constitutio Criminalis Carolina* kötelezővé is tette. Részletesebben lásd: Bartolomäus: *Über die Hexenprozesse* (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 21. kötet, Berlin, 1900, 79. p.); Schmidt, Eberhard: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege* (Göttingen, 1965, 113. p.)

² 1487-ben jelent meg, keletkezése két dominikánus szerzetes, Heinrich Institoris és Jakob Sprenger nevéhez fűződik. A könyv címe (*Malleus Maleficarum*) egy kütüntetésre utal, amelyet a sikeres eretnekűldözők kaptak munkájuk elismeréseként a római egyháztól. Ennek a kütüntetésnek az eredeti neve *Malleus haereticorum* volt. A „*Malleus*” irodalmi elődje az akkoriban általánosan elismert eretnekűldözési kézikönyv, a *Directorium inquisitorum*, amelyet Nicolaus Eymericus írt 1376-ban (Hammes, Manfred: *Hexenwahn und Hexenprozesse*, Frankfurt am Main, 1977, 50. p.). A „*Malleus*” a könyvnyomtatás fejlődésének is köszönhetette sikerét és gyors elterjedését. Az első 33 évben 13 kiadást ért meg, és a következő 150 évben még hússzor adták ki. Institoris és Sprenger megelégedtek a kiadó szerepével, hogy a mű még jobban védhesse az egyházat, a híres jogászok és a Biblia autoritását. A mű három részre oszlik, mindegyik további kérdésekre, ezek pedig fejezetekre tagolódnak. Az első könyv előterében mindjárt egy dogma, a boszorkányok realitásának tézise áll: „*Huereis est maxima, opera maleficarum non credere.*” [„Boszorkányokban nem hisz: eretnokség.”] (Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek*, I–III. kötet, Budapest, 1978–1982, III., 56. p.; a továbbiakban: Schram, 1978). Ezt követi a boszorkánypredikációk felépítése, valamint a kész indokok a vakon tapogatózó laikusok állai, leggyakoribb ellenvetéseire (lásd: Siefener, Michael: *Huereis im Spiegel der Rechtslehre. Das crimen magiae in der Literatur von 1574 bis 1608*, Frankfurt am Main, 1992, 6. p.; a továbbiakban: Siefener, 1992; Orvosi Hetilap, 1925, 38. szám, 914. p.). A második könyv sok példával írja le a boszorkányok képességeit. Ennek megfelelően ezt a részt két nagyobb fejezetre lehet osztani. Az elsőben a szerzők felsorolnak egy listát a titkos (tiltott) boszorkányok által végrehajtott cselekményekről, a második részben az egyházi (engedélyezett) gyógy- és ellenszerekről kapunk részletes információkat (Siefener, 1992, 6. p.). A harmadik könyv 35 kérdést tartalmaz, s részletesen ismerteti a bírósági eljárást: részletes útbaigazítást ad, speciálisan a bíró igényeihez szabva; meghatározza a bánásmódot az ügyvédekkel, a tanúkkal és a boszorkányokkal szemben. Bővebben lásd: Molnár Éva: *Boszorkányperek Magyarországon a XVII–XVIII. században* (Budapest, 1942, 19. p.; a továbbiakban: Molnár, 1942); Siefener, 1992, 6. p.

³ Jung Károly szerint a „modern babonák” a hagyományos gyökerekkel rendelkező hiedelmek és mágikus cselekvések (Jung Károly: *Tálatosok, ördögök, garabonciások. Bevezetés népi hiedelmek – babonák – világába*, Budapest, 1985, 163. p.). A magyar kutatók közül Dömötör Sándor elméletét emelném ki, aki pogány szertartásokat vél felfedezni a boszorkányok cselekedeteiben, ritu-

ális mozgásaiban, mondókáiban (Dömötör Sándor: *A boszorkányok gyűlése a magyar néphitben*, Budapest, 1939, 23. p.). Klaniczay Gábor is hasonló álláspontot képvisel, amikor azt mondja, hogy „a boszorkányok attribútumai közé is bekerülnek a szamanizmus alkotóelemei” (Klaniczay Gábor: *Benandante-kresnik-zduhaé-tálatos. Szamanizmus és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában*, Ethnographia, 94, 1983, 128. p.). Ugyancsak ezt vallja Diószegi Vilmos: „A boszorkány testéből távozó, majd oda visszatérő lélekről szóló beszámolók összefüggésbe hozhatók a szamanizmus hatásával (Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*, Budapest, 1958, 44. p.). Nyugati hatásnak tekinthetjük, hogy német területeken a 13. század második felétől érvényes az a tudományos nézet, hogy a varázslókat általában szövetség köti az ördöghöz (Hansen, Joseph: *Zaubervahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter* [Aalen, 1964, 172. p.]; Honegger, Claudia [Hrsg.]: *Die Hexen in der Neuzeit* [Frankfurt am Main, 1978, 44. p.]; Végül említést érdemel a *Magyar Jogi Lexikon* szócikke, ahol keverve találhatjuk meg a különböző elemeket: „A pogány vallás hitéből a kereszténységbe is átment ama démoni alak, amely természetfölötti hatalmat nyert más emberek megkárosítására, az ördöggel kötött szerződés és cimboraság révén képesítve van varázslásra, s egyéb bűbajos mestersége.” (*Magyar Jogi Lexikon*, 1899, 275. p.; a szócikket szerkesztette: dr. Vámbéry Rusztem).

⁴ Bár a szakirodalomban többször találkozunk olyan hivatkozásokkal, amelyek szerint a *Praxis Criminalis* megegyezne Carpvov művével, ebben a fontos kérdésben mégis Balogh Elemér professzor úr álláspontját fogadom el, miszerint a két cím két külön művet jelent. Carpvov, „a lipesei vérbíró könyve”, a *Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium* (1635) és a hozzá szervesen kapcsolódó *Peinlicher sächsischer Inquisitions- und Achprozess* (1638), amelyek szerzőjük halála után még 120 évvel is irányadó források voltak német jogterületeken.” (Balogh Elemér: *Aki az ördöggel szerződést köt... nüzhalállal lakoljon [A magyar szegedi boszorkányperek, 1728/29]*. In: Szeged, 2001. augusztus 13., 16. p.). A *Praxis Criminalis* III. Ferdinánd császár 1656. december 30-án, mint Alsó-Ausztria büntető törvénykönyvét szentesítette (Kajtár István–Béli Gábor: *Österreichisches Strafrecht in Ungarn: „Praxis Criminalis” von 1687*, Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte, 16, 1994, 325 p.; a továbbiakban: Kajtár–Béli, 1994). Kollonich Lipót bíboros 1687-ben ezt adatta ki latin nyelven Nagyszombatban. Szentiványi pedig az 1696-ban kiadott *Corpus Iuris* függelékeként vette fel. Bővebben lásd: Iklódi András: *A magyarországi boszorkányűldözés történeti alakulása* (Ethnographia, XCIII, 1982, 295 p.; a továbbiakban: Iklódi, 1982); Gelencsér József: *Egykori törvényen alapuló népi büntetőszokás, a megégetés* (Ethnographia, CII, 1991, 1–2., 253. p.); Bónis György: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben* (Budapest, 1934, 8. p.; a továbbiakban: Bónis, 1934); Kajtár–Béli, 1994, 325. p. A *Praxis Criminalis* (PC) Magyarországon a 19. század közepéig jelentős hatást gyakorolt a magyar bűnvádi eljárás fejlődésére. Jogházag esetén a magyar bírák segítségül hívták az idegen szabályokat (így a PC-t is), és ezzel a magyar jog részévé tették (Konez Ibolya Katalin: *A boszorkánykutatásban megjelenő 15–18. századi történeti érvelések*, Jogtörténeti tanulmányok VIII. Pécs, 2005, 53. p.). A mű különösen a kíván-

latás (tortúra) elterjedésére volt hatással hazánkban (Bónis, 1934, 8. p.; Iklódi, 1982, 296. p.). Bónis szerint Vuchetich 1819-ben, Pauler pedig még 1871-ben is beszámolt a *Praxis Criminalis* gyakorlati alkalmazásáról (Demkó Károly: *A magyar orvosi rend története*. Budapest, 1894, 409. p.; R. Várkonyi Ágnes: *Közgyógyítás és boszorkányhit*. Ethnographia, CI, 1990, 3–4., 418. p.; Schram, 1978, I. kötet, 17. p.; *Magyar Jogi Lexikon*, 1898, I. kötet, 277. p.; Haász Imre: *Boszorkánypörök Debrecenben*. Debreceni Szemle, Különlenyomat, 1929, 41. p.).

⁵ Itt említeném meg Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1763* című, összefoglaló művének I. kötetében található Borsod vármegyei pereket (132–223. p.); a Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára* (1910) című gyűjteményében található miskolci pert (277. p.); a Baranyai Károly: *Borsodi boszorkányperek* (1940) című könyvében található perakták leírásait (38–42. p.), valamint Kubinyi Ferenc és Vahot Imre munkásságát, akik *Magyar- és Erdélyország képekben* (Pest, 1854) című könyvükben külön megemlítenek egy borsod vármegyei boszorkánypert (45–49. p.).

⁶ *Corpus Iuris Hungarici*, 1898, II. Ferdinánd, 1625:13. törvény-cikk

⁷ Tóth, Péter: *Miskolci statútumok 1573–1755*. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 13. (Miskolc, 1981, 3. p.)

⁸ Molnár, 1942, 30–31. p.

⁹ Természetesen a recens anyagban találkozunk az ország egyéb területein is hivatkozott törvényekkel, mint például Szent István, Szent László vagy a *Tripartitum* egyes rendelkezéseinek megemlékezésével.

¹⁰ Miskolc Város jegyzőkönyve, 172. p.

¹¹ Schram, 1978, I., 141–142. p.; Baranyai, 1940, 39. p.

¹² Tóth Istvánné, Nagy Borhíla és Tóth Jánosné, Krasznai Zsuzsanna.

¹³ A per során nem kevesebb, mint negyvenkét tanút hallgattak ki, akik a legképtelenebb történetekkel látták el a bíróságot. Volt, aki azt vallotta, hogy Demjeter Miklós szekerekhez „bűjdosztak” a vádlottak, majd hirtelen eltűntek. Már nem voltak a szekéren, az mégis olyan nagyon terhelt volt, hogy a lovak az egyenes úton alig bírták elhúzni. Több tanú is vallotta, hogy Tóth Istvánné pár óra alatt olyan ökröt gyógyított meg, amelyről már teljesen lemondtak. Azt is rávallották, hogy egy csecsemőt megfogartott, aminek következtében annak anyja elvesztette a tejét, és Tóthné

a saját tejét szaporította meg vele. Talán a legsúlyosabb vád az volt, hogy Tóth Jánosné maga is eldicsekedett azzal, hogy egy ismerőse nem halhat meg addig, míg ő meg nem fogja a kezét. Ezt meg is tette, mire a haldokló könnyen és nyomban meghalt (Baranyai, 1940, 41. p.).

- ¹⁴ Schram, 1978, I., 143–152. p.
- ¹⁵ Baranyai, 1940, 41. p.
- ¹⁶ Baranyai, 1940, 42–43. p.
- ¹⁷ Kubinyi–Vahot, 1854, 48. p.
- ¹⁸ Kubinyi–Vahot, 1854, 48. p. A két tanú egybehangzóan állította, hogy a vénasszonyok megboszorkányozták az ökreiket, amiért nem akarták őket elvinni a vásárra (Kubinyi–Vahot, 1854, 45. p.).
- ¹⁹ Kubinyi–Vahot, 1854, 48. p. Kovács János vallotta azt, hogy az asszonyok „megboszorkányozván egymást, nála vádaskodtak s tőle kértek tanácsot ez iránt, s ő azt javallá nekik: fogadjanak prókátort” (Kubinyi–Vahot, 1854, 46. p.).
- ²⁰ Kubinyi–Vahot, 1854, 48–49. p. Ezt a Gombos Istók vallotta, hogy őt a kuleslyukon áthalasztgálták és lóra ültették, majd a diósgyőri hegyek felé vitték, ahol kilenc boszorkányt is látott, természetesen a vádlottakat rögtön felismerte (Kubinyi–Vahot, 1854, 46–47. p.).
- ²¹ Kubinyi–Vahot, 1854, 49. p.
- ²² Kubinyi–Vahot, 1854, 49. p.
- ²³ Kubinyi–Vahot, 1854, 49. p.
- ²⁴ Kubinyi–Vahot, 1854, 49. p.
- ²⁵ Borsod Megyei levéltár, IV. A. 501/a. 19. kötet, 525. p. A pert ugyanez említi: Bessenyei József: *A magyarországi boszorkányság forrásai*, II. kötet (Budapest, 2001, 181–185. p.)
- ²⁶ Borsod Megyei Levéltár, Közgyűlési Jegyzőkönyvek, 6. kötet: Schram, 1978, I., 132–136. p.
- ²⁷ Borsod Megyei Levéltár, IV. A. 501/a. 17. kötet, 543. p.
- ²⁸ Borsod Megyei Levéltár, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 18. kötet: Schram, 1978, I., 214–222. p.
- ²⁹ Borsod Megyei Levéltár, Tanácsülési jegyzőkönyvek, 18. kötet: Schram, 1978, I., 222. p.
- ³⁰ Szendrei János: *Oklevéltár Miskolc város történetéhez* (Miskolc, 1890, 648. p.)
- ³¹ Borsod Megyei Levéltár, Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1769. március 16.; Schram, 1978, I., 223. p.

Az 1861. évi országgyűlés képviselőválasztását Vas vármegyében 1861. március 16-án tartották meg. A szombathelyi választókerületben ismét azt a Horvát Boldizsárt választották meg képviselőnek, aki a kerületet már az első népképviselői országgyűlésben is képviselte.¹

Az országgyűlés megnyitása előtt számtalan kérdés volt tisztázatlan, amelyeket részben a kormányzati, részben a nemzeti oldalon meg kellett válaszolni. A kormánynak állást kellett foglalnia olyan kérdésekben, mint a királyi proposíciók, a koronázási hitlevél, a Februári Pátens, az országgyűlés megnyitása, helye, elnöklése, a nádorválasztás, az áprilisi alkotmányhoz való viszony, Erdély és Horvátország képviselőinek jelenléte, az amnesztia, az országgyűlés esetleges felosztatásának következményei. A magyar félnek el kellett döntenie, hajlandó-e tárgyalni (vagy például, miként Teleki javasolta: oszlassa fel magát, s a nyilvánosság felhasználásával törekedjen felkelés megindítására). Ha tárgyal, milyen pozíciót választ, meddig hajlandó 1848 alkotmányának megváltoztatását elfogadni, hogyan értelme-

Mezey Barna

Horvát Boldizsár az 1861. évi országgyűlésben

zi a Pragmatica Sanctiót, hajlandó-e koronázásra, s ha igen, milyen feltételeket szab ahhoz.

Ezek a kérdések foglalkoztatták a kor politikusait, ezekben kellett állást foglalniuk a képviselőknek is. A közjogi kérdések Horvát Boldizsártól távolabb álltak, jogásként elsősorban ügyvéd volt, s ügyei, megbízásai is magánjogiak voltak. Képviselőként volt persze véleménye, amit azonban kodifikatorius hajlama, jogász higgadtsága korlátozott. Vitathatatlan negyvennyolcas alapokon állott, de nem elsősorban a közjogi forradalom híveként, amely hajthatatlan, merev képviselőt

követelt, hanem a polgári fejlődésnek utat adó magánjogi törvényhozás híveként, a haladás, a rugalmas modernizáció elkötelezettjeként. Így lett az 1861. évi országgyűlésben is már Deák Ferenc politikájának védelmezője, a kompromisszumkereső, óvatos negyvennyolcas álláspont képviselője.

Híven jelzi ezt szereplése is az országgyűlésben. Az országgyűlés jegyzőkönyveiben a hevesen dúló közjogi viták mezején nem bukkan fel Horvát Boldizsár neve. Ismerve mentalitását, ez nem lehet véletlen. Ő, aki irtózott az agresszív véleménynyilvánításoktól, a sértegetésektől, gyalázkodástól, idegenkedve tekintett a politikai küzdelmekre. Az újságíró jellemzésében „a két párt közti feszültség az egyéni érintkezésre is kiterjedt. Voltak pillanatok, s voltak körök, hol a föliratiakat hazáruónak tarták és mondák a határozati emberek; s a föliratiak oktalannoknak, imbecilles-eknek a határozatiakat; 'ezek el akarják adni a hazát Ausztriának' – 'azok Garibaldira várnak' – hallatszék e két tábor minoris gentium hívei között”. És ha e pártingerűtség nem igen vigasztaló commentár a nemzetnek sokat emlegetett »egységességéhez, egyértelműségéhez«, még szomorítóbb volt a megyei jux szellemnek ily átültetése a törvényhozás körébe”²

A véletlen is a tartózkodás felé sodorta Horvát Boldizsárt. Az osztályokba sorsolásnál a VII. osztályba került,³ távolabb a harcos, markáns álláspontot rajzoló vezetőktől; képviselőtársai közül csupán Bónis Sámuel képviselt korábban is karakteres véleményt. Igaz ugyanakkor, hogy egy osztályba került Böszörményi Lászlóval, a negyvennyolcasok hírlapi élharcosával.⁴ Azután, amikor újra kellett sorsolni az osztályokat,⁵ még Bónis is elkerült mellőle.⁶ A tisztségek betöltésénél ismertségének növekedését jelzi, hogy a 312 képviselő közül 46-an kaptak szavazatot a jegyzőválasztáskor. Közöttük volt Horvát Boldizsár is.⁷ Ő lett a VII. osztály előadója, ennek megfelelően ő jelentette be a VIII. osztály 31 igazolt képviselőjének névsorát a Házban.⁸ Az osztály előadójaként referálta a VII. osztály jelentését és véleményét a VIII. osztály igazolási ügyeiről, így a Buday Lőrincz Bereg vármegye fölvidéki-kerületi képviselő megválasztása iránti vizsgálati javaslatot (a választási jegyzőkönyv és az óvás, valamint a panasz-irat birtokában),⁹ továbbá a Dobránszky Adolf Sáros vármegye zborói-kerületbeli képviselő megválasztatása elleni szakosztályi jelentés és vélemény ügyében.¹⁰ Miután Dobránszky az önkényuralom korszakában a kormányzat hű hivatalnoka volt, az előterjesztő az osztály véleményét úgy tolmácsolta, hogy az ügyet „nem a bepanaszolt politikai múltjára és jelenére, hanem tisztán a választásnál elő fordult törvénysértésekre tekintettel” javasolja vizsgálat alá vonni.¹¹ Hasonlóképpen Vojnics Lukácsnak, Szabadka város képviselőjének megválasztatása tárgyában is, kinek ügyében az osztály úgyszintén vizsgálat elrendelését véleményezte.¹²

Külön szerepet vállalt Horvát Elek igazolási ügyében. Ekkor már nem előadóként, csupán „foldiként” nyilvánított véleményt. A VIII. osztály véleményes je-

lentése és az annak folytán előterjesztett egyéb okmány Horváth Elek vasvármegyei, kiscelli választókerületi képviselő megválasztatása tárgyában igazoltatni javasolta a képviselőt, a pártérdekek azonban mást kívántak. Lónyay Menyhért határozottan szembefordult az igazolással, mondván, hogy a Háznak minden igazolási eljárásainknál kötelessége, amennyire lehetséges, a törvények „tökéletes betöltése” felett őrködni. Amellett tette le a voksot, hogy minden tekintetben a törvények szoros betartása a leghelyesebb magatartás. Ezért idézte a választási törvény 30. §-át, amely világosan leszögezte, hogy egy jelölt esetén fel kell tenni a kérdést a végeredmény megállapítása előtt: „vajjon az általa megnevezendő illető egyénnek megválasztásában közakarattal megnyugosznak-e vagy szavazni kívánnak?” S ha akár csak tíz választó is voksolni kíván, azt el kell rendelni. Csak ellenkező esetben zárható le a szavazás. S minthogy „a jegyzőkönyvből és előterjesztett okiratokból nyilván látszik az, miszerint a választás kezdetekor bejelentetett, hogy még vannak választók, kik részt akarnak venni a választásban s azok meghívására egy csendbiztos el is küldetett. De mielőtt ezek megérkeztek volna, a végzés már kimondatott: minden esetre azt tartom, hogy miután a ház sokkal kevésbé kétes esetekben is vizsgálatot rendelt el, ily esetben – hol annyira nyilvános az, miként két részről érkeztek választók, kik a választás helyén meg nem jelenhettek, – ezen körülmény kiderítése végett – szükséges a vizsgálatot megrendelni.” Böszörményi Lónyayval szemben védelmébe vette Horváth Eleket. Pártesatározás volt kibontakozóban. Horvát Boldizsár tehát nem keveset tett, amikor Lónyayval szembefordulva megyebeli képviselőtársai pártjára állott. Érvelése kristálytisztá jogi megfontolásokon alapult, s ennek köszönhetően a ház végül is elfogadta az igazolást.

Az indoklásban jogász hitvallásának figyelemre méltó eleme rajzolódik ki. A pedáns praktikus jogász világosan leszögezte: a jogértelmezésnek alapvetően nem szabad „betű szerint” történnie, hanem a jogalkotó szándékát, a „törvény szellemét” kell megfontolás tárgyává tenni. „A választási törvény azt rendeli ugyan, hogy a választási jegyzőkönyvet az elnök és jegyző és a szavazatszedő küldöttségnek legalább két tagja írják alá; hanem én nem a törvény betűjéhez, de annak szelleméhez ragaszkodom; mert a törvény ezen rendelkezésének oka nem lehet más, mint az, hogy hitelesen constatirozva legyen, mi szerint a választás az 1848-ki törvények hiv. és pontos megtartása szerint történt. Szomorú dolognak tartom, hogy a választási elnök és jegyző között az egyetértés megszakadt, de még szomorúbbnak tartanám azt, ha a jegyzőnek szeszélye elegendő volna arra, hogy a legtörvényesebb választás érvényteleníttessék. A törvényczikk ellen – melyre Lónyai Menyhért képviselő úr hivatkozott – a választási elnök csak akkor követett volna el sértést, ha az ellenpárt részéről 10 választó jelentkezett volna szavazást sürgetni; de miután az nem történt, a választási elnök eleget tett a törvénynek. Nézetem szerint két kérdés áll előttünk: először, megtartatott-e a törvény rendelete; és

másodszor van-e ez teljesen constatálva? Miután mind két körülmény kitűnik a felolvasott irományokból, és miután a helyettes elnök szintoly hitelességgel bír, mint a választásra kiküldött jegyző, tehát semmi ok sem fogrog fenn arra, hogy Horváth Elek képviselő igazoltnak ne tekintessék.”¹³

A felirati és a határozati vitában aktívan nem vett részt, de becsülettel voksolt valamennyi név szerinti szavazáson¹⁴ is a deáki koncepciók mellett, akár kisebbségbe kerülve is.¹⁵ Igazán aktív szerepet akkor vállalt, amikor jogászként léphetett a Ház elé. S ez akkor következett be, amikor az Országbírói Értekezlet törvénykezési javaslatát kezdték tárgyalni az országgyűlésben.

Apponyi György országbíró május 4-én a ház elnökét a hozzá intézett levelében felszólította, hogy „a magyar törvényeknek a jog- és birtok-viszonyokban 1847. év óta történt változások mellett, a magán érdekek sérelme nélkül, addig is, míg a törvényhozás a codificatio nagy művét befejezendő, ismét életbeléptetésére, a magán jog s törvénykezés terén részletes intézkedések halaszthatatlanul szükségesek.” Ennek a megjegyzésnek kíséretében küldte át az Országbírói Értekezletnek „a legfőbb törvényszék tagjai, és több jogtudósok által az ő elnökelete alatt” összeállított javaslatát a hazai törvénykezés szervezésére. Az elnök azt indítványozta, hogy a törvénykezési tárgy legyen az első megvitátandó téma, melyet a már kitűzött napirendek után a gyűlés tárgyalás alá vesz. Demjén István kezdeményezésének megfelelően a munkálat kinyomtatásáról és kiosztásáról határozat született.¹⁶ A ház ad hoc bizottságot küldött ki (törvénykezési bizottmány) az Országbírói Értekezlet plánumának megvizsgálására és véleményadás végett.¹⁷ Az elnök június 17-én jelentette a tisztelt háznak, „miszerint azon bizottmány, mely a törvénykezés ideiglenes rendezése tárgyában kiküldve volt, jelentését beadta, melyet ezennel szerencsém van bemutatni”.¹⁸

A gyűlés elé előzetes véleményként került a törvénykezési bizottmány jelentése. Amikor az anyagot tárgyalni kezdték a képviselők, Horvát Boldizsár ismét elemében érezhette magát. Keglevich Béla jegyző olvasásában ismerhette meg a Ház a bizottmány javaslatát, amely elvileg visszaállítani indítványozta a magyar ma-

gánjogi törvényeket, s kiegészítésül, ideiglenesen javasolta az Országbírói Értekezlet által elfogadott törvénykezési szabályokat kiegészítő normaként alkalmazásba venni. A Ház először zárt ülésben tárgyalta az anyagot. Horvát Boldizsár ekkor lépett első ízben önálló, nagy beszéddel a képviselőház elé. Jövendő pályája szempontjából nagy volt a tét: ekkor dőlt el, hogy a politikai élet hányadik sorában sikerül helyet foglalnia. Életrajzírói feljegyezték, hogy szónoklatának átütő ereje alapozta meg Deák vélekedését, melyet utóbb többször használt, hogy ti. Horvát Boldizsárban a hon „legjelesebb jogtudósát” becsülheti a magyar társadalom.

Beszédét nagy ívű történeli tablő felvázolásával kezdte. A történelmi példák, az országnak az elnyomók elleni hősi harcban igazított históriája képezte didaktikus ágyát a politika és a jog összefüggéséről mondottaknak. „A törvényhozás szempontjából hazánk még soha sem volt oly abnormis helyzetben, mint most. E bajt is a megbukott rendszer hőseinek köszönhetjük, a kikenél nagyobb zsarnokokat alig mutat fel a történelem. A hódítók leigázták, de nem semmisítették meg a népet; céljok uralom volt, s ha ezt biztosíták: kímélettel voltak a meghódított

nép jelleme, történeli egyénisége, nyelve, vallása, szokásai és törvényei iránt. Ha e népek később elenyésztek, beolvadtak: az a hódító erkölcsi felsőbbbségének lassú vívmánya volt.”¹⁹ – mondta a beszéd mondandójának felvezetéseként. Ezután sorolta a magyar történelem idegen hódítóit, megidézte a tatár hordákat, a török hódítást, I. Lipót abszolút kormányzatát, Heister és Caraffa tábornok és társaik kegyetlenkedéseit, II. József germanizáló kormányzatát, de felhívta a figyelmet arra, hogy egyikük sem akart „a nép magánjogviszonyaiba beleavatkozni”. Már itt érzékelhető Horvát Boldizsár beszédének egyik fő iránya: a közjogi és a magánjogi megítélés megkettőzése. Nem vont le egyelőre távolabbi következtetéseket, csupán jelezni kívánta, hogy az idegen megszálló hatalmak évszázados gyakorlata a közjogi, az alkotmányos berendezkedés felszámolása vagy átalakítása volt oly módon, hogy a magánjogi viszonyok zónáját többé-kevésbé érintetlenül hagyták. Kivéve a neoabszolutizmus osztrák kormányzatát, amely kiépített diktatúrájában, melynek sorsán

Horvát Boldizsár (Metszet a Hazánk s a külföld című lap 1867. március 14-ei számából)

nép jelleme, történeli egyénisége, nyelve, vallása, szokásai és törvényei iránt. Ha e népek később elenyésztek, beolvadtak: az a hódító erkölcsi felsőbbbségének lassú vívmánya volt.”¹⁹ – mondta a beszéd mondandójának felvezetéseként. Ezután sorolta a magyar történelem idegen hódítóit, megidézte a tatár hordákat, a török hódítást, I. Lipót abszolút kormányzatát, Heister és Caraffa tábornok és társaik kegyetlenkedéseit, II. József germanizáló kormányzatát, de felhívta a figyelmet arra, hogy egyikük sem akart „a nép magánjogviszonyaiba beleavatkozni”. Már itt érzékelhető Horvát Boldizsár beszédének egyik fő iránya: a közjogi és a magánjogi megítélés megkettőzése. Nem vont le egyelőre távolabbi következtetéseket, csupán jelezni kívánta, hogy az idegen megszálló hatalmak évszázados gyakorlata a közjogi, az alkotmányos berendezkedés felszámolása vagy átalakítása volt oly módon, hogy a magánjogi viszonyok zónáját többé-kevésbé érintetlenül hagyták. Kivéve a neoabszolutizmus osztrák kormányzatát, amely kiépített diktatúrájában, melynek sorsán

felszámolták a magyar állami szuverenitást, célba vette immáron a magánjog terrénumát is. Most, a „lefolyt évtized alatt kelle megérnünk, hogy ezer éves erkölcsi fejlődésünk gyümölcsei a porba tiportassanak; hogy a magánjog terét is tabula rasává tegyék, s idegen törvényeket erőszakoljanak ránk, a melyek a nemzet szokásaival, természetével, jellemével, geniusával oly éles ellentétben állottak. Hogy – habár azok az újabb kori jogtudomány minden igényeinek megfelelnek is – a vandalizmus eszközei voltak azért, mert egy becsületes, életrevaló nemzet jelleme, nemzetisége ellen, annak erkölcsi megsemmisítésére voltak irányozva. S ami több, ezt azon ürügy alatt tevék: hogy törvényeink a kor szellemével s a műveltség igényeivel ellenkeznek!”

A mesterien felépített szónoklat második részében a hazafiúi felindulásra apellált. Ezekkel a gondolatokkal hódolt 1848 emléke előtt, s engedett teret az önkényuralom felett érzett felháborodásnak. Beszédének ez a blokkja érzelmi előkészítése volt fő mondanójának. Mintegy megelőlegezve a határozatiak rendszerkritikáját és a várható ellenséges támadásokat az Országbírói Értekezlet kompromisszumos javaslata iránt. Nem hagyott kétséget a felől, hogy mélyen felháborította az osztrák eljárás, s jogásként (is) tiltakoznia kellett a brutális beavatkozás ellen. Sodró lendületű orációjának dinamizálására a hatásos kérdés-felelet formát választotta, amikor határozottan és csattanósan jellemezni akarta az általa „német”-nek nevezett, oktrojált jogrendszer magyarországi vonatkozásait. Szinte észrevétlenül immáron a jogi praxis és a jogélet területén találja magát a kései olvasó. A politika parttalan világából immáron a jog racionális terrénumában tette föl vizsgálati kérdéseit.

„Emelkedett-e általa” [ti. az osztrákok által bevezetett törvénykezési szabályok változása által] „a törvények iránti tisztelet?”

„Nyert-e általa a bíróságok, a hatalom tekintélye?”

„Vagy talán a személy- és vagyonbiztonságot növelte?”

„Emelé az anyagi jólétet és a közhitelt?”

„Elvégre könnyíté-e a perlekedő felek terheit?”

Válasza valamennyi kérdésre egyértelmű, sommás: nem! Vagyis: valójában a Bécs által levezényelt jogi, törvénykezési reform nem volt más, mint kiegészítő része a nemzet elleni rendszeres hadjáratnak. Szót ejtett személyes érintettségéről, az ügyvédi rendtartás reformja kapcsán történt eltúlsúlyról is, hogy kétely nélkül tehesse meg kijelentését: „Én tehát nem tartozom az osztrák törvények bálványozói közé”. Várható ezek után a jól felépített érvelés következő fordulata, mely igazán sikos talajra vitte tovább az érvelés dögát. A nemzeti ügyért elkötelezett, érzéseiben közvetlenül is megbántott, egzisztenciájában megtiport jogász, aki „mint a jogélet egyik igénytelen harcosa” fejt ki véleményét, aki ennek során sem Bécs-pártisággal, sem megalkuvással nem vádolható: „...azon elvet vallom: miszerént a magánjog szabályai a tulajdonjognak mindannyi gyökérszárait képezik, a melyeket kitépni annyi volna, mint magát a tulajdonjogot megsemmisíteni. – Azt tartom, hogy a birtokviszonyok biztonsága és szil-

lársága, a társadalom legfelső, legfőbb céljai közé tartozik, s mind politikai intézmény, az összes közjog is csak biztosítéka, védőbástyája a magánjogoknak.” Megkérdőjelezhetetlen jogász érveléssel jutott el az alaptételhez. A társadalom nyugalmanak és biztonságának leglényegesebb feltétele a magánjogi viszonyok szilársága. Még mielőtt bekapcsolta volna argumentációjába a pillanatnyi politikai helyzetet, olyan tételt szögezett le, melyet vitatni ép ésszel lehetetlen volt.²⁰

Ezen az elvi alapon folytatta okfejtését, amely ugyancsak évezredes magánjogi igazságokat szögezett le, ravaszul, egyre szűkebb köröket írva le a fő mondanivaló körül. Ki polemizálhatna például azzal, hogy „...a magánjogról is lehetnek különböző fogalmak, de ami valamely jogfogalomnak a pozitív igazság jellemét kölcsönzi – az a viszonyosság, a jogelvek stabilitása: ha t.i. ami nekem jogos, hasonló körülmények között a másakra nézve sem tilos. A jogelvek eme stabilitása egyik legfőbb öre a törvénykezés hitelének, a bíróságok tekintélyének és méltóságának, azon hitnek és bizalomnak, mely az igazság kiszolgáltatásának erkölcsi alapjául szolgál. E nélkül a törvénykezés kockajáték s nem sokkal különbözik az ököljogtól.” Megérkezett a „zéró ponthoz”: a jogrendszer stabilitásának kérdéséhez. Őt, mint jogászt folyamatosan az a kérdés foglalkoztatta, hogyan lehet fenntartani a hétköznapi jogbiztonságot, miképpen garantálható a társadalom egyszerű tagjai számára létfenntartásuk, vagyonuk, vagyoni ügyleteik „bátorsága”. S ez a kiszámítható jogi szabályozás, a tartósan érvényesülő jog rendszere.

Ezt követően már rátérhetett a lényegre. „Valamint tehát nem tudom eléggé kárhoznatni az osztrák államférfiak azon eljárását, mely hazánkban a korábbi jogelveket egy tollvonással eltörlé, a magánjogélet rendét egy csapással felforgatá, s ez által annyi jogot tiport el igazságtalanul: úgy viszont nyíltan kimondom, hogy mi is hasonlóan hibába esnénk, ha átmeneti intézkedések helyett rögtön halomra döntenők mindazon alapokat, a melyekre, a múlt évtizedben annyi személy- és birtokjog fektetve lőn, s ez által felzavarnók a magánélet nyugalma, kockára tennők a családok jólétét, megingatnók az igazság iránti hitet és bizalmat, s azt eredményeznők, hogy bosszúnk és gyűlöletünk ostora nem a bűnös el-
lenség, hanem saját ártatlan polgártársainkat érné.”²¹

Gyakorlati példák sorával bizonyította igazát. Mi történne azokkal a folyamatban lévő ügyekkel, amelyeket még az osztrák jog hatálya alatt indítottak? Visszaható hatállyal egészséges jogrendben törvényt felruházni nem lehet. A jogbiztonság és a következetesség azt kívánja tehát, hogy a korábbi osztrák törvények szerint kell elbírálni, melyek érvényben voltak az ügyek keletkezésekor. Ha például az 1852. évi ősiségi pátenst eltörlő az országgyűlés, akkor nem csak az ősiségi keresetek szűnnének meg, hanem az ősiségen kívül álló öröklési és zálogigények nagy részét is érintené a változás. A bíróságok, a törvénykezési szervezet alkatelemei méltán vannak tehát zavarban: mikor, mire, mit lehessen alkalmazni? Az országgyűlés alkotmányos deklarációi mennyiben teszik lehetővé az osztrák jogszabályok

figyelembe vételét? Nem lehet megtenni a törvénykezőkkel, hogy nem adnak nekik iránymutatást. „Ha most ki nem mondjuk, hogy a lefolyt 10 év alatt akár pozitív jogcselekménynek, akár pedig negatív elévülés által szerzett jogok többé meg nem támadhatók, a pereknek egy végtelen tábora fog támadni, az országban fekvő birtokok nagy része perbe vonatik, s nem találunk széles e hazában elelegendő bírót e perek elintézésére, nem is említve azt, miként a birtok ezen ingatagsága az úgy is megrendült hitele teljesen tönkretenné.”²²

Ez a meggyőződése alakította ki benne azt a tézist, amelyet az Országbírói Értekezlet ülésein is többször kifejtett már, ti., hogy „a restitutio in interregnum elve, a mily megbecsülhetetlen, a mily egyedül üdvözítő a közjog terén: oly veszedelmes volna a magánjog mezején.”²³ Ami a közjogban egyszerű politikai döntés kérdése, s könnyedén átrajzolható hatalmi pozíciók, átalakított, újjászervezett vagy feloszlatott állami szervek/szervezetek képlete, addig a magánjogban a polgárok életét és megélhetését a lehető legközvetlenebbül érintő jelentőségű dolog. Bonyolult viszonyrendszer, tulajdoni és jövedelmi viszonyok hálójának megbontása lenne, beláthatatlan következményekkel. Föltette azt a kérdést is, hogy vajon, ha nem egy évtizedig tartott volna csupán az önkényuralom, hanem fél évszázadig, másfél emberöltőn át, vajon kinek jutna eszébe a régi magánjogi törvényeket módosítás nélkül visszaállítani? Kiváló előadói érzékkel hivatkozott vissza a francia forradalom példájára. „Midőn Franciaországban a restauratio diadalát ülte, kinek jutott eszébe a Code Napoleont a Szajnába dobni?”²⁴

Mindezek alapján nem tud mást ajánlani a tisztelt háznak – mondotta Horvát Boldizsár – mint az ideiglenes törvénykezési szabályok elfogadását. „Ez átmeneti híd készen van: tökéletes-e vagy sem? Az ily válságos pillanatban nem lehet kérdés – csak átkelhessen rajta a nemzet a túlsó partra, a melyet törvényességnek nevezünk; csak ne legyen kénytelen a jogi anarchia hullámaiban életveszély közt átgázolni. A ki az ehhalállal küzd, azt ne bíztassuk csemegével, a mit még megszerezniünk kell; hanem adjunk neki kész kenyert, habár árpából van is, ha megmenteni akarjuk.”²⁵

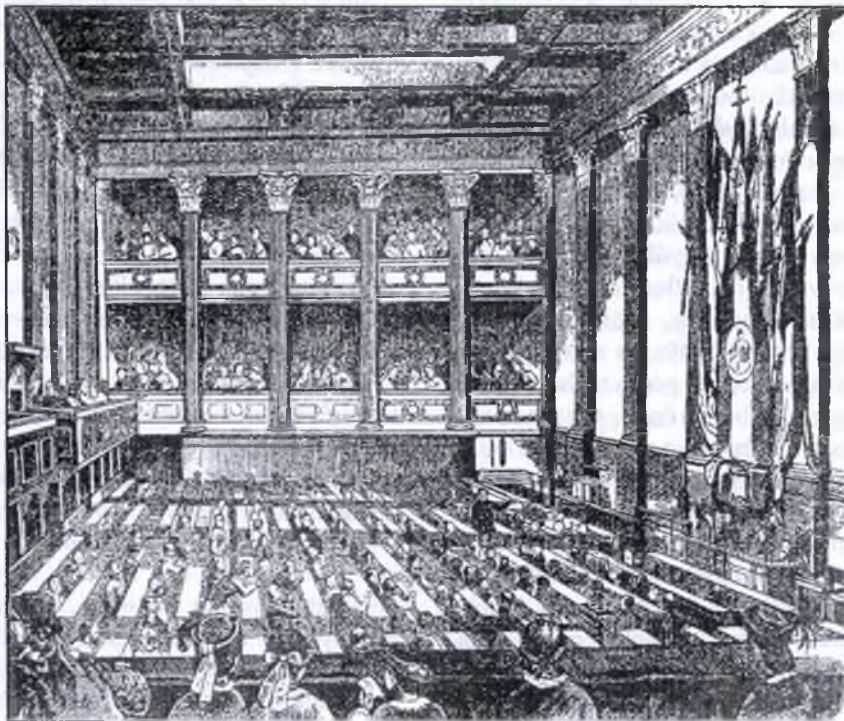
A képviselőház következő nyilvános ülésében, amikor tárgyalásba vette a ház a javaslatot, ismét felszólalt.²⁶ „Horváth Boldizsár ékes beszédet tart a javaslat mellett, példákkal bizonyítja azt, hogy pusztán a régi magyar törvények nem elegendők a fennforgó magánjogi minden viszonyok elintézésére.”²⁷ Az Országbírói Értekezlet korábbi, már megismert álláspontjához

következetesen tartotta magát, a nyílt ülésben tartott szónoklata főbb vonásaiban a zárt ülés argumentációját ismételte meg. A jelleében inkább jogi indokokat sorakoztató beszédűtől abban tért el, hogy érvelésében, árnyalataiban politikusabb, a közjogi kérdéseket határozottabban érintő szónoklatot hallhatott a képviselőház Horvát Boldizsártól. A konklúzió azonban ugyanaz volt.

Világosan látta ugyanis, hogy

immáron alkotmányos kapaszkodókat kell kínálnia a döntéshez, kristálytisztá érvekkel kell meggyőznie a javaslat ellenzőit is az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hasznosságáról és a döntés halaszthatatlanságáról.

Nem vitatta, hogy a nemzet alkotmányos hozzájárulása nélkül törvények uralmát és érvényét elismerni nem lehet, erre senki sem tarthat igényt. Az oktrojált jogszabályok szorító kapcsok a törvénykezés testén, de éppen ezért „fontosabb, de egyúttal nehezebb kérdés nem kerülhetett volna a tanácskozás szőnyegére, mint a törvénykezési.” A nehézséget éppen az adja, hogy tíz esztendő után a korábbi magyar jogot minden átmeneti intézkedés nélkül – még ha mégoly törvénytelen volt is az interregnum alatt behozott jog – visszaállítani aligha lehet. Mert a régi jog automatikus visszaállítása, együtt az erőszakolt jog 20 ezer paragrafusával, „a mindennapi élet ezernyi érdekeivel jön súrlódásba, éppen azon érdekekkel, a miket megvédeni a jus privatum feladata.” Az alkotmányos megfontolások azt követelnék, hogy az idegen jogszabályokat kivétel nélkül küldjék vissza Bécsbe, s „helyettük ismét a régi jó Verböczt” kellene a bíró asztalára tenni. A jogász azonban racionálisabban gondolkodik. Mert ő a hétköznapi problémáival találkozik, amelyek arra szorítják a praxis emberét, hogy megfontoltabban közelítsen a társadalmat mélyen érintő kérdésekhez.

A képviselőház ülése a M. Nemzeti Múzeum dísztermében, 1861

Elismerte, hogy – legyen pártolója vagy ellenzője a javaslatnak valaki – ebben a gyűlésben mindenki a törvényesség szempontjából vizsgálta az Országbírói Értekezlet javaslatát. Pontosan azért, mert tisztában volt azal, hogy mindenki az alkotmányosság talaján értelmezte az ideiglenes szabályokat, szükségesnek tartotta meggyőzőnek érzett érveit elősorolni, melyek ellenvetéseket kíséreltek meg leszerelni. Mint mondta, az országgyűlésnek körültekintően és alkotmányosan kell eljárnia. Ezért érdemelt figyelmet azon ellenvetés, amely a csonka (erdélyi követek nélkül ülésező) országgyűlést nem szerette volna a törvényalkotásba vezetni. A szabályos tárgyalások és törvényjavaslatok felterjesztése azt a képzetet adta volna, mintha elfogadná az erdélyi különállást, s magának törvényalkotó hatáskört vindikált volna. „Azon aggályban, hogy az országgyűlés jelen abnormis helyzetében törvényhozásba bocsátkozva, hazai közjogunk egyik alapelvét támadná meg, a törvények iránti ragaszkodásnak, kegyeletnek oly fényes tanúsága nyilatkozik, mely akkor is tiszteletre gerjeszt, ha a túlzás körébe lép. [...] Nagyon fájlalom én is, tisztelt ház, a tényleges hatalom azon törvénytelen eljárását, mi miatt az országgyűlés máiglan sincs kiegészítve; nagyon fájlalom, hogy nem vagyunk oly helyzetben, miszerint az alkotmányos törvényhozás rendes működését megkezdhetnők. Amde legszentebb érdekeink védelmét nem akarnám az ellenfél kegyelmétől függővé tenni. A politikai ildom tiltja e perciben visszapiillantanom a múltba, a hol több csonka parlamenttel találkozhatnánk, a melyek rendkívüli helyzetben rendkívüli eszközökhöz folyamodtak, – s a nemzet engedelmeskedett. Elég az hozzá, hogy most a nemzet akarata s a körülmények hatalma a mi kezünkbe tevő le e kérdés megoldását, a melytől milliók jóléte és nyugalma függ – s én azt nem merem magamtól elutasítani. Ha a megoldás jogát máshonnan nem meríthetem, a nemzet akaratából, az önfenntartás ösztönéből mernem azt.

Rendkívüli körülmények magukkal hordják a jogot is: rendkívüli intézkedésekhez nyúlni.

Egyébiránt úgy hiszem, a magyar közjog nem vesz vele semmit, ha azon elvet, mely a szőnyegen forgó javaslat első soraiban ki van fejezve, mely szerint a magyar törvények hatálya visszaállítatik, mi, a nemzet képviselői mondjuk ki. Ellenben igen sokat vesztené vele közjogunk, ha ez elvnek éppen ellenkezőjét a törvénytelen hatalom mondaná ki, s ha ennek következtében alkotmányos bíróságaink feloszlanának. – Mert azt nem tehetem fel róluk, hogy a nemzet képviselőinek beleegyezése nélkül keletkezett vagy keletkezendő bármely rendelet végrehajtására fognának vállalkozni.”

Az Országbírói Értekezlet javaslata mellett argumentáló Horvát Boldizsár alapvetően jogi érvekkel igyekezett meggyőzni hallgatóságát. „Mit tennének azon urak például az esetben, ha az örökhagyónak sem gyermeke, sem testvérei, sem unokatestvérei nincsenek? vajon az örökséget kinek és mely törvény szerint ítélnék oda? Mert az 1848:XV. törvénycikk az ősiség eltörlése által minden korábbi öröklési törvényeinket megszüntet, ideiglenesen csak az 1836:XIV.

t.cikkben foglalt plana successionalis eljárást hagyván fön, a mely azonban az unokatestvéreken túl álló oldalakonokról már nem rendelkezik. Ott van ugyan törvényes örökös nem léteben a fiscus, de már minden tisztelettem mellett is a szt. korona iránt, annak jogait a magántulajdon körében ennyire kiterjeszteni nem volnék hajlandó soha.

Mit tennének továbbá azon esetben, ha valaki az elhunyt magtalan testvér után az örökséget követeli azért: mivel ez ősi javakból áll s a róla alkotott végrendelet semmis? Ha elvetik a keresetet, mivel az ősiség el van törölve: akkor megszegik az 1836:XIV. t. c. 7-ik szakaszát, melyet az 1848:XV. t. cikk fenntartott; ha pedig félre teszik a végrendeletet: akkor megsértik az 1848:XV. t. c. szellemét, melynek értelmében ősiség nincs.

Vegyünk más esetet elő. A végrendelet nélkül elhalt apa vagyonából a fiu kizárja a leányt: mivel a javak fiági természetűek, a melyekből a leányág az utolsó osztály alkalmával nem részesült. Akár beeresztik, akár pedig kirekesztik a leányt, megsértik a törvényt; első esetben az 1836:XIV. t. cz. 3-ik §-át, utóbbi esetben pedig az 1848:XV. t. cikket, melynek szellemével a fi- és leányág közti különbség meg nem fér.

Még egyszerűbb esetet hozok fel. Az apa végrendeletet alkot, a melyben minden vagyonát egyik fiának hagyományozza. A másik fiú, ki az örökségből minden törvényes ok nélkül kitagadva lőn, mely törvény alapján kér orvoslatot?

Ha nincs ősiség: úgy az apa szabadon rendelkezhetett vagyonáról s a fiú köteles részt sem követelhet, minthogy ezt a magyar törvény nem ismeri. És meg is meg van sértve a magyar törvény szelleme: minthogy hazai törvényeink, mielőtt az ősiség eltörlötetett volna, csak azért engedtek a szerzeményekről korlátlan rendelkezést, mivel a vagyonnak egy részére, t. i. az ősire nézve, a gyermekek már virtute legis úgyis biztosítva voltak.

Íme tisztelt ház, ezek oly esetek, a melyek mindennap előfordulhatnak s a bírót oly zavarba ejthetik, hogy kénytelen vagy a törvényt, vagy saját jogérzetét megtagadni. Egyik rosszabb a másiknál. A törvényt mellőzve kivetkezik alkotmányos jelleméből, – jogérzet nélkül pedig a bíró a magán jogélet zsarnoka, a ki megfojtja az igazságot s a törvény élettelen hulláját veti elének.”

Érdemes egy pillantást vetni arra az érvre is, amelyben Horvát Boldizsár az oly sokat emlegetett törvényesség (magán)jogi értelmezését adta. A legkomolyabb problémája ezzel kapcsolatban az volt, hogy mi történjék a múlttal, a bukott rendszer alatt keletkezett új jogokkal?

A szigorú törvényességi megfontolás azt követeli, hogy a nemzet akarata nélkül hozott törvények alkotmányos országban nem bírnak kötelező erővel. „Ha ez elvhez minden következményeivel együtt azonosan ragaszkodunk: akkor nem tagadhatjuk, hogy mindazon bírói ítélet, mely törvénytelen törvények alapján, törvénytelen bírák által hozatott, szintén érvénytelen; akkor minden jog és birtok, mely ezen ítéleteken alapul,

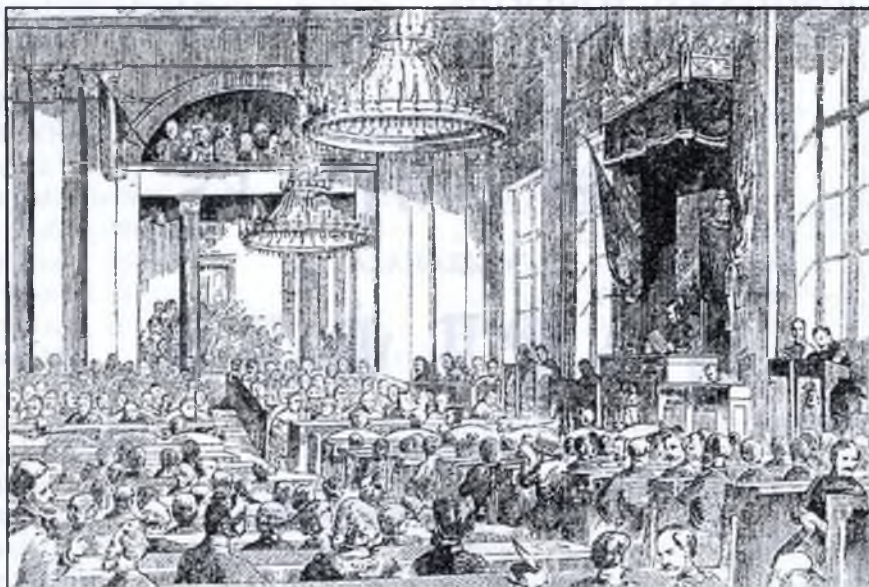
ingataggá vált; minden osztály, szerződés, adóslevél, a mennyiben ezek a magyar törvények kellékeinek meg nem felelnek, megtámadható. És tudjuk, miszerint már csak az adóslevélre nézve is a német és a magyar törvények közt mily lényeges eltérés van. [...] Egy szóval akkor minden jogcselekvény, a mely a lefolyt évtized alatt történt, érvényére nézve kétes. Ide vezetne bennünket a merev törvényesség logikája, azon határig, a hol a merő törvénytelenység, – egy végtelen jogi anarchia sötét chaosza főd el mindent; s azért meg kell ismerünk, hogy a törvényesség fogalmának is megvannak természetes korlátai, miket maga a cél, t. i. az igazság, a kor szükségsei, a helyzet kényszerűsége szabnak neki.

Ennél fogva még azt is, hogy a restituált magyar törvényeknek visszaható erőt adni nem akarunk, hogy a német törvények uralma alatt szerzett jogok hatályát érintetlenül kívánjuk hagyni, nyíltan, világosan és határozottan ki kell mondani; mert különben a törvénykezés a helyett, hogy a jogsérelmek orvoslását nyújtana, éppen az ellenkezőre, a szerzett jogok megtámadására, felforgatására fogna kizsákmányoltatni. Azt pedig én, mint szigorúan alkotmányos ember, nem ismerhetem el, hogy a bíró mint nem a törvényhozó hatalom részese, hanem csak a végrehajtó hatalom közege, feljogosítva volna oly törvényeket ítélethozás által sanctionálni, a melyeknek hatályát, legalább a múltira nézve a nemzet nem érvényesíté. Ezt tehát, t. i. a visszahatatlanság elvét, nem mondhatja ki más, mint maga az országgyűlés.”

Horvát Boldizsár úgy vélte, megtámadhatatlannak hitt érvelése, mely a közjog és magánjog viszonyát volt hivatva tisztázni, meggyőzte a javaslat ellenzőit. Világosan megfogalmazta: a közjog, amely a politika eszköze „bukhatik a nélkül, hogy a magánjognak is bukását szükségképp maga után vonná.” Ezer esztendő történelmünk számos esetét hívta tanúnak. „Ellenben a hol a magánjog alapjai megrendülnek, a hol az enyém és tiéd fölötti jogfogalmaknak zavara áll be: ott oly erkölcsi süllyedés veszélye fenyeget, mi ellen semmiféle közjog nem ad orvoslato. És ebben igen nagy ok fekszik, nem arra: hogy a magánjog kedvéért a közjogot elhanyagoljuk, hanem arra, hogy közjogi aggályainknak a magánjog életét áldozatul esni ne hagyjuk.”

Azonban csalódnia kellett, amikor arra számított, hogy az országgyűlésben lehet tiszta, praktikus jogászi

vitát folytatni; a polémia nyomban politikaivá fajult. Halász Boldizsár szerint a tárggyal szoros kapcsolatban áll a közjogi kérdés elintézetlensége. Amíg arra válasz nincsen, nem lehet elfogadni a magánjogi viszonyokra vonatkozó szabályozást. Szabó György pedig kifejezetten az osztrák pátensjog akceptálásának tekintené az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadását.²⁸ „A

A főrendiház ülése a pesti kereskedelmi testület épületében. 1861

megyék e munkálato »magán« munkálatnak címezik, s erre is kiterjeszték a legalitás izgágáját. Az országgyűlés azonban méltánylá az anyagi érdekek pressióját, s maga részéről is »elfogadásul ajánlá« a munkálatot, miután az már előbb ő fölsége szentesítését nyere meg.”²⁹ A közjogi mederben lefolytatott vitát végül is

név szerinti szavazás zárta, ahol a felirati-határozati kérdés közötti arányoknál jóval erősebb többséget szervezett Horvát Boldizsár a kérdés mögé: 152 igen ellenében csupán 70 nem voksot regisztráltak a jegyzők.³⁰

Horvát Boldizsár még egyszer csatába indult a javaslat mellett. A főrendi ház által elfogadott felirati javaslatot a határozatiak javaslatára kiegészítették egy záradékkal, hogy ti. „fölküldése módjából a jövődöre az ország alkotmányára és parlamenti kormányzási jogára semmi következtetés ne vonassék.”³¹ Horvát Boldizsár – érzékelhetően nem politikai, hanem jogászi megfontolásból – a felirati záradék mintájára az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok mellé is indítványozott egy jegykönyvi bejegyzést csatolni, hogy ti. „jegyzőkönnyvileg kifejeztessék, hogy ezen országbírói tanácskozmány javaslatát a ház elfogadta, egyúttal kijelentse, hogy a rendkívüli helyzet által szükségelt ezen eljárásból az ország törvényhozási függetlenségére semmi káros következtetés ne vonassék”. Ebben a fordulatban a jövődö kodifikációt szándékozta óvni Horvát. Nem annyira a politikai és alkotmányos függetlenség kérdését féltette, mint a visszaállított ősi magánjog által, a pátensjogot övező általános ellenszenv hatására esetleg visszaszoruló jogi modernizációt. Javaslatát megint nem jogi kérdésként értelmezték a képviselők: hatalmas vita bontakozott ki, melynek csak úgy tudtak véget vetni, hogy Horvát Boldizsár visszavonta indítványát.³²

Ezt követően nem vétette észre magát az országgyűlés munkájában. Visszahúzódott a bizottsági munkákból, nem vállalt szerepet sem a Nemzeti Múzeum, sem

az Országház, sem a Ludoviceum ügyeivel foglalkozó bizottmányokban.³³ jóllehet Lónyay Menyhért rábírta, hogy az egyik legfontosabb dokumentum fogalmazásában vegyen részt. Lónyay naplójának bizonyossága szerint Horvát Boldizsár tagja volt a „jelen országgyűlés teendőiről hozandó határozat szerkesztésével megbízott bizottmánynak.”³⁴

Az ún. határozati kilenczes bizottmány elnöke Dessewffy Emil, előadója Lónyay Menyhért volt, tagjai pedig Bónis Sámuel, Szaplonczay József, Madáts Imre, Mitsits János, Horvát Boldizsár, Kalauz Pál és Jámbor Pál.³⁵ A határozati javaslat szerint, amelyet a bizottmány előterjesztett, a képviselőház határozatilag kimondta: „Alkotmányos jogai és közjogi állásának visszaszerzése után fő teendőjének ismeri alkotmányunk szellemében kifejezni azt, mit az 1848-diki országgyűlés bevégetlenül hagyott. [...] Szükségesnek tartja továbbá az összes magyar törvénykezés rendezését, s evégett a polgári és büntető jognak törvénykönyvekbe foglalása iránti javaslatkés-

zítéssel egy országos választmányt bízni meg...”³⁶ A szövegben egyértelműen az Országbírói Értekezlet álláspontja és Horváth Boldizsár törekvései jelentek meg. A jövőre vonatkozólag a rendi jog felé forduló szemlélet helyett a jogmodernizáció, a korszerű magyar jog megteremtésének programját fogalmazta meg a bizottmány. A negyvennyolcas alapra helyezett koncepció nem tagadta a jogfolytonosságot, de annak kiindulópontjául az áprilisi törvényalkotást határozta meg. Ez elfogadhatóvá tette a radikális negyvennyolcasoknak is a javaslat elfogadását, hiszen immáron nem az osztrák pátiensjog életben tartásáról szólt a vita, hanem a magyar kodi-

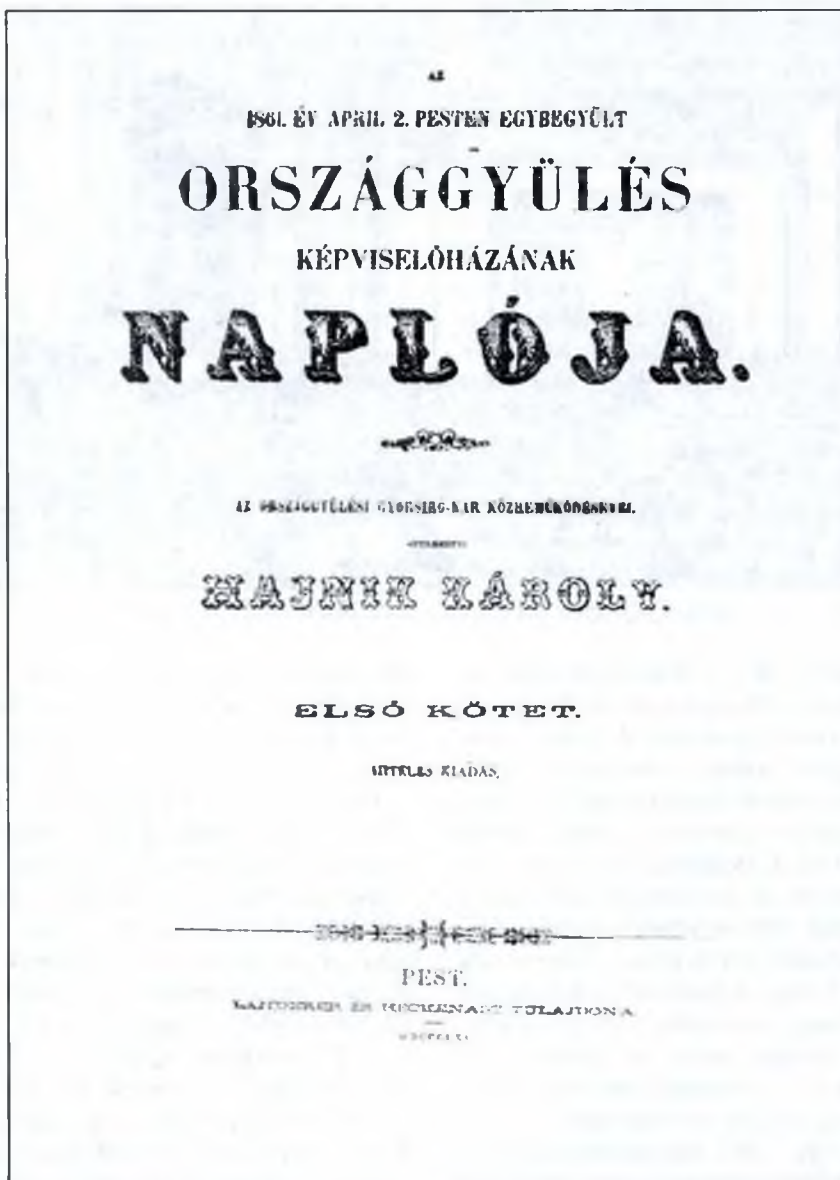
fikációról. S azt érezte mindenki, hogy a negyvennyolcas törvények továbbbépítésére nagyon nagy szükség van.

Az áprilisi törvényhozás, amely – Ghiczy szavaival élve – „vágatva tárgyalt törvények” sorát alkotta meg, sem az idő szűke, sem pedig a mind fontosabbá váló politikai és alkotmányos szervezések okán nem volt ké-

pes arra, hogy lezárt törvényhozói munkát hagyjon hátra. A legendás áprilisi dekrétumok nagyobbik része ideiglenes vagy/és deklaratív volt.

A fokozott tempójú jogalkotás érthetően provizorikussá tette a szabályozások számos területét, miként arról több törvénycikk is rendelkezett. A megyei hatóság, a megyei tisztválasztások, a szabad királyi városok, a községi választások, a Jász-Kun Kerület, a Hajdúkerület szervezése és működése ideiglenesen, addig lettek szabályozva, amíg „a legközelebbi országgyűlésen teendő intézkedések” meg nem születnek.³⁷ A nemzeti őrseregről csak addig intézkedtek a rendek, míg „a legközelebbi országgyűlés kime-

rítőleg rendelkeznek”.³⁸ Ennél is jelentősebb volt azonban azoknak a törvényeknek a köre és súlya, amelyek deklaratív jelleggel születtek. A törvények jelentős része kodifikationális szempontból csak erős túlzással volt valódi cikkelynek tekinthető. Az idő szorításában és az átgondolt javaslatok érezhető hiányában alkotmányos szempontból deklaratív törvényeket fogadott el az országgyűlés, amelyek valódi realizálására, tartalmának kibontására a későbbi országgyűléseket tették felelőssé negyvennyolc kodifikátorai. A földesúr-jobbágy viszonyból folyó megkülönböztetések felszámolása egyértelmű volt, hiszen pusztán eltörölni összehason-

Az 1861. évi képviselőház naplójának kiadása

líthatatlanul egyszerűbb aktus, mint újat alkotni a helyébe. Az ősiséggel kapcsolatos, március 30-án felterjesztett javaslatra például a diaetális bizottság meglehetősen szűkszavúan, egyszerűen csak megjegyezte: ez csak elvi kijelentés. Nem véletlen, hogy a kancellária és az államkonferencia együttesen egy napot sem szánt rá a tárgyalásokra. Április 3-án már elkészült a leirat is.

A korábbi gyökeres jogintézmények deklaratív felszámolása számtalan rendezendő kérdést hagyott nyitva, melyre kénytelen volt az országgyűlés halasztással reagálni. A Magyarország és Erdély egyesítéséről szóló törvénycikk az egyesült törvényhozás majdani feladataként jelölte meg az egyesülés részletes szabályainak kimunkálását.³⁹ A közös teherviselésről rendelkező törvénycikk a közteherviselés konkrét formájának, az adórendszernek a kidolgozását a jövőre tette, és a feladatot az igazságügyi minisztériumra testálta.⁴⁰ Az úrbéri terhek megszüntetésével kapcsolatos teendők-ről, a magánföldesurak kármentesítéséről „a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot fog” a minisztérium előterjeszteni – ígéri a törvényszöveg,⁴¹ akárcsak a megszüntetett úrbéri magánúri javadalmak statusadóssággá leendő átváltoztatásának részletes szabályairól.⁴² Az összesítésről, a legelőelkülönözésről és a faizásról rendelkezve az országgyűlés úgyszintén részletes törvényjavaslat előterjesztésére kötelezte a minisztériumot.⁴³ A papi tized deklarációjának törvényszöveggé változtatása úgyszintén a jövő országgyűlésre halasztatott, és a minisztérium feladatául adatott ki.⁴⁴ A hitelintézet alapszabályai, a működéséhez szükséges tőke megszerzése és kezelési szabályai további miniszteriális tevékenység eredményeképpen születik majd meg.⁴⁵ Az ősiséget eltörlő törvénycikk egyenesen a polgári törvénykönyv kidolgozásának kötelezettségét róta a minisztériumra.⁴⁶ A magyar egyetemre vonatkozó szabályozást hasonlóképpen a következő országgyűlésre hárították.⁴⁷ A magyar jogrendszerre ugyancsak ráfért a kodifikáció.

Az 1861. évi bizottmányi javaslat „az ország törvényszerű kormányzatának feladatához számítja, hogy

az mielőbb törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elébe a földesúri viszonyokból eredt – és még fennálló – jogok és kötelezettségeknek a tulajdoni jog sértése nélkül és az érdekeltek által történendő megváltásának, illetőleg kártalanításának szabályozása iránt, ezen tárggyal kapcsolatban javallva az államkormányzat által felállítandó vagy segélyezendő oly hitelezési módokat, melyek által a megváltás hosszabb idejű tőketörlesztéssel összekötött, jutányos kamat melletti hitelezés által átaljában elősegíttessék”⁴⁸ [...] az ország anyagi erejének kifejtetése céljából pedig az első teendők közé sorozza: A pénzforgalmat képező értékjelek ingadozásának, mely az összes nemzetgazdászatra, köz- és magánhitelre károsan hat, megszüntetését; jövőre nézve pedig egy magyarországi értékjegyforgalomnak szilárd alapokra fektetett megalapítását.”⁴⁹ Ezek a sorok is magukon viselik Horvát Boldizsár keze nyomát, bár tudjuk, a földhitelintézet gondolata visszament a reformkorra, tárgyalták 1848-ban is, s aktuálisan is több reformer dolgozott a terven, köztük Dessewffy Emil. Csengery Antal és Lónyay Menyhért, akik bevonták a munkába a mind ismertebbé váló jogászt, Horvát Boldizsárt is.

A továbbiakban a jegyzőkönyvek nem rögzítették Horvát Boldizsár aktív szereplését. De mindvégig ott állt Deák háta mögött, aki bizton számíthatott a szavazatára. Csöndes, higgadt szakmaisága a későbbiekben jelentős szerepet értelt a számára.

Az 1861. évi országgyűlés eloszlása után a Vas vármegye által a Szarvas Vendéglő nagytermében, a volt főispáni helytartó, Festetics György tiszteletére rendezett lakoma alkalmából Horvát Boldizsárt kérték fel, hogy pohárköszöntőket tartson. Az egyiket Festetics üdvözlésére tartotta, s ebben köszönt ő is el képviselői megbízatásától. A másikat „imádot jó hazánk, a szép Magyarországra” mondta, melyet német doktorok próbálnak kezelni, s a „typhus constitutionalis” betegségből kigyógyítani. Azonban a szegény német orvoslók által doktorált „mondvacsinált beteg” csak nem akar jobban lenni. Pedig a beteget drasticus allopathicus szerekekkel kísérelnék meg kezelni, nem mellőzve a homeopathius labdacsoakat sem.”⁵⁰

Jegyzetek

¹ *Vasvármegye*. A Magyarország vármegyéi és városai állandó bizottsága felügyelete alatt írta a vasvármegyei helyi munkatársak bizottsága. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország Monographiája). A Magyarország vármegyéi és városai állandó bizottsága közreműködésével szerkeszti Sziklay János és Borovszky Samu (Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, MDCCCXCVIII, 244 p.; a továbbiakban: Borovszky – Sziklay: Vasvármegye).

² Kecskeméthy Aurél: *Vázlatok egy év történetéből* (nyomatott Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál, Pest, 1862, 130. p.)

³ *Az 1861-ik évi Magyar Országgyűlés*. I–III. kötet (Kiadja Osterlamm Károly, Pest, 1861; A képviselőház második ülése ápril 9-én: I. kötet, 40. p.; a továbbiakban: Ogy. 1861. I.).

⁴ *VII. osztály*: Szalay Sándor, Rakovszky Mór, Kovács Ferencz, Békássy Lajos, Balogh János, Bodon Ábrahám, Branovácsky István, Lo-Presty Árpád báró, Fráter Pál, Sárközy Kázmér, Kurucz György, Ráday Gedeon gróf, Bethlen József gróf, Bakalovich Szilárd, Frideczky Lajos, Szalay László, Horváth Boldizsár, Keglevich Gyula gróf, Böszörményi László, Mácsay Lukács, Szabó József, Csáky Tivadar gróf, Zákó Sándor, Csanády Sándor, Szelestey László, Bika Simon, Dellimanics István, Bónis Sámuel, Kállay Ödön, Bernáth Zsigmond, Popovics Zsigmond, Bartal János, Máriássy János (*Az 1861. évi ápril 2-kán Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának irományai*, Pest, nyomatott Landerer és Heckenastnál, 4. sz. 17. p. [Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény; a továbbiakban: MPGY Ogy. 1861 Irom.]; továbbá: *Az 1861. évi ápril 2-kán Pesten egybegyűlt or-*

- szágyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. Pest, nyomtatott Landerer és Heckenastnál. A képviselőház II. Országos ülése ápril 9-én. 24. sz., IV. p. [Országgyűlési Könyvtár. MPGY; a továbbiakban: MPGY Ogy. 1861 Jkv.].
- ⁵ A Képviselőház XIX-ik ülése, 1861. április 30. (Ogy 1861. I., 157. p.)
- ⁶ A Képviselőház XIX. Országos ülése 1861. május hó 7-én. In: *Az 1861. évi ápril 2-kán Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója*. 1–2. kötet. Hiteles kiadás. Szerk. Hajnik Károly (Pest, Landerer és Heckenast, MDCCCLXI. I., 99. p.; a továbbiakban: MPGY Ogy. 1861 KN). Az új I. osztály: Pethes József, Piller Gedeon, Demjén István, Károlyi Ede gr., Raczkovics Kozma, Cseh Sándor, Ács Károly, Éder István, Lukács György, Tisza Lajos, Branovácsky István, Boczkó Dániel, Latinovics Vincze, Zámory Kálmán, Horváth Boldizsár, Markovics Antal, Sárközy József, Békassy Lajos, Tolnay Károly, Németh Albert, Pópa György, Kupricz Imre, Bodon Ábrahám, Horváth Döme, Hodossy Ede, Rónay Lajos, Bethlen József gr., Nagy-Szabó Ignác, Maróthy János, Kurcz György, Zákó Sándor, Illéssy János, Seregélyi Sándor, Szabó György, Korics Gáspár (MPGY Ogy 1861. Jkv., 134. sz. XXII. p.).
- ⁷ A Képviselőház V-ik ülése, 1861. április 18. (1861. I., 58. p.)
- ⁸ A Képviselőház III. Országos ülése, 1861. ápril 16-án (MPGY Ogy. 1861. KN. I., 7. p.)
- ⁹ A Képviselőház XIV. Országos ülése, 1861. ápril 30-án (MPGY Ogy. 1861. KN. I., 69. p.; MPGY Ogy 1861. Jkv., 91. sz. XVII. p.)
- ¹⁰ A Képviselőház XIV. Országos ülése, 1861. ápril 30-án (MPGY Ogy. 1861. KN. I., 71. p.; MPGY Ogy 1861. Jkv., 92. sz., XVII. p.)
- ¹¹ A Képviselőház XIV. ülése, 1861. április 30. (Ogy 1861. I., 109. p.)
- ¹² A Képviselőház XV. Országos ülése, 1861. május hó 1-én (MPGY Ogy. 1861. KN. I., 82. p.; MPGY Ogy 1861. Jkv., 96. sz., XVII. p.)
- ¹³ A Képviselőház XV. Országos ülése, 1861. május hó 1-én (MPGY Ogy. 1861. KN. I., 82. p.; MPGY Ogy 1861. Jkv., 98. sz., XVIII. p.)
- ¹⁴ A Képviselőház XXXVII. Országos ülése, június hó 5-én (MPGY Ogy. 1861. KN. II., 53. p.)
- ¹⁵ A Képviselőház XLIII. ülése, 1861. június 12. (Ogy. 1861. III. 98. p.)
- ¹⁶ A Képviselőház XIX. Országos ülése 1861. május hó 7-én (MPGY Ogy. 1861. KN. I., 97. p.)
- ¹⁷ A Képviselőház XLIV. Országos ülése 1861. június 14-én (MPGY Ogy. 1861. KN. II., 150. p.)
- ¹⁸ A Képviselőház XLVI. Országos ülése 1861. június 17-én (MPGY Ogy. 1861. KN. II., 158. p.; MPGY Ogy 1861. Jkv., 297. sz., L. p.)
- ¹⁹ Horvát Boldizsár: *Az Országbírói Értekezlet javaslatáról (A képviselőház zárt ülésében 1861. június 18.)*. In: Toldy Ferenc: *A magyar politikai szónoklat kézikönyve a legrégebb időktől a jelenkorig vagyis a kitűnőbb politikai szónokok életrajzi adatokban és jellemző mutatóanyagokban fel-*

tüntetve a magyar politikai szónoklat történeti vázlatával (Pest, Emich Gusztáv tulajdona, MDCCCLXVI. Második kötet, 269. p.; a továbbiakban: Horvát, 1861)

- ²⁰ Horvát, 1861, 271. p.
- ²¹ Horvát, 1861, 271. p.
- ²² Horvát, 1861, 272. p.
- ²³ Horvát, 1861, 273. p.
- ²⁴ Horvát, 1861, 273. p.
- ²⁵ Horvát, 1861, 275. p.
- ²⁶ Horvát, 1861, 276. p.
- ²⁷ A Képviselőház XLVII. ülése, 1861. június 20. (Ogy 1861. III., 127. p.)
- ²⁸ A Képviselőház XLVII. ülése, 1861. június 20. (Ogy 1861., III., 128. p.)
- ²⁹ Kecskeméthy, 1862, 75. p.
- ³⁰ A Képviselőház XLVII. ülése, 1861. június 20. (Ogy 1861., III., 128. p.; MPGY Ogy 1861. KN. 2. kötet, 163., 167. p.)
- ³¹ A Képviselőház L. ülése, 1861. június 24. (Ogy 1861., III., 143. p.)
- ³² A Képviselőház L. ülése, 1861. június 24. (Ogy 1861., III., 143. p.)
- ³³ A Képviselőház LIII. ülése, 1861. június 26., 27. (Ogy 1861., III., 174. p.; MPGY Ogy 1861. KN. II., 223., 229. p.)
- ³⁴ Lónyay Menyhért *naplója* 1860–1861. Szerk. Deák Ágnes, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta: Berkes Hajnalka, Laszli Mariann, Nagy Anita (Századvég Kiadó, Budapest, 2004, 271. p.; a továbbiakban: Lónyay, 2004)
- ³⁵ Megválasztottak: az I. osztály részéről: Horváth Boldizsár; a II-káról: Madách Imre; a III-káról: Szaploneczay József; a IV-kéről: Bónis Sámuel; az V-kéről: Dessewffy Emil gróf; a VI-káról: Kalauz Pál; a VII-kéről: Jámor Pál; a VIII-káról: Missits János; végre a IX-ik osztály részéről: Lónyai Menyhért (A Képviselőház XLVI. Országos ülése, 1861. június 17-én; MPGY Ogy. KN 1861. II., 159 p.; MPGY Ogy. 1861. Jkv. 295. sz., L. p.)
- ³⁶ Lónyay, 2004, 273. p.
- ³⁷ 1848:16. tc., 1. §. 17. tc., továbbá: 1848:23. tc., 3. §. 24. tc., 1. §. 25. tc., 26. tc.
- ³⁸ 1848:22. tc.
- ³⁹ 1848:7. tc., 6. §
- ⁴⁰ 1848:8. tc., 1. §
- ⁴¹ 1848:9. tc., 2. §
- ⁴² 1848:12. tc., 7. §
- ⁴³ 1848:10. tc., 8. §
- ⁴⁴ 1848:13. tc., 2. és 3. §
- ⁴⁵ 1848:14. tc., 1. és 2. §
- ⁴⁶ 1848:15. tc., 1. §
- ⁴⁷ 1848:19. tc., 3. §
- ⁴⁸ Lónyay, 2004, 274. p.
- ⁴⁹ A végleges határozatszöveg olvasható: *Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyveiben idézett irományok* (Pest, 1861, 97–98. p.)
- ⁵⁰ *A mi vármegyénk*. Szerk. Huszár Pál, Kovács S. János (Budapest, kiadja a budapesti Vasmezei Kör, 1891, 3–5. p.)

Bevezetés

Abécsei Stephansdom 1515. július 22-én különleges ünnepi alkalomnak adott helyet. Ezen a vasárnapon, Szent Magdolna napján két magas rangú jegyespár lépett együtt az oltár elé: I. (Habsburg) Miksa császár (ekkor majdnem 56 és fél éves) és a magyar királylány, Jagelló Anna (egy nap híján tizenkét éves), valamint Anna testvére, Jagelló Lajos (kilenc éves és három hetes) és a császár unokája, Mária (kilenc éves és tíz hónapos).

Ez a két frigy – tulajdonképpen egy kereszt- és kölcsönös házasság a Habsburg (Ausztiai) Ház és a Jagellók magyar ága között – jelentette az 1515. július 15. és augusztus 2. között a Duna-parti városban tanácskozó (kissé fellengzős elnevezéssel) első bécsi kongresszus társadalmi és politikai csúcspontját. A résztvevők – I. Miksa császár, mint vendéglátó és a „ház ura”, valamint a két Jagelló testvér, I. Zsigmond, Lengyelország (1506-tól), illetve II. Ulászló, Csehország (1471-től) és Magyarország királya (1490-től) – valamennyien a csücsk találkozó kiemelkedő jelentőségéhez illő kísérettel jelentek meg.¹

Ez a találkozó – általában – a kelet-európai keresztény birodalmak, a Német-Római Birodalom (illetve az Osztrák Örökös Tartományok), Lengyelország, valamint Csehország és Magyarország közötti béke és baráti szövetség megteremtését és megerősítését, s a közös külső ellenség, a törökök elleni védelem kiépítését szolgálta. Az 1515. áprilisától Pozsonyban, majd Bécsben folytatott, bonyolult és sokrétű tárgyalások során konkrét eredményre vezetett az a régi törekvés, hogy a magyar királyi gyermekeket, Annát és Lajost az Ausztiai Házzal kapcsolják. A vonatkozó terveket már 1506-ban és 1507-ben, szerződésben rögzítették, majd többször módosították, és szükség esetén, időről időre „felmelegítették”. A tervezett bécsi találkozó előtt a tárgyalások intenzívebbé váltak, s végül 1515. május 20-án Pozsonyban – bár csak ideiglenesen – lezárultak.²

Werner Ogris

Két Habsburg–Jagello házasság 1515-ben*

A pozsonyi szerződést magyar részről Jagelló II. Ulászló király kötötte saját nevében, maga és gyermekei, Lajos és Anna számára.³ Az osztrák Habsburgok

rendkívüli meghatalmazottjaként és a császár képviselőjeként, a császár, valamint a császári unokák, Ferdinánd és Mária nevében Matthäus Lang bíboros, Gurk püspöke tárgyalta. A magyarok szóvivője az esztergomi érsek, Bakócz Tamás bíboros, a lengyeleké Christoph Szydłowiecki főkanclár volt. Mindannyian nagy létszámú, tapasztalt és bevált tanácsadókból álló stábot vittek magukkal Pozsonyba. Az osztrák delegáció vezetője, Lang bíboros a kiváló bécsi humanista, Johannes Cuspinianus (polgári nevén: Johann Spießheimer) fáradhatatlan, értékes előkészítő és közreműködő munkájára támaszkodhatott. Össességében a három szerződő fél tanácsosai és

Miksa császár és családja (Bernhard Strigel olajfestménye, 16. század első negyede, Bécs, Kunsthistorisches Museum): balra I. Miksa császár, felül Szépfülöp és felesége, Burgundi Mária, alul Miksa unokái, I. Ferdinánd és V. Károly, valamint adoptált fia, magyarországi II. Lajos

jogásza, egyházi emberei és diplomatai nem voltak könnyű helyzetben – és nem is tették könnyebbé maguknak. Végül a heteken át tartó, nehéz, kölcsönös bizalmatlanságtól és diplomáciai-politikai taktikázástól sem mentes tárgyalások során megtalálták a valamennyi oldal számára elfogadható kompromisszumot.

A szerződés kölcsönös eljegyzést irányzott elő, éspe-dig először Lajos és Mária, majd Ferdinánd és Anna között. Mindkét esetben (*in utroque matrimonio*) kifejezetten *sponsalia per verba de futuro*-ról volt szó. Miközben Lajos Máriával való eljegyzését csak *en passant* említették, s a szerződés tartalmilag teljesen a királyi

gyermek eljegyzésének szokásos keretei között maradt, Ferdinánd Annával való eljegyzésére vonatkozóan azonban néhány jogi különlegességet foglal magában. A házasságkötésnek ugyanis egy éven belül meg kellett történnie. A részletek az alábbiakban foglalhatók össze:

A császár Ferdinánd helyett és nevében megígéri, hogy jegyesét, Annát a szerződés kötéstől számított egy éven belül személyesen (*personaliter*) vagy egy alkalmas képviselő útján (*per sufficientem procuratorem*) feleségül veszi (*contrahet per verba de presenti*).

Ha ez nem történne meg, akkor Őfelsége, a császár személyesen köt házasságot Annával (*ipsament maestas sua contrahet nomine proprio per verba de presenti*).

A házasság elhálással való beteljesítéséről (*de tempore consummationes matrimonii prefati per copulam*) Miksa császár és Ulászló király az előírt éven belül (*in spacio predicti unitus anni*)⁴ megegyeznek.

Mindenesetre a menyasszonyt Miksa és a két Jagelló király bécsi találkozója során, ausztriai nevelésre és gondozásra, a császár unokájával, Máriával együtt, a házasság megtörténteig átadják a császárnak.

Saját szerződésszegése esetére Miksa 300 000 magyar aranyforint kártérítést ígér (*quod pro pena solvatur*), aminek biztosítására csaknem összes családi ékszerét, 1 millió arany értékben, elzálogosítaná és az osztrák rendeknél helyezné letétbe.⁵ Ez a kötelezettség megszűnik (*cesset et cassata sit presens obligatio et pena*), ha a jelen szerződést házasságkötéssel (*per verba de presenti*) teljesítik.

Ezután következnek az ilyen szerződésekben szokásos, részletes és bonyolult rendelkezések a házassági vagyoni jogról.⁶ Erősen leegyszerűsítve ezek a következők:

A két hozomány (*dos*), amit egyrésről Miksa császár unokájának, Máriának, másrésről Ulászló király leányának, Annának kitűzött, egyenként 200 000 magyar aranyforintot tesz ki. Kifizetni azonban nem kell, ugyanis Lajos és Mária házasságának megtörténte

kölcsönösen beszámításra kerül (*quo facto dos dotem compensabit*).

Donatio propter nuptias (házassági ajándék) seu *contrados* (viszonzás) címén mindkét menyasszonynak egész életükre szólóan évi 20 000 vagy 25 000 magyar aranyforint javadalmazást írtak elő, és kilátásba helyezték a megfelelő javak (*super bonis conventientibus*) kiutalását, illetve biztosítását.

Ezen előírásokat a vagyoni jogi ráfordítások további sorsáról szóló rendelkezések követték arra az esetre, ha a jegyesek egyike az elhálás előtt vagy után meghal, illetve, ha a menyasszonyok egyike özvegyesség esetén új házasságot szeretne kötni.

A pergamenre írt oklevelet a császár nevében Lang bíboros, illetve Ulászló képviselőjében – kuriózumként – testvére, Zsigmond király írta alá, mert Ulászló egy köszvényes roham (*ob chyragram*) miatt nem tudta a tollat fogni. Az oklevélen a cseh király és a gurki püspök pecsétje függ. Zsigmond ezen kívül megígérte, hogy – bár nem ő a közvetlen szerződő fél – a szerződés rendelkezéseit külön okmány-

II. Ulászló gyermekeivel (a Gersei Petheő család 1507. szeptember 22-én kiállított címeres levelének címerképe)

ban, megfelelő módon jóváhagyja és ratifikálja. Ez meg is történt.

A pozsonyi megállapodás előszerződés volt annyiban, hogy az egyes pontokat csak a császár és a két király küszöbön álló találkozóján (*in conventu sacratissimi Cesaris et serenissimorum Hungarie Bohemieque ac Polonie regum*) kellett végrehajtani. A kialakított feltételek szerint Bécsben a következőknek kellett megtörténnie: a két eljegyzésnek; a menyasszony, Anna átadásának a császárnak; a 300 000 aranyforint kártérítés biztosításának az ékszerek elzálogosítására vagyoni jogi rendelkezések úgyis csak a házasság, illetve a házasságok megtörténte után léptek volna életbe.

A nehezen kidolgozott pozsonyi szerződés valójában nem volt hosszú életű. A következő nyolc hét folyamán ugyanis – politikai célkitűzéseiben nem,⁷ csak jogi konstrukciójában és formájában – alapvetően módosították. Az új irány eredményeinek jogi manifestálódása egy új szerződés lett 1515 júliusában.

Az 1515. évi bécsi szerződés

Az 1515. július 22-ére datált, de lehetséges, hogy véglegesen csak pár nappal később megszerkesztett, a két Habsburg–Jagelló-házasságra vonatkozó bécsi szerződés a következő három pontban tér el pozsonyi elődjétől:⁹

- (már) nem *sponsalia de futuro*, vagyis eljegyzésekről van szó, hanem *sponsalita de presenti*, vagyis azonnali hatállyal kötött házasságról a két pár között;

- Anna aktuális férjeként nem Ferdinándot (vagy Károlyt) jelöli ki, hanem magát Miksa császárt;

- a pozsonyi szerződéssel ellentétben, egy újabb variációval, az 1507. évi szerződésre támaszkodva, Ferdinánd mellett Károlyt is Anna lehetséges későbbi(!) férjeként említi.

A bécsi szerződési konstrukció jogi aspektusait a következőkben részletesen megvilágítom; elsőként Lajos Máriával, ezután Miksa Annával való házasságával kapcsolatban.

Ha a szerződést szó szerint értelmezzük, annak alapján először a két kilencéves jegyes mondta ki az igent 1515. július 22-én, a pompásan feldíszított bécsi Stephansdomban.¹⁰ Mindez a római egyház rítusa és szokásai szerint történt, ahol, a kánonjognak megfelelően, a két jegyes egyező akarátának *per verba de presenti* kinyilvánítása képezi a konstitutív elemet: *consensus facit nuptias*. Ehhez további formások kapcsolódtak, többek között a gyűrűk felhúzása és a kezek egymásba fonása. Mindennek *in facie ecclesiae*, vagyis pap jelenlétében kellett történnie, aki azonban nem aktív esztető volt, hanem passzív tanúként igazolta, megerősítette és megáldotta a házasságkötést.¹¹

Ennek szellemében kötött egymással házasságot Lajos és Mária.

Lajos király a következő formulát mondta: „Én, Lajos, jogos házastársammá fogadlak téged, Mária” (*Ego Ludovicus accipio te Mariam in meam legitimam uxorem*).

Mária erre ezt válaszolta: „Én, Mária jogos házastársammá fogadlak téged, Lajos” (*Ego Maria accipio te Ludovicum in meum legitimum matrum*).

Mindez az esztergomi érsek, Bakócz Tamás bíboros, egyben Konstantinápoly pátriárkája és a Szentszék legátusa előtt történt, aki a házasságkötést a gyűrűk felhúzásával (*per annulorum subarrationem*), valamint minden szükséges formassággal és külsőséggel megerősítette.

Ezen kívül Bakócz bíboros megállapította, hogy a két, akkor még gyermekkorú házastárs, ha idővel a jog szerinti és alkalmas korba érnek (*legitima et idonea etate*), a házasságot *per copulam carnalem* hálják el, ahogy az szokásos (*ut convenit*). Miksa császár és Ulászló király császári, illetve királyi szavával ígérte, hogy ez mindenképpen így fog történni. A fiatal pár között az életközösség azonnali létrehozásáról természetesen nem lehetett szó. Lajos apjával visszatért Magyarországra, Mária pedig egy idő után, különböző közbenső állomásokon keresztül, Annával együtt Innsbruckba került.

Jogi problémát a házastársak életkora jelentett. Kilenc életévükkel nem volt házassági képességük, amit a kánonjog férfiaknak 14, nőknek 12 éves kortól adott meg.¹² Csak ez után vált egy korábban megkötött házasság – ha a felek nem ellenkeztek – jogszerű házassággá (*matrimonium legitimum*). Ebben az esetben nyilvánvalóan mindenki tisztában volt ezzel a problémával, azonban megelégedtek a két gyermek konszenzusával, amennyire ez életkoruk szerint lehetséges volt (*quantum per etatem licuit*). Vész esetén a pápa a megfelelő engedély segítségével még felléphetett volna „házasságmegtartóként”. Ettől eltekintve, gyermekek esetében, nem úgy, mint idősebb nőknél és különösen özvegyeknél, nem kellett valódi tiltakozástól tartani. A gyám (családfő: apa, nagypapa, báty) régi házassági kényszerítő erejét az egyházjog által megkövetelt házassági konszenzus gyengítette ugyan, de különösen a főnemesség körében megtartotta dominanciáját. Ezen kívül a gyermekeket, különösen a lányokat fiatal koruktól kedvező házasságra nevelték, és arra „dresszírozták”, hogy ne ellenkezzenek. Különösen dinasztikus körökben az államérdek és/vagy a családi érdek megelőzte a személyes szimpátiát vagy nemtetszést.¹³ Így a gyermekházasságnak ebben a konkrét esetében sem kellett a házastársak oldaláról nehézségekre számítani.

Miksa házassága Jagelló Annával

Lajos Máriával való házasságánál jogilag lényegesen „érdekesebb” Mária nagypjának házassága Jagelló Annával, férjének, Lajosnak a testvérével. Ebben az esetben is megtörtént a házassági konszenzus kinyilvánítása *per verba de presenti*, az előírt szófordulatok használatával *in facie ecclesiae*.

A király a következő formula szerinti szavakat mondta ki nyilvánosan: „Én, Miksa, jogos házastársammá fogadlak téged, Anna” (*Ego Maximilianus accipio te Annam in meam legitimam uxorem*).

Ezzel szemben a feleség, Anna ezt mondta: „Én, Anna, jogos házastársammá fogadlak téged, Miksa” (*Ego Anna accipio te Maximilianum in meam legitimam maritum*).

A tanú ismét Bakócz Tamás bíboros volt, aki a házassági szerződést a gyűrűk felhúzásával s minden további szükséges és szokásos módon megerősítette (*et alia ad hac requisita et adhiberi solita firmante*).

Az idősebb császár és fiatal felesége (akinek 1515. július 22-én csak egyetlen nap hiányzott 12. életévének betöltéséhez) közötti házasság azonban rendkívüli klauzulát tartalmazott: bontó(!) feltétel alatt állt. Nem létezővé és semmissé (*annullatus et cassatus esse*) válik, ha a szerződészkötést követő egy éven belül Miksa unokáinak egyike, tehát Ferdinánd vagy Károly feleségül veszi Annát (*contrahere vellet*), s ha addig a pápa megfelelő engedélye (*oportuna... dispensatio*) megérkezik. Károly esetében további feltétel volt, hogy felbontják eljegyzését Renátával, XII. Lajos francia király lányával, és így szabad lesz az új eljegyzésre (*liber et immunis fieret*).

Ezt a házasságukhoz fűzött fenntartást (*protestationem*) Miksa és Anna a Stephansdombon megtartott esküvő előtt, a bécsi Hofburgban, egy ünnepélyes aktus során (*in arce ducali*), a külön erre a célra bevont jegyzők és nagyszámú tanú előtt, formálisan és nyilvánosan kinyilvánította, kihirdette és okiratba foglalta.¹⁴ Miután a nyilatkozatot egy jegyző felolvasta, Miksa latinul (*ore proprio et latino sermone*), Anna magyarul (*ore proprio et lingua*), Bakócz bíboros szintén latinul, hangosan és érthetően (*alta voce*) kinyilvánította beleegyezését.

Kérdéses, hogy ez a megoldás egy szigorú jogi felülvizsgálaton megállta volna a helyét. A kánonjog ugyan ismeri a feltételhez kötött házasságot, de az csak fel-függesztő, és nem bontó feltétel esetén lehetséges. Az utóbbi a házasság lényegével el- lenne ke- zelve, ak- kor is, ha nem

hálták el, s nem is kellene elhálni.¹⁵ Károly vagy Ferdinánd esetleges házasságkötése nagyapjuk, Miksa (egy- kori) feleségével egy további egyházi jogi problémával is szemben állt: ez pedig az *impedimentum publicae honestatis*.¹⁶ Ez a köztisztességi házassági akadály nyilvános vagy hosszantartó ágyasi kapcsolatból vagy érvénytelen házasságból keletkezik, akár elhálták azt, akár nem. Ez egy elválasztó házassági akadály a férj és a feleség női vérrokonai, és fordítva, a feleség és a férj férfi vérrokonai között. Ez – a sógorságot (*affinitas*) követő – házassági akadály nem isteni, hanem „csak” egyházi volt, és ezért feloldható. Valójában a császár már a házassági tárgyalások korai szakaszában folya- modhatott a megfelelő pápai kivételért, mivel a bécsi szerződésben az állt, hogy a házasságkötés Anna és Ferdinánd vagy Károly között attól függ, hogy az enge- dély a legszentebb úrtól és az apostoli szentszéktől (időben) megérkezik-e.

Arra az esetre, ha sem Ferdinánd, sem Károly nem akarná/tudná a megadott egyéves határidőn belül Annát feleségül venni, Miksa császár kötelezte magát, hogy (további) egyharmad éven belül végrehajtja az elhálást fiatal feleségével. Anna e határidő letelte után 13 éves és három hónapos lett volna. Abból a célból, hogy a házasságot (esetleg) később hálják el *per copulam carnalem*, Annát önként átadták, és rábízták a császárra (*fuit tradita et libere consignata*).

A házassági vagyoni jog szabályozása teljesen a pozsonyi szerződés keretein belül és az ott meghatározott nagyságrendekben mozgott:¹⁷ a két hozomány változat- lanul 200 000 magyar aranyforint, de ezt nem fizetik ki, hanem Lajos és Mária házasságának elhálásakor köl- csönösen beszámítják; a házassági ajándékot Anna szá- mára 25 000 magyar dukátban, Mária számára 25 000 magyar aranyforintban rögzítették, és ennek biztosítá- sára meghatározott ausztriai és magyarországi kasté- lyokat, helységeket és birtokokat jelöltek ki; miként

már Pozsony- ban is, részle- tes rendelkezé- sek szóltak a házasság el- hálás előtti vagy utáni halála eseté- re, valamint arra az eset- re, ha az öz- vegyek egyi- ke újra akar- na házasod- ni.

A szerző- dés egy érde- kes rendelkezé- ssel fejező- dik be, ami

A Habsburg–Jagello kettős eljegyzés (dombormű I. Miksa császár innsbrucki síremlékén)

azt mutatja, hogy a szerződési konstrukció „építészeti” nem érezték jól magukat a bőrükben, s nagyon is tisztá- ban voltak a szerződés egyes rendelkezéseinek megké- rdőjelezhetőségével. Ha ugyanis a fenti szerződések végrehajtása az előírt ceremóniák vagy a személyek életkora vagy bármilyen más ok vagy hiba miatt (*si contractus supradicti debitum solemnitatibus vel personarum etate aut alia quavis causa sive defectu*) nem lenne kellően biztosítva, akkor Öszentségének kellene ezeket a hibákat – a béke erősítése és az általános jó ér- dekében – a megnevezett módon kijavítani, a történetek- nek megfelelően mindent megerősíteni és helyeselni, valamint mindenkit elítélni, aki ez ellen cselekszik (*omnibus in contrarium facientibus derogando*). A bé- csi szerződés jogi szempontból különösen „gyenge pontjai”: a házassági képesség hiánya Lajos és Mária esetén, és szigorúan véve Annánál is; Miksa bontó fel- tétellel kötött házassága Annával; a köztisztességi há- zassági akadály.

Nem csoda, hogy a szerződést kötő felek, Miksa csá- szár és a két Jagello uralkodó, Ulászló és Zsigmond úgyszólván „maguktól” „kérték” (*requiramus*) a pápától a szerződés generalizálását. Ez később meg is történt.

A megegyezés bizonyítására három azonos tartalmú szerződési okiratot állítottak ki a három uralkodó saját kezű aláírásával, megerősítve a császári és királyi pecsét- tükkel. Ezen kívül Bakócz és Lang bíboros is aláírta

a szerződést, amelynek létrejöttében és kidolgozásában valójában ők játszottak döntő szerepet.

Az „időleges házasságnak” ez a megoldása mindkét szerződő félnek jól jött. A Habsburg oldal mindennek előtt „biztosította” magának a magyar királylányt – akár a császárnak magának, akár unokái egyikének. Miksa feleségeként Annát kivonták a magyar nemesi ellenzék hatóköréből, különösen Szapolyai Jánoséból, aki szintén szemet vetett Ulászló leányára, és a vele való családi kapcsolatból politikai tőkét remélt kovácsolni. Valójában Annát még Bécsben átadták és rábízták férjére. Még egy, nem elhanyagolható előnyt jelentett a pozsonyi szerződésben rögzített *per verba de presenti* házasságkötés a *per verba de futuro* eljegyzéssel szemben: az akkor megállapított 300 000 aranyforint kártérítési kötelezettség megszűnhetett, s az ennek biztosítására kijelölt ékszereket máshol lehetett „bevetni”.

Ferdinánd házasságkötése Jagelló Annával

Ennek a – jogilag merész – házassági konstrukciónak világos a politikai háttere és a dinasztikus célja.¹⁸ Nem vitatott és nem is vitatható, hogy Jagelló Annát kezdetől fogva Miksa valamelyik unokájának szánták. 1515 nyarán azonban egyikük sem állt rendelkezésre vőlegényként a magyar királylánynak. A 15 éves Károly ekkor még a francia Renáta hercegnő jegyese volt. Miksa ettől eltekintve sem gondolhatott komolyan arra, hogy Károlyt a Jagelló-lánnyal házasítsa össze; ezt a variációt valószínűleg a magyar félre való tekintettel vették be a szerződésbe. A 12 éves Ferdinánd Spanyolországban, azonos nevű anyai nagyapja oltalma alatt élt, aki Aragónia királyaként nem akarta (kedvenc) unokáját egy magyar házasság kedvéért ki- vagy odaadni. Így Miksa vette át az ideiglenes férj szerepét, úgymond fenntartva a helyet addig az időpontig, amikor – esetleg – unokája elérhető lesz a magyar hercegnő számára. Nem túl valószínű, hogy Miksa komolyan gondolt arra, hogy Annát magának tartsa meg, de az adott körülmények között nem is zárható ki teljesen – tudniillik arra az esetre, ha az összes többi terv csődöt mond.

A magyar oldal is elégedett lehetett az elért eredményekkel. Az – akkor még – bizonytalan jövőjű és saját jogú uralkodói hatalommal nem rendelkező herceg helyett személyesen a császárt kapták vőlegényül, ami a Jagellók számára egyértelmű presztízsnövekedést jelentett. Annát a házasságkötés után ténylegesen Felsőnek és császárnénak, illetve királynénak szólították. Ettől eltekintve a hercegnő a császár feleségeként – jogi szempontból – lényegesen jobb helyzetben volt, mint egy távolban nevelkedő főherceg „egyszerű” jegyeseként. Az utóbbi esetben fennállt a veszélye, hogy a változó politikai körülmények miatt két szék között a földre eshetett volna.

A legfontosabb mégis az volt, hogy ezen a módon időt nyertek a Habsburg-tartományok örökösödésének

tisztázásáig. Csak akkor kezdett oszlani a köd, amikor Aragóniai Ferdinánd halálát követően, 1516. január 23-án Károly, némi huzavona után, trónra lépett Spanyolországban. Bár a magyarok jobban szerették volna Ferdinánd helyett Károlyt „megkapni” Anna számára, s rövid ideig ő maga is számolt ezzel a lehetőséggel, végül a fiatalabb, akkor 13 és fél éves császári unoka vette el nagyapja feleségét, ezzel teljesen és véglegesen semmissé és nem létezővé téve annak házasságát.

Ezután a „rég” Miksa–Anna-házasság felbontásának és az „új” Ferdinánd–Anna-házasság megkötésének jogi előfeltételeit kellett megteremteni. Az első lépést ennek érdekében X. Leó pápa tette meg, s 1516. január 29-én egy brevében kinyilvánította, hogy Miksa Annával kötött házassága érvényes, ha sem Károly, sem Ferdinánd nem házasodik össze a hercegnővel; egyidejűleg felmentést adott az *impedimentum publicae honestatis* alól, ami megtiltotta volna bármelyik unokának a nagyapa feleségével való házasságát.¹⁹

Röviddel ez után a Habsburg oldal aktivizálódott;²⁰ 1516. március 24-én Madridban Ferdinánd (*yo El ynfante*) magas rangú tanúk előtt aláírta a meghatalmazást Lang bíboros, Miksa kancellárja, Cyprianus von Serntein és két tanácsos számára az Annával való *verba de praesenti per procuram* házasságkötésre.

Május 19-én Károly, mint Ferdinánd gyámja, megerősítette a meghatalmazást.

Július 12-én Füssenben Miksa Annával kötött házasságát semmisnek és nem létezőnek nyilvánította.

Pár nappal később Serntein kancellár valóban megjelent Bécsben, ahol július 21-én, ezen három dokumentum bemutatása után, Ferdinánd képviselőjében, három császári jegyző és nagyszámú magas rangú tanú előtt, *per verba de presenti*, gyűrűcserével és a kezek egymásba fonásával, valamint a római egyház rítusa szerinti további kellékekkel, Georg Slatkonja bécsi püspök jelenlétében a bécsi Hofburg Mária-kápolnájában házasságot kötött Annával.²¹

Ezzel, röviddel az 1515. június 22-én megállapított egyéves határidő letelte előtt, Miksa Annával kötött házassága megszűnt, és Ferdinándé Annával jogilag életbe lépett.

Ez azonban még mindig nem jelentette a végtelen házassági történet végét. Úgy tűnik, mintha Károly ezután is megpróbálta volna a magyar hercegnőt magának „lefoglalni”. A magyar oldal is jobban szerette volna Károly spanyol királyt (1516-tól) és német-római császárt (1519-től) Anna számára, mint Ferdinándot, akinek jövője hosszú időn keresztül bizonytalan volt. Ferdinánd Annával kötött házasságának ünnepélyes elhárására csak azután vált szabaddá az út, hogy Károly 1521-ben átengedte fivérének az Örökös Tartományokat, és a magyarokat a hosszan tartó wormsai tárgyalások során megnyerte ennek a megoldásnak. Ez 1521 májusában, Linzben történt meg pompás külsőségek és ünnepségek között.²² Mária és Lajos házasságát csak a következő év decemberében, Pozsonyban hálták el, miután a Habsburg-hercegnőt röviddel előtte magyar királynévá koronázták.

Befejezés

Az 1515-ben kötött kölcsönös házasságról számos feldolgozás készült. Azonban amilyen intenzíven és részletesen foglalkoztak a kutatók a történeti fejlődéssel, és amennyire a dinasztikus–politikai környezetet megvilágították, annyira nem kielégítő a pozsonyi és a bécsi szerződés jogi vizsgálata. Mindenekelőtt a *sponsalia de futuro* és a *sponsalia de presenti* közötti különbségtétel, valamint ezeknek a házasság elhálással történő bevezetésétől (*consumatio per copulam carnalem*) való különválasztása okozott problémát. Ez a hármass felosztás a kánoni házassági jog jellegzetességének felel meg, amely a házasság megkötését nem egyetlen jogi aktushoz kötötte, hanem egy gyakran hosszan „elnyújtott” folyamathoz. Erősen sematikus szemlélve, a következő aktusok/lépések különböztethetők meg:²³

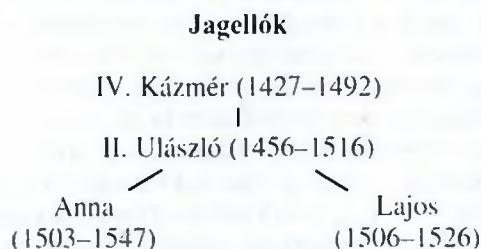
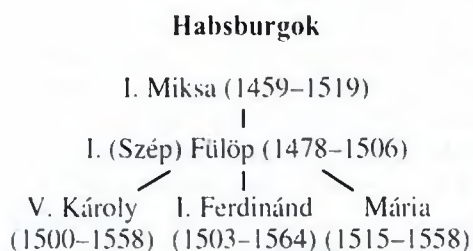
– *sponsalia de futuro* vagy *sponsalia per verba de futuro*: konszenzus kinyilvánítása a jövőben kötendő házasságról; leginkább eljegyzésnek fordítható;

– *sponsalia de pr(a)esenti* vagy *sponsalia per verba de pr(a)esenti*: konszenzus kinyilvánítása azonnali házasságkötésről; leginkább házasságkötésnek vagy esküvőnek fordítható;

– *consumatio matrimonii per copulam carnalem* (*copula carnalis*): a házasság valódi megtörténte, az életközösség felvétele; leginkább a házasság elhálása-ként fordítható.

A *sponsalia de futuro* és a *sponsalia de presenti* közötti különbségtétel legkésőbb a 12. században már kialakult, és a tudósok közötti végtelen vitákhoz, valamint jó néhány zavaros variációhoz és elmélethez vezetett. A 15. században tisztázódtak a fogalmi frontok: a nép hétköznapijaiban talán nem, a kánonjogi elméletben, illetve a dinasztikus házasságokat kiöltő és jogi formába öntő, az egyházjogban képzett diplomataknál és tapasztalt tanácsadóknál annál inkább. Az ő kezeikben a kánoni házassági jog, az eljegyzés – házasságkötés – elhálás fokozatokkal, a dinasztikus házasságkötések jól alkalmazható eszközének bizonyult. Kötőereje a házaspár személyes fejlődése és/vagy (még inkább) az adott politikai szükségszerűség szerint erősíthető vagy gyengíthető volt – adott körülmények között akár a felbontásig terjedően.²⁴ A két Habsburg–Jagelló-házasság tervének azonban házassági jogilag és politikailag, valamint – legalábbis Ferdinánd és Anna házassága esetében – ténylegesen *happy end* rendeltetett.

Fordította: **Frey Dóra**

Jegyzetek

* A cikk először az *Österreichisches Archiv für Recht und Religion* [ÖARR], 50., Richard Potz 60. születésnapjára ajánlott számában jelent meg (2003. 2–3.). A közlemény a komplex esemény rövid áttekintése, előtérbe állítva a jogtörténeti és egyházjogi aspektusokat. Terjedelmi és időbeli okok miatt a mélyebb feldolgozást éppúgy mellőznöm kellett, mint valamennyi részlet dokumentálását és a vonatkozó irodalom áttekintését.

¹ A bécsi kongresszus lefolyásához, politikai háttéréhez valamint jelentőségéhez és a megelőző pozsonyi tárgyalásokhoz lásd: Wiesflecker, H.: *Kaiser Maximilian I.* 4. kötet (Wien, 1981. 154. p. skk.; 181. p. skk.; bibliográfia: különösen 565. p. skk.). A régebbi írások közül még mindig értékes: Liska, X.: *Der Congress zu Wien im Jahre 1515* (Forschungen zur Deutschen Geschichte. VII, 1867, 465. p. skk., különösen 501. p. skk.).

² Az előtörténethez lásd: Mur, M.: *Die Ostpolitik Kaiser Maximilians I. in den Jahren 1506–1519.* (disszertáció, Graz, 1977, 1. kötet, különösen 133. p. skk.).

³ A latin szöveg megtalálható: Santifaller, L. (Hrsg.): *1100 Jahre österreichische und europäische Geschichte in Urkunden und Dokumenten des Haus-, Hof- und Staatsarchivs* (Wien, 1949, 33/b szám [51. p. skk.]; német fordításban Büssem, E.–Neher, M. (Hrsg.): *Arbeitsbuch Geschichte. Neuzeit, I. (16. bis 18. Jahrhundert). Quellen.*

Feldolgozta L. Auer (München, 1977, 2. szám, 154. p. skk.); Kleindel, W.: *Urkunden dessen... Dokumente zur Geschichte Österreichs 996 bis 1955* (Wien, 1984, 10. szám, 61. p. skk.). Az eredeti a Haus-, Hof- und Staatsarchivban található. – A régebbi kiadások közül Kollar, F. A.: *Auctarium diplomaticum ad Ursini Velii Historiam de bello Pannonico* (Wien, 1762; nem volt hozzáférhető számomra); a lengyel szerződési példány kiadása: Dogiel, M.: *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Litvaniae...* 1. kötet (Vilnius, 1758, XIX. szám, 169. p. skk.).

⁴ A Santifaller által jegyzett kötetben (3. jegyzet) *in spacio unius anni* (51. p.), Dogiel kiadásában *in spacio unius anni* (169. p., Art. 4) szerepel; az utóbbinak több értelme van.

⁵ Az ékszernek letétbe helyezése, kiadása és esetleges visszavásárlása esetére szóló, rendkívül bonyolult rendelkezéseket most figyelmen kívül hagyjuk.

⁶ Ezekre sem tudok e tanulmány keretében részletesen kitérni. A terminológia ingadozik, a forrásokban csakúgy, mint az irodalomban. A *dos* – 1500 körül – bizonyára leginkább hozománynak vagy házasságba vitt vagyonnak fordítható; mindezenre az asszony családjától (az apától, nagyapától vagy másoktól) kapott adományról van szó. A *donatio propter nuptias* legjobban bizonyára házassági ajándékként adható vissza, aminek – mivel egész életre ígérték – özvegyi ellátási funkciója is lett. Mindezenre ez a férj adománya a meny-

asszonyoknak. Ezt legtöbbször a dos ellenszolgáltatásának tekintették, és ezért gyakran – mint itt is – *contrados* (viszonyzás) a megnevezése. Ehhez a témakörhöz általában lásd: Brauner, W.: *Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich* (Wien, 1973) és különösen: Ogris, W.: *Mozarts Heuraths-Contract vom 3. August 1782*, in: Eber, K. (Hrsg.): *Festschrift zum 80. Geburtstag von Hermann Baltl* (Wien, 1998, 225–236. p.). Újabban: Gürtler, W.: *Eheverträge als Zeugnisse der Volkskunst, der Rechts-, Wirtschafts-, und Sozialgeschichte* (Burgenländische Forschungen, 25. különszám. Eisenstadt, 2003. 67–86. p.); 43 házassági szerződés (a Burgenlandi Tartományi Múzeumból) az 1714–1902. közötti időszakból, bár nem a nemesség, hanem a paraszti (alsó) réteg köréből.

⁷ Valószínűleg a bécsi tanácskozások során, legkésőbb a záró tárgyalásoknál, 1515. július 20-án és 21-én.

⁸ Ennek a fontos dokumentumnak, amennyire meg tudtam állapítani, nincs modern kiadása. Mindamellett az I. Wiesflecker-Friedhuber szerkesztette kötet (*Quellen zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit – Freiherr von Stein-Gedächtnisausgabe*, 14. szám. Darmstadt, 1996, 68. szám, 228. p. skk.) közli a latin szöveg német fordítását, ami azonban jogi szempontból kívánnivalókat hagy maga után: a per verba de presenti fordítása „a jelenlegi házasság ígérete/szava” kifejezés (lásd lent). Ettől eltekintve a fordítás nagyon hasznosnak mutatkozik. Az eredeti a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban (esaládi iratok 970. A.). Latin kiadása a lengyel szerződési példány alapján: Dogiel, i. m., XXIII. szám, 177. p. skk.

⁹ Nem helyes tehát a bécsi megállapodást csupán a pozsonyi szerződés formális végső verziójának vagy ratifikációjának tartani, legalábbis jogi tekintetben. A szerződés tartalmának jó összefoglalása: Bucholtz, F. B. V.: *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, I. kötet (Graz, 1971, 150. p. skk.; az 1831–1838. között megjelent, kilenc kötetes mű első kötetének utánnyomása).

¹⁰ Wiesflecker: i. m., 197. p. szerint a sorrend fordított volt: én magam a szerződés adatait követem.

¹¹ Lásd: Friedberg, E.: *Das Recht der Eheschließung in seiner geschichtlichen Entwicklung* (Leipzig, 1865) és Plöchl, W. M.: *Das Eherecht des Magisters Gratianus* (Wiener Staats- und Rechtswissenschaftliche Studien XXIV, Leipzig, 1935, különösen 33. p. skk.).

¹² Lásd: Plöchl, i. m., 53. p. skk.

¹³ E megállapítás társadalom- és mentalitástörténeti alapjaihoz lásd: Bastl, B.: *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit* (Wien, 2000, különösen 152. p. skk.). – Egyébként mindez nem zárta ki a boldog vagy legalábbis harmonikus házasságokat, illetve életközösségeket. A Ferdinánd és Anna közötti, sok politikai nehézség után végül mégis létrejött házasságot már a kortársak is „boldognak” nevezték. Mindenesetre 1526 és 1547 között nem kevesebb, mint 15 gyermekük született.

¹⁴ Szövegét lásd: Dogiel, i. m., XXII. szám, 175. p. skk.

¹⁵ A feltételes házasság kérdése évszázadokon keresztül vitatott volt. A kánonjog végül is elismerni látszik a felfüggesztő feltételes házasságkötést, bontó feltétellel (legtöbbször) nincs szó. Lásd: Plöchl, i. m., különösen 58. p. skk.; Wiegand, R.: *Die bedingte Eheschließung im kanonischen Recht*, I. (Münchener Theologische Studien III/16, München, 1963, különösen 88. p. skk.).

¹⁶ Plöchl, i. m., 78. p.: a modern egyházjoghoz lásd: Zapp, H.: *Die Vorbereitung der Eheschließung*, in: List, J.–Schmitz, H. (Hrsg.): *Handbuch des katholischen Kirchenrechts* (Regensburg, 1999, 904–926. p.).

¹⁷ Az összegeket néha magyar aranyforintban (guldenben), majd újra magyar dukátban adják meg.

¹⁸ Ehhez lásd a Habsburgok történetének különböző feldolgozásait, különösen Miksa, Károly és Ferdinánd életrajzát. Legutóbb: Kohler, A.: *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser* (München, 2003, különösen 43. p. skk.). A kutatás jelenlegi állását jól összefoglalja: Seipel, W. (szerk.): *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. A Habsburg-monarchia létrejöttéje* (A bécsi Kunsthistorisches Museum 2003. IV. 15.–VIII. 31. közötti, azonos című kiállításának katalógusa, Wien, 2003; számos írással). I. Miksához változatlanul megkerülhetetlen Wiesflecker, i. m., V. Károlyhoz különösen Brandi, K.: *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*, 1–2. kötet (München, 1937–1941), újabban: Kohler, A.: *Karl V. 1500–1558. Eine Biographie* (München, 2001).

¹⁹ Liska, i. m., 529. p.

²⁰ Liska, i. m., 529. p.; Kohler: *Ferdinand I.* (2003, 50. p.).

²¹ A datálás a Haus-, Hof- und Staatsarchivban található eredetit követi (Allgemeine Urkundenreihe, 1516, VII. 21), ahol a következő áll: die vero Lunae Vicesimaprima mensis Julij. A jegyzői aktus átiratában (Maximiliana 36) – nyilvánvalóan hibásan – a következő áll: die vero Lunae Vicesime mensis Julij.... 1516. július 21-e hétfőre esett.

²² Valószínűleg ezt a „valódi” elhálást megelőzte egy szimbolikus Innsbruckban, 1520. december 11-én. Lásd: Liska, i. m., 530. p.; Liska Kollar 3. jegyzetben idézett művére támaszkodott.

²³ Ezt a problematikát átláthatóan és precízen összefoglalta Conrad, H.: *Deutsche Rechtsgeschichte*, I. kötet (Karlsruhe, 1962, 399. p. skk.; bibliográfia: 413. p.). – Az elméletileg világos jogi helyzet annyiban vált bonyolulttá, amennyiben ez a három fokozat vagy lépés egy vagy két aktusba összefoglalva és/vagy egyenként, rövidebb vagy hosszabb időközönként történhetett. Ez utóbbi mindenekelőtt a nagy számban előforduló gyermekeljegyzések vagy gyermekházasságok esetén történt, amikor a jegyespárt zseme gyermekkorban eljegyezték egymással, valamivel később összeadták őket, miközben a házasság elhálása copula carnalis révén, biológiai és/vagy politikai okokból, évekkel később történt meg. Még valami nehezíti a régi házassági jog megértését: a három aktus bármelyike, szimbolikusan akár az elhálás is, képviselő útján is végrehajtható volt. Végül mindhárom szakaszban hasonló szófordulatokat és/vagy szimbolikus eseményeket használtak, így sokszor nehezen dönthető el, hogy a házasságkötés megismétléséről vagy ünnepélyes elhálásáról van-e szó. Így beszélnek Anna linzi esküvőjéről, holott ott a valóságban csak az 1516-ban, képviselő útján megkötött házasság elhálása történt. A ceremónia és az ünnepségek valójában hasonlíthatók voltak egy házasságkötéshez. Lásd: Koller, G.: *Die Hochzeit Ferdinands I. in Linz* (Linz Aktiv, Kulturelle Vierteljahresschrift der Stadt Linz, 24., 1967, 19–26. p.).

²⁴ Arra a kérdésre, hogy a Habsburg–Jagelló házassági ügylet mennyire tekinthető átlagos vagy kivételes esetnek, összehasonlító vizsgálatok hiányában nem lehet egyértelmű választ adni. Az első fontos lépés az lenne, ha az adott 1500 (+–20 év) körüli időszak fontosabb házassági szerződéseit egy modern gyűjteményben rendelkezésre állnának.

Deres Petronella

Az alkohol hatására elkövetett bűncselekmények büntető anyagi, jogi értékelésének szabályozástörténete – a kezdetektől a Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezéséig

Az alkohollal kapcsolatos életviszonyok jogalkotói értékelése és szabályozása hosszú ideje állandó. A fogyasztói igényeket kiszolgáló tevékenységek nem minősülnek kriminális cselekménynek, s maga a fogyasztás is legális, így ugyancsak nem minősül bűncselekménynek. Az alkoholos (ittas) állapotot tehát önmagában a jogalkotó büntetőjogilag nem minősíti, azonban az alkohol hatására elkövetett bűncselekményt külön értékeli, szankcionálja. Az alkoholfogyasztás és a kriminalitás közötti kapcsolat a következőkben foglalható össze:

- Bizonyos mértékű alkohol elfogyasztásától az elkövető ittas, (közönséges) részeg, alkoholos állapotba kerül, így valószínűsíti meg a bűncselekményt, tehát az elkövetéskor közvetlenül alkohol hatása alatt áll. Az ilyen akut részegség állapotában – annak is első-középső izgalmi szakaszában – a *leggyakoribb az erőszakos bűncselekmények elkövetése, különösen az élet, testi épség, nemi erkölcs elleni vagy a garázda jellegű bűncselekményeké.*

- Lehetséges, hogy az elkövető közvetlenül alkohol hatására követi el a bűncselekményt, de az alkohol olyan patológiás állapotot idézett elő (pl. patológiás, illetve abortív patológiás részegség), amelynek következtében az elkövető nem büntethető, vagy a büntetés korlátlan enyhítésére van lehetőség.

- A bűncselekmény ezen túlmenően lehet az elkövető életvitelének részévé vált alkoholfogyasztás, az alkoholista életmód eredménye. Ennek szintén – nem feltétlenül, de – lehetnek büntetőjogi szempontból mérvadó patológiás következményei is, az elkövető elmeműködésében tartós vagy végleges változást válthat ki (pl. delirium tremens vagy más kóros elmeállapot formák). Részben ehhez kapcsolódóan említhetők továbbá az alkohol megszerzése érdekében elkövetett bűncselekmények is.

A bűncselekmény elkövetésének megállapításához az elkövető tudatállapotának vizsgálata elengedhetetlen. Az ittas állapotban történő bűnelkövetés magától értetődően veti fel a beszámíthatóság kérdését. Beszámíthatónak kell-e tekintenünk a bűncselekmény elkövetésekor alkohol hatása alatt álló elkövetőt?

A szabályozás kezdetei

Az ittas állapotban elkövetett bűncselekményért fennálló büntetőjogi felelősség szabályozásának kezdete a 18. századra tehető.

A *korai évszázadokban* nem léteztek kidolgozott általános büntetőjogi fogalmak, bár első királyaink fennmaradt dekrétumai számos büntetőjogi rendelkezést tartalmaztak, amelyek alapvető célja a királyi hatalom megszilárdítása és az új jogrend alapját képező tulajdoni viszonyok védelme volt. Az élet és testi épség elleni bűncselekmények pönalizálásával a vérbosszút kívánták korlátozni, és megpróbálták rászorítani a sértetteket arra, hogy a dekrétumban meghatározott kompozíciót – megváltási összeget – elfogadják, s így lemondjanak a magánharcról. Azokat a bűncselekményeket, amelyekről a dekrétumok nem tesznek említést, szokásjogi alapon vagy a közhatalmat gyakorló önkénye szerint torolták meg.¹ A *fejlett feudalizmusban* sem ismerték a büntetőjog, mint külön jogág fogalmát; ha néhány alapvető fogalmat Werbőczy ki is fejtett, az alig volt hatással a gyakorlatra. hiányzott a magyar büntetőkódex (törvények azonban igen nagy számban voltak, és kodifikációs kísérlet is történt: *Tripartitum*, *Quadrupartitum*). Mindez a jogbiztonság hiányát és széles körű bírói önkényi eredményezett.² A feudális büntetőjog, a 16–18. század közötti büntető igazságszolgáltatás Magyarországon „a vadság és kegyetlenség kora”; az egyéb jogszabályok között elszórtan található büntetőjogi rendelkezések a földesurak érdekeit szolgálták.³

A magyar jog történetében több ízben felmerült annak a lehetősége, hogy rendszerbe foglalják, rendezzék a magyar büntetőjogot.⁴ Az első, 1795. évi magyar büntetőkódex-tervezetben már találunk többek között a büntettré, a bűnösségi alakzatokra, a stádiumokra, a beszámításra és a részeg állapotban való bűnelkövetésre vonatkozó világos meghatározásokat, szabályokat is. A *18. században* uralkodó felfogás szerint nem lehet büntetett alanya akarati (elhatározó) képességgel nem rendelkező fizikai személy.⁵ Az 1795. évi büntetőkódex-tervezet alapelvei kimondják, hogy csak az a fizikai személy követhet el büntetett, aki szabad akarati elhatározó-képességgel rendelkezik, aki cselekményének tudatában volt, vagy legalábbis tudatában lehetett volna. A tervezet az eljárási részben elhelyezett enyhítő, illetve a büntett felróhatóságát megakadályozó körülményekről szóló diszpozíciók között szól arról, hogy e körülményeket a bírónak elsősorban az akaratból és a szándékból kell egybegyűjteni. A szabad akarat hiánya mindenképpen mentesít a büntett beszámítása alól; többek között ilyen esetként rögzíti a tervezet, ha a tett elkövetője ré-

szegen, közvetlen szándék nélkül, mintegy véletlenül követte el tettét. Továbbá említi a teljes – nem véletlenül, hanem szándékosan, de mégsem a büntett elkövetésére irányulóan előidézett – részegség állapotát, amely, ha az olyan fokú, hogy a bűnöst teljesen megfosztotta értelme használatától, a bölcs bíró diszkréciója, valamint a körülmények különbözősége szerint a büntetést nem zárja ki ugyan, de csökkenti.⁶ Carrara *A büntető jogtudomány programja* c. művében rámutatott arra, hogy a büntett alanyi erkölcsi ereje azon mozzanatokból áll, amelyek a belső tettet alkotják, kezdve a gondolat első megfogalmazásától egészen a végleges akarat-elhatározásig. Annak érdekében, hogy valamely büntett erkölcsi ereje teljes legyen, szükséges, hogy a tettet a fölfogás és ítélet pillanatában az értelem felvilágosítsa, s hogy a vágy és elhatározás pillanatában teljes szabadsággal bírjon. Ha megfogyott vagy hiányzott az első (értelem) vagy a második (szabadság) uralma, kisebb lesz, vagy megszűnik a beszámítás.⁷ Ehhez képest szólt a büntett fokáról (annak „leszállításáról”), egyrészt a tettes értelméhez való, másrészt a tettes akaratához való viszonyában. A tettes értelmének részvétele a cselekményben mind élettani-fizikai okoknál (kor, nem, álom, süketnémaság, téboly), mind eszmetani-erkölcsi okoknál (tudatlanság, tévedés) fogva kisebb lehet, vagy megszűnhet.⁸ A beszámítást az akarat önkéntességét kevesbítve módosító tényezők (kényszer vagy külső erkölcsi erőszak, indulatok heve, ittasság) között Carrara részletesen értekezett az ittasságról.⁹ A szerző úgy látja: az ittasság különböző alakot nyer aszerint, amint okaiban vagy eredményeiben vizsgáljuk, s külön jelentőséget tulajdonít az élettani és a lélektani viszonyoknak is. Az ittasság először a testi szervekre gyakorolja befolyását (csupán anyagi eredményeket hozva létre), majd hatni kezd az akaratra is, és korlátozza ennek szabadságát, végül néha oly módon is hat az értelemre, hogy egy pillanatra megfosztja minden képességétől (ez utóbbi hatást viszont kivételesnek tartja, ellentétben az akaratú képességre való befolyással, amely állandó). A szerző, az európai megoldásokat és álláspontokat a 14. századtól kezdve kimerítően áttekintve, arra a megállapításra jut, hogy az ittasságnak az akaratra való hatása mindig arányban van a testi szervezetre való hatásával. Továbbá megállapítja, hogy az ittasságot fokában és okában lehet szemlélni. A fokát illetően aszerint, hogy az ittasság az „értelem világosságának meghagyta-e valamely sugarát” (így az öntudat lehetőségét) vagy sem:

- a törvényszéki orvostan víg, dühöngő és álmokóros,¹⁰
- a jogtudomány teljes (egész) vagy nem teljes (fél) ittasságot különböztet meg.

Az ittasságot okában szemlélve négy esetet sorol fel:

1. az *esetleges (véletlen) ittasság* nem mértéktelen ivás, hanem az egyén betegségének vagy annak a következménye, hogy mások gonosz szándékkal meghamisították italát; 2. a *gondatlan ittasság* alanya mértéktelenül, a részegségig iszik, de nem látja előre, hogy részeg lesz; 3. a *szándékos ittasság* az, ha valaki azzal a

határozott szándékkal iszik, hogy megrészegeedik, de nem látja előre, hogy büntettet fog elkövetni; 4. a *meszterségesen előidézett (előre megfontolt) ittasságot* a tettes – miután a büntett elkövetését elhatározta – azért idézi elő önmagán, hogy nagyobb bátorsága legyen a végrehajtásnál vagy elnyomja a lelkiismerete által támasztott habozását, vagy ittasságában tettének mentségét készítse elő.

Az első esetben még gondatlanságnak sincs helye. A második és harmadik esetet szemlélve Carrara szerint a gondatlan lerészegeedés, ha teljes, a szándékosság tekintetében kizárja a beszámítást, de fenntartja a gondatlanság miatt a felelősséget (ha azonban nem teljes, csak beszámítás-kisebbitő körülményt képez). Az utolsó ittassági forma bármilyen fokot is érjen el, nem képez mentő körülményt.¹¹

Az 1878:5. törvénycikk (Csemegi-kódex) vonatkozó rendelkezéséhez fűzött magyarázatok

Első büntető törvénykönyvünk VIII. fejezete rendelkezik a beszámítást kizáró vagy enyhítő okokról: ezek körében találjuk az alábbi rendelkezést: 76. § „*Nem számítható be a cselekmény annak, aki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva, és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt.*”

E paragrafus alkalmazható volt a részeg állapotban elkövetett cselekmény megítélésére. A részegség olyan foka azonban, amely nem minősült a 76. § szerinti öntudatlan állapotnak, nem vont maga után beszámíthatatlanságot. Csemegi Károly szerint a szándék a felismerést, vagyis az értelem bírását és a szabadságot tételezi fel. A büntető törvény nem ismert beszámíthatóságot, ha a tett véghezvitelekor e két elem egyike hiányzott. A beszámíthatóságot tekintve az elmezavar megnyilvánulásain kívül az öntudatlan állapot egyik eseteként a részegség ama fokát említi, mely az embert öntudatától teljesen megfosztja. Ebben az állapotban az ember nem tudja, mit cselekszik, ámbar elmetehetsége nincs megzavarva, s ha ilyen eset áll elő, a bíró megtalálja a beszámítás kizárását elrendelő szabályt, s utasíthatja az orvost annak megállapítására: igaz-e, hogy a konkrét esetben a cselekmény elkövetésekor a tettes öntudatlan állapotban volt? Csemegi ugyanakkor rámutatott arra is, hogy más esetekben bizonyos körülmények elhomályosítják az értelmet, de nem szüntetik meg a szabad akaratot, így a választási képesség, a szabad akarat ezáltal nincs kizárva.¹² Edvi Illés Károly szintén említi, hogy az öntudatlan állapottal az alvajárás és az álmokor mellett többek között a *részegség azon foka* van megjelölve (s egyszersmind az elmekor eseteitől megkülönböztetve¹³), amely az embert öntudatától teljesen megfosztja. Ekkor a tettes elmetehetsége nincs megzavarva, mégsem tudja, mit cselekszik. Az öntudatlan állapot

Edvi szerint magában foglalja a szabad elhatározás lehetetlenségét.¹⁴ Az e kategóriába tartozó fokú részegség illusztrálására Edvi három csoportba állítva számos esetet ismertet a Curia gyakorlatából.¹⁵ Elsőként a 76. §-ra történő hivatkozással felmentett tettesek ügyeiből tallóz („ki teljes részegségében nemi erőszakot akart elkövetni, a mely azonban éppen e miatt nem sikerült [VI. 221.]”; „ki reggel 9-től éjjeli 11 óráig a korcsmában ivott, s azután hazatérvén és testvérével összeszólalkozván, a házat, melyben saját holmija is volt, felgyújtotta [VII. 9.]”). Ezt követően említ néhány olyan esetet, amikor a Curia a részegséget csak enyhítő körülményként fogadta el, és megállapította a vádlott bűnösségét szándékos cselekmény miatt („ki nejét czivódás közben 3-szor megszurta, s ezáltal súlyos t. sértést okozott: mert habár tanuk szerint részegsége miatt beszélni sem tudott, az még sem lehetett teljes, mert hiven visszaemlékezett a cselekmény részleteire [VII. 376.]”). Végül az utolsó csoportban említi azokat a kétes eseteket, amikor a cselekményt szándékosként nem lehet beszámítani, de a tettest gondatlanság terheli a lerészegedésben vagy a részegséget megelőző egyéb cselekményekben. Ennek kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy ezen döntésekkel szemben áll az az elv, miszerint ha valaki a teljes részegség öntudatlan állapotában követi el tettét és az szándékosként be nem számítható, azt egyáltalán nem (így gondatlanság címen sem) lehet beszámítani. Ezen elvvel ellentétes döntés született szerinte például abban az ügyben, amelyben a vádlott az „öt feleségével kibékíteni törekvő testvérét a falról hirtelen lekapott fegyverrel agyonlőtte: mert cselekménye nagyfokú részegsége miatt szándékos gyanánt beszámítható nem volt (X. 43. C)”. A mulasztás által elkövethető gondatlan vétségeknél azonban Edvi álláspontja szerint megtörténhet, hogy a teljes részegségben elkövetett mulasztás gondatlanság gyanánt beszámítható, ha az illető hivatása teljesítése közben gondatlanul vagy szándékosan lerészegedett, s kötelességét emiatt mulasztotta el, például a vasúti őr szolgálat közben leissza magát és emiatt elmulasztja a köteles jelzést. Edvi az elmebetegségek egyes fajihoz sorolta a szeszmergezést (alkoholizmust).¹⁶ Ennek két elmekórtani formáját: a heveny szeszmergezést és a krónikus alkoholizmust ismertetette általánosságban és „törvénykezési” szempontból. A heveny szeszmergezés öntudatlan állapotában a betegek a legvérengzőbb tetteket követik el. Ezen állapot ismertető jele az emlékezés teljes hiánya, ezt azonban színlelni is szokták (szakértő állapítja meg, hogy az amnézia valós vagy csupán színlelt). A szeszmergezés folytán beállt hosszabb hallucinatórikus vagy szorongási állapotok tartalma alatt elkövetett cselekményekre (pl. személyek megtámadása, gyújtogatás) a beteg általában világosan visszaemlékszik. A krónikus alkoholizmus miatt a betegnél kifejlődött kóros állapot folyománya a beteg kóros ingerültsége vagy hanyatló elméje, mely bűncselekmény elkövetéséhez vezethet.¹⁷ Finkey Ferencz szerint csak a teljes részegség, mint az öntudatlan állapot egyik esete zárja ki a beszámítást, továbbá az elmebetegség alakjai közt említette többek kö-

zött az alkoholos elmezavart, az idült alkoholos mérgezést, a delirium tremens-t. Beszámítandó viszont, mint *actio libera in causa*, a bűnelkövetési célzattal történt teljes lerészegedésben véghezvitt, de még öntudatosan elhatározott cselekmény. Ezen kívül a részegségnek nemcsak mint öntudatlansági állapotnak, hanem mint a büntetés kiszabását enyhítő (esetleg súlyosító) körülménynek, valamint kriminológiai szempontból is nagy jelentőséget tulajdonított.¹⁸ Angyal Pál az egyéni felelősség mellett a társadalmi felelősséget is hangsúlyozta; lehet a cselekménynek az egyéni felelősségen kívül egyéb oka is (szegénység, alkoholizmus, elhanyagolt nevelés), amely tényezők erejének gyengítése elvárható a társadalomtól. Ezen eszméről, a felelősség megosztásának eszméjéről értekezik. Ehhez kapcsolódóan a korlátozott beszámítási képesség fogalmát említi, s megjegyzi, hogy a régi klasszikusok¹⁹ ezt támadják.²⁰ Az öntudatlan állapot Angyal szerint lehet tartós (patologikus) jellegű és múló (fiziológiai) jellegű állapot, egyes formáinak taxatív felsorolása nem lehetséges. Álláspontja szerint a törvényi meghatározásból az következik, hogy az öntudatlan állapot is csak abban az esetben zárja ki a beszámítást, ha az elkövető „e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt”. A részegség, mint a múló (fiziológiai) öntudatlan állapot egyik fajtája, csak akkor zárja ki a beszámítást, ha teljes és nem a büntetendő cselekmény elkövetése végett lett előidézte, de az *actio libera in causa* esetén a teljes részegség sem ment. A nem teljes részeg állapotot, mivel a normális akaratműködést gyengíti, enyhítő körülményként kell figyelembe venni. Angyal kriminálpolitikai szempontból az alkoholizmusra hívta fel a figyelmet: véleménye szerint az államnak és a társadalomnak nemcsak represszív, hanem preventív is fel kell vennie a harcot az alkohol ellen.²¹ Angyallal szemben Várady Zsigmond a Magyar Jogászegylet 1901. november 16-án tartott teljes ülésén még kifejezetten azt indítványozta, hogy „...indokolható volna az iszákosságnak önálló bünténnyé minősítése és fokozatos szabadságvesztés-büntetéssel sújtása”²². Várady úgy vélte, hogy a részben az állam pénzügyi politikája által előidéztet eme erkölcsi és fizikai elfajulás ellen, önvédelmi eszköz gyanánt, büntető úton kell fellépni; ily módon üldözni és ezáltal távol kell tartani az ital szenvedélyében való elmerüléstől azokat a polgárokat, akik erre a szenvedélyre bármely oknál fogva hajlanak. Későbbi kiadványokban²³ Angyal az öntudatlan állapotra vonatkozó bírói gyakorlatot ismertetve több curiai döntés tükrében. Így idézte többek között a Curia 8004/1906. B. H. T. IV. 292. sz. elvi döntését, amely szerint „ha a vádlott maga idézte elő azt az öntudatlan állapotát, melynél fogva a kötelességszerű gondosságot másoknak testi épségére és életére nem képes kifejteni: a Btk. 76. §-a nem zárja ki a gondatlanságból okozott emberölést.” Ezen kívül témánk szempontjából – de akár a későbbi és a hatályos jogi szabályozás vonatkozásában is – jelentős megállapítást tett továbbá a Curia a következő esetekben:

• Az öntudatos állapotnak ittasság esetében beállott időleges megzavarodása és az akarat szabad elhatározási képességének ebben az állapotban tapasztalható fogyatékossága és korlátozottsága nem azonos az öntudat teljes hiányával, amely felől a Btk. 76. §-a rendelkezik. (C. 1914. jan. 20. 438. B. VIII. 67.)

• Az őrzőgésszerű, minden akadályt legyőző, céltalan vadsággal és kegyetlenséggel végrehajtott cselekmények csak azzal magyarázhatók meg okszerűen, hogy az öröklés által súlyosan terhelt vádlottat az előzetesen elfogyasztott ital hatása alatt hirtelen dühroham lepte meg, amelyben a vádlott – öntudatát veszítve – vad ösztöneinek játékszerévé vált. Ilyen körülmények között pedig őt tetteiért bűnvádi felelősségre vonni nem lehet. (C. 1225/1933. G. XXVI. 401.)

• A szesz italok élvezete nem hat mindenkire egyformán, annak az öntudatra gyakorolt hatása viszonylagosan nagyobb vagy kisebb lesz aszerint, hogy milyen a testi és idegrendszerbeli állapota és ennek megfelelően a szesz hatása iránti fogékonysága és ellenálló ereje. Ezért az ittas embernél az öntudat kérdéséről csak akkor lehet helyes ítéletet alkotni, ha az elfogyasztott ital mennyiségen felül az illetőnek egyéni tulajdonságai is ismeretesek. (C. 2049/1937. Bj. LXXXIX. 56.)

• Csak az öntudatzavart okozó s a szabad akaratbeli elhatározási képességet kizáró ittasság szolgálhat beszámítást kizáró okul. (C. 3771/1939. J. H. XIII. 976.)

Jegyzetek

- ¹ Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 241. p.; a továbbiakban Csizmadia–Kovács–Asztalos)
- ² Csizmadia–Kovács–Asztalos: i. m., 246. p.
- ³ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1909. 30–31. p.)
- ⁴ A magyar feudális büntetőjog rendszere tulajdonképpen a *Tripartitum* és a *Praxis Criminalis* rendelkezéseinek és a *Corpus Juris*on alapult. Később Mária Terézia büntetőkódexét használták a bíróságok kiegészítő rendelkezéseként, és átmenetileg hatályba lépett hazánkban a *Codex Josephinus*, II. József büntetőkódexe is.
- ⁵ Bodo, Mathias: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones hungaricas* (Pozsony, 1751. 95. p.)
- ⁶ Hajdu Lajos: *Az első (1975-ös) magyar büntetőkódex-tervezet* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. Függelék: Kódex a büntetésekről és azok büntetéséről [Törvényjavaslat – a hatálybaléptető tc. tervezete], I. rész, XII. szakasz 3., 9. és 12. §)
- ⁷ Carrara Ferencz: *A büntető jogtudomány programja*. I. kötet, Ford.: Beksics Gusztáv (MTA Könyvkiadó-hivatala, Budapest, 1878. 145. p.)
- ⁸ Carrara: i. m., 146. p.
- ⁹ Carrara: i. m., 187–188. p.
- ¹⁰ Lásd még: Puccinotti: *Lezioni di medicina legale* (Pisa, 1840. Lez. 23)
- ¹¹ Carrara: i. m., 218–231. p.
- ¹² *Csemegi Károly művei*. II. kötet (Anyagi büntetőjog. Bűnvádi eljárás.). Sajtó alá rendezte: Edvi Illés Károly, Gyomai Zsigmond (Franklin-társulat, Budapest, 1904. 215–221. p.)
- ¹³ Edvi Illés Károly megjegyzi ugyanakkor, hogy az öntudatlan állapot és az elmezavar együttesen is jelentkezhet.
- ¹⁴ Ehhez képest az elmezavaroknak ún. kisebb fokozatai is léteznek, amelyek az akarat szabadságát csak korlátozzák, de ki nem zárják. Az elmezavar a beszámíthatóságot tehát csak abban az esetben zárja ki, ha olyan mértékű, hogy az akarat szabad elhatározási képességét megszünteti.

Irk Albert álláspontja szerint az öntudatlan állapot különböző fokú lehet, ki is zárhatja az akarat szabad elhatározási képességét, ám ha csak korlátozza, az enyhítő körülményt képez. Irk megjegyzte, hogy a gyakorlatban a részszegség és az indulat jut leggyakrabban szerephez, sőt rámutatott: napjaikban közfelfogás, hogy a részszegség nem élvezheti tovább addigi privilégiumát. A súlyosító körülményekhez sorolta a részszegséget, ha kötelességet sértett, az enyhítő körülményekhez pedig a véletlen részszegséget.²⁴ Bursics Zoltán ügyvéd a részszegséggel kapcsolatban megállapította, hogy a bírói gyakorlat csak a teljes részszegséget tekintí beszámítást kizáró öntudatlan állapotnak, de ezt is csak akkor, ha nem áll fenn az *actio libera in causa* esete. A bírói gyakorlat szerint súlyosító körülmény lehet az ittasság olyan személyeknél, akik bizonyos „ténykedéseiket különös vigyázattal tartoznak véghezvinni (pl.: gépkocsivezető), ha ily tevékenységük közben ittasak s ily állapotban követik el a bűncselekményt.”²⁵

Láthatjuk, hogy a korai szabályozás szerint a részszegség, ittasság kizárta a beszámítást, de az ilyen állapotban történő elkövetés legalábbis enyhébb megítélést vont maga után, majd kialakultak azon álláspontok, amelyek szerint ennek az állapotnak nem automatikus következménye a beszámítási képesség hiánya (pl. a korlátozott beszámítási képesség „elismerése” részszegség esetén, az *actio libera in causa*), sőt adott esetben akár éppen hogy súlyosabb körülményként értékelendő.

- ¹⁵ Az Edvi Illés Károly által szerkesztett, 1901. évi kiadású gyűjteményben (törvénytárban) a törvényi rendelkezéseket szintén hasonló, bár részletekben ismertetett eseti döntések színesítik. Lásd: *Az anyagi büntetőtörvények és a sajtótörvény, az összes mellékletörvényekkel és rendeletekkel s a felső bíróságok határozataival kiegészítve*. Szerk.: Edvi Illés Károly (Grill Károly és kir. udvari könyvkereskedése, Budapest, 1901. 126–133. p.).
- ¹⁶ Edvi az akkori legújabb elmekörtani mű – Dr. Salgó Jakab: *Az elmekörtan tankönyve* – alapján ismertette az elmebetegségek egyes csoportjait.
- ¹⁷ Edvi Illés Károly: *A büntetőtörvénykönyv magyarázata* (Révai testvérek kiadása, Budapest, 1894. 264–274. p.)
- ¹⁸ Finkey Ferencz: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1905. 176–181. p.)
- ¹⁹ Tudniillik a Csemegi-kódex, így benne a vonatkozó rendelkezés is a klasszikus büntetőjog álláspontját képviseli.
- ²⁰ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, 1909. 370–379. p.; a továbbiakban: Angyal P.: Büntetőjog)
- ²¹ Angyal P.: Büntetőjog, 412–416. p.
- ²² Várady Zsigmond: *Észrevételek Dr. Reichard Zsigmond úr törvénytervezetére* (Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXIII. kötet. 2. füzet. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1901. 14. p.)
- ²³ Angyal Pál–Isaák Gyula: *Büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:V. törvénycikk)*. (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941. 58–60. p.); Angyal Pál: *A magyar anyagi büntetőjog hatályos jogszabályai* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941. 27. p.)
- ²⁴ Irk Albert: *A magyar anyagi büntetőjog* (Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Pécs, 1933. 101–102., 324. p.)
- ²⁵ Bursics Zoltán: *A magyar anyagi büntetőjog vázlata* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936. 153., 187. p.)

Csődeljárás és csődbüntett a reformkorban

Csődeljárás

A reformkorban már nyilvánvalóvá vált az egységes csődtörvény megalkotásának szükségessége, azt azonban csak hosszú előkészítés és viták után, a kereskedelmi és a váltótörvénnyel egyszerre, az 1840. évi országgyűlésen fogadták el. A három törvény – a váltó-, a kereskedelmi és a csődtörvény – egy időben történő elfogadását szoros kapcsolatuk is indokolta, a három törvényben számos kereszthivatkozást találunk.

A csődtörvény átfogóan és teljes részletességében szabályozta a csődeljárást, ami felváltotta a korábbi városi csődrendtartásokat. A törvény személyi hatálya széles volt, nemcsak a társaságokra és a kereskedőkre, hanem a magánszemélyekre is kiterjedt, mind a nemesekre, mind pedig a nemtelenekre.¹

A törvény egyik fontos rendelkezése a fizetéseképtelenség fogalmának megállapítása. Ezt a fogalmat korábban a városi csődjogok nem határozták meg pontosan; bírói mérlegelés körébe tartozott, hogy milyen tények alapján rendelte el a csődeljárást. A csődtörvény a fizetéseképtelenségnek két esetét határozta meg.² Az első, amely már a legkorábbi időktől kezdve jelen volt a csődjogban, ha az adós maga jelentett csődöt, vagyis a bíróság előtt bejelentette, hogy tartozásai meghaladják vagyonát. A másik eset – amelynek gyakorlati alkalmazása a korábbi joggyakorlatban is megvolt, de tételes jogi definiálása hiányzott –, amikor a hitelező kéri a csődöt adósa ellen azért, mert tartozását nem képes visszafizetni. A törvény mindössze a fizetési határidő lejártát határozta meg kritériumként, vagyis akár a fizetési határidő lejártát követő napon is lehetősége volt a hitelezőnek csődöt kérni adósa ellen. Amennyiben a csődöt a hitelező kérte adósa ellen, az illetékes bíróság határidőt tűzött ki az adósnak, hogy a bíróság előtt megjelenjen, és fizetőképessége kérdésében nyilatkozzon, bizonyítékokat terjesszen elő. A bíróság a fizetéseképtelenség tárgyában benyújtott bizonyítékok mérlegelése alapján döntött a csődnitítás elrendeléséről.³

A bíróság tehát főszabályként bizonyítást folytatott le a fizetéseképtelenség megállapítása érdekében, ezen belül mérlegelte az okiratokat, valamint a hitelező és az adós nyilatkozatait. Emellett a törvény meghatározta azokat az eseteket, amelyek az egyéb bizonyítékoktól függetlenül megalapozzák a csőd elrendelését. Ezek az esetek döntően a büntetőjogi felelősséget is megalapozták.⁴

Az első ilyen ok az adós távolmaradása az eljárástól. Ha ezt a fizetéseképtelenségi vélelmet megalapozó okot

közelebről megvizsgáljuk, első pillantásra feltűnik egy lényeges különbség a mai csődtörvény hasonló rendelkezésével. Míg a reformkori törvény akkor vélelmezte a fizetéseképtelenséget, ha az adós szökésének vagy elrejtőzésének a csődeljáráson kívül más oka nem valószínűsíthető, addig a jelenlegi szabályozás szerint a bíróság megállapítja a fizetéseképtelenséget, ha az adós határidőben nem nyilatkozik a bíróságnak a hitelező követelése tárgyában, függetlenül attól, hogy az adós mi okból nem válaszolt.⁵ Az 1840:22. tc. 10. § b) pontban meghatározott ok – az adós nem tárja fel a bíróság előtt vagyoni helyzetét – már sokban hasonlít az előbb idézett hatályos szabályozáshoz, hiszen itt is a válaszadás elmulasztását szankcionálja. A lényeges eltérés viszont az, hogy a reformkori törvényben az adósnak a teljes vagyoni állapotról, míg a jelenleg hatályos törvény szerint csak a kérelmet beadó hitelezői igényről kell nyilatkoznia. Tehát az 1840:22. tc. alapján a bíróság bármely hitelező által beadott csődkérelem alapján az adós egész vagyoni helyzetét vizsgálta, és az alapján döntött a csőd elrendeléséről, vagyis – mint látni fogjuk – az eljárás későbbi szakaszában előfordulhatott, hogy a csődkérelmet beadó hitelező követelését a bíróság alaptalannak ítélte meg. Az átfogó vagyonvizsgálat alapján, ha a bíróság az adós fizetéseképtelenségét nem állapította meg, a hitelezőt a rendes polgári peres eljárásra utasította. A fizetéseképtelenség vizsgálata tehát komplex volt, az adós egész vagyonára kiterjedt, ennek megfelelően az adós köteles volt a bíróságnak könyveit és nyilvántartásait bemutatni.

A fizetéseképtelenségi vélelmet megalapozó harmadik ok az volt, ha az adós valamely hitelezőjével a tartozás átitémezése, mérséklése vagy elengedése kérdésében tárgyalásokat folytatott, és ennek során – vagyis nem bíróság előtt – olyan kijelentést tett, miszerint tartozásai meghaladják vagyonát.

Végül a fizetéseképtelenség vélelmét megalapozó utolsó ok, ha az adós bemutatott kereskedelmi könyveit nem megfelelően vezette, vagy meghamisította.

Amennyiben a bíróság a fizetéseképtelenséget – akár az adós vagyonvizsgálata, akár a törvényi vélelmek alapján – megállapította, az adós teljes vagyonát azonnali hatállyal zár alá vette, annak kezelésére ideiglenes gondnokot rendelt, és perfelügyelőt nevezett ki. Az ítéletet a bíróság azonnal kihirdette. A kihirdetéssel a csőd megnyílt.⁶

A csőd megnyílásának több lényeges jogkövetkezménye volt. Az adós vagyona zár alá került, azzal az adós a továbbiakban nem rendelkezhetett, más bíróság az adós vagyonára végrehajtást nem vezethetett.⁷ Valamennyi, az adós ellen folyamatban lévő vagyoni követelésre irányuló per áttevődött a csődbírósághoz, és a csődbíróság a csődeljárás keretében bírálta el a követelés jogalapját.⁸

A csőd megnyílta után a bíróság külön végzést bocsátott ki, amiben összehívta az adós valamennyi hitelezőjét. A végzésben feltüntette a csődbíróság megnevezését, az adós nevét, a hitelezők megjelenésére előírt helyet és határidőt, a kinevezett csődgondnok és perfel-

ügyelő nevét, valamint a hitelezőknek szóló felhívást, hogy határidőre adják be igényeiket az azokat alátámasztó bizonyítékokkal együtt.⁹ A hitelezők igénybejelentésére meghatározott határidő 30–120 nap között változott. A végzést a csődbíróság saját székhelyén ki függesztette, illetőleg az eljáró bíróság illetékességi területén kívüli hitelezőkkel a Helytartótanács útján tudatta úgy, hogy a Helytartótanács a hirdetményt a váltótörvényben a váltóhirdetések közzétételére meghatározott újságokban közzétette. Látható, hogy a hitelezők értesítése már akkor is az arra törvényben kijelölt újságban való közzététellel valósult meg, hasonlóan napjainkhoz.¹⁰ Ha a bíróságnak a rendelkezésre álló adatok alapján külföldi hitelezőkről is volt tudomása, azokat a Kancellárián keresztül értesítette!¹¹

Amíg a csődnyitást követően a hitelezők igénybejelentésére rendelkezésre álló határidő le nem telt, a csődgondnok feladata volt az adós vagyonának összeírása, leltározása. Ennek során a törvény külön kiemelte azokat az adós birtokában lévő vagyonrészeket, amelyekre a vagyonzár nem terjedt ki. Ezek jellemzően az adós által kezelt, az adós közhivatalával összefüggő pénztárak, irattárak, az adós által bizományba átvett áruk, valamint az adós házastársának, gyermekeinek le nem foglalható vagyontárgyai, munkavégzéséhez szükséges eszközei.¹² A házastársnak és a gyermekeknek a vagyonzár alá nem vehető vagyontárgyai (ruha, ágynemű, bútor) meglepő hasonlóságot mutatnak a jelenlegi végrehajtási törvényben végrehajtás alá nem vonhatóként megjelölt dolgokkal.¹³ A kor családjogának jellegzetességét mutatja, hogy míg a feleség férje csődje esetén csak korlátozott mértékben követelhet az életfenntartáshoz szükséges vagyontárgyakat, addig a férj, felesége csődje esetén valamennyi, a közös lakásban található ingóságot kizárólagos tulajdonjogára hivatkozva mentesítette a zár alól.

A csődgondnoknak a vagyonleltár összeállítása során arról is kellett gondoskodnia, hogy az adós másokkal közös tulajdonban álló javait – osztatlan közös tulajdon, közkereseti társaságban lévő tulajdonrész – a vagyonszövetség megszüntetése révén megszerezze, és a csődvagyonban elhelyezze.¹⁴

Ugyancsak a csődgondnok feladata volt annak megállapítása, hogy a csődkérelem benyújtását megelőző 15 napon belül kötött-e az adós házastársával, illetőleg első-, másod- vagy harmadfokú rokonával bármiféle ügyletet. Ezeket az ügyleteket ellenbizonyítás hiányában a bíróság fiktívnek minősítette,¹⁵ a jogügyletek semmisségét állapította meg, és a vagyontárgyakat a csődvagyonba visszaadatta.

A hitelezők összehívására meghatározott határidő lejártától számítva a hitelezőknek három napjuk volt igényeik írásban való előterjesztésére, a követelésük jogalapját alátámasztó bizonyítékokkal együtt.¹⁶ Amely hitelező az igényt alátámasztó bizonyítékok benyújtásában akadályozva volt, e három napon belül köteles volt bejelenteni az akadályt, hogy a bizonyíték csatolására új – rövid – határidőt kapjon. Amennyiben az aka-

dályt három napon belül nem jelentette be, vagy a pót-határidőt elmulasztotta, követelését többé nem érvényesíthette.¹⁷

A hitelezők összehívására előírt határidő lejártával a csődeljárás kétfelé vált. Az egyik rész a bejelentkezett hitelezők által megválasztott választmány és a csődgondnok által a csődvagyon értékesítése, a másik a bíróság előtt a követelések jogalapjának tisztázása és a ki-elégítési sorrend meghatározása.

A bizonyítékok becsatolására nyitva álló három nap alatt kellett a hitelezőknek a háromtagú hitelezői választmányt megválasztani, illetőleg a csődgondnoktól a csődvagyont átvenni, az addigi munkáért járó díjazást megállapítani, és dönteni, hogy az eljárás további szakaszában új csődgondnokot kívánnak-e alkalmazni. Érdekesebb, hogy e szavazásoknál valamennyi hitelezőt fejenként egyenlő szavazat illette meg, függetlenül követelése nagyságától. A követelések nagysága csak abban az esetben mérvadó, ha szavazategyenlőség alakult ki.¹⁸ A hitelezők által tisztségében megerősített vagy újonnan megválasztott csődgondnok a választmány megalakulásától kezdődően csak a választmány többségi hozzájárulása és egy tagjának aláírása mellett köthetett jogügyleteket a csődvagyonra.

A csődgondnok a vagyon felmérése során meghatározta a csődvagyon értékét, de az értékesítés előtt valamennyi, a csődvagyonba tartozó vagyontárgy becsértékét köteles volt meghatározni. Az árverést becsértéken kellett kezdeni, becsérték alatt vagyontárgyat csak megismételt árverésen lehetett eladni. A csődgondnoknak részletes listát kellett vezetnie arról, hogy mely vagyontárgyat mekkora árverési vételáron értékesítették. Amennyiben a csődvagyonba nemesi ingatlanok is tartoztak – mivel azok az ősiségi szabályok miatt nem voltak árverezhetők –, azok kezeléséről a csődgondnok gondoskodott.¹⁹

Miután a hitelezők benyújtották követeléseiket és az azokat alátámasztó bizonyítékokat, a perfelügyelő megvizsgálta és 15, nagy számú hitelező esetén 45 napon belül döntött azok elfogadása vagy elutasítása tárgyában. A perfelügyelő a beadványok vizsgálata során a szabad bizonyítás elve alapján járt el, s további bizonyítékokat is beszerezhetett, ha szükségét látta. Ennek keretében döntött a perfelügyelő azokról a követelésekről is, amelyek a csődnyitáskor folyamatban lévő perként kerültek áttételre a csődbírósághoz.²⁰

A perfelügyelő a követelések jogalapjának vizsgálata során azon követelések esetében, amelyek olyan ítéleten alapulnak, amelyeket a bíróság ún. makacssági ítéletként²¹ hozott, a követelés jogalapjának megállapítása érdekében a perfelügyelő jogosult volt az alapperben elmulasztott bizonyítási eljárások lefolytatására. Ez esetben a törvény tehát lehetőséget adott a res iudicata áttörésére.

A perfelügyelő véleményét a hitelezők megtekintették, és újabb tizenöt napjuk volt viszontválasz tételére. A hitelezők nem csak a saját, hanem bármely más hitelező követeléséről szóló iratanyagba betekinthe-

tek, és arra írásban észrevételt tehettek. Ezáltal a hitelezők nem csak a perfelügyelővel kerülhettek vitába követelésük jogossága tekintetében, hanem azt egy másik hitelező is vitathatta. A tizenöt nap leteltével a perfelügyelő és azok a hitelezők, akiknek követelését egy másik hitelező beadványa érintette, újabb tizenöt napon belül végső iratot nyújthattak be. Ezt követően viszont további bizonyításra már nem volt lehetőség, a bíróság az addig összegyűlt adatok alapján hozott döntést a hitelezői igényekről, amit haladéktalanul ki is hirdetett. Az ítélet ellen fellebbezésnek nem volt helye.²²

A hitelezői igények elismeréséről hozott ítélet alapján a perfelügyelő a törvényi osztályozásnak megfelelően összeállította a kielégítési sorrendet, majd azt a hitelezők számára közzétette. A hitelezőknek ismét tizenöt napjuk volt arra, hogy kifogásolják a sorrendet, és a kifogásukat alátámasztó bizonyítékaikat előterjesszék. Ez a határidő is jogvesztő volt.²³

A hitelezői osztályokat nagyon aprólékos kazuisztikával határozta meg a törvény; hat hitelezői osztályt és azon belül huszonöt csoportot különböztetett meg.

Az első hitelezői osztályba hét csoport tartozott. Amennyiben a csődtömeg nem volt elég a teljes osztály kielégítésére, az egyes csoportokat egymást követő sorrendben elégtették ki, úgy, hogy előbb a sorrendben előrébb álló csoportot teljesen ki kellett elégtíteni.

Az első osztályon belül az alábbi csoportok helyezkedtek el, kielégítési sorrendben:

- a csődeljárás költségei,
- a végrehajtási költségek,
- az adós által kezelt közhivatali letétek összege, amennyiben azokat a csődtömeg felmérésekor nem tudták meghatározni és azonnal kiadni, valamint más, hivatali számadási kötelezettséggel kezelt összegek,
- köztartozások,
- bányajáradék-tartozások,
- folyó évi földesúri tartozások.

A második osztályba ugyancsak hét csoport tartozott, azonban ennél az osztálynál, ha a csődvagyon az osztály teljes követelésére nem biztosított fedezetet, a követelések aránya szerinti kielégítést rendelt a törvény.

A második osztályba tartozó csoportok:

- a gyámoltak számadással kezelt vagyona, a cselédségnek a csőd megnyitását megelőző egy éven belüli elmaradt bére,
- a kereskedősegédek elmaradt bére, illetve a felmondási időre eső bére,²⁴
- az orvosnak és a gyógyszerésznek a csőd megnyitása előtti egy éven elmaradt díja,
- az adós temetési költségei (a temetés teljes költsége, ha a csőd megnyitása előtt halt meg, illetve csak a köztemetés költsége, ha a csődniytás után halt meg),²⁵
- a csődniytást legfeljebb fél évvel megelőző lakbértartozás,
- a csődniytást megelőző egy éven belüli kéményseprői díjhátralék.

A harmadik osztályba tartozó követelések öt csoportra oszlottak. Az ide tartozó csoportok:

- az adós ősi (örökölt) adósságai, amelyek már az örökség megnyíltakor vagy – az örökhatyóra tekintettel – az örökség megnyitása utáni hat hónapon belül be voltak táblázva az örökölt vagyona,

- az adós feleségének törvényes hitbére,²⁶

- az adós feleségének hozománya és jegyajándéka, ha azoknak a félj vagyonába való bekerülése betáblázásra került, vagy bizonyítást nyert,

- az adós betáblázott adósságai,

- váltóadósságok.

A harmadik osztályon belül a kielégítési sorrend kialakítása az egyes követeléseknek a betáblázás,²⁷ illetve a váltókiállítás időrendi sorrendjében történt, azzal, hogy az örökség erejéig az örökölt adósságok akkor is megelőzték a saját adósságokat, ha azok későbbiek voltak.

A negyedik osztályba hat csoport tartozott, amelyek egymáshoz képest nem voltak privilegizálva, ha a csődvagyon nem volt elegendő, a követeléseket arányosan elégtették ki. Az osztályba tartozó csoportok:

- az adósnál lévő magánletétek,
- az adós feleségének be nem táblázott hozománya,
- az adós közönséges adóslevelei,
- bármely szerződésből eredő tartozás,
- kivonati adósságok,
- egyéb, a számadási kötelezettség alá tartozó összegek.

Az ötödik osztályba a kamattartozások tartoztak. Az első négy osztályba tartozó követelések kamataiból a csődniytást megelőző egy évre és a csőd időszakára járó kamatok a tőkeköveteléssel együtt kerültek kielégítésre. Ide, az ötödik osztályba az éven túli kamatok tartoztak. Amennyiben a csődvagyon a teljes tartozásra nem volt elég, a kielégítés arányosan – a kamattartozás arányában – történt.

Végül az utolsó, hatodik osztályba az összes egyéb, az előző öt osztályba nem sorolt tartozás került, ahol ugyancsak arányos kielégítés történt, ha a csődvagyon nem volt elégséges.

Az osztályba sorolást a csődbíróság ítélettel hirdette ki, ami ellen a hitelezők és a perfelügyelő három napon belül fellebbezhetett. A fellebbezés nem csak az osztályozásra, de a hitelezőkénti nyilvántartásba vételre is kiterjedhetett, azonban új bizonyíték becsatolására nem kerülhetett sor. A fellebbezésre a per többi résztvevője nyolc napon belül tehetett észrevételeket, majd a bíróság a per iratait felküldte a váltó-feltörvényszékre, amely az iratok alapján azonnal ítéletet hozott. Amennyiben az ítélet helyben hagyta az első fokú bíróság döntését, további fellebbezésnek nem volt helye. Azonban ha a váltó-feltörvényszék megváltoztatta az első fokú ítéletet, az – erre az ítéletre vonatkozó külön fellebbezés nélkül – felterjesztette az ügyet a hétszemélyes táblához, amely az ügyet soron kívül – minden más polgári ügyet megelőzve – döntötte el, és küldte vissza az ügyet az első fokú bíróságnak.²⁸

Ha a váltó-feltörvényszék módosító ítélete csak az osztályba sorolásra terjedt ki, a hétszemélyes tábla által jóváhagyott döntés jogerőssé vált, és a kielégítés, a csődvagyon elárverezését követően, ez alapján történt.

Amennyiben viszont a váltó-feltörvényszék olyan követelést ítelt meg, amelyet az első fokú csődbíróság nem fogadott el valósnak, az első fok, miután visszakapta az ügyiratot, felhívta a perfelügyelőt az utóbb megítélt követelés osztályba sorolásáról, ami esetleg a kielégítési arányokat is módosíthatta. Ezért, mivel a módosított osztályba sorolás valamennyi hitelező érdekét érinthette, a törvény lehetőséget adott a hitelezőknek, hogy nyolc napon belül észrevételeket terjesszenek elő, ami alapján a perfelügyelő az osztályozást korrigálhatta. Amennyiben ezt a korrigált osztályozást valamelyik hitelező nem fogadta el, a korrigált osztályozás közzétételétől számított huszonnégy órán belül indokolt fellebbezést terjeszthetett elő a váltó-feltörvényszékhez. A váltó-feltörvényszék ennek a fellebbezésnek az elbírálásánál nem volt a fellebbezési kérelemhez kötve, az osztályozás egészét vizsgálta meg és módosíthatta.²⁹

A csődvagyont a törvény árveréssel rendelte értékesíteni. Mint az előzőekben is láttuk, az árverést már a hitelezői osztályba sorolási tárgyalással egyidejűleg megkezdtek. Az osztályozás végleges elfogadásakor megtartott utolsó árverésen azok a vagyontárgyak kerültek elő, amelyek addig nem keltek el. Az árverést a csődgondnok készítette elő, és az első fokú bíróság egy bírója vezette. Az árverés során a jegyzőkönyvben világosan el kellett különíteni, hogy mely vagyontárgyból mekkora bevétel származott. Amennyiben az árverés során azt állapították meg, hogy az árverésen befolyt összeg és a csődvagyomban meglévő pénzösszeg fedezi a tartozások teljes összegét, az árverést a bíró befejezte.³⁰

Miután a teljes csődvagyont értékesítették, a csődgondnok feladata volt, hogy összegszerűen elkészítse és a bíróságnak benyújtja a pontos kielégítési listát. A hitelezők a kielégítési listára három napon belül észrevételeket tehetek, s a bíróság az észrevételek alapján a listát módosíthatta. Ez ellen az ítélet ellen nem volt helye fellebbezésnek, az azonnal végrehajthatóvá vált. Ennek alapján a bíróság egy kiküldött tagja jelenlétében a csődgondnok fizette ki a hitelezőket. A hitelezőknek az összeg átvételére harminc napjuk volt, ezt követően a csődgondnok az összeget bírói letétbe helyezte. A kifizetések megtörténtét követően a kiküldött bíró és a csődgondnok jelentést tett a csődbíróságnak, és bemutatta a kifizetési okiratokat, amelyek alapján a bíróság a csődöt megszüntnek nyilvánította, és az eljárást berekesztette.³¹

A reformkorban a csődtörvényt egy alkalommal, az 1844:7. törvénnyel módosították. A módosítás a csekély, 1000 forintot meg nem haladó összegű csődügyekben a hagyományos csődper helyett lehetővé tette a sommás eljárást,³² valamint szigorította az adósnak a bukás okainak feltárására vonatkozó kötelezettségeit azáltal, hogy az adós beterjesztett jelentésére a hitelezők 15–45 napos bírói határidőn belül észrevételeket tehetek, amire az adós viszontválaszt adhatott, és ezt követően döntött a bíróság a bukás hamissága kérdésében.³³

Csődbüntett

A reformkori törvényhozás a csődtörvényben együtt szabályozta a csődeljárást és a csődhez kapcsolódó büntetőjogi konzekvenciákat. A korabeli jogirodalom a csődbüntett fogalma helyett a *hamis és a vétkes gondatlanságú bukást* használták. A korabeli jogrend a csődeljárással szoros összefüggésben kezelte az ahhoz kapcsolódó bűncselekményeket is. Az adósnak már a csődeljárás legelején kötelessége volt részletesen feltárni vagyoni helyzetét a bíróság előtt, kitérve a fizetéseképtelenség bekövetkezésének okaira.³⁴ Az előadott bizonyítékokat a bíróság megvizsgálta, illetve a hitelezők is áttanulmányozhatták az előterjesztett iratokat és az adós valós vagyoni helyzetére vonatkozó bizonyítékokat, valamint bizonyítási eljárásokat terjeszthettek elő.³⁵ A törvény a csőd kapcsán felmerülő bűncselekmények között a hamis és a vétkes bukást definiálta, meghatározva elkövetési magatartásait. Mivel a csődbíróság folytatta le az adós vagyoni helyzetére vonatkozó vizsgálatot, ezért – ebből okszerűen következően – ugyanez a csődbíróság volt az, amely a fizetéseképtelenséget, okainak feltárása után, megállapította. A csődbíróság azonban polgári bíróság volt, s a csődeljárás során szükséges vizsgálata során felderített tényállás alapján, amennyiben ez a tényállás megfelelt a büntetőjogilag releváns tényállásnak, értesítette a büntetőbíróságot, ha a csődvagyon nem volt elegendő valamennyi hitelező kielégítésére. A büntetőbíróságnak ezek alapján, mivel birtokában volt a csődbíróság büntetőjogilag releváns tényállásszerűséget alátámasztó bizonyítékainak, eljárása során nem volt szüksége a tényállás ismételt megállapítására, eljárása döntően a bűnösség megállapítására szorítkozott.

A reformkor két csődbüntett-típusa, a hamis és a vétkes bukás volt. Alanya kizárólag a csődeljárás alá vont adós lehetett, az esetleges vagyonelejtésben segédkező személyt nem bűnszolgaként, hanem orgazdaként büntette a törvény.³⁶ A reformkori csődtörvény ugyan kifejezetten nem határozta meg, de a 130. § elemzéséből egyértelműen következik, hogy a hamis bukás kizárólag szándékosan követhető el. Az elkövető tudatának a 130. § a)–d) pontok esetében a csődeljárás megindítását, illetőleg a csődkérelem bírósághoz történt beérkezésének a tényét, míg az e)–h) pontok esetében mindössze jogügyletének jogellenességét kellett átfognia. A tárgyi oldalon pedig a tényleges fizetéseképtelen helyzet beállta, vagyis annak bírósági megállapítása volt szükséges, hogy a teljes csődvagyon értékesítése és felosztása után ne minden hitelező legyen teljes mértékben kielégítve.

A hamis bukási tényállások első csoportja bármely adós által elkövethető volt, azonban több tényállás is speciális alanyiságot – kereskedő, gyáros – követelt meg. A vétkes bukást kizárólag kereskedelmi könyvek vezetésére kötelezett személy követhette el.

A 130. § a)–h) pontig sorolta fel a bármely adós által elkövethető hamis bukásokat. Ezek közül az első

csoportnál az a)–d) pontokban a törvényhozó azt szankcionálta, hogy az adós nem működött együtt a csődbíróssággal. Az a) pont az adós elszökését, a b) pont a csődnyitás előtti tárgyaláson való meg nem jelenését, a c) pont ugyanott a vagyoni állapot fel nem tárását, míg a d) pont a bukás okainak elő nem adását szankcionálta. Ezekben a tényállásokban a törvényhozó azt a vélelmet állította fel, hogy az adós bűnösségének leplezése miatt nem működik együtt a bírósággal, és nem adja meg a szükséges tájékoztatásokat.

Ebből a jogalkotói technikából fakadóan ennél a négy tényállásnál az a modem büntetőeljárás alapelvekkel ellentétes helyzet³⁷ következett be, hogy a büntetőperben az adós – akkor már vádlottnak – kellett azt bizonyítania, hogy nem bűnös a tényállásszerű magatartás elkövetésében. Ezekben az esetekben nem lehet zárt oksági láncot felállítani az elkövető (adós) magatartása, a távollét, tájékoztatás meg nem adása, illetőleg az eredmény, a hitelezők nem teljes kielégítése között. A tényállások megalkotása mögött az a ki nem mondott vélelem látszik kirajzolódni, miszerint az adós felróható módon idézte elő fizetéseképtelenségét, és annak beálltát tudata átfogta, vagy fizetéseképtelensége tudatában nem kért önmaga ellen csődöt, hanem belenyugodott a hitelezői kielégítésére szolgáló vagyon lecsökkenésébe.

Az a) és b) pontok esetében tehát azt kellett bizonyítania a vádlottnak, hogy a csődeljárástól való távolmaradása nem a vagyoni helyzet eltitkolása érdekében történt. Abban az esetben, ha a vádlott bizonyította, hogy a bírósági idézést nem kapta meg, s a csődeljárásról más módon sem értesült, és ezért nem jelent meg a bíróság előtt, vagy értesült ugyan az eljárásról, de objektív okból kifolyólag nem tudott megjelenni a bíróság előtt (pl. ágyhoz kötött beteg). Fontos megjegyezni, hogy ez utóbbi esetben a vádlottnak azt is bizonyítania kellett, hogy arra sem volt lehetősége, hogy képviseltesse magát az eljárás során.

A c) és d) pontok esetében pedig azt kellett bizonyítania, hogy azért nem adott tájékoztatást vagyoni helyzetéről, illetve bukásának okairól, mert nem volt ezen információk birtokában. Az e) pont – vagyonát elrejt – már hatályos jogunkban is visszaköszön, s a csődbüntett legrégibb és legtipikusabb elkövetési módja. Az ebbe a pontba tartozó másik elkövetési mód – vagyonát a csődnyitás után eladja – ugyancsak összecseng a jelenlegi csődbüntetti tényállással. Azonban fontos visszautalni arra, hogy a 34. § szerint ezek az adásvételek, amennyiben a vevő a csődről tudva kötötte meg a szerződéseket (akár piaci áron is!), semmissek, és a vevő köteles a csődtömegbe visszaszolgáltatni a vagyontárgyakat, a vételárat ellenben nem kaphatja vissza. Összevetve a 33–34. § és a 130. § e) pontok rendelkezéseit, megállapíthatjuk, hogy a vevő büntetőjogi felelőssége is felmerül. Ha a csődtömegből kivont dolgot ingyenesen vagy értékén alul kapta, esetleg kifejezetten csak megőrzésre vette át az adóstól, és tudott a csődnyitásról, orgazdaként felelt. Ha a csődnyitásról nem tudva – akár ingyenesen, akár piaci ár alatt – jutott a dologhoz, vagy

tudott ugyan, de valós piaci áron vette a dolgot, akkor csak a dolgot volt köteles visszaszolgáltatni, és elvesztette a kifizetett vételárat.

Az f) pont ugyancsak klasszikus elkövetési formát határoz meg. Az adós a fiktív követelések elismerésével tényleges hitelezőit hozza hátrányosabb helyzetbe, hiszen a csődvagyon felosztásakor a fiktív követelésekkel fellépő hitelezőkkel is osztozniuk kell a csődvagyonon. Látható, hogy ez az elkövetési mód – adósságot színlel, valótlan adóslevelet ad ki, adósság esedékességét előre hozza –, jellegéből fakadóan, több elkövetőt igénylő cselekmény, hiszen a valótlan tartalmú adóslevél tulajdonosa tudatának át kellett fognia a kötelező valótlan voltát. Legfeljebb az utolsó fordulat – valós kötelezőnyei kiadási napját előbbre hozza – esetében merülhet fel, hogy a hitelező nem tudott az adós fizetéseképtelen helyzetéről, amikor a határidő előtti teljesítést elfogadta. Az f) pont első két fordulata esetében a valótlan hitelleveleket elfogadó személy és az adós vonatkozásában is a bűncselekmény akkor vált befejezetté, ha valótlan követelését a bíróságon nyilvántartásba vetette a 46. § szerint, hiszen a csődvagyon csökkentése ezáltal valósulhatott csak meg.

A g) pontban meghatározott cselekmény – hitelének emelése vagy fenntartása érdekében tudva hamis leveleket használt – mai terminológiánk szerint már nem a csődbüntett körébe tartozik, hanem hitelezési csalásnak³⁸ minősül. Jól megfigyelhető a párhuzam a hatályos és a reformkori tényállás között. Mindkét esetben okirat felhasználásával valósul meg a bűncselekmény, illetve, ahogy a reformkori törvény logikája a csődöt a magánszemélyre is kiterjeszti, úgy a hitelképesség fenntartása érdekében felhasznált okiratot is bünteti a magánszemély esetén, addig a jelenlegi szabályozás, amely a magánszemély elleni csődöt nem ismeri, a hitelezési csalást is csak a gazdasági tevékenységhez³⁹ kapcsolódó hitel esetében bünteti.

Végül a h) pontban meghatározott tényállás – számadás alatti vagyont elköltött, árvák vagyonát elpazarolta, eltulajdonította – a mai dogmatika szerint ugyancsak nem csődbüntett, hanem sikkasztás. A közhivatallal összefüggő letétek az első, a gyámoltak vagyona a második, a további, számadás alá tartozó vagyonok pedig a negyedik osztályba tartoztak.⁴⁰ A bűncselekmény viszont már akkor is megvalósult, ha csak az utolsó osztályba tartozó hitelezőket nem lehetett teljesen kielégíteni a csődvagyonból, vagyis a csőd során utóbb hiába nyertek kielégítést a kezelt vagyonok tulajdonosai, a vagyon eltulajdonítása, illetőleg az azzal való sajátjaként rendelkezés akkor is megvalósította a bűncselekményt, ha a kár utóbb megtérült.

A 130. §-on belül, még a hamis bukások között sorolt fel a törvény két elkövetési módot, amit csak speciális alany, kereskedő vagy gyáros követhetett el. Ezek közül az első, a) pont azt rendelte büntetni, ha a vonatkozó speciális törvények⁴¹ alapján könyvvizetésre kötelezett elkövető könyveit hamisan vezette, vagy utólag meghamisította, külön kiemelve ennek két jellemző elkövetési módját, a könyvből lap kitépését és lap utóla-

gos beragasztását. A b) pont azt rendelte büntetni, ha a kereskedő egyáltalán nem vezetett könyveket. A tényállások áttekintése alapján ismét azt látjuk, hogy a jogalkotó a könyvviteli – mai kifejezéssel élve: számviteli – szabályok megsértése esetén hamis bukásként értékelte a cselekményt, abból a ki nem mondott argumentumból kiindulva, hogy a vagyon eltitkolását a könyvek meghamisításával követte el. A felállított szillogizmus azonban hibás. Bár sok esetben előfordulhat, hogy az elkövető a vagyontárgy kimentését a könyvek meghamisításával próbálja leplezni, abból, hogy a könyveket meghamisította, még nem következik feltétlenül, hogy vagyont is kimentett.

A 131. § a vétke gondatlansággal – modern terminológia szerint: luxuria – elkövetett csődbüntett eseteit sorolta fel. A törvény itt is speciális alanyiságot határozott meg, a bűncselekményt csak kereskedők valósíthatták meg. Az a) pont a könyvek nem szabályszerű – de nem szándékosan meghamisított – vezetését, míg a b) pont az éves mérlegkészítési kötelezettség elmulasztását büntette.

A speciális alanyiságot megkövetelő, eddig áttekintett tényállások a hatályos szabályozás szerint nem a csődbüntett, hanem a számvitel rendjének megsértése⁴² körébe tartoznak. A lényegében egymásnak megfeleltethető tényállások eltérő értékelése abból fakad, hogy míg a reformkorban a könyvvezetési szabályok megszegését csak csőd esetén szankcionálták, a hatályos jogszabályok a vagyoni helyzet áttekintésének megnehezítését, vagy lehetetlenné tételét – függetlenül attól, hogy az érintett társaság fizetőképese-e – rendelik büntetni.

Felhasznált irodalom

- Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve (Budapest, 1943)
Bernhard Miksa: A bűnvádi csődper (Budapest, 1914).
Fayer László: Magyar büntetőjog kézikönyve (Budapest, 1905)
Finkay Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve (Budapest, 1902)
Lengyel Aurél: Fizetőképességi büntetőjogunk reformja (Budapest, 1929)
Madai Sándor: A csalárd bukás néhány jogtörténeti és dogmatikai kérdése (Jogtörténeti Szemle, 2004. 3–4.).
Pauter Tivadar: Büntetőjogtan (Pest, 1865)
Tóth Mihály–Török Gábor: Csődjog (Budapest, 2000)
Werbőczy István: Tripartitum (új kiadása: Budapest, 1999)
Zöldy Miklós: A hitelezőket károsító bűncselekmények (Budapest, 1930).

Jegyzetek

- ¹ 1840:22. tc. 1.§ a) -b)
² 1840:22. tc. 5. § a)-b)
³ 1840:22. tc. 9.§
⁴ 1840:22. tc. 10. § a)-d) és vö. 130. § a)-b) d) és 131. § a)
⁵ 1840:22. tc. 10. § a) vö. 1991. évi II. tv. 24. § (3) bek.
⁶ 1840:22. tc. 11. §
⁷ 1840:22. tc. 32. §
⁸ 1840:22. tc. 2. §
⁹ 1840:22. tc. 25. §
¹⁰ Vö. az 1991. évi II. tv. 28. § (1) bekezdésével, amely a Cégtörvényben való közzétételt rendeli el.
¹¹ 1840:22. tc. 26-31. §
¹² 1840:22. tc. 17. § és 38–42. §
¹³ Vö. az 1994. évi LIII. tv. 90. § (1) bek. a), c)-e) pontjaival. A hatályos végrehajtási törvény többek között az itt felsoroltakat is a végrehajtás alá nem vonható ingóságok közé sorolja.

A 131. § c) pontja egy, a mai büntetőjogi terminológia szerint nem tényállásszerű magatartást, a pazarlást rendelte büntetni. A kereskedő vagyonával, mint sajátjával rendelkezhetett, ebből kifolyólag a tulajdonosi autonómiába főszabályként a pazarlás, a vagyon indokolatlan csökkentése is beletartozott. Abban az esetben viszont, ha a kereskedőnek tartozásai voltak, bár csődniük nélkül a hitelezők nem szereztek jogosultságot a vagyon felett, a jó gazda gondosságával kellett vagyonát óvnia, hogy hitelezőit tartozása lejártakor ki tudja elégiteni. Amennyiben ezt a kötelezettséget megszegte, vétke gondatlansággal követte el a bukást.

A reformkorban a csődtörvényt egy alkalommal, az 1844:7. törvénnyel módosították. Döntően a büntetőjogi felelősségre vonás körében hozott változásokat, az eljárásnak azt a részét pontosították és szabtak törvényi határidőket a korábbi bírói határidők helyett, amelyekben az adóst kötelezték bukása okainak feltárására.⁴³ Ennek révén a hitelezők nagyobb rálátást kaptak a bukás körülményeire, és vitathatták az adós által előtárt okokat, s az adós erre adott viszontválaszát követően döntött a csődbíróság arról, hogy hamis volt-e a bukás, majd, igenlő válasz esetén, áttette az ügyet a büntetőbíróshoz.

Összefoglalva: a reformkorban a csődbüntett akkor valósult meg, ha a fizetéseképtelenséget a bíróság megállapította, és egyúttal az is bizonyítást nyert, hogy az adós megvalósította a törvényben meghatározott magatartások valamelyikét. Azt viszont nem követelte meg, hogy a meghatározott magatartásokkal okozati összefüggésben következzen be a fizetéseképtelenség.

Hivatkozott jogszabályok:

- 1840:16. tc. a kereskedőkről
1840:17. tc. a gyárok jogviszonyairól
1840:18. tc. a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól
1840:22. tc. a csődüetről
1844:7. tc. az 1840:22. tc. némely szakaszainak bővítéséről s illőleg módosításáról
1978. évi IV. tv. a büntető törvénykönyvről
1991. évi II. tv. a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról
1993. évi III. tv. a szociális igazgatásról és szociális ellátásról
1994. évi LIII. tv. a bírósági végrehajtásról
1998. évi XIX. tv. a büntetőeljárásról

- ¹⁴ 1840:22. tc. 19–21. §
¹⁵ Vö.: actio pauliana
¹⁶ 1840:22. tc. 46. §
¹⁷ 1840:22. tc. 50. §
¹⁸ 1840:22. tc. 51–54. §
¹⁹ 1840:22. tc. 60–61. §
²⁰ 1840:22. tc. 65–67. §
²¹ A modern kort megelőző magyar jogban makacssági ítéletnek nevezték azokat az ítéleteket, amelyekben a bíróság az alperes távolmaradása vagy védekezésének elmulasztása miatt a felperes követelését valósnak fogadta el, és ennek alapján hozott ítéletet.
²² 1840:22. tc. 72–74. §
²³ 1840:22. tc. 76–77. §
²⁴ Az 1840:16. tc. 29. § értelmében a felmondási idő a tanítvány és közönséges segéd esetén 2 hónap, a fontosabb feladatot ellátó, különösen a könyvvezetéssel megbízott segéd esetén 4 hónap.

²⁵ Vö. Az 1993. évi III. tv. 48. §-ával. A hatályos szociális törvény a rászorulóknak esetében a haláleset helye szerint illetékes önkormányzat feladatává teszi az eltemetést. A reformkori csödtörvény még utólag rendelte a köztemetési költségnek megfelelő összeg térítését az adóst eltemető személy részére – függetlenül attól, hogy mekkora volt a temetés tényleges költsége.

²⁶ Hitbér (Tripartitum 1.93. értelmében): a feleségnek szüzessége elvesztéséért és a házasság elhálásáért a férj javaiból adott ajándék, megfizetése a férj halálakor vagy az asszony újbóli férjhezmenetelekor esedékes. Összege függ a férj társadalmi állásától, az 1840:22. tc. 85. § b) szerint az alábbiak szerint: mágnás esetében 400 forint, nemes és polgár esetében 200 forint, nem-nemes esetében 40 forint.

²⁷ Betáblázás: jelzalog-alapítás.

²⁸ 1840:22. tc. 96–101. §

²⁹ 1840:22. tc. 102–104. §

³⁰ 1840:22. tc. 108–110. §

³¹ 1840:22. tc. 114–117. §

³² 1844:7. tc. 2. §

³³ 1844:7. tc. 5. §

³⁴ 1840:22. tc. 125. §

³⁵ 1840:22. tc. 137. §

³⁶ 1840:22. tc. 33. §

³⁷ 1998. évi XIX. tv. 4. §: „A vád bizonyítása a vádlót terheli.”

³⁸ 1978. évi IV. tv. 297/A §: „Aki gazdasági tevékenysége gyakorlásához folyósítandó hitel nyújtásának, megszüntetésének, vagy a hitelfeltételek megváltoztatásának kedvező elbírálása érdekében valótlan tartalmú okiratot használ fel, büntetett követ el...”

³⁹ Azt azonban szükséges megjegyezni, hogy a hitelezési csalást elkövetheti az egyéni vállalkozó is, aki ellen viszont esőd nem kezdeményezhető.

⁴⁰ 1840:22. tc. 17. §: 81. § d) pont; 83. § a) pont; 89. § a) pont.

⁴¹ A speciális alanyi körre vonatkozó könyvvezetési kötelezettséget az alábbi törvények szabályozták: az 1840:16. tc. (a kereskedőről), 12–23. §-a; az 1840:17. tc. (a gyárok jogviszonyairól) 3. §-a; az 1840:18. tc. (a közkeresetre összeállt társaságok jogviszonyairól) 3. §-a.

⁴² 1978. évi IV. tv. 289. § (1): Aki a számvitelről szóló törvényben vagy a felhatalmazásán alapuló jogszabályokban előírt A) beszámoló-készítési, könyvvezetési, könyvvizsgálati kötelezettségét megszegi, b) a bizonylati rendet megsérti és ezzel a vagyoni helyzetének áttekintését, illetőleg ellenőrzését megnehezíti, vétséget követ el.

⁴³ Az 1844:7. tc. 5. §-a újraszabályozta az 1840:22. tv. 125–129. §-ait.

ELŐADÁS

Peter Mosný*

Szlovákia a születendő Csehszlovákia konceptióiban

A cseh–szlovák együttműködés feltételei az osztrák–magyar dualista rendszerben, legfőképpen a cseh nemzetnek a bécsi centralizálás elleni harcát, valamint a szlovákok nemzetmegértési küzdelmét illetően, nagyon kedvezően fejlődhetnek. Az együttműködés szervezeti kinyilvánítása a *Csehszlovák Egyesület* megalapításával, 1896-ban történt. Az egyesület volt hivatva teljesíteni a szláv együttérzéssel kapcsolatos feladatokat az oktatás és a művelődés területein.

A Csehszlovák Egyesület 1908-tól főként a csehek és a szlovákok közötti gazdasági együttműködésre koncentrált. Ennek alapjai között szerepelt a cseh bank- és ipartőke Szlovákia területére való irányítása, amelynek célja a magyar politikai hatalom meggyengítéséhez vezető feltételek kialakítása volt. 1908-ban tehát a cseh–szlovák viszony teljesen új időszaka kezdődött. Ettől kezdve egészen az I. világháború kitöréséig a két nemzet küldöttei évente egyszer találkoztak Luhatschowitzban (Luhačovice). Abban az időszakban, amikor Josef Rotnág volt a Csehszlovák Egyesület elnöke, a cseh–szlovák kapcsolat és együttműködés során egyszerre csak felbukkant a közös állam megalapításának gondolata.

A világháború kitörése váratlanul érte a hazai politikai irányzatok mérvadó képviselőit. A közös állam lakosságának – a tőke szempontjából lényegesen erősebb – cseh része már korábban is részesült az osztrák tartományok kormányzó hatalmából, ezért a világháború első éveiben hű maradt az osztrák kormányhoz. Érthető, hogy a cseh politikai pártok többsége hűséget vallott a Habsburg Monarchiának.

Szlovákia területén viszont – a cseh tartományokhoz képest – lényegesen bonyolultabb volt a helyzet. Az akkoriban legtekintélyesebb szlovákiai politikai párt, a Szlovák Nemzeti Párt 1914 augusztusában lojalitást ígért a magyar kormánynak, és támogatta Magyarország egységének megtartását. Később a párt programjának alap gondolata a politikai passzivitásból indult ki, s e mellett a világháború végéig kitartott. A szlovák szociáldemokraták 1914 júliusában a *Munkás Újság* hasábjain szintén áttértek a politikai passzivitás álláspontjára, amely szerintük a világháború utáni aktív tevékenység feltétele volt. A nemzeti és politikai passzivitás viszont negatív hatást gyakorolt a szlovák nemzetnek a nemzeti felszabadítási harchoz szükséges aktivizálására, s nem teremtette meg a feltételeket a szlovák politikai tábor megalapításához.

Míg a hazai szlovák politikai képviselő a világháború kitörésétől fogva a politikai passzivitásra szavazott, a cseh politikusok óvatos lépésekkel megalapították az első ellenállási szervezeteket, amelyek előterjesztették korai államszervezeti programjaikat.

1914 júniusában Karel Kramář dolgozott ki egy részletes államszervezeti koncepciót. Az ún. Ifjúcseh Párt vezetője a háborút a germánok és a szlávok közötti harcként értelmezte. Erről az álláspontból kiindulva a cseh tartományok orosz hadsereg általi felszabadítását feltételezte. Ezért a *Szláv Birodalom Alkotmánya* cím

alatt publikált írásában a jövőbeli Nagy Oroszország vagy Szláv Birodalom létrehozását várta, melynek élén – érthetően – Oroszországot kívánta látni.

Fenntartva a cseh történelmi jogok felújításának követelését, elgondolása szerves részeként Kramář előterjesztette a Cseh Királyság felújításának kérdését, amely szerinte a pánszláv birodalom autonóm része lenne. A Cseh Királyság élére, cseh királyi vagy helytartói titlussal, orosz nagyherceget állítana. A Cseh Királyság szerves része lenne Szlovákia, Lausitz (lengyel Łużyce, cseh Lužice), valamint Glatz (lengyel Klodsko, cseh Kladsko) is. Tehát még szó sincs Csehszlovákiáról, csupán egy cseh államról, amelynek Szlovákia is része lenne. A kiindulópont a jogtörténeti (a cseh államiság felújítása), valamint a természetjogi elv (a szlovákokra nézve, akiknek a történelem során soha nem volt saját államuk). A két elv együttes alkalmazása mind a Csehszlovák Állam alapításakor, mind a közös állam fennállása során Szlovákia és szlovák nép alárendelt helyzetéhez vezetett.

Kramář szláv birodalma a következő államokból állt volna: a cári Oroszország, Lengyelország, a Cseh Királyság, Bulgária, Szerbia és Montenegró. Viszonyait a föderatív elv szerint szabályoznák. A közös ügyek közé a következők tartoznának: a külpolitika, a hadpolitika és a védelem, a vám- és kereskedelmi unió, az egységes pénznem, s unifikált lenne az igazságszolgáltatás is.

Kramář államszervezeti koncepciójának megvalósítása a következő években lehetetlennek bizonyult. Realizálását az 1917. februári oroszországi események – a cári rezsim bukása – akadályozták meg.

Az Osztrák–Magyar Birodalom elleni harc legtehtényesebb képviselője Tomáš Garrigue Masaryk, az osztrák Birodalmi Tanács képviselője volt, aki 1914 októberében Hollandiában barátjának, Robert William Seton-Watsonnak, a Londoni Egyetem akkori professzorának először terjesztette elő a független állam gondolatát; a tervezetet Seton-Watson memorandum formájában továbbította az antanthatalmaknak. A terv kiindulópontja a közép- és délkelet-európai kis népek sorának háború utáni, egész Európa demokratizálását követelő egyesítése volt, de nem terjedt ki a cári Oroszországra, amellyel szemben T. G. Masaryk rendkívül kri-

tikus álláspontot képviselt. T. G. Masaryk tervezete hazánkban [ti. Szlovákiában és Csehországban – a szerk.] egy független állam felépítését szorgalmazta, mely a cseh történelmi tartományokat, valamint a magyarországi szlovák vidékeket ölelné fel. Az új állam – angol minta szerint – királyság, alkotmányos monarchia lehetne, melynek élén valamelyik nyugat-európai, például

angol, dán vagy belga herceg állna. A független állam létrehozásának alapfeltétele az Osztrák–Magyar Birodalom, valamint Németország háborús veresége lenne.

T. G. Masaryk tervezete a modern cseh politika történetében először döntötte el azt az – Ausztriával vagy a szláv Oroszországgal való államjogi egyesülés kérdését feszegető – örökös dilemmát, hogy a cseh népet Németországtól vagy a cári Oroszországtól fenyegeti-e nagyobb veszély. T. G. Masaryk szerint Németország veresége által Európában olyan feltételeket lehetne teremteni, melyek eredményeképpen hazánkban a német és orosz veszély ellenére is létezhetne egy független állam.

Az 1914 októberéből származó, az állami függetlenségre vonatkozó első koncepció lényegesen különbözött Kramárnak az állami függőségre és az Oroszországnak való

alárendeltségre épülő elképzelésétől. A program államjogi kiindulópontja lett T. G. Masaryk külföldön vívott, s a csehszlovák állam megalapításához vezető harcának.

Az Osztrák–Magyar Monarchia elleni nemzeti felszabadítási harcba már a világháború első napjaiban bekapcsolódtak a külföldön élő csehek és szlovákok is. Szervezeteik és mozgalmak határozottan követelték a Monarchia megszűnését; álláspontjuk, valamint tevékenységük során sokszor bebizonyították, hogy a hazai cseh és szlovák ellenállásnál gyorsabbak és politikai szempontból előrelátóbbak voltak. A cseh és szlovák emigráció központjai az USA-ban, Oroszországban, valamint Franciaországban és Nagy-Britanniában működtek.

Oroszországban kb. 80 000–100 000 cseh és lényegesen kevesebb, 600–2000 szlovák élt. A jelentős számbeli különbség azt eredményezte, hogy szlovákok e térségben csak a csehek gyengébb partnereként vagy Szlovákia Oroszországhoz való csatlakozását támogató irányzatként léptek fel.

Az oroszországi szlovákoknak a világháború kitörése utáni első államjogi tervezete a Varsóban székelő

Tomáš G. Masaryk

Cseh-szlovák párbeszéd vezetésének felszólalása volt, amely 1914 augusztusában az *Echo Slowianske* c. lapban jelent meg. A program nem egészen konkrétan követelte a független Csehország és Szlovákia létrehozását. Ugyanabban a hónapban a moszkvai csehek küldöttsége a cári audiencián előterjesztette *A csehszlovák kérdéssről* c. memorandumot, amelyben a Szlovákiával egyesített, Oroszországgal dinasztikusan összekapcsolt Cseh Királyság megalapítását követelték. A csehszlovák állam létrehozásának gondolata azonban az orosz kormány köreiben nem talált hívekre.

1915 január végén és február elején, a cárt erősen támogató moszkvai cseh csoport indítványa alapján, Párizsban találkoztak az angliai, a franciaországi és az oroszországi csehek és szlovákok küldöttei. A tanácskozás eredménye a külföldi cseh és szlovák ellenállás első központjának – a Párizsban székelő *Csehszlovák Községek Nemzeti Tanácsának* – megalapítása volt. A rövid életű szervezet a külföldi cseh és szlovák ellenállás formálásában nem játszott jelentősebb szerepet. Ennek ellenére figyelni kell *Intés Szlovákiának* című programjára, amely a csehszlovák közös állam kereteiben önálló szlovák nemzeti kormányzat, valamint a Nyitrán székelő független szlovák gyűlés felállítását ígerte.

Az oroszországi cseh és szlovák honfitársak csoportjai 1915 márciusában, az *Oroszországi Cseh-szlovák Egyesületek Szövetsége* megalapításával egyesültek. A nemzeti kérdést illetően a Szövetség programja az egyesült csehszlovák nemzet gondolatát tartalmazta, ezt viszont az oroszországi szlovákok nagyobb része ellenezte.

Elutasító álláspontra főként az 1915 nyarán életre hívott *Sűr emlékére alapított Szlovák-orosz Egyesület* helyezkedett. Az egyesület programjának alapja a szlovák nemzeti függetlenségi koncepció volt, amely azonban Szlovákiának a cári Oroszországhoz való államjogi csatlakozása alapján érvényesült volna. Ez az erősen konzervatív koncepció az orosz cárt támogató irányzathoz indult ki, s egy csehellenes álláspont kialakulásához vezetett. Az egyesületnek az oroszországi cseh szervezetek *csehszlovakizmusa* elleni fellépései az Oroszországi Cseh-szlovák Egyesületek Szövetsége programjának módosítását eredményezték. A csehek és szlovákok viszonyáról szóló, 1915 májusában publikált dokumentum Szlovákia önkormányzatának a leendő Csehszlovák Királyság keretein belüli politikai szabályozását tartalmazta.

Az orosz, szlovák és cseh mozgalmak 1917-ben, az oroszországi februári forradalom győzelme után döntő változáson mentek át. A forradalom megszüntette a monarchikus cári rezsimet, amelynek nyomán áprilisban, Kijevben, a *csehszlovák egyesületek harmadik gyűlésén* egyhangúan elfogadták a csehek és szlovákok államjogi függetlenségére, a demokratikus, köztársasági államformájú, független csehszlovák állam megalapítására vonatkozó követeléseket.

Az emigráns szlovák és cseh szervezetek osztrák- és magyarellenés fellépései a külföldi csehszlovák ellenállás kialakulásához vezettek, amelynek vezetője T. G. Masaryk lett.

1915 májusában, Londonban T. G. Masaryk a brit külügyminisztérium számára kidolgozta a *Független Csehország (Independent Bohemia)* c. bizalmas memorandumot, amelyben saját, 1914-ből származó államjogi nézeteit részletezte. Célja az antanthatalmak képviselőinek meggyőzése volt a Szlovákiával egyesített, független cseh állam felújításának gondolatáról.

A memorandum a független államiség konkrét elképzeléseiről szóló részben fejtette ki a cseh állam szervezetének tervezetét. Az állam magját Csehország, Morvaország és Szilézia alkotná, ezekhez csatolnák az észak-magyarországi szlovák vidékeket.

T. G. Masaryk a független cseh állam alapítását alátámasztó argumentumok közé sorolta Csehország és Szerb-Horvátország egyesülését egy szerb-cseh korridóban, amely szerinte lényegesen gátolhatná a jövőbeli esetleges német expanziót a Balkán-félsziget és Ázsia felé. Államjogi szempontból a cseh állam királyság lenne, a köztársaság gondolatát a szerző ekkor még elvetette.

A memorandum államjogi koncepciója az egyetlen csehszlovák nemzet gondolatára épült, kijelentve azt, hogy a szlovákok valójában csehek, annak ellenére, hogy saját tájszólásukat irodalmi nyelvként használják. Ez tehát a nyílt *csehszlovakista koncepció* első beiktatása a nemzeti felkelési harc egyik politikai dokumentumába.

T. G. Masaryk az antant államférfijai politikai és egyéb támogatásának elnyerése érdekében a továbbiakban is arra törekedett, hogy bizonyítsa a független állam életképességét, s különösen az új állam unitáris jellegét, amely egy külön alany formájában – az ún. csehszlovák nemzetben – testesül majd meg. Így a multinacionális Osztrák-Magyar Monarchiával szemben egy nemzeti szempontból egységesebb utódállam gondolatát állította fel, amely teljesen eltér a Habsburg-állam lekicsinyített másolatától.

Az ún. *csehszlovakizmus* elméletét, amelyet főként a külföldi ellenállás képviselői támogattak, az antanthatalmakkal szembeni taktikai álláspont szempontjából pozitívan kell értékelni, ugyanakkor az elmélet a független Csehszlovákia 1918. évi létrehozása után értelmetlenné vált.

Száműzetésében T. G. Masaryk hosszú ideig kereste a politikai szempontból legkedvezőbb pillanatot első nyilvános fellépésére. Erre végül 1915. július 6-án Genfben, Jan Hus [Husz János] megégetésének 500. évfordulóján került sor, amikor nyilvánosan hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának. Ezután E. Benešsel együtt Párizsba ment, ahol megalapították a külföldi ellenállás szervezetét, a *Cseh Külföldi Bizottságot*. 1915 novemberében a bizottság *Felszólalás* címmel dokumentumot tett közzé, amelyet az amerikai, orosz, nagy-britanniai és franciaországi honfitárs szervezetek küldöttei is aláírtak. A dokumentum először adta az európai közösség tudomására politikai száműzetésük programját, amely a monarchikus államformában létrehozandó, független csehszlovák állam megalapítását tűzte ki célul.

1916 februárjában létrejött a külföldi ellenállás új szerve, a *Cseh Nemzeti Tanács*, amely 1916 májusában, M. R. Štefánik – 1904-től Franciaországban élő, 1912-ben francia állampolgárságot kapott szlovák politikus, katonatiszt, akit 1914-ben Franciaország legmagasabb állami kitüntetésével, a Becsületrenddel tüntettek ki – csatlakozása után *Csehszlovák Nemzeti Tanács* alakult át, amely párizsi székhellyel a csehszlovák külföldi ellenállás vezető szervévé vált. A többi emigráns cseh és szlovák szervezet ezzel másodrangú helyzetbe került.

A Csehszlovák Nemzeti Tanács célja az antanthatalmak meggyőzése volt arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát meg kell szüntetni, s független csehszlovák államot kell létrehozni. Az új állam konkrét formájának, valamint beillesztésének kérdésében a világháború utáni helyzet szerint kellett dönteni.

A honfitársak legjelentősebb csoportját az USA-ban élő szlovákok és csehek alkották. Statisztikai adatok szerint ott 1914-ben 620 000 szlovák élt. Az USA-ban élő, s az amerikai állam által nyújtott feltételek miatt jóval kedvezőbb helyzetben lévő szlovákok nemzeti önérzete erősebb volt. Ennek alapján érezték magukat hivatva arra, hogy a nemzeti szempontból elnyomott hazai szlovákok nevében is fellépjenek. Csehszlovakista tendenciák csak minimális mértékben uralták gondolkodásukat.

Az amerikai szlovákok legfelsőbb szervezete az 1907-ben alapított, Pittsburgh-ben székelő *Szlovák Liga* lett, amely – az 1907 áprilisában elfogadott *Memorandum a szlovák sérelmekről és követelésekről* c. dokumentum – egy új szlovák nemzeti program kidolgozására törekedett. A dokumentum általános vonásaiban az 1861-ben Liptószentmártonban elfogadott szlovák nemzeti követelésekből indult ki. Teljes önkormányzati, politikai, gazdasági és kulturális önállóságot követelt, viszont nem tartalmazott konkrét elképzeléseket a hazai szlovákok jogállásáról.

Az amerikai szlovákok elméleti megosztottsága vezetett oda, hogy a *Memorandum* végső szövege csak „az összes nemzet teljes egyenlőségét és szabadságát valamelyik nemzet jogának vagy nyelvének előnybe helye-

zése nélkül...” vette figyelembe, ugyanakkor azt követelte, hogy „a szlovák nemzetet a többi nemzetek közössége egyenrangú és egyenjogú alanyként kezelje”.

Az amerikai szlovákok még ugyanabban az évben igen aktív tevékenységbe kezdtek. Károlyi gróf [gr. Károlyi Mihály – a szerk.] amerikai útja alkalmából Chicagóban, Clevelandben, Pittsburgh-ben, valamint New Yorkban tartott nemzeti gyűléseiken Magyarország federalizálását támogatták.

Az amerikai szlovákok már a világháború kezdete óta keresték az amerikai csehekkel való együttműködés lehetőségét, amelynek célja nemzeti felszabadítási fellépésük közös kiindulópontjainak, valamint lehetőségeinek felvázolása volt.

1915. október 22–23-án a Szlovák Liga és a *Cseh Nemzeti Egyesület* (az amerikai csehek chicagói székhelyű, központi szervezete) közös gyűlésén találkoztak a két szervezet küldöttei. A közös konferencia eredményeként írták alá a *Clevelandi szerződést*.

Az amerikai cseh és szlovák szervezetek első szerződése támogatta a cseh és a szlovák nemzet egyesülését egy federalizált monarchia keretein belül létrehozandó csehszlovák államban, amelyben Szlovákiának az alábbiakban részletezett autonóm jogállása lenne: az autonómia megnyilvánulásként fel kellene állítania saját országgyűlését, saját államszervezetét, ami a továbbiakban teljes kulturális szabadságot, önálló pénzügyi, valamint politikai szervezetet és szlovák állami nyelvet jelentett volna.

Az amerikai csehek és szlovákok között a jövőbeli cseh-szlovák viszonyról és államiságról folytatott tárgyalások végeredménye az 1918. május 30-án – Masaryknak az amerikai szlovákokkal a jövőbeli közös államról folytatott tárgyalásainak eredményeként – aláírt *Pittsburgh-i szerződés* lett. A szerződés elfogadásához hozzájárult, hogy a Clevelandi szerződés több cikkelye a háború vége felé elévült. Az aláírásra tehát akkor került sor, amikor a Szlovák Liga – egyetlen szervezetként – továbbra is ellenezte a közös csehszlovák nemzet elméletét, azt az elméletet, amelyet T. G. Masaryk munkatársaival együtt a jövőben csehszlovák államiság egyetlen koncepciójaként támogatott. Ezért a Pittsburgh-i szerződésnek a nemzeti kérdésben megfogalmazott cikkelyei az ameri-

Eduard Beneš

Milan Rastislav Štefánik

Vavro Šrobár

kai szlovákok szempontjából visszalépést jelentettek, főként abban, hogy a jövőbeli föderatív államszervezet eredetileg két önálló nemzet gondolatára építették. A szerződés jóváhagyta Szlovákia csehszlovák állambeli autonóm jogállásának követelményét. A csehszlovákista elméletet elutasításának bizonyítékaként a szerződés nem tartalmazza a „szlovák nemzet”, „cseh nemzet”, „csehszlovák nemzet” fogalmakat, csakis „szlovákokat” és „csehek” említ.

A Pittsburgi szerződés nem beszélt nyíltan Szlovákia autonómiájáról, azonban ennek létrehozása a feltételezett csehszlovák állam keretein belül könnyen levezethető az alábbi szöveg alapján: „Szlovákiának saját közigazgatása, gyűlése és bíróságai lesznek. A szlovák nyelv hivatalos nyelv lesz az iskolákban, a hivatalokban és általában a közéletben.”

Mindennek ellenére a Pittsburgh-i szerződést olyan dokumentumként kell értelmezni, amely kimondottan demokratikus volt, a jövődó állam köztársasági formáját támogatta, s határozottan monarchiaellenes alapon állt. Miután a prágai kormánykörök a szerződés valamennyi pontját megszegték, 1918 után tartós belpolitikai feszültség alakult ki.

1917 végén, de kiváltképpen 1918 elején – annak ellenére, vagy inkább éppen azért, hogy az antanthatalmak akkor még nem támogatták az Osztrák–Magyar Monarchia megszüntetésének elvét – felerősödött a nemzeti felszabadítási harc.

A cseh tartományokban ekkortájt folyó harcban nagy segítséget jelentett a *Cseh Képviselők Szövetségének* (az osztrák Birodalmi Tanácsba választott cseh képviselők szervezetének) tevékenysége. A szövetség 1918. január 6-ára Prágába összehívta a cseh birodalmi és tartományi képviselők általános gyűlését, amelynek célja a külpolitikai viszonyok megítélése volt a cseh nemzet szempontjából. A gyűlésen elfogadták a *Vízkereszt napi deklarációt*. A dokumentum támogatta a cseh tartományok és Szlovákia egyesítését, s a cseh történelmi államjogra hivatkozva követelte a cseh és szlovák függetlenség biztosítását egy demokratikus és szociálisan igazságos államban. A deklaráció pontjai döntő válto-

zást jelentettek a hazai cseh politikusok államjogi nézeteiben: lassan megkezdődött a független csehszlovák állam követelésének irányába fordulás.

A szlovák nemzeti felszabadítási harc fontos fordulópontját jelentették a Szociáldemokrata Párt 1918. május 1-jei rendezvényén történtek. Ez a nap azért minősíthető fordulópontnak, mert a világháború kitörése óta

ez a május elsejei lip-tószentmiklósi gyűlés volt az első nyilvános politikai fellépés Szlovákia területén. A gyűlésen elfogadták a V. Šrobár által elkészített *Hirdetményt*, amely többek között a „csehszlovák nemzet magyar ágzatának” számára is önállósulási jog biztosítását követelte.

Annak ellenére, hogy az 1918. május 1-jei gyűlés a szlovákiai nemzeti felszabadítási mozgalom meglehetősen késői nyilvános fellépését jelentette, a lip-tószentmiklósi *Követelmény a csehszlovák külföldi rezisztencia számára* nagyon fontos dokumentum volt, amely bizonyította a szlovák nemzetnek a csehekkel alkotott közös államra vonatkozó akaratát.

A szlovákiai politikai élet aktivizálása 1918. május 24-én kezdődött, amikor Liptószentmártonban összehívták a Szlovák Nemzeti Párt 27 képviselőjének bizalmas

tanácskozását, amelyre a csehszlovák gondolat híveit tömörítő, V. Šrobár vezette ún. rózsahegy–liptói csoport tekintélyének növelése céljából került sor. Ezzel a Szlovák Nemzeti Párt, Szlovákia legjelentősebb háború előtti politikai pártja, felhagyott az 1914-ben meghirdetett politikai passzivitással.

A kibontakozó vita eredményeként egyhangúan elfogadták, hogy a Szlovák Nemzeti Párt a szlovák nemzet jogait képviselve támogatja a Szlovákiából, Csehországból, Morvaországból és Sziléziából álló független állam létrehozását. Ez az álláspont valójában a gyűlés legfontosabb döntésének mondható. A Szlovák Nemzeti Párt ezáltal hivatalosan is csatlakozott a közös csehszlovák államiság gondolatához, ahhoz a politikai programhoz, amelyet a külföldi csehszlovák ellenállás, valamint a hazai cseh rezisztencia már régen támogatott.

1918. július elején a cseh politikai pártok között hosszas tárgyalások folytak, amelyeket a vezető pozíció

A Pittsburgh-i szerződés, 1918. május 31.

elfoglalására irányuló törekvésük határozott meg. A tárgyalások eredménye a hazai ellenállás új csúcstervezetének, a *Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak* az életre hívása volt 1918. július 13-án, Prágában. A szervezet kiépítésének folyamatában aktívan részt vett A. Švehla, az Agrár Párt tagja, akinek javaslata alapján állították össze a 38 tagból álló Nemzeti Tanácsot. Az ún. Švehla-féle kulcs alapja az osztrák Birodalmi Tanács tagjainak 1911. évi megválasztása volt. A Nemzeti Tanács létrehozásának módja előre jelezte azt a fontos tényezőt, hogy a szervezet tagjainak soraiban nem voltak szlovákok, őket a szlovákokkal való együttműködésükről ismert cseh személyiségek képviselték.

A Csehszlovák Nemzeti Tanács létrehozása hozzájárult a *Szlovák Nemzeti Tanács* megalapításának folyamatához is. A szlovák politikai tábor még mindig hiányolt egy olyan politikai szervezetet, amely őt képviselné és a nemzeti felszabadítási harc politikai akcióit vezetné.

1918. szeptember 12-én Budapesten tartotta tanácskozását a Szlovák Nemzeti Párt hét vezető személyisége. A gyűlés eredménye a szlovák nemzeti mozgalom valamennyi irányzatát képviselő, 12 tagból álló Nemzeti Tanács létrehozásáról szóló megegyezés volt. A budapesti tanácskozás a tervezett határozathozó pártgyűlés esetleges betiltása esetéről is döntött. Az ideiglenes határozat értelmében a javasolt tagokból álló Nemzeti Tanácsnak végső jóváhagyás nélkül, ideiglenesen is működnie kellett.

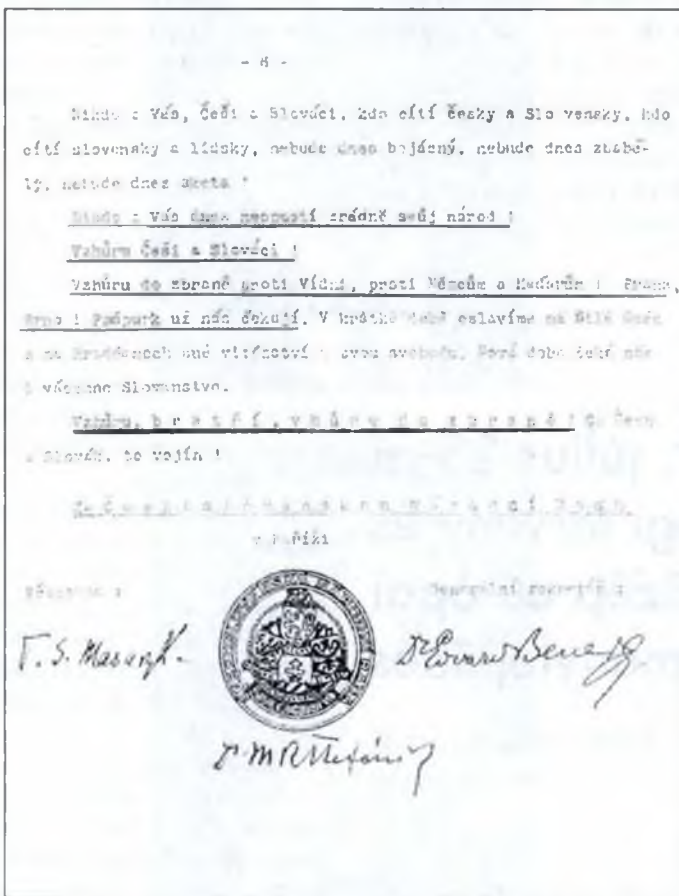
1918 második felében gyorsan nőtt a külföldi csehszlovák ellenállás tekintélye is. A Csehszlovák Nemzeti Tanácsot 1918. június 29-én a francia diplomácia, 1918. augusztus 9-én Nagy-Britannia, 1918. szeptember 3-án az USA kormánya és 1918. október 3-án Olaszország is elismerte. Az antanthatalmak ezzel végre diplomáciai szempontból is elfogadták a csehszlovák állam függetlenségének gondolatát.

1918. október 14-én E. Beneš bejelentette az antanthatalmak kormányainak, hogy létrejött a Párizsban székelő, ideiglenes csehszlovák kormány, amelynek tagja volt T. G. Masaryk, mint a miniszteri tanács elnöke,

egyben pénzügyminiszter, E. Beneš, mint kül- és belügyminiszter, M. R. Štefánik, mint nemzetvédelmi miniszter. E kormányt később az antant valamennyi államának kormánya elismerte.

Az ideiglenes csehszlovák kormány legjelentősebb cselekedete az 1918. október 18-án publikált, *A Csehszlovák állam függetlenségének kihirdetése az ideiglenes csehszlovák kormány által* című, *Washingtoni deklaráció* címen is ismert dokumentum volt. A deklaráció a csehszlovák nemzet alkotmányának alapszabályait tartalmazta. A dokumentum mindenekelőtt elutasította az Osztrák–Magyar Monarchia föderalizációjára vagy autonómizálására vonatkozó javaslatokat, s a Habsburg-uralkodóházat trónfosztottnak nyilvánította. A cseh történelmi, valamint a természeti jog alapján követelte Csehország és Szlovákia közös államban való egyesítését. Különösen fontosak voltak a jövőbeli csehszlovák állam alkotmányos berendezkedésére vonatkozó elképzelései, főként az, hogy a csehszlovák állam államformája köztársaság lesz.

A csehek és szlovákok nemzeti felszabadítási harca lassan győzelmes végéhez ért. 1918. októ-

*A párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács kiáltványa
Tomas G. Masaryk, Eduard Beneš és
Milan Rastislav Štefánik aláírásával, 1918. nov. 26.*

ber 28-án a prágai nép kivonult az utcákra. A Nemzeti Tanács magához ragadta a hatalmat, és kihirdette a csehszlovák állam függetlenségét. Érdekes tény, hogy ebben a szervezetben senki sem képviselte a szlovák népet egészen 1918. október 28-áig, amikor is behívták a tagok sorába V. Šrobár szlovák képviselőt.

A Nemzeti Tanács rendkívül fontos államjogi aktuusa formálisan két jelentős dokumentumon alapult:

1. *Kiáltvány a nemzethez, a csehszlovák néphez*, amely kimondta a csehszlovák állam életre hívását, valamint az egész közigazgatásnak a Nemzeti Tanács kezébe kerülését;

2. *A független csehszlovák állam alapításáról szóló törvény*, amely az új állam első törvénye volt. A jogszabály csak öt cikkelyből állt, viszont gondoskodott az osztrák és a magyar jogrendnek, valamint az osztrák és a magyar közigazgatásnak a csehszlovák állam általi átvételéről. Az új állam belügyeiben a legfelsőbb hatalmat a Nemzeti Tanács gyakorolta. A törvényt elfogad-

sának fő célja tehát a jognélküli állapot elkerülése, valamint az addigi állami igazgatás gyakorlásának megszüntetése volt.

Jóval bonyolultabb volt a helyzet Szlovákiában. 1918. október 30-án Liptószentmártonban összehívták a Szlovák Nemzeti Párt gyűlését. A résztvevők semmit sem tudtak az 1918. október 28-án Prágában történtekről. A gyűlés eredménye a Szlovák Nemzeti Tanács életre hívása és a *Szlovák nemzet deklarációja* (*Turócszentmártoni deklaráció*) elfogadása volt.

A turócszentmártoni deklaráció államjogi fontossága abban keresendő, hogy elutasította a magyar kormány, valamint a magyar képviseleti szervek azon jogát, hogy a szlovákok nevében lépjenek fel; ez a jog csak a Szlovák Nemzeti Tanácsot, a szlovák nemzet

önállóságának képviselőjét illette meg. A szervezet a nyelvi, valamint kulturális és történeti szempontból a csehszlovák nemzet részeként értelmezett szlovák nemzet számára a teljes függetlenséghez vezető ön-meghatározási jogot követelte. A „cseh-szlovák nemzet” formula magától értetődően csehszlovakista jellegű. A gyűlés lefolyása szempontjából e formulára taktikai okokból abban a pillanatban rendkívüli szükség volt, s ezt a deklarálók helyesen ismerték fel. Ezzel beleegyező álláspontot foglaltak el a cseh-szlovák állami egyesülés kérdésében, amely akkor az egyetlen optimális célnak bizonyult.

Fordította:
Erik Štenpien

Ruszoly József

Az 1849. július 28-ai nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés

„az dolgot őt magát nézzük”
(Bocskai István)

1.

Előadásom¹ mottóját Magyarország és Erdély fejlődésétől, Bocskai Istvántól veszem. Tehát: „a dolgot őt magát nézzük”, ismétlem meg kevés sikeres rendi és nemzeti szabadságharcaink egyikének vezetőjét. Kerek négyszáz évvel az 1606. évi *bécsi béke* megkötése után. Ez I. Rudolf királyunk és az ország között kötött. Szavatolta a két magyar hon rendi alapú, viszonylagos önállóságát, valamint a protestantizmus hazai – egyetemes európai – állásait. A „szablys Bocskai” szoboralakja, miként azt előző századi nagy magyar költőnk, utolsó nemzeti klasszikusunk, Illyés Gyula is megverselte (*A reformáció genfi emlékműve előtt*, 1946) a reformáció nagyjainak társaságában, Genfben is látható.

A II. Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő kuruc szabadságharc (1703–1711) végződött korról foglalkozó kutatók szerint a kora újkorban, bár mind latin, mind magyar alakjában használatos volt a *nemzet* kifejezés (*natio*), azt többnyire azonosították a *haza* (*patria*) fogalmával. Ez egyszerre jelentett személyi és területi kötöttséget, mindenféle – így etnikai és vallási – megkülönböztetés nélkül. Különösen fontos azt is hangsúlyoznom, hogy miközben a *natio Hungarica* kifejezetten rendi – szűk értelemben: nemesi – jellegű fogalom volt,

éppen 17–18. századi szabadságharcaink idején villant föl annak lehetősége, hogy a rendiségen kívüli parasztság egy-egy rétege maga is bekerüljön a „rendi nemzetbe” (*natio Hungarica*).² Éppen Bocskai István telepítette be a hajdúk egy részét Szabolcs vármegyébe (Hajdúkerület). Bár eredetük vitatott, kétségtelen, hogy zömével a török háborúk idején földönfutóvá vált parasztok voltak ők, akik addig is fegyvereikkel keresték kenyerüket, hol ide, hol oda állva. Etnikailag túlnyomó többségükben magyarok és reformátusok voltak ugyan, ám voltak közöttük görögkeleti (ortodox) rácok (szerbek) is.

Magyarország Szent Istvántól kezdve nem volt „egynyelvű ország”, területén a mohácsi vész (1526) előtt a magyar lakosság meghatározó többségben volt. Miközben a felszabadító háborúkig (Buda, 1686) az ország déli és középső, valamint keleti részein folyamatosan pusztult, helyét a 17–18. század fordulóján egyre inkább nem magyar népelemek foglalták el: a Balkánról befogadott ortodox rácok (szerbek), nemkülönben a középkorban is itt lévő német („szász”) lakosságot kiegészítő, betelepített svábok („Donauschwaben”). Jelentős volt a belső migráció is, amely a Felvidékről az Alföldre – különösen Békés, Csanád és Szabolcs vármegyébe – tótokat (szlovákokat) hozott.

A magyarság és az ugyancsak magyar székelység által elszenvedett vereségek nyomán különösen jelentős volt Erdélyben a román pásztorok és parasztok számának és arányának növekedése. Ez már a 18. század közepén az összlakosság több mint felét (60%) tette ki.

Magának az etnikai és nyelvi hovatartozásnak a rendiség e kései szűk másfél évszázadában (1711–1848) – miként korábban sem – közjogi jelentősége nem volt. Hitfelekezeti jelentősége is alig, hiszen magyarok és nem magyarok javarészt a római katolikus vagy abból kivált protestáns egyházak hívei voltak. Kivételt az ortodox szerbek és románok képeztek. Az utóbbiak egy része – a ruténnel együtt – a 17–18. században a görög („egyesült”) katolikus egyház híve volt.

A haza (*patria*) jelentősége fölülmúlta a nemzetét (*natio*). Ez utóbbi a szabadságharcok bukásával egyre inkább rendi, ezáltal kirekesztő fogalomná merevedett (*natio Hungarica, populus Werbőczyanus*). Ebből is eredhetett a társadalom- és szellemtörténészek által bizonyítottan kimutatott *hungarus-tudat* jelensége. A magyarsággal évszázadokon át békésen együtt élő, nem magyar etnikumú lakossághoz tartozók – különösen a németek, szlovákok, rutének – büszkén vallották magukat magyarnak vagy magyarországinak, a szó 'honpolgár' értelmében. Tetté változott e tudat, ha a közös haza bajban volt, miként történt az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején is. Bár ez a kor már az ellentétek kibontakozásának kora is, nem szabad elfeledni, hogy ha voltak is nemzetiségi fölkelések, azok nem jelentették az adott nemzetiség egészének a közös haza ügyétől való elfordulását.

Dr. Ruszoly József, a Szegedi Tudományegyetem professzora
disz doktorrá avatása alkalmából tartott előadásán,
a Debreceni Egyetemen, 2006. november 24-én

2.

A magyarság és a vele együtt élő nem magyar népelemek számára Magyarországon és Erdélyben egyaránt 1790–1791-ben történt döntő fordulat. Elkezdődtek a nemzeti-nemzetiségi mozgalmak. II. József császár – a „kalapos király” – halála után Pozsonyban összeült országgyűlés a rendi jogokat, egyszersmind az ország törvényhozási és kormányzati önállóságát helyreállítva (1791:11., 12. tc.), olyan reformmunkálatokat indított el, amelyek – 1827-ben megújítva – a polgári átalakulást készítették elő. Ezek az 1847/48. évi reformországgyűléssel fejeződtek be. E reformmozgalom a rendi ellenállás jegyében fogant ugyan, ám mégis hatással voltak rá a fölvilágosodás, a természetjog és természetesen a francia forradalom eszméi is. Ámbár ez utóbbiak tilalmasak voltak. A titkos társaságokban tömörülő „magyar jakobinusok” vezetői a vesztőhelyen végezték (1794); mások közülük hosszasan raboskodtak.

Erre az időszakra esik a nem magyar nyelvű és etnikumú lakosság két, a későbbi fejlemények fényében is jelentős mozgalma: a dél-magyarországi szerbeké és az erdélyi románoké. Közös volt bennük, hogy mindkettőnek a vezetői kérelmeikkel – megkerülve a rendi intézményeket – egyenesen a királyhoz (nagyfejedelemhez), II. Lipóthoz fordultak. A bécsi udvar számára ugyan –

miként 1848–1849-ben is – kapóra jött a rebellis magyarok paralizálására egy-egy ilyen akció, de ezek esetében mégis tudta a határt.

Az 1791. évi szerb kérvény az I. Lipót által az utóbb Karlócán letelepedett ortodox patriarchának és híveinek törvényellenesen, pápens útján adott privilégiumok (1690) megerősítését, egyszersmind egyházi kongresszus engedélyezését

kívánta. A Temesváron ez évben összeült kongresszuson merült föl először a Szerb Vajdaságra, mint területi alakulatra, egyszersmind egyházi és világi jellegű szervezetre vonatkozó igény a Szerémség szerbek lakta részétől a bánsági Temesvárig. Olyan területen tehát, ahol a szerbség akkor még kisebbségben élt. Törzsterülete egyébként maga a Szerb Határőrvidék volt, amelynek polgárosítása akkor szóba sem kerülhetett. A

kongresszuson résztvevő szerb nemesek – élükön Tököly Szávával (Arad vármegye) – inkább a vármegyekben gondolták érvényesíteni a szerb érdekeket is. Az uralkodó általi privilégium-megerősítések ezúttal egyedül az egyházszervezetre vonatkoztak. A jövőben is lehetővé tették ortodox kongresszusok összehívását, a Vajdaság iránti igényt viszont mellőzték. A helyzet bizonytalanságát mutatja, hogy ez így is sújtotta a román ortodoxokat, akik a bánsági és más megyékben továbbra is szerb egyházi főnhatóság alatt maradtak. Ezt 1848–1849-ben is sérelmezve inkább az ország törvényeinek hódoltak.

Az erdélyi ortodox és görög katolikus románság egyházi vezetői ugyancsak a nagyfejedelemhez, II. Lipóthoz fordultak (*Supplex libellus Valachorum*, 1791). Ő azonban kérvényüket az éppen Kolozsváron ülésező országgyűléshez továbbította. A kérelem magva a rendi szervezetben és a nagyfejedelmi közigazgatásban a románok számarányukhoz mért képviselőiségének igénye volt. Bár ezt utóbb *negyedik rendként* való elismertetésükként értelmezték, eredetileg nem ez volt a céljuk. Annál inkább nem, hiszen nem volt az annak mintegy előfeltételül szolgáló saját territóriumuk. Erdély ugyanis a középkortól kezdve három rendi nemzet (*tres nationes*) között osztatott föl: a magyar vármegyek és városok territóriumára (*Komitatsboden*), a Székelyföldre és a Szászföldre (*Königsboden*). Az oláhság – a románok – eredetileg csakis a vármegyekben található

othont; Szászföldön kifejezetten tilalmazták letelepedésüket („unus sit populus”, *Diploma Andreanum*, 1224), a Székelyföldre is aligha juthattak be. A fejedelemség korában – mint utaltam is rá – gyökeresen megváltozott a helyzet. Különösen Dél-Erdélyben – s ide esett az *Universitas Saxonum* területe is – többségbe kerültek.

Kérelmüket a kolozsvári országgyűlés elutasította.

Az elutasítás rendi alapon nyugodott: a román nemesség a vármegyékben része volt a rendi nemzetnek (*natio Hungarica*); a román jobbágyság helyzete pedig nem különbözött a magyar jobbágyságétól. Bonyolultabb volt a helyzet a számukra eredendően tilalmas Szászföldön. Ám ez sem változtatott a lényegen: saját terület nélkül a románság, mint olyan – kimondatlanul is népképviselőt alapján – nem illeszkedhetett be a „három nemzet” intézményeibe.

Az országgyűlés által ennyiben el is intéztetett az ügy. Erdély szervezték fölforgatása nélkül mást a nagyfejedlem sem tehetett. A „*sui generis*” román képviselet hiánya, a románajkúak alulreprezentáltsága a rendi és kormányzati intézményekben így is kétségtelen tény volt. A „negyedik rendként” való elismerés igénye ezután vörös fonálként húzódik végig az erdélyi románság történetén 1848-ig, sőt még tovább is.

Ezt mintegy keresztelte a reformkorban Magyarországon és Erdélyben: „a két magyarhon” újraegyesítésére vonatkozó igény mindkét ország magyarsága – a székeket sem kivéve – részéről. Az unió a szászok kénytelen-kelletlen beleegyezésével, a románok ellenzése mellett, 1848-ban, a két országgyűlés által hozott, a királytól szentesített törvények által következett be.

Az olmützi alkotmány magyar nyelvű változatának első oldala

3.

II. József 1784-ben pápens útján a közigazgatásba, valamint a közép- és felsőfokú oktatásba az addigi „hazai nyelv”, a latin helyett a németet vezette be. Intézkedését okkal és joggal tekintették – egyéb rendelkezéseivel egyetemben – *germanizáló* jellegűnek. Bár halálos ágyán e rendeletét is visszavonta, ez utólag is kiváltotta a pallérozott magyar nyelv államnyelvvé tételére irányuló vármegyei és országgyűlési törekvéseket. 1791-

től számos törvény fokozatosan bővítette a latinnal szemben egyre inkább „hazai nyelvvé” (*lingua patriae*) váló magyar nyelv terét a törvényhozásban, a közigazgatásban, az oktatásban és a bíraskodásban. Míg végre az 1844:2. tc.-kel – „a magyar nyelvről és nemzetiségéről” – az majdnem teljesen fölváltotta a latint.

A magyar nyelv államnyelvvé tétele nyilvánvalóan érzékenyen érintette a nem magyar ajkú népcsoportokat.

Azt értelmiségi vezetőiknek is aligha lehetett kétségbe vonniuk, s általánosságban nem is tagadták, hogy az országban lennie kell egy kapcsolatteremtő, közvetítő nyelvnek, amely csakis a magyar lehetett. Ennek kötelező érvényesülési teréről viszont már megoszlottak a vélemények.

A latinnak a magyarral való fölváltása kiváltotta az országgyűlésben képviselettel bíró Horvát-Szlavónországi országgyűlési követeknek ellenállását. Ők ugyan joggal féltették nyelvüket, mégis, mintha túlzottan kevesen reagáltak volna. Noha megtörtént a megegyezés: e társországokban megmaradt a *latin* hivatalos nyelvként, mégis: a korábbi, e társországgal hosszú év-

századokon át fennállt harmonikus viszony igencsak megbomlott. Horvát-Szlavónországban – Bécs támogatásával – komoly törekvések mutatkoztak a szerbek, sőt a románok(!) bevonásával bizonyos *Illiria* megalkotására. Ezt a bécsi udvar is támogatni látszott, mintegy előrevetítve az 1848-ban történő szerencsétlen eseményeket.

A magyar nyelv ügye Erdélyben is előrehaladt. Ott már a 16–17. századi nemzeti fejedelemség idején is teret nyert a latin ellenében. Az 1847:1. tc. ismét teljessé tette hivatalos használatát, egyedül az *Universitas Saxonum* orgánumaiban és intézményeiben hagyván meg a szászok számára a németet.

Mindezek – elsősorban Magyarországon – együtt jártak a magyarosítási törekvésekkel a nem magyar ajkú népcsoportokkal szemben. Ennek magyarázata döntően a *pánszlávizmustól*, különösen pedig az Oroszországtól való félelemben keresendő. Vele egyébként érintkezésünk a korai Árpád-kor óta alig volt. Szláv nemzetiségeink közül különösen a szerbek és a szlovákok vezetői reméltek tőle segítséget. S olykor föl-föltűnt az országban néhány orosz utazó tudós....

Elsősorban az oktatás terén megkísérelt magyarosítás lehetőségét és hasznát illetően a reformerek véleménye is megoszlott. A többség a municipalista Kossuth Lajossal és a centralista br. Eötvös Józseffel az élén pártolta, gr. Széchenyi István és Deák Ferenc viszont hiábavalónak tartotta. A megyék is számos, a magyar nyelv terjesztését elősegítő – hiábavaló, többnyire kivihetetlen – határozatot hoztak. Nagyobb volt a füstjük, mint a lángjuk.

A magyar nyelvet hivatalos államnyelvvé tévő 1844:2. tc. azt általánosan oktatási nyelvvé is emelte, ám ez így végrehajthatatlan volt és maradt. A törvényhozók mindenesetre túllőttek a célon.³

4.

A nemzet új fogalomként, mint államképző (-alkotó) jelenség a polgári korban lépett elő – legtisztábban a nagy francia forradalom 1789-iki kezdetekor. Már-már közhellyé váltak Sieyès abbé szavai, aki szerint a lakosság túlnyomó többségét kitevő harmadik rend: maga a nemzet. A nemzet tehát az állampolgárok összessége akkor is, ha közöttük az 1791. évi polgári monarchikus alkotmány

alacsony adócenzus alapján különbséget tett (aktív polgár – passzív polgár), ám a jakobinusok 1792-ben ezt is eltörölték. Az egy állam – egy nemzet alapelvére épülő francia alkotmányok a nemzetet mint az állampolgárok összességét fogalmazván meg nincsenek tekintettel a nem francia etnikai és nyelvi népcsoportokra, 20. századi kifejezéssel: a nemzeti kisebbségekre. Beolvasztásuk a nyelvileg is egységes francia nemzetbe több mint két évszázad múltán már-már befejezettnek tekinthető.

A francia nemzetállam példája a 19. századi egységállamok formálódására – német egység, olasz egység – ösztönzőleg hatott. Ráadásul bennük arányaiban jóval kevesebb nem német és nem olasz népelemmel lehetett számolni. Természetesen a határok tágasságától is függően (így különösen a „kis” német egység, illetve „nagy” német egység terén).

A szinte Lengyelország harmadik fölosztása (1795) időpontjától megindult lengyel törekvések a nemzeti eszmét a lengyel állam egységének helyreállítására törekedtek fölhasználni. Miközben alig voltak tekintettel a nem lengyelekre, így különösen a kelet-galiciai rutén (ukrán) parasztságra, s a három fölosztó nagyhatalom

ellenében a közép-európai kis népek vezető elemeinek törekvéseire, pl. a horvátok illír-mozgalmára is próbáltak építeni.

A párizsi lengyel emigráció 1849-től – mint látjuk majd – befolyással volt a nemzetiségi kérdések Magyarországon történő rendezési kísérleteire is.

Az államon belüli, a többségi etnikumhoz (nemzethez) nem tartozó népcsoportokhoz való tartozásra az alkotmányozók Európában 1848-ig nem is gondoltak. Egyetlen kivételt Belgium 1831. évi alkotmánya képezett. Ez

alapjogként tartalmazta a „Belgiumban élő nyelvek használatának szabadságát” (23. §). Mint jó fél évszázad múltán Concha Győző, a Kolozsvári Tudományegyetem politika-professzora is megállapította: „Az – ti. a szabad nyelvhasználat – a magánéletre, családra, a társas érintkezésre, az üzletre, az egyházra vonatkozik, ellenben a közelet, a törvényhozás, a kormány, a közigazgatás, a közköltés fenntartott közművelődési és közoktatási intézetek nyelvét a törvényhozás határozza meg.” A törvényhozás pedig e tekintetben az egyéb-

Az osztrák Reichstag 1848-ban (egykorú metszet)

ként kisebbségi francia nyelvet részeltette előnyben a flamanddal szemben. Maga az alkotmány e szűkkeblűen mért nyelvi jogokat az állampolgároknak nyújtotta, „a belga államban külön nemzeteket vagy akárcsak nemzetiségeket egyáltalán el nem ismer a nemzet részének, egyedül a nyelvi különbségekről [...] vesz tudomást” (*Újkori alkotmányok*. Budapest, 1884).⁴ A máig ható 20. századi alkotmánymódosításokat e helyütt nem tárgyalva emelem ki, hogy 1848-ban Frankfurtban a német liberális képviselőktől ezen *eredeti* belga alkotmányos állapotra mint követhető példára történtek eredményes hivatkozások.

5.

Az 1848–1849. évi forradalmak idején Közép-Európa több, sőt sok etnikum (‘néptörzs’, nemzetiség) által lakott országaiban, részint az alkotmányozó vagy törvényhozó területeken, részint azok falain kívüli mozgalmakban elemi erővel jelentkezett a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldására való törekvés. A Lajtától nyugatra kibontakozott törekvésekre – e helyütt jobban

ismertek lévén – éppen csak utalhatok. Figyelmet inkább a hazai eseményekre fordítva is hangsúlyozom, hogy ezek – mint már korábban is kimutattam – több ponton kapcsolódtak a német és osztrák alkotmányozási törekvésekhez. A hungarocentrikus szemlélet e tekintetben is csak az érem egyik oldalát mutathatja be. Ez pedig másfél évszázad múltán is az egyoldalúságot erősítheti. Ugyanakkor szerencsés, ha a másik oldalon ismételtlen megismerik a magyarországi nehézségeket és eredményeket. Előadásom célja csakis ez lehet.

A német és osztrák alkotmányfejlődést illetően, mintegy tézisszerűen, a következőkre emlékeztetek.

1. A szláv népek törekvéseire kiható nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság, az 1848. március 11-ei prágai Wenzelbad-Versammlung által igényelt „gesetzlich garantierte Gleichstellung beider Nationalitäten”, ti. a cseh és németé Csehországban (Böhmen), a némi huzavona után kiadott császári kéziratban, a *Böhmische Charte*ban nyert először államjogi megfogalmazást. Ezenképpen: „Die böhmische Nationalität hat durch vollkommene Gleichstellung der böhmische Sprache mit der deutschen in allen Zweigen der Staats-Verwaltung und des öffentlichen Unterrichts als Grundsatz zu gelten.” Nem nemzeti egyenjogúságot, hanem a cseh nyelvnek a közigazgatásban és a közoktatásban való egyenlő állását ígérte ugyan, kiindulópontként nem is keveset. Az 1848. április 25-ei, Pillersdorf-féle alkotmány valamennyi néptörzs (‘Volkstamm’) nemzetiségének és nyelvének sérthetetlenségét szavatolta.

2. Frankfurtban is az alkotmányozást előkészítő valamennyi grémiumban – a Vorparlament „ötvenes bizottságában”, a régi Bundestag „tizenhetes bizottságában”, nemkülönben az alkotmányozó nemzetgyűlés alkotmánybizottságában – megvitatták e kérdést. A vitákban a hangadók az Osztrák Császárság (‘Kaisertum Österreich’) képviselői voltak. A többé-kevésbé egymásra épült szövegekből formálódott ki a frankfurti alkotmány (1849) vonatkozó szakasza:

„§ 188. Den nicht deutsch redenden Volksstämmen Deutschlands ist ihre volkstümliche Entwicklung gewährleistet, namentlich die Gleichberechtigung ihrer Sprachen, soweit deren Gebiete reichen, in dem Kirchenwesen, dem Unterrichte, der inneren Verwaltung und der Rechtspflege.”

Egyetértek Gerald Stourzal a Bundestag „tizenhetes bizottságának” tervezetében 1848. április 25-én, Sonmagura fogalmazásában fölvetett, talányos *volkstümliche Entwicklung* kifejezés értelmezésében. „Die

»volkstümliche Entwicklung« – írja – ist nichts anderes als Entwicklung nationaler Eigenart oder Eigenständigkeit in einem kulturell-sprachlichen, jedoch nicht notwendigerweise in einem staatlich organisierten Sinne.” Magyarán: a „népi fejlődés” kulturális-nyelvi, de nem szükségképp „államilag szervezett” értelemben jelent nemzeti sajátosságot és önállóságot.

3. Az Osztrák Császárság Bécsben összeült, majd tevékenységét Kremsierben folytató birodalmi gyűlése alkotmányozó tevékenységének középpontjában a nemzetiségi kérdés állt. Bár fölmerült a koronaországok (‘Kronländer’) határai nemzeti-etnikai alapon való átszabásának gondolata is (a nálunk is jól ismert František Palacký dolgozott ki erre – Magyarországot is mélyen érintő – tervezetet), a kormánynak a német képviselők révén sikerült elérnie az addigi államszerkezet érintetlenségét. Mint-

A frankfurti parlament, az első német nemzeti gyűlés 1848-ban, a Paulskirchében

hogy a nem németek lakta koronaországok vegyes nemzetiségűek voltak, a *Kreisek*nek az erre való tekintettel is történő megszervezésével véltek megoldást találni a nemzetiségek érvényesülésére.

A kremsieri alkotmánytervezet, amelynek előmunkálataiban a szláv népek képviselői – köztük Palacký veje: Franz L. Rieger – jelentős szerepet játszottak, e tekintetben részint a Pillersdorf-féle hatályos alkotmány, részint a frankfurti szövegváltozatok alapján formálódott. Deklaratív nóvum volt benne az egyenjogúság: a *Gleichberechtigung*. Ez az 1848. szeptemberi megfogalmazás szerint még csak a *nyelvekre* vonatkozott. Az alkotmánybizottság 1848. decemberi ülésén, amikor a nyelvvel szemben túl előtérbe kerültek általános, egyetlen nemzet, a német szupremáciáját kizáró nemzetiségi igények is, Lasser belügyminiszter javaslatára ezt valamennyi ‘néptörzsre’ mint olyanra kiterjesztették. A kremsieri alkotmánytervezet e tekintetben kétségtelenül túllépett a frankfurti alkotmányon, anélkül azonban, hogy e fogalomnak pontos tartalmát megfogalmazta volna.

„Alle Volksstämme des Reiches sind gleichberechtigt. Jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität überhaupt und seiner Sprache insbesondere. Die Gleichberechtigung aller landesüblichen Sprachen in Schule, Amt und öffentlichem Leben wird vom Staate gewährleistet.”

A *Gleichberechtigung* ígérete csábítólag hangzott a magyarországi nemzetiségek számára is. Egy részüket már 1848 tavasza óta hazájuk legitim kormánya ellen

hangolta a *divide et impera* elvén nyugvó bécsi politika.

Amint ismeretes, e tervezetből nem lett alkotmány, hanem helyette Olmützben 1849. március 4-én maga a császár bocsátott ki szorosán vett alkotmányt és alapjogi pátenst, az alkotmányozó birodalmi gyűlést pedig föloszlatta. Az oktrojált olmützi alkotmány, amelynek számos rendelkezését eleve fölfüggesztették, a kivételes állapot alá vetett Magyarországon pedig a maga egészében nem is érvényesült, fönntartott ugyan a birodalom „néptörzseinek” kedvező, a *Gleichberechtigungon* nyugvó ígéreteket, ám ezekből alig valósult meg valami.

Az 1848–1849. évi ausztriai nemzeti-nemzetiségi törekvéseknek a pozitív jogban közvetlenül – a *Silvesterpatentre* (1851) is tekintettel – kevés eredménye lehetett, jelentőségük így sem lebecsülendő, különösen az osztrák–magyar kiegyezés utáni alkotmányozásban. Az 1867. decemberi alkotmánytörvény 19. cikkelye a kemsieri tervezet 21. cikkelyének szó szerinti átvétele volt, kiegészítve a több „néptörzs” lakta tartományok oktatási intézményeinek olyatén megszervezésével, hogy a „második tartományi nyelv” kötelező tanítására az illető „néptörzs” a szükséges eszközökkel bírasson. E híres 19. cikkely hatályosulását a *Reichsgericht*ben bírói jogvédelem is segítette.

6.

Magyarországon az 1847/48. évi rendi országgyűlés utolsó hónapjaiban fölgyorsult a törvényhozás. Hogy e „törvényes forradalom” eredményeit az V. Ferdinánd király által szankcionált törvények nyomban rögzítették, abban természetesen döntő része volt a reformor-szággyűlésen történt évtizedes előmunkálatoknak. A tág értelemben vett reformkor 1790/91-ben kezdődött, ám ha az 1825–1827-iki újrakezdést tekintjük is az igazi kezdetnek, akkor is jó két évtizedre nyúltak vissza az előzmények. Ezen alapos előkészületek mellett is nem egy törvénycikk a rögtönzés jegyeit viselte magán. Több törvénycikkünk kifejezetten *ideiglenesnek* nyilvánítja magát. Igaz, ez – kihagyva az önkényuralom évtizedeit – az 1870-es évek elejéig tartott.

Az „áprilisi törvények” – így nevezzük a királyi szentesítés nyomán 1848. április 11-én Pozsonyban, az országgyűlés két házának elegyes ülésén kihirdetett dekrétumot – hagyományos, rendi módon jöttek létre. Mégis a magyar történelmi alkotmány alapvető változását jelentették. Összességükben akár egy – habár hiányos – kartális alkotmányt is megjelentettek.

Ahisorikus módon akár egy nemzetiségi törvénycikket is hiányolhatnánk belőle. Ám erre addig még nem volt példa Európában! A törvényhozók nemzetiségi hovatartozásától függetlenül – adott esetben Európa-szer-te megszokott – censusokkal szavatolták a polgári jellegű állapotokat és jogokat. Csak címszavakban és példálózva: az urbáriális birtokból szolgáltatásoktól és köztöttségektől mentes, szabad parasztbirtokot alkottak, eltörölve a földesúri kilencedet és az egyházi tizedet; bevezették a népképviseletet a törvényhozásban, a

municípiumokban és a községekben; sajtó-, vallás- és tanszabadságokat szavatoltak.

Az 1844:2. tc.-ből folyóan viszont magyar nyelvtudást írtak elő az országgyűlési képviselőknek, valamint a vármegyei állandó bizottmányok tagjainak.⁵ Jellemző azonban, hogy e feltétel sem a városi, sem a községi képviselőkre nem vonatkozott. A törvények hallgatásából csak az következtethető, hogy a települési önkormányzatokban a magyar nyelvtudás nem lehetett előfeltétel.

Magyarország és Erdély uniójának megállapítása a két törvényhozás részéről (1848:7. [pozsonyi] tc.; 1848:1. [kolozsvári] tc.) a Mohács előtti államegység helyreállítását jelentette. Kétségtelen, hogy az erdélyi románság érdekeit sértette. Róla döntöttek – nélküle.

7.

A hatalomba jutott magyar nemesi liberális vezető réteg egyöntetűnek mondható álláspontja a nem magyar nemzetiségekkel szemben röviden abban foglalható össze, hogy az áprilisi törvények minden országlakóra egyaránt érvényesek; törvényeink nem ismernek több nemzetet, csak egyet, a magyart (*natio Hungarica*). A nem magyar nemzetiségek képviselésében föllépő vezetők éppen ezért nem is igényelhetek külön nemzeti, nemzetiségi jogokat, amelyek egyébként is csak újabb válaszfalak lettek volna a lebontott régiék helyén.

Mindemellett a magyar liberálisok, ha nem is minden aggodalom nélkül, az *anyanyelv* használatában messzemenő engedményekre voltak hajlandók az oktatásban, a vallásügyekben, a községi igazgatásban, nemkülönben az egyházkormányzatban is. Voltak azonban a nyelvhasználatnak olyan szférái, amelyekben kitartottak az 1844-ben végre államnyelvvé tett magyar nyelv kizárólagossága mellett: az országgyűlésen (1848:5. tc.) és a vármegyei közgyűlések helyébe lépő, csak korlátozottan népképviseleti alapú állandó bizottmányokban (1848:16. tc.).

E kétségtelenül szemet szűrő rendelkezések 1848-ban ténylegesen aligha jelenthettek nemzetiségi jogkorlátozást, mert aki az országháza ajtaját vagy a megyeháza kapuját képviselői minőségben átlépte, majdnem biztosan tudott magyarul. Az országgyűlést illetően bizonyítéka ennek, hogy emiatt csupán ketten veszítették el mandátumukat. 1848-ban Sterbiger Dániel Beszterce vidéki szász képviselő német nyelvű beadványában maga vallotta be: „magyarul ért, de szónokolni nem tud”. 1866-ban pedig Moisl Gergely, Monoron (Naszód vidék) megválasztott román képviselő mandátumát semmisítette meg a ház, egyebek mellett azért, mert román nyelvű beadványában – az igazolási állandó bizottság értelmezése szerint – már-már kihívóan vallotta be: „nincsen szerencséje a magyar nyelvet beszélni”.

Mivel a „nem magyar származású nemesek óriási többsége [...] elmagyarosodott”, Spira György – helyesen – arra a következtetésre jut, hogy „a nemesek vá-

lasztójogosultságának válogatás nélküli fenntartása a nem magyarokat a szavazóközönség egészen belül okvetlenül kisebbségbe szorította”. Országos szinten talán igaz lehet ez, számos választókerületben azonban a régi jogosultság korántsem érinthette ennyire hátrányosan a nemzetiségeket, hiszen ezen a jogcímen tömegesen a paraszti társadalmi helyzetű, hírhedt *bocskoros kisnemesség* tartotta meg voksát, ez viszont a nemzeti-ségi vidékeken – pl. Máramarosban, Hunyadban, Krassóban – nem magyarosodott el annyira, mint a számbelileg kisebb birtokos nemesség.

A nyelvhasználati egyenjogúságnak az oktatásban, az egyházi ügyekben, a községi, törvényhatósági (municipális) és országos szinteken való ígérete természetesen csak egyik – a törvényhozásit és a kormányzatit nem tekintve –, nem is megoldhatatlan területe volt a nemzetiségi viszályoknak. A nemzetiségi programok megszövegezői ezt jóval meghaladták, amikor népeiknek *önálló nemzetként való elismerést igényelték*, ennek minden következményével. Az önállóság fő kritériuma, a *saját terület* történetileg egyedül Horvátország esetében volt meg; ezzel is magyarázható, hogy a magyar kormány éppen csak ennek, a ténylegesen különben is önállósult országrésznek kívánt – Deák Ferenc javaslatára – 1848. augusztus 27-én széles körű autonómiát nyújtani (vö. az 1868:30. tc.-kel!). A Habsburg-szolgálatban álló, a pesti kormány által egyébként elmozdított Jellačić bán számára már ez is kevés volt; teljes elszakadásra, mi több: a magyar forradalom megfoltására törekedett.

Az uniót ellenző erdélyi román mozgalom még 1848 tavaszán is a románság harmadik (valójában negyedik) *recepta natioként* való elismeréséért kardoskodott; az így nyert képviselő révén szeretett volna beleszólni sorsának alakításába. Mindhiába. A szerbek lakta területek *vajdasággá* szervezésére irányuló törekvéseknek némi egyházkormányzati gyökerük volt, az e tekintetben előzménytelen Szlovákiát pedig a Felvidéken *etnikai határok* között kívánták létrehozni a csekély támogatást élvező túrócszentmártoni mozgalom vezetői.

E területeken a nemzetiségek igényeik szerint saját szerveket, mindenekelőtt a legfőbb törvényhozói hatalmat gyakorló *nemzeti gyűléseket*, valamint önálló közigazgatást és saját bíráskodást kívántak. Magyar oldalról szemlélve viszont ennek lehetősége csak a Hárommegy Királyságban (Horvát-, Szlavón- és Dalmátországban) volt meg. E mozgalmak *de facto* mégis kialakították a saját képviselői és végrehajtó szerveiket. A hagyományos horvát *sabor* mellett a báni tanács is megalakult; az említett helységekben összesereglett népgyűlések „nemzeti gyűlések”-ként működtek; az általuk megbízott szűkebb körű testületek – a szerb vajdasági *főodbor*, az erdélyi Román Nemzeti Bizottmány és a Szlovák Nemzeti Tanács – a folyamatosságot képviselték. A Délvidéken (Vajdaságban) helyi *odborok* is alakultak.

A nemzetiségek e törekvései végeredményben Magyarország *föderális állam*á átalakítását célozták, ezt azonban a kormány és az országgyűlés még tárgyalási

alapként sem fogadta el. Magyar részről Debrecenben, 1849 márciusában egyedül a márciusi ifjak közé tartozó Pálfi Albert szállt síkra a „*szövetséges köztársaság*” eszméje mellett.

Az igen messze látó gr. Teleki László, párizsi követünk, 1849. május 14-ei levelében magyarul először fogalmazta meg a *dunai confederatio* tervét. A szerb Vajdasággal való megbékélést is kívánta, a románok számára viszont elegendőnek vélte csupán a széles körű megyei önkormányzat nyújtását, a közöttük élő kisebbségek – köztük a magyarok – messzemenő védelmével.

Több jel vall arra, hogy magyar oldalról legfőljebb eddig, a *törvényhatóságok szintjéig* kívánták lehetővé tenni a nem magyar nyelvhasználatot. Az eredményekre a koronát föltevő szegedi nemzetiségi határozat, amely 1. pontjában a „*magyar birodalom területén lakó minden népiségnek nemzeti szabad kifejlődése*”-t deklaráta, a közéleti nyelvhasználatban addig jutott el, hogy a „községi tanácskozásokban” és a „törvényhatósági mindenféle ülésezések tanácskozásaiban” a részvételre jogosultak számára szavaztatta az anyanyelvükön való szólást; a jegyzőkönyvezést illetően pedig kimondta: a községek maguk döntenek róla, a törvényhatóságokban pedig kívánatra a magyar mellett (hasábosan) az a nyelv is használható, amelyen a lakosságnak több mint a fele beszél.

Nem csökkentem azzal első népképviselőink *merészt* számba menő elhatározásának horderejét, ha rámutatok, hogy az 1868. évi törvényhozás az említett, kétségtelenül elvi jelentőségű 1. pontot a politikailag egységes magyar nemzet fikciójával fölcserélte ugyan, az általa alkotott *nemzetiségi törvény* (1868:44. tc.) egyéb *részletszabályaiban* mégsem maradt el a szegedi előzménytől. Igaz, alapjában véve tovább sem ment a megkezdett úton.

8.

Ami az 1848. július 2-án népképviselői alapon összeült országgyűlés törvényhozói tevékenységét illeti, a szeptemberi válság – az önvédelmi szabadságharc ki-robbanása – előtt minden téren megkísérelte az áprilisi törvények keletkeztette társadalmi és jogi viszonyok védelmét és polgári irányba való továbbfejlesztését. Törekedett az úrbéres viszonyokon kívül eső, ún. majorsági (allodiális) jellegű paraszti birtokviszonyok megoldására. Ezek egyes vidékeken a nemzetiségi parasztságot – így különösen a Felvidéken a szlovák parasztságot – súlyosan érintették (irtványok).

Ami a nem magyar népelemek közjogi helyzetét illeti, noha az alapvető liberális állásponton nem változtattak, fontos részkérdésekben a realitásokat tudomásul véve, s azokkal számolva – különösen a Délvidéken és Erdélyben Habsburg-részről is szított fegyveres nemzetiségi mozgalmakkal – az 1844:2. tc.-re alapított, merev állásponttal készek voltak szakítani. Ezt törvénytervezetek is bizonyítják, amelyek egy részét a Ház illetékes szervei is tárgyalták.

Horvát-Szlavonország esetében akár a *personalis unio* melletti teljes önállóságig készek voltak elmenni. Egyedül az egyébként olasz lakosságú *Fiume* – mint

corpus separatum Sacrae Regni Coronae – jelentett megoldandó kérdést.

Az Erdéllyel történt *unió* részletkérdéseinek megoldásában eljáró, részben még a kolozsvári utolsó rendi országgyűléstől kiküldött bizottságban – az ősi önkormányzat fönntartását illető szász igények teljesítésén túl – a románság égető kérdéseinek megoldására készültek reményt keltő tervezetek – br. Wesselényi Miklós és Drágos János (Juon Dragoş) belényesi (Bihar vármegye) képviselő tollából. Ezek nyelvi, egyházi, oktatási, nemkülönben municipiális (megyei) és községi téren mutattak kiutat.

A br. Eötvös József kultuszminiszter fogalmazta közoktatási törvényjavaslat hatalmas lépést jelentett. Kimondta az *anyanyelven* történő oktatáshoz való jogot. Ezt ugyan az eljáró bizottság némileg korlátozni törekedett, ám így is *alapvető* jelentőségű volt. Vagy inkább lehetett volna, hiszen a szabadságharc idején ez sem juthatott a képviselőház országos (plenáris) ülése elé. Eötvös, aki az 1867. évi kiegyezés után visszanyerte tárcáját, 1868-ban valószínűleg meg eszméjét.

9.

Háborúban hallgatnak a műzsák. Az V. Ferdinánd király által 1848. október 3-án törvényellenesen föloszlatott országgyűlés ugyan tevékenykedett, ám egyre inkább csupán az önvédelem erősítését szolgáló törvényeket (határozatokat) hozott; közülük legnevezetesebb az 1849. február 13-ai törvény a véstörvényszékek fölállításáról.

1848 szilveszterén törvényes székhelyét, Pestet is kénytelen volt elhagyni. Debrecenbe, „a szabadság őrvárosába” tette át a maga és a forradalmi kormány, az Országos Honvédelmi Bizottmány székhelyét. Ennek elnöke Kossuth Lajos volt. Rövid időre visszatérhetett ugyan Pestre – nem hivatalosan: Budapestre –, ám 1849 júliusában már délnek vette útját. Szegeden még érdemi tevékenységet folytatott, Aradon pedig 1849. augusztus 11-én a maroknyi honatya fölözlatta az általuk alkotott országgyűlést.

A fegyveres nemzeti mozgalmak pacifikálása érdekében hol ezzel, hol azzal a nemzetiségi vezetőséggel – így a szerbekkel, románokkal, horvátokkal, sőt a belgrádi kormánnyal is – titokban folytak ugyan a tárgyalások, ám ezek eredményre nem vezettek. Gr. Teleki László, a Frankfurtba küldött magyar diplomáciai követség tagja, Párizsban Czartoryski herceggel, a lengyel emigráció vezetőjével is fölvette a kapcsolatot. Általa is ösztönözve Kossuth Lajosnak küldött jelentésében sürgette a nemzetiségekkel való megegyezést.

Erre a magyar honvédség diadalmas tavaszi hadjárata nyomán és az olmtüzi alkotmányra válaszul kiadott, bizonyosan elhamarkodott *Függetlenségi nyilatkozat* (Debrecen, 1849. április 14.) után érkezett el az idő. Egyelőre a magyar–román viszonyban.

Az államegységet még nem veszélyeztető nemzeti jogokat Kossuth Lajos Debrecenben – a „szabadság őrvárosában”, az ország ideiglenes fővárosában – 1849. április 26-án foglalta össze a fölkelte románokkal

Szemere Bertalan
(Kozina Sándor festménye, 1851)

való megegyezésre induló, tragikus sorsú, a parlamentar életveszéllyel járó szerepét vállaló Drágos János (Joan Dragoş) belényesi (Bihar vm.) román képviselőnek. A kormányzóelnök ebben a – részben 1848-i előzményekre is visszavezethető – iratban leszögezte: „*más ajkú polgártársainknak nyelvét elnyomni nem akartuk soha, nem is akarjuk*”. Az ország és a haladás érdekében a törvényhozás és az országkormányzat diplomatikai nyelvnek egynek kell lennie, „e mellett azonban minden nyelvnek és népiségnek szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a civilizatio érdekében elő is mozdítani”. A románoknak e szabad nyelvhasználatot különösen iskoláikban, egyházaikban, valamint a közösségi életben garantírozta, megtoldva azzal, hogy az iskolák fejlesztéséhez ugyanúgy állami se-

gítséget nyújt, mint a más nyelvű és vallású honpolgárok neveléséhez. Emellett szavatolta az anyanyelv használatát a kérvényezésben, az esküdtisékek előtt, valamint a behozandó szóbeli büntetőeljárásban; megígérte a törvényeknek és kormányrendeleteknek „a nép nyelvén” való közzétételét, kijelentvén: „örömet fogok segédkezet nyújtani arra, hogy az oláh [román] nyelv magasb tudományos kiművelése minden célszerű módokkal előmozdítottassék”. Hitet téve a szabad vallásgyakorlat s mindkét román egyház – a görögkeleti (görög nem egyesült) és a görög katolikus – segélyezése, valamint „a *status* felügyelete mellett” működő önkormányzata mellett, megígérte: gondja lesz rá, hogy „román ajkú polgártársaink a jogegyenlőségnek alapján a status [állam] polgári és katonai hivatalaiban minden részrehajlás nélkül érdem és tehetség szerint részesíttessenek”. „Egyszóval: közös jog, közös szabadság és a törvények minden jótékonyságainak közös élvezete” – fejeződik be a későbbi törvény magvának tekinthető passzus. „Aki többet akar, az el akarja darabolni az országot és zsarnok akar lenni mások felett; aki pedig ezt akarja, azt a haza ellenségének nyilatkoztatom [...]”.

Noha Drágos küldetése május 1-jén Abrudbányán tragédiába torkolt, az újabb vérontás nem szegte kedvét a kormánynak, hogy hadi és diplomáciai követek

révén megkísérelje a nemzetiségekkel való kiegyezést. Amint a délvidéki harcok lecsöndesedtek, kapván kapott az alkalmon, s 1849. június 6-án – immár Pesten – miniszterelnökre és belügyminiszterére, Szemere Bertalanra bízta e kibékülés megkísérlését. Szemere 14-én, a minisztertanácsban előterjesztett javaslatában, valamint Raksányi Imre őrnagyhoz intézett másnapi, saját kezű fogalmazványban fennmaradt levelében, 12 pontban, tételesen is föl-sorolta – lényegileg a Kos-suthtól idézett körre kiterjedően, de pontosabb szövegezésben – a kormány engedményeit a harcot beszüntető, sőt átálló szerbeknek. A 2. pontban a kormány „szabályul ismeri el, miképpen a magyar álladalmában a községek beligazgatási nyelve az leend, amelyen a lakosok többsége beszél, kivévn, a hol a község, nyelv tekintetében is két külön községre el lenne választható”. Az 1. pontban a szerbeknek is megígéri: „minden hivatalokra az ország több polgáraival egyenlőképen elvlasztatnak, s a közbocsánatot nyertekre nézve, politikai múltjuk e tekintetben soha semmi akadályul nem szolgálhat”.

Raksányi veszélyes küldetéséről Szegeden július 14-én kelt levelében megírta Szemerének, hogy a szerbek Karlócán július 19-én folytatnák a tárgyalást; „ez idő alatt [addig] tanácskozn akarnak”. Éppen e napon fejeződtek be Szegeden a még török fennhatóság alatt álló havasalföldi román emigránsokkal június vége óta folyó sikeres tárgyalások, amelyek eredménye a Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac és Kossuth Lajos által aláírt *Projet de pacification* és egy román légió fölállításáról szóló megegyezés lett. A 18 pontból és 3 toldalékpontból álló *Projet de pacification* Szemere július 15-i feltételein alapult, jelentős újításokkal, mint amilyenek „a népiségek szabad kifejlődése” (1.), a tisztán román vagy csupán román többségű megyékben és más

municípiumokban (vidékekben, székekben, városokban) a „tanácskozások” és a jegyzőkönyvezés kettős, magyar és román nyelvűsége (4.); a román többségű községek nemzetőreinek román vezérleti nyelve (14.), a toldalékban pedig az égető társadalmi kérdést jelentő sajátos hűbéri [valójában úrbéri!] maradványok fölszámolása a románok lakta vidékeken (1., 3.).

10.

Ezen előzmények után fogalmazta meg saját kezűleg, két változatban is Szemere Bertalan belügyminiszter törvényjavaslatát. Ezek közül Vukovics Sebő igazságügy-miniszter javaslatára a részletesebben kidolgozott került a nemzetgyűlésnek is nevezett képviselőház asztalára. (A főrendiház *de iure* még létezett, *de facto* már nem tevékenykedett.)

Az 1849. július 25–27-ei zárt ülésekben tartott hosszas viták nyomán, amelyekben a már Debrecenben kialakult Békepárt tagjaival szemben a radikálisok léptek föl ellene, a törvényjavaslat pártolói kerekedtek felül.

A július 28-ai nyílt ülésen Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter abból indult ki, hogy a forradalom három nagy alapeszmén nyugszik: (1) a parlamentáris kormányformán, (2) a polgárok jogegyenlőségén és (3) „a nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődésén”. Ám ez utóbbiért a háború miatt még „kevés történt”. Elérkezett „a legvégső idő, hogy a nemzetgyűlés elveit e részben kinyilvánítsa”. „Hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságot kívánták és nyerték meg [...], mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is.” (A szerző kiemelései.)

Az ezt követő zárt ülésen Mada-rász József és társai még mindig ellene érveltek ugyan, de Szemere

sikere nem maradhatott el.

Az elnöklő Palóczy László korelnök (Miskolc) föl-szólítására a „képviselők általános többsége”, Hunfalvy szerint „a Ház roppant nagy többsége” elfogadta a javaslatot; „nem volt szükség nagyon mellette harcolni”. Szemere egyébként azzal, hogy „forradalmi időben a

A magyar–román „kibékülési terv” (*Projet de pacification*) első oldala és zárósorai (Kossuth és Bălcescu aláírásával), 1849. július 14.

formák elvesztik a hazát, békés időben megmentik” – egy füst alatt elfogadtatta a zsidók emancipációját is.

A *Közlönyben* 1849. július 29-én megjelent nemzeti-ségi törvény alapelve az országban élő „minden népiségek szabad kifejlődése”, amely elemeiben már Kossuth április 26-ai levelében föllehet, a románokkal való *Projet de pacification*ban nyert először tételes megfogalmazást. Bizonytalan fogalmazása ellenére is ígéretes volt. A magyar maradt a törvényhozás, a kormányzat, a közigazgatás, az írásbeli törvénykezés (igazságszolgáltatás) és a hadügy nyelve. Mellette a nemzetiségi anyanyelvek használatának is tág tere nyílt a községekben, sőt helyet szorítottak neki a municípiumokban és az igazságszolgáltatásban is.

A községekben csak az eddigi gyakorlatot rögzítettek. Szemere június 16-ai levele és a július 14-ei terv a többség nyelvét tekintette a község nyelvének; a bővebb javaslat 3. pontja eredetileg a községekre kívánta bízni ennek eldöntését, míg végül is a községi tanácskozásokon a magyarul vagy nem magyarul való szólás jogának meghagyása mellett csupán a jegyzőkönyvi nyelvet szabhatta meg a többség. Ez lett a nemzetiség nyelve is (6.), amint ez már a románokkal való egyezésben is szerepelt (14.).

A *Projet de pacification* fontos nívója volt a municipiális nyelvhasználat, ahonnan csekély szűkítéssel a törvényjavaslatba is bekerült. Ez utóbbi szerint a municipiális (vármegyei stb.) testületek tagjai szabadon szólhattak magyarul vagy anyanyelvükön, ha pedig az ott élő „valamely népfaj” a lakosság felét meghaladta, kívánságára a magyar mellett saját nyelvén is vezethető lett a jegyzőkönyv. A törvényhozással, a kormánnyal és a társ municípiumokkal való levelezésnek magyarul kellett történnie. (A *Projet de pacification* szerint két román többségű municípium románul is levelezhetett.) A törvény 5. pontja – ugyancsak a román–magyar meg egyezés (6.) nyomán – e törvényhatósági nyelvhasználatot az esküdtisékekre, valamint a behozandó szóbeli eljárásra figyelemmel a jövőre az első fokú törvény-székekre is kiterjesztette.

Az egyházközségek anyakönyvi és ügyviteli nyelve – Vukovics pontosítására – az anyanyelv lett. Szemere eredetileg ugyanis a „községi nyelvet” kívánta ide is bevezetni (8.).

Az elemi tanodai nyelv a községi és az egyházi nyelv egyaránt lehetett (7.). A *Projet de pacification* minden román tanodában, az állam által fölállítandókban is, eleve a románt jelentette ki tanítási nyelvnek (5.).

Az egyházszervezet és a képzés egyéb kérdéseit, az anyanyelven való kérvényezést (9.), valamint a törvény végrehajtásának az amnesztiára is vonatkozó kérdéseit mellőzve emelem még ki, hogy – Szemere június 14-ei ajánlatának idézett 11. pontja nyomán – mind a *Projet de pacification* (15.), mind a törvény (14.) a hivatalra és tisztségre való alkalmazást, a nyelv és vallás kizárásával, „általában az érdem és képesség” követelményéhez kötötte.

Kossuth Lajosnak, az ország kormányzóelnökének a román felkelők – nevezetesen „az erdélyi havasokban

táborba szállott pártos román nép” – számára kiadott augusztus 8-ai „engesztelő rendelet”-éről (Közlöny, 1849. augusztus 10.) tudunk még, amely így kezdődött: „[...] az ország kormányának indítványára a nemzet-gyűlés törvénybe iktatá a különböző népiségek kien-gesztelésére s a közös jog, közös szabadság és közös haza egybeforrásztására intézett szabadelvű rendelkezéseit; melyek a legítággabb alapon mindent magában foglalnak, amit csak bármely ajkú polgártársunk a ha-za egységének szemmel tartása mellett kívánhat.” (A szerző kiemelései.)

Kossuth tehát, ha népszerű formában is, a nemzet-gyűlési határozatot a „törvénybe iktatá” szavakkal ténylegesen törvénynek minősítette. Igaz, még ebben a valóban utolsó pillanatban sem mulasztotta el hangoztatni: mindez csakis „a haza egységének szem-meltartása mellett” történhetett.

Mindez elkésett. Vége volt már mindennek! Görgey Artúr tábornok, aki – mint kvázi diktátor – három napra átvehette a „hatalmat”, elkerülendő a további értelmetlen harcot, a túlerőben lévő, a császáriak meg-segítésére beavatkozó orosz csapatok előtt Világos mellett 1849. augusztus 13-án kapitulált. Az 1848–1849-iki magyar forradalom és a szabadságharc elbukott.

11.

Hogy Frankfurt német és Kremsier osztrák alkotmányozó gyűléseinek nemzetiségi vonatkozású alapjogi dokumentumai között minő „jogfilológiai” is igazolható összefüggések mutathatók ki, arról más munkámban szóltam. Vajon kimutatható-e ez a német meg osztrák jogforrások (tervezetek) és a szegedi nemzeti-ségi törvény (határozat) között is?

Az osztrák és német megfogalmazások következetesen egymás mellé helyezik a *Volksstammot* [’néptörzs’] és nyelvének védelmét. Szemben azzal az elsősorban cseh oldalról jövő igényvel, amely eleve két nemzet (*Nationalität*) egyenjogúságáról szól, kollektív történeti-politikai államalkotó jogalanyként az osztrák dokumentumokban is csak a *Volksstamm* szerepel, mégis – a frankfurti megfogalmazáshoz képest – azzal a többlettel mutatkozó toldalékkal, hogy nemzetisége (*Nationalität*) általában, nyelve pedig különösen védelmet és gondozást élvez.

Az 1849. évi frankfurti német alkotmány 188. §-a „népi kifejlődést” (*volkstümliche Entwicklung*) ígér „a nem németül beszélő néptörzseknek”, ám ez a politikai-közjogi alanyiságra igényt tartó nemzetkénti elismerésre nem terjed ki, csupán *saját területükön* nyelvük egyenjogúságára az egyházi életben, oktatásban, beligazgatásban és bíraskodásban. Az 1849. évi kremsieri alkotmánytervezet alapjogi rendelkezései körében a nyelvi egyenjogúság „fölkérült” ugyan a birodalom néptörzseinek (*Volksstämme*) egyenjogúsága körébe is, ám ez ott – államszerkezeti változtatások nélkül – pusztán kinyilatkoztatás maradt. Így az elhíresült *Gleichberechtigung* valójában csupán a

nyelvhasználatban nyerhetett teret. Persze ez sem volt kevés.

S Magyarországon? A kiindulópont 1848 szeptemberében hasonló volt, legalábbis a román–magyar kapcsolatban. Drágos János javaslata „nemzetiség és nyelv” dolgában tesz különbséget; az erdélyi románokról szóló törvényjavaslat is a románok „nemzetisége és nyelve” elismeréséből és szavatolásából indul ki. A nemzetként (*natio*) való elismertetés tulajdonképpen 1791 óta az erdélyi románok követelése volt. Az uniós bizottság, amely Magyarország és Erdély uniójának részleteit tárgyalta, ebbe – a törvényjavaslat keretei között – beleegyezett. Noha ez nem jelenthette egyszerűen a teljes országgyűlés álláspontját, mindenesetre figyelemre méltó, hogy a törvényjavaslatokban a *nép* helyett a *nemzet* kifejezést használta.

E korai törvényjavaslatok – azon túl, hogy bennük is a nemzet és nyelv kettőse szerepelt – honi politikai viszonyokból „táplálkoztak”; erőltetett is volna őket az egyidejű német és osztrák vitákhoz kapcsolni.

Az 1849. július 28-ai szegedi törvény (formailag képviselőházi határozat) deklaratív jellegű 1. pontja kapcsán mégis fölmerülhet az *eredet* kérdése. „A magyar birodalomban lakó mindenféle népiségeknek nemzeti szabad kifejlődése biztosítottatik”; e megfogalmazás ugyanis alighanem e frankfurti mondatra (is) visszavezethető: „*Den nicht deutsch redenden Völkstümlichen Deutschlands ist ihre völkstümliche Entwicklung gewährleistet [...]*.” A *Völkstamm*nak Szemere fogalmazásában a *népiség* felel meg, finom distinkcióként, hiszen nem az ország népének egészéről van szó; a *völkstümliche Entwicklung*ot viszont a *nemzeti szabad kifejlődés* helyettesíti, amely két vonatkozásban is eltér a frankfurti szövegtől. Az ugyanis sem a *nemzeti*, sem a *szabad* jelzőt nem tartalmazta, hanem megelégedett a *népnek völkstümliche* (‘népies’) alakban való megismétlésével, nyilvánvalóan erőltetve, mivel a *Völkstamm*ban már bennefoglaltatott. E „stílushibák” elkövetése mindenesetre a német alkotmányozóknak „megérte”; általuk érthették csak el, hogy e körben is említsek meg, azaz kerüljék el a nemzetiség (*Nationalität*) fogalmát.

Nem kerülhették viszont ezt meg az osztrák dokumentumok, ámbár ezek is a *Völkstamm*ot helyezték előtérbe, s csak mögöttesen szóltak ennek nemzetiségéről (*Wahrung und Pflege seiner Nationalität* [‘az ő nemzetisége megőrzése és gondozása’]). A Szemere Bertalan fogalmazta magyar szöveg e ponton kapcsolódik a kremsierihez (1849) is, hiszen az övében is elkülönülnek a „népiség”-ek és e „nemzeti szabad kifejlődése”. A *szabad* jelző mindenesetre eredeti magyar szövegelem: ez sem a frankfurti, sem a kremsieri megfogalmazásokban nem fordul elő.

12.

A hiányzó láncszem. A hazai jogtörténészek közül magam vagyok az első, aki másfél évszázad múltán, ha vázlatosan is, megkíséreltem föltárni a német és osztrák

alkotmányozás, valamint e megkésett 1849. július 28-ai szegedi nemzetiségi törvény közötti „jogfilológiai” kapcsolatot. Fölfedezésszámba ment a frankfurti alkotmánybeli *völkstümliche Entwicklung* és a Szemere fogalmazta „nemzeti szabad kifejlődés” egyezése.

Ez utóbbi – mint láttuk – nálunk a *Project de pacification*ban fordult elő először (1848. július 14.).

Mint ismert, a Szemere-kormányt egy új magyar kartális alkotmány is foglalkoztatta. A nemzetiségi törvény is – mint bevezetésében utal is rá – ennek mintegy előhírnöke volt. Mint arra utalások vannak, az előmunkálatok Európa és Amerika alkotmányainak, köztük a frankfurti alkotmánynak az ismeretében folyhattak.

Most, a szakirodalom ismételt áttanulmányozása során Mikó Imrénél (1944/[1989]) fontos adatra lettem figyelmes. Megtaláltam a hiányzó láncszemet! A párizsi lengyel–magyar – és cseh – megegyezésben!

„Amíg – írja Mikó Imre Steier Lajosra hivatkozva – az országban végzetesen szembekerültek egymással a magyar és a nemzetiségi törekvések, Párisban a lengyelek fáradtak a magyarok és szlávok kibékítésén. Gr. Teleki László párisi magyar követ állandó kapcsolatot tartott fenn a Magyarországgal szomszédos államok emigránsaival, és jelentéseiben ismételten felhívta Kossuthot a nemzetiségi kérdés rendezésére és a szomszéd népekkel való szövetkezésre »az abszolutizmus szörnyetege« ellen. A lengyelek már a prágai szláv kongresszuson azt az álláspontot képviselték, hogy az osztrák és orosz császári hatalom csak a közép-európai kis népek konföderációjával dönthető meg s Czartorisky herceg, a párisi forradalmi komité vezetője, az orosz intervenciót akarta felhasználni a lengyel felkelésre. Május 18-án lakásán tanácskozás folyt Teleki László, Pulszky Ferenc londoni magyar követ, Rieger László cseh politikus és Szarvady követségi titkár jelenlétében. Rieger és Czartorisky a szláv népek nevében megegyeztek a magyar diplomáttákkal abban, hogy a háború végcélja a Habsburg-monarchia helyébe egy nagy cseh, morva, sziléziai, horvát, magyar szövetségállam létrehozása. A magyarok viszont kötelezték magukat, hogy a területükön élő nem-magyar népek, valamint szövetséges népek fejlődése elé nem gördítenek akadályt. A magyar országgyűlés ezt ünnepélyes aktusban fogja kihirdetni, Magyarország nem-magyar népei pedig ezentúl fegyvereiket a közös osztrák és orosz ellenség ellen fogják fordítani. Amikor később a konferencia jegyzőkönyvének másolata a bécsi kormány kezeibe került, Rieger megtagadta annak tartalmát, de a magyar kormány a nemzetiségi törvényjavaslat beterjesztésével, bár több mint két hónap múlva, eleget tett a vállalt kötelezettségnek.” (64. p.)

Alighanem Rieger László (Franz L. [Ladislaus] Rieger), Palacky veje, a Frankfurtban és Kremsierben oly jelentős szerepet játszó képviselő, a későbbi cseh nemzeti mozgalomnak a vezéralakja volt az, aki – ha utóbb érthetően le is tagadta – személyében is közvetítette az 1848/49-iki német és osztrák alkotmányozás szellemét és eredményeit.⁶

Jegyzetek

- ¹ A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, valamint Jogtörténeti Tanszéke által 2006. november 24-én a DAB-székházban rendezett díszdoktori előadásom közvetlen előzménye a *Das erste Nationalitätengesetz in Ungarn und die Verfassungsentwicklung in Europa. 1848–1849 c. tudományos közleményem* (szekciólőadásom: 36. Deutscher Rechtshistorikertag 10. bis 14. September 2006 in Halle an der Saale).
- ² R. Várkonyi Ágnes: *A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején*. In: *A magyar nacionalizmus kialakulása és története* (Budapest, 1964, 27–28. p.).
- ³ Összefoglalóan: *Magyarország története. 1790–1848*. Főszerk.: Mérei Gyula, Vörös Károly (Bp., 1980, 2. kötet, 790–853. p. [Arató Endrétől]). Lásd még: Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon. I. (1790–1840), II. (1840–1848)* (Budapest, 1960); Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei* (Budapest, 1975).
- ⁴ Ruzsoly József: *Európa alkotmánytörténete. Előadások és tanulmányok középkori és újkori intézményekről* (Budapest, Püski Kiadó, 2005, 300–311. p.).
- ⁵ E tekintetben is fontos előzmény, az 1830:8. tc., amely – egyebek mellett – a közhivatalokra való alkalmazást a magyar nyelv ismeretéhez kötötte.
- ⁶ Közleményem e két tanulmányomon alapul (bennük adtam meg

primér forrásaimat is): *Az 1849. július 28-i szegedi nemzetiségi törvény (határozat) létrejöttéhez: Frankfurt–Kremsier–Szeged. Adalékok az első közép-európai nemzetiségi jogi alapvetési kísérletekhez. 1848–1849.* = Ruzsoly József: *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1949. Válogatott tanulmányok* (Budapest, 2001, 93–118. p.). E közleményem előzménye: R. J.: *Es war das erste seiner Art in Europa. Entstehung des Nationalitätengesetzes von Szeged von 28. Juli 1849. Von den Ständerversammlungen bis zum parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte*. Hrsg. Gábor Máthé, Barna Mezey (Bibliotheca Iuridica, Acta Congressuum. Budapest–Graz, 2001, 81–89. p.); *Első volt Európában. Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény létrejötte.* = Ruzsoly József: *Két adalék az újabb magyar alkotmánytörténelemhez. Az 1849. évi nemzetiségi törvényről és az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésről – a külföldnek is* (Acta Iuridica et Politica, Szeged, Tom. LXVI., Fasc. 18. Szeged, 2004, 5–23. p.). – A téma alapvető jelentőségű összefoglalását nyújtja: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből* (Kolozsvár, 1944; reprint: Budapest–Pécs, 1989). – Az újabb irodalomból: Für Lajos: *Európa első nemzetiségi törvénye* (Tiszatáj, 1974. aug., 58–66. p.); Arató Endre: *Az 1849. évi júliusi nemzetiségi törvény és helye Európában* (Kortárs, 1975. aug., 1313–1331. p.); Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon* (Budapest, 1980).

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 2006. március 6-án, felülvizsgálati eljárás során fölmentette az 1959-ben halálra ítélt és kivégezt Kristóf László volt csendőr főtörzsrőrmestert. A rendelkezésre álló – és ebben a tekintetben egybehangzó – sajtójelentések¹ szerint a Legfelsőbb Bíróság az ítélet szóbeli indokolása során kitért Ságvári Endre magatartásának a jogi minősítésére is, megállapítva, hogy Ságvári Endre nem volt jogos védelmi helyzetben. Ezt követően a Népszabadság hasábjain számos, az ítéletet bíráló cikk jelent meg,² többek között az enyém is.³ A bírálatokra válaszul először a Legfelsőbb Bíróság Bűntető Kollégiuma nevében,⁴ majd a kollégium elnökének, Kónya Istvánnak a tollából jelent meg egy cikk.⁵

A Legfelsőbb Bíróság ítélete és annak publicisztikai visszhangja fölvet néhány, zömében jogtörténeti vonatkozású jogfilozófiai kérdést is. Ezek közé tartozik a különböző jogrendek viszonya és legitimitása, az adott esetben eljáró csendőrök, illetve Ságvári Endre magatartásának a jogállami mércék alapján történő megítélése, valamint néhány, ezekhez kapcsolódó módszertani kérdés. A továbbiakban a Kristóf–Ságvári-ügy kapcsán ezek megvilágítására tennék kísérletet, a teljesség és véglegesség igénye nélkül.

Korábban kifejtett bírálatom kiindulópontja az volt, hogy „a Legfelsőbb Bíróság ítéletének indokolásában – a Magyar Köztársaság nevében – a Magyar Köztársaság alkotmányának értékrendjével összeegyeztethetetlen kijelentéseket tett. Nem az ítélet rendelkező részét kritizálom, hanem annak indokolását, pontosabban azt, ami ebből az indokolásból és ahhoz kapcsolódóan a sajtóban megjelent.” Ezt most is nyomatékosan hangsúlyoznom kell, mivel cikkem kapcsán Zétényi Zsolt azt a megállapítást tette, hogy a szerző „a justizmord áldo-

DISPUTA

Szilágyi Péter

A törvénybe foglalt jogtalanság és jogszerű ellenállás kérdéséről – Ságvári Endre kapcsán*

zatának felmentését teszi abszurd módon éles bírálat tárgyává.”⁶ Az indokolás kritikája egyáltalán nem jelenti a rendelkező rész kétségbe vonását, mint azt Kónya István véli: „Az ítélet indokolásának félremagyarázása ugyanis magát az érdemi döntést vonja kétségbe.” Ha az indokolás és a rendelkező rész között olyan szoros kapcsolat lenne, mint azt itt Kónya István állítja, akkor nem lenne értelme sem az alkotmánybírói ítéletek párhuzamos indokolásának, sem pedig a Be. 346.§ (2) szerinti, kizárólag az indokolás ellen benyújtott fellebbezésnek sem.

A felülvizsgálati ítélet rendelkező, pontosabban annak felmentő részével változatlanul és maradéktalanul egyetértek, a megszüntető rendelkezést nem kifogásolom. Kristóf László elkövetett ugyan büntetendő cselekményeket, de azok minősítése és következtetéseként elévülése kérdésében a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudok határozottan állást foglalni, és ebben a kérdésben nem is kívánok elmélyedni.

Nem tudok viszont egyetérteni a felülvizsgálati ítélet indokolásával, különösen annak szóbeli változatával, elsősorban annak kategorikus rögzítésével, hogy Ságvári Endre nem volt jogos védelmi helyzetben. A felmentő rendelkezés meggyőző indokolásához azonban erre nem lett volna szükség. Az írásba foglalt ítélet indokolásában ez a megállapítás – nézetem szerint helyesen – már nem szerepel, szerepel viszont a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának az aláírásával megjelent cikkben. Ez a cikk szokatlanságánál fogva sajátos műfaj képvisel, nehézz eldönteni, hogy abban kellett-e foglalkozni Ságvári Endre cselekvőségének büntetőjogi minősítésével, de ha igen, úgy azt nem lehet elintézni az akkor hatályos jogra való pusztán hivatkozással, akkor – a később kifejtendőket megelőlegezve – legalább a végszükség lehetőségére kellett volna utalni. Ságvári cselekedetének a minősítése a jogilag akkor hatályos jogon túlmutató jogfilozófiai vonatkozások elemzését is igényli, továbbá a jogos védelem kategorikus elutasítása politikailag és morálisan félrevezető érvelések alapjául szolgálhat. Hiába jegyezte meg az ítélet kihirdetése során a tanácsvezető bíró, hogy „mindez nem befolyásolja azt, hogy Ságvári Endre helytállása elvbarátainak megbecsülést, tiszteletét válthatta ki, és emberi bátorsága is kétségbevonhatatlan”,⁷ a sajtóban olyan vélemények jelentek meg, miszerint „a Legfelsőbb Bíróság döntésével bebizonyosodott, hogy Ságvári nem hős volt, hanem terrorista, és ezért várhatóan szerdán eltűntetik a rendőrgyilkos emléktábláját.”⁸ Ezért mondhatjuk azt, hogy a Legfelsőbb Bíróság – nolens-volens – érveket szolgáltatott a fasizmus rehabilitálására törekvő szélsőjobboldal számára. Ez – Kónya István értelmezésétől eltérően⁹ – nem azt jelenti, hogy a Legfelsőbb Bíróság ítélete a „fasizmus rehabilitálásáról” szólna, vagy hogy a Legfelsőbb Bíróságnak ilyen szándéka lenne, mert távol áll tőle bármilyen törekvés.

Nem az a baj, hogy Kristóf Lászlót fölmentették, hanem az, hogy a szóbeli indokolásban és Kónya István idézett cikkében 1944. július 27-ei magatartását egyértelműen és föltétlenül jogszerűnek, Ságvári Endre magatartását pedig – a jogos védelem tagadásán keresztül – jogellenesnek minősítették. Ebből az indokolásból az következik, hogy ha Ságvári Endre életben maradt volna, emberölés miatt kellett volna bűnösnek kimondani, ha eltekintünk az elévüléstől.

Álláspontom szerint egy demokratikus jogállamban szükség van a jogerős bírói ítéletek szakmai folyóiratokban történő bírálatára. Ez az igazságszolgáltatás fölötti társadalmi ellenőrzésnek (a laikus elemek részvétele mellett) az egyetlen olyan formája, amelyik nem veszélyezteti a bírói függetlenséget, másrészt a kritika jelentős hozzájárulást jelenthet a jogtudomány és a joggyakorlat fejlődéséhez. (Esetenként a politikai sajtóban való bírálat is indokolt lehet, noha annak kétségtelenül vannak veszélyei, hátrányai is.) Fontos módszertani kérdés tehát, hogy mire terjedjen ki az ítéletek kritikája.

Kónya István cikkében több összefüggésben is azzal érvel, hogy kritikusai félremagyarázzák az ítéletet, és olyasmit bírálnak, amivel az ítélet nem foglalkozott. Kérdés tehát, hogy ebből a szempontból mit tartalmaz-

hat egy bírói ítélet. Véleményem szerint meg kell különböztetnünk az ítéletek explicit és implicit tartalmát. Az explicit tartalom részét képezi többek között a rendelkező rész és az indokolás, az implicit tartalom pedig nem más, mint az indokolásban mondottak és leírtak ki nem mondott előfeltevései. Az indokolások ugyanis számos olyan mondatot tartalmaznak, amelyek csak akkor igazak, illetőleg megalapozottak, ha elfogadunk bizonyos ki nem mondott előfeltevéseket. Álláspontom szerint a bírói ítéletek szakmai és publicisztikai kritikájának ezekre az implicit tartalmakra is ki kell terjednie. Ezeknek az előfeltevéseknek a tudatossága rendkívül különböző lehet, van, amikor kifejezett megfogalmazásukra evidens jellegük miatt nem kerül sor, van, amikor azok az indokolás megfogalmazói számára sem tudatosodnak, de – a jogalkalmazás hermeneutikus modelljének a szóhasználatát követve – a jogalkalmazás és jogértelmezés előismeretét (Vorverständnis) képezik.¹⁰ Ezek az előfeltevések igen gyakran meghatározott jogfilozófiai álláspontot fejeznek ki, és – Dworkin szerint – minden bírói döntés láthatatlan előszavát jogfilozófiai álláspontok képezik. Ez az egyik indoka annak, hogy az indokolások implicit tartalmának a vizsgálatát is szükségesnek tartom, mivel így módon lehetséges azok tudatosítása, netán pontosítása, korrekciója. Esetünkben ezt megkönnyíti, hogy az ítélet védelmében íródott két cikk néhány ilyen implicit tartalmat is explicité, vagy legalábbis könnyen megállapíthatóvá tett.

A tárgyalat ítélet implicit előfeltevései közé tartozik a tartalmilag, minőségileg különböző jogrendek közötti különbségtétel elutasítása. Így elutasították a különbségtételt az 1944 nyári, megszállt és a demokratikus Magyarország jogrendje között – a bíróság az ítélet indokolásában ezt elmulasztotta hangsúlyozni, sőt jogi értelemben éppen az ellenkezőjéből indult ki. Elutasították továbbá a különbségtételt a megszállás előtti és a megszállás utáni Magyarország jogrendje között, továbbá elmulasztották a különbségtételt az 1945. és az 1990. évi rendszerváltozás között.

A bírált előfeltevés, a megszállás előtti és utáni jogrend különbségének az elutasítása az ítélet indokolásából bontható ki. Eszerint „az I. rendű terheltnek a Ságvári Endrével szemben tett intézkedés során kifejtett magatartása több okból sem értékelhető bűncselekményként.”¹¹ A továbbiakban a bíróság két szálon indokolja meg a felmentő rendelkezést. Az egyik abban foglalható össze, hogy Kristóf László sem tettese, sem pedig részese nem volt Ságvári lelövésének, „cselekménye – a többi eljáró csendőr esetleges felelősségétől függetlenül is – nem valósított meg bűncselekményt.”¹² Az indokolásnak ezzel az elemével egyetértek. A bíróság azonban az indokolás másik szálán azt is leszögezte, hogy „az intézkedés egésze – a többi csendőr fegyverhasználatára – szabályszerű, törvényes volt.”¹³ Ezt az indokolást viszont már aggályosnak tartom, mivel az intézkedés egésze csak akkor nevezhető törvényesnek és nem pusztán szabályszerűnek, ha maga a jogrend egésze is törvényes és legitim. Újabb félreértések elkerülése végett hangsúlyoznom kell, hogy ezzel nem a

többi csendőr büntethetősége mellett kívánok érvelni, hanem arra kívánok rámutatni, hogy a büntethetőség hiányának a megállapításához nincs szükség az intézkedés egészének a legitimálására, viszont a szabályoknak megfelelő eljárás az illegitim jogrend körülményei között nem nevezhető föltétlenül törvényesnek.

A bírált előfeltevésre lehet következtetni az 1921:3. tc.-re való hivatkozás kapcsán is. Ez a jogszabály az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos fölforratására irányuló cselekményeket rendelte büntetni, de a bíróság nem vette figyelembe, hogy 1944 nyarán nem létezett az állam és társadalom törvényes rendje, így annak védelméről sem lehetett szó. Az 1921:3. tc.-re való hivatkozással, az állam törvényes rendjére való utalással a bíróság törvényesnek nyilvánította a Sztójay–Veesenmayer kormányt, ezáltal egy illegitim jogrendszer álláspontjára, értékrendbeli alapjára helyezkedett. Az 1921:3. tc.-re való hivatkozás a témában járatos történészek szerint téves is,¹⁴ és – én ezt tartom fontosnak – pontatlan: kihagyja a törvény szövegében szereplő törvényes jelzőt, az állam és társadalom rendjéről szól csak az állam és társadalom törvényes rendje helyett, vagyis éppen azt a jelzőt hagyja figyelmen kívül, ami a kérdéses törvénycikk alkalmazását vitathatóvá tette, mivel Magyarországon 1944 nyara vonatkozásában törvényes rendről nem beszélhetünk.

Az implicit tartalmak, előfeltevések tisztázását rendszerint az igazságszolgáltatás politikamentességére való hivatkozással szokták elutasítani, mondván, hogy a bíró ne politizáljon, illetőleg – mint esetünkben is –, hogy a bíróságnak nem lehet feladata történelmi tények vagy ideológiák minősítése.

Azzal maradéktalanul egyetértek, hogy a bíróságnak nem lehet feladata ideológiák minősítése. Itt azonban nem ideológiák minősítéséről van szó, hanem bizonyos normák jogi jellegének és egy jogrendszer legalitási alapjának a megítéléséről. Ezért az indokolás egyik hibájának tartom, hogy nem nézett szembe a helyzet rendkívüliségének és a jogrend érvényességének ezzel összefüggő problémájával. A 20. század egyik legelismertebb jogfilozófusának és büntetőjogásának, Gustav Radbruchnak a munkássága nyomán ismert és alkalmazott a törvényes jogtalanság vagy törvénybe foglalt jogtalanság (gesetzliches Unrecht) kategóriája, amelyet különösen a második világháború utáni felelősségre vonások során alkalmaztak. Eszerint a formailag hatályos jognak vannak olyan normái, amelyek oly mértékben illegitimek, igazságtalanok, ellentétesek az emberi jogokkal, hogy jogi minőségük is hiányzik, ezért azokat a demokratikus jogállam bíróságai az elkövetéskor hatályos jog alkalmazása során nem vehetik figyelembe. A Legfelsőbb Bíróságnak jelen esetben is ezt az elvet kellett volna alkalmazni Magyarországon 2006-ban. 1944. március 19. után az akkor formailag hatályos magyar jog egy része is törvénybe foglalt jogtalanságnak tekinthető. Álláspontom szerint a törvénybe foglalt jogtalanság és az érvényes jog elhatárolásánál a megítélésnek nem szabad a normaszövegekre korlátozódnia, hanem azok gyakorlatát, az ún. élő jogot kell alapul venni.

1944. március 19-én megszűnt a magyar állam szuverenitása, ezzel a kormányzat legitimitása, s ennek következtében csorbult a magyar jogrend legalitása is. A megszállás következtében megszűntek azok a különbségek, amelyek a Horthy-rendszert a nyílt diktatúráktól elválasztották, így mindenekelőtt az ellenzéki pártok és az ellenzéki sajtó korlátozott lehetőségei.¹⁵ A nem legitim jogrend legalitása csorbult, részlegessé vált. Nem vitathatóan megmaradt a magánjog, a közlekedési szabályok és más politikailag közömbös jogszabályok legalitása, de megszűnt a politikai büntetőjog és az erőszakszervezetekre vonatkozó normák legalitása. Márpedig, ha hiányzik a legalitás, akkor nem lehet beszélni a jogos védelem hiányáról sem, vagy ez a kategória legalábbis nem értelmezhető, mivel megkérdőjelezhető az elhárítani szándékozott támadás jogszerűsége. Radbruch mondja ki egy Hitlert szidalmazó férfit följelentő és ezzel kivégzését okozó igazságügyi tisztviselő kapcsán, hogy „aki ezekben az években valakit följelentett, – tegyük hozzá: vagy előállított –, számolnia kellett és számolt is azzal, hogy a vádlottat nem az igazság kiderítését és jogszerű ítéletét biztosító, jogi garanciákkal övezett törvényes bírósági eljárásnak, hanem az önkénynek szolgáltatja ki.”¹⁶

A megszállás előtti és utáni jogrend viszonyának kérdése az ítélet kapcsán kibontakozó vitában is megjelent. Sipos Péter a két jogrend különbsége kapcsán azt emeli ki, hogy „a szuverenitás és a jogállamiság mindig és mindenütt elválaszthatatlanul föltételezik egymást. [...] Az idegen okkupáció viszonyai között nem létezhetett legitim magyar jogállam, nem állott fönn olyan magyar jogrend, amelyet a csendőrnnyomozók úgymond jogszerűen védelmezhetek.”¹⁷ (Sipos Péter megállapítását annyiban módosítani kell – ami azonban a dolog érdemét nem érinti –, hogy a szuverenitás és a jogállamiság kapcsolata nem kölcsönös, hanem egyirányú: szuverenitás nélkül nem lehetséges jogállam, de nem minden szuverén állam jogállam is egyben, gondoljunk csak akár a náci Németországra vagy a sztálini Szovjetunióra.) A Sipos Péter cikkére reflektáló Kónya István szerint „nem vitatható az a történelmi tény, hogy egy megszállt ország elveszti a szuverenitását. Úgyszintén az sem vitatható, hogy az 1944. március 19-e utáni helyzet – éppúgy, mint a koncepciók ítélet meghozatalának 1959-es időszaka – nem felelt meg a jogállamiság kritériumainak. Ebből azonban nem vonható le alapos következtetés az állam legitimitásának hiányára, illetve az állam működését biztosító közigazgatás illegitim mivoltára. Így vélekedtek erről a második világháborút lezáró párizsi békekonferencián a „Szövetséges és Társult Hatalmak” is, amelyek – bár nem ismerték Sipos Péter offenzív hangvételű írásművét – eleve megcáfolták mai gondolatmenetét. A hadiállapot megszüntetésében megállapodó hatalmak ugyanis Magyarországot nem megszállt országgént, hanem a hitleri Németország szövetségeseiként – tehát államiségét kétségbe nem vonva – kezelték, amikor kimondták, hogy „a háborúért a felelősség ráeső részét viseli” (párizsi békeszerződés, 1947).¹⁸

Kónya István álláspontja három elemet tartalmaz: egy ténymegállapítást, egy módszertani álláspontot és egy érvet a módszertani álláspont mellett. A ténymegállapítással maradéktalanul egyetértek, álláspontjának másik két elemével azonban nem. A legitimitás meglétéről vagy hiányáról tett megállapítás értékítélet, amelyre nézve pusztán ténymegállapításokból semmilyen megalapozott következtetés sem vonható le. Logikailag megalapozott értékítélethez csak akkor juthatunk, ha a premisszák között legalább egy értékítélet szerepel. Ez viszont azt is jelenti, hogy az értékítéletek mindig további, általánosabb értékítéleteket implikálnak, amelyek végső soron négyféle érvényességi alap – kinyilatkoztatás, értelmesség, konszenzus vagy tényleges hatalom – valamelyikére vezethetők vissza.¹⁹ Kónya István cikke egy értékítéletet tartalmaz arról, hogy a német megszállás utáni magyar állam- és jogrend, valamint az azt biztosító közigazgatás legitim volt. Erre a következtetésre csak akkor lehet eljutni, ha a legitimitás kritériumának és alapjának a hatalom tényét tekintjük. Ezzel viszont visszajutottunk az ítélet korábban bírált előfeltevéseihez. Kónya István gondolatmenetének harmadik eleme, a párizsi békeszerződésre való hivatkozás ténybelileg helytálló, de az adott érvelésben irreleváns: Magyarország felelősségét elsősorban nem a megszállás alatti, hanem a megszállás előtti kormányok tevékenysége alapozta meg.

A szuverenitás kérdését Zétényi Zsolt is vizsgálja, s a megszállt Magyarországot részlegesen szuverén államként jellemzi, mivel a kormányzó a megszállás ellenére is képes volt legitim döntésekre, mint a budapesti zsidók deportálásának a megakadályozására vagy a fegyverszüneti tárgyalásokra.²⁰ Előrebocsátva, hogy a szuverenitás hiányát az előbb kifejtettek szerint nem tartom központi jelentőségűnek, a szuverenitás a jogállam tekintetében *conditio sine qua non*, de nem *conditio per quam*. Ezen túl Zétényi álláspontja azért is téves, mert a szakirodalom túlnyomó többségének álláspontja szerint nem lehetséges részleges szuverenitás.²¹ A szuverenitás hiánya nem jelenti az autonómia, a mozgáster teljes hiányát is – ennek a tantételnek az iskolapéldáját a szövetségi államok tagállamai képezik. A korlátozott szuverenitás elméletének névadóját Leonyid Brezsnyevnek hívták.

A két jogrend különbségének tárgyalását Tamás Gáspár Miklós azzal az érveléssel egészíti ki, hogy Ságvári Endre „polgárháborús konfliktusban halt hősi halált.... [Ezért] a kérdés így hangzik: hogyan lehet megítélni a polgárháborús körülmények között elkövetett fegyveres konfliktusokat, amikor nincs legitim állam.”²² Hogy mennyiben volt Magyarországon polgárháborús helyzet, az elsősorban a történettudomány kompetenciájába tartozó kérdés, a polgárháborús helyzetek jogászai megítélése viszont már a jogfilozófiát is érinti.

Tamás Gáspár Miklós – feltehetően a cikk terjedelmi korlátai miatt – nem fejtette ki, hogy mit ért polgárháborús helyzeten,²³ ennek következtében azt a Büntető Kollégium cikke félreértette, így Tamás Gáspár Miklóssal szembeni érvelése nem helytálló. A Büntető Kollégium ítéletmagyarázata összemosza a legitim hatalom hiányá-

val jellemezhető, belpolitikai értelemben vett polgárháborús helyzetet a hadijog értelmében vett polgárháborús körülményekkel. Ez utóbbinak valóban szigorú feltételei vannak, és a hatalmaskodások háborús bűntettként való megítélését valóban csak ez alapozhatja meg, a belpolitikai értelemben vett polgárháborús helyzet viszont az ellenállási jog kérdését veti föl. A politikai értelemben vett polgárháborús helyzet alapvető jellemzője a legitim hatalom hiánya. Ennek elméletét elsősorban Carl Schmitt dolgozta ki több írásában is, így különösen az 1932 nyarán írt *Legalität und Legitimität* című írásában és az ún. Preussenschlag-perben, 1932 novemberében, a Staatsgerichtshof előtt. Schmitt szerint „hamis a politikai helyzetek azonos kezelése, a polgárháborús helyzetet, a konfliktushelyzetet azonosítani valamilyen más békés normális helyzettel.” [1932 júliusában Németországban] „egyidejűleg volt polgárháborús helyzet és konfliktushelyzet. Polgárháborús helyzet, amelyben több hatalmas, erős és hatékony hatalmi eszközzel rendelkező szervezett párt állt egymással szemben, olyan pártharc, amelynek lényege az volt, hogy egymást kölcsönösen illegálisnak, az állam, a nép vagy a nemzet ellenségének nyilvánították, és arra törekedtek, hogy a legális hatalmi eszközöket a pártharc fegyvereként használják. Azonnal fölvetődik a kérdés: ki dönt arról, hogy egy párt vagy mozgalom illegális-e vagy sem? Az illegálissá nyilvánítás vagy illegálisként való kezelés nem egyedi tényállások büntetőjogi megítélésének a kérdése.”²⁴

A félreértések elkerülése végett szerintem helyesebb ezt a politikai értelemben vett polgárháborús helyzetet rendkívüli helyzetnek, abnormis helyzetnek vagy (nem pozitív jogi értelemben véve) rendkívüli vagy kivételes állapotnak nevezni. Ezt tette egyébként Varga Csaba több tanulmányában az 1990-es évek elején.²⁵ Ezek a kivételes helyzetek jogilag annyiban relevánsak, hogy úgy vetik föl az alkalmazandó jog kérdését, hogy az rutinszerűen nem válaszolható meg. Álláspontom szerint 1944 júliusában ilyen kivételes állapot volt Magyarországon.

Ebben az esetben viszont, általánosabban megfogalmazva, arról van szó, hogy a jogállam bíróságainak a korábbi önkényuralmi rend idején megvalósított cselekmények megítélése során mennyiben kell alkalmazniuk a jogállam jogi alapelveit, mindenekelőtt a nullum crimen és a visszaható hatály tilalmának elvét. Erre a jogfilozófiában lényegében három válasz született:

(1) Hart szerint a rendkívüli helyzetben nyíltan ki kell mondani, hogy ezeket az elveket föl kell függeszteni. Varga Csaba is efelé hajlik.

(2) Sólyom László és a magyar Alkotmánybíróság álláspontja szerint a jogállami elveket maradéktalanul érvényesíteni kell.

(3) Radbruch szerint a jogállami elveket érvényesíteni kell, de sajátosan értelmezve; ez a híres törvénybe foglalt jogtalanság tétele. Hogy ezen álláspontok közül jogpolitikailag melyik indokolt és politikailag melyik valósítható meg vagy legalábbis célszerű, az nagymértékben függ a rendszerváltás jellegétől és körülményeitől.

Varga Csaba szerint jogilag egyértelmű válasz az ilyen kérdésekre nincs. Nem is lehet, mert a normális ál-

lapotoktól, a társadalmi rutintól elütő határhelyzetekben a jog mindig ambivalens. Én inkább úgy fogalmaznék, hogy ezekben az esetekben is létezik jogilag elfogadható válasz, van, amikor jogilag több helyes válasz is lehet, és van, amikor – az alapvető politikai és jogi elvek alapján – csak egy. Ez az elvekkel való összefüggés viszont azt is jelenti, hogy az elkövetéskor hatályos jog alkalmazhatóságának a kérdésében elfoglalt álláspont bizonyos elveket megerősít vagy meggyöngít. (Mint Dworkin nyomán ismeretes, az elvek és a normák között egyebek mellett az a különbség, hogy a normák vagy érvényesek, vagy nem, az elvek pedig többé-kevésbé azok.) A Legfelsőbb Bíróság ítéletében és a Büntető Kollégium cikkében azonban nemcsak közvetve foglalt állást azáltal, hogy az 1944 júliusában hatályos jogrend egészét alkalmazandónak nyilvánította, hanem azon valamivel még túl is ment, amikor az intézkedéseket fenntartások nélkül törvényesnek minősítette.

Ami viszont a Kristóf-ügy és más hasonló ügyek kapcsán sajátos, az az, hogy egy önkényuralmi rendben elkövetett cselekmény önkényuralmi, finomabban nem jogállami megítélésének a jogállami elbírálásáról van szó. Az önkényuralmi vagy nem jogállami jogalkalmazás számára vagy Kristóf vagy Ságvári bűnös, ebből az osztályharcos logikából következett Kristóf bűnösségének a megállapítása. Lényegében ennek a merev dichotóm logikának a megfordítását jelenti a jogos védelem feltétlen elutasítása, aminek aztán a logikus konzekvenciáját már csak a jobboldali sajtó vonta le: Ságvári gyilkos volt. Kérdés azonban, hogy ez így van-e, vagy pontosabban megfogalmazva, minden esetre igaz-e. Álláspontom szerint a jelzett kivételes állapotban a jogos védelem – jogellenes támadás dichotómiája nem alkalmazható, pontosabban az abból következő jogkövetkezmények – ti. hogy valamelyik büntetendő – nem állapíthatók meg. Ilyen körülmények között különös jelentősége van annak az egyébként általános érvényű tételnek, hogy egy magatartás büntethetőségének hiánya még nem jelenti feltétlenül a magatartás jogszerűségét.

Zétényi Zsolt a két jogrend viszonyát illetően vitatja azon megállapításom helyességét, amely szerint a nem legitim jogrend legalitása részlegessé vált. Ennek kapcsán azzal érvel, hogy „a törvényes rend nem szűnt meg, a legalitás ebben a korban sem szenvedett lényeges csorbát. Az erőszakszervezetekre vonatkozó normák legalitásának, azaz szabály jellegének a megszűnése ezen szervezetek működésképtelenné válását, az állam teljes védtelenségét, az egész államrend és jogrend fölbomlását jelentette volna. [...] Jogrend az önkényuralomban is van.” Ez az érvelés egyrészt azonosítja a legalitást és a szabály-jelleget, holott a radbruchi formula alapján a kettő nem azonos; továbbá azonosítja a jogrendet és a törvényes rendet; végül az 1944 nyarán létező állam- és jogrendet védelemre méltónak nyilvánítja. Ez utóbbiról már bőven volt szó, most csak a jogrend és törvényes rend különbségéről. A jogrend formális kategória, a jogi rendezettség állapotát, a jogszabályok létét, azok betartását és betartatását jelenti, a törvényesség viszont a jogrend tartalmára vonatkozik, tör-

vényesnek csak az a jogrend tekinthető, amelyben az alapvető emberi jogok érvényesülnek.²⁶

Álláspontjának alátámasztására Zétényi Zsolt egyrészt a miniszterelnök által fölkért szakértői bizottság szakvéleményére, másrészt pedig Moór Gyulára hivatkozik. Függetlenül attól, hogy mennyire tartjuk maradéktalanul helyesnek az említett szakvéleményben foglaltakat,²⁷ az 1944-es állapotok kapcsán arra való hivatkozás egyrészt nem releváns, másrészt téves előfeltevést implikál. A szakvélemény az itt tárgyalt összefüggések tekintetében azért nem releváns, mert a szakvélemény kifejezetten „az 1949 és 1990 között elkövetett, a társadalmi igazságérzetet sértő magatartások, illetve előnyök megítélésének, a felelősség megállapításának elveiről és jogi feltételeiről” szól.²⁸ A téves előfeltevés abban foglalható össze, hogy elmosza az 1945. és az 1990. évi rendszerváltozás különbségét. Mindkét esetben közös vonás a megelőző rendszer legitimitásának a hiánya, de a rendszerváltozások eltérő jellegéből, körülményeiből a felelősségre vonások vonatkozásában a legalitások eltérő megítélése következett. Az 1990. évi változás békés, tárgyalásos jellege indokolta a jogbiztonság hangsúlyozását, a jogfolytonosságot, a visszaható hatály elutasítását. Sólyom László erről a következőket írja: „Magyarországon az »átmenet« különösen fokozatos volta miatt a jogállam megkülönböztető szerepe nagyon fontos volt. Nálunk a rendszerváltás előtti időben is élvezhetőek voltak bizonyos szabadságok, anélkül azonban, hogy garantáltak lettek volna. [...] [Ezért] a magyar Alkotmánybíróság jogállamfelfogását a jogbiztonság túlhangsúlyozásával szokták jellemezni; s valóban, a jogbiztonság és a jogállamiság szinte szinonim használata az elévülési ítéletek kapcsán vált ismertté külföldön is. [...] Az Alkotmánybíróság kifejezetten a magyarországi rendszerváltás sajátosságait értékelve [...] jutott a jogállamiság és a formális garanciák feltétlen érvényességéhez.”²⁹ 1990-nel szemben 1945-ben teljes volt a diszkontinuitás (Debrecenben nemzetgyűlés, Pesten Duna-part), ezért a részleges visszaható hatály elismerése volt a helyzetnek megfelelő megoldás.

Zétényi Moór Gyulára oly módon hivatkozik, hogy ő is „ugyanazt a véleményt fejti ki, amikor létezőnek tekint a bitorló hatalom által teremtett jogviszonyokat.” A hivatkozott helyen Moór Gyula a következőket írja: „Aki a forradalmi jog keletkezésének lehetőségét tagadná, az ellentétbe jönne a világtörténelem tanúságával, amely azt bizonyítja, hogy jogsértésből (hódításból, bitorlásból, forradalomból vagy államcsínyből) igen gyakran új jog keletkezett. A forradalmi tényeknek jogalkotó hatalmát a legitimista fölfogás is elismeri a közjogi postliminium intézményében, amely nem jelent egyebet, mint azt, hogy a bitorló hatalom olyan jogviszonyokat teremthet, amelyeket a visszatérő legitim hatalom is elismerni kénytelen, (Például a magyar 1920:1. tc. 9. §)”³⁰ A Moór által hivatkozott jogszabály „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” címet viselte, és annak 9. §-a a következőket tartalmazta: „Az úgyne-

vezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek. Hasonlóképpen érvénytelenek az úgynevezett nemzeti tanácsoknak és szerveiknek mindennemű rendelkezései és határozatai is. Az Országos Törvénytárból az oda beiktatott úgynevezett néphatározat és néptörvények töröltnek. Felhatalmazza azonban a nemzetgyűlés a minisztériumot arra, hogy az úgynevezett népköztársaság szerveinek rendelkezéseit, amennyiben a jogrend és a jogbiztonság érdekében szükséges, az alkotmány keretében saját felelősségére ideiglenesen hatályban tartsa, vagy helyettük új rendelkezéseket állapíthasson meg. Addig is, amíg a minisztérium ebben a tárgyban intézkedik, az úgynevezett népköztársaság szerveinek rendelkezései ideiglenesen alkalmazásban maradnak, amennyiben tartalmuknál fogva az alkotmánnyal, a fennálló törvényekkel és törvényerejű szokásjoggal nem ellenkeznek, vagy törvényes felhatalmazás körében keletkeztek és még megszüntetve nem lettek. A minisztérium továbbá felhatalmaztatik, hogy a törvényhozás további rendelkezéséig rendelettel megtehesse azokat az intézkedéseket, amelyek az úgynevezett tanácsköztársaság szerveinek rendelkezéseivel létesített állapot megszüntetésére és a jogrend helyreállítására szükségesek. Utasítatik a minisztérium, hogy amennyiben a jelen §-ban említett rendelkezések tárgyában a törvényhozás további intézkedése szükséges, evégből mielőbb megfelelő törvényjavaslatokat terjesszen a nemzetgyűlés elé.” Úgy vélem, további magyarázatot nem igényel annak igazolása, hogy Moór álláspontja semmiképpen sem tekinthető azon állítás mellett releváns érvek, hogy „az állam és a társadalom törvényes rendje létezett 1944 nyarán”³¹ is.

A Legfelsőbb Bíróság ítéletének a radbruchi formula helyett a dogmatikus törvénypozitivizmus képezi a láthatatlan előszavát. Annak előfeltevése az állam szükségyszerű erkölcsiségébe vetett hit, „a törvénypozitivizmus számára a jog érvényességi alapja a hatalom.” Ez a törvénypozitivizmus a jogbölcsleletben már régóta túlhaladott álláspont, ugyanakkor a joggyakorlatban „államjogi normálhelyzetekben máig eredményes maradt, kivételes helyzetekben azonban megmutatkozik problematikussága.”³² Alapvető hátránya ennek a jogfilozófiai álláspontnak, hogy „nem nyújt semmiféle jogi korlátot a totalitárius perverziókkal szemben. Jogállam és önkényuralmi rendszer a törvénypozitivizmus számára nem különböztethető meg. [...] A törvénybe foglalt jogtalansággal szemben nincs jogászilag (juristisch) megindokolható ellenállási jog.” Figyelmen kívül hagyja, hogy „minden jogi norma értékvonatkozású. A pozitívizmus [...] megkísérli, hogy a jognak ezt a központi elemét [...] a jogfogalomból kikapcsolja.”³³

Ez a dogmatikus törvénypozitivizmus fejeződött ki abban is, hogy a fegyverhasználat vizsgálatánál nem vették figyelembe, hogy milyen cél, milyen rend érdekében történik a fegyverhasználat.

Véleményem szerint a Legfelsőbb Bíróság ítéletének nem kellett (volna) állást foglalni Ságvári magatartásá-

nak jogi minősítését illetően (volt vagy nem volt jogos védelem), az elméleti vizsgálódás során azonban ez aligha kerülhető meg. A jogos védelem kategorikus tagadásából viszont Ságvári bűnössége és büntethetősége következne.

Összehasonlításképpen: 1945-ben Németország amerikai övezetében törvényben mondták ki, hogy azok a cselekmények, amelyek a náciizmus és a militarizmus ellen irányultak, nem büntethetőek.³⁴ Ugyancsak Németországban egy katonaszökevény férfi 1943-ban lelőtte a letartóztatására érkező őrmestert, majd sikerült Svájcba jutnia. 1945-ben hazatért, majd egy értékvakságban szenvedő jogpozitivistá ügyész vádat akart ellene emelni, az eljárást azonban a végszükségre hivatkozással megszüntették, azon az alapon, hogy „amit a hajdani jogvédők jogként szolgáltatnak, az ma már érvényét veszítette. A Hitler és Keitel hadseregéből történt szökés a mi fölfogásunk szerint nem jelent olyan vétket, amely a dezertálót becstelenné, és büntetését jogossá tenné; nem szolgál alapul bűnösségének megállapításához.”³⁵ Véleményem szerint a végszükség alkalmazhatósága annak ellenére megfontolandó, hogy a Csemegi-kódex az elkövető vétlenségét a végszükség alkalmazhatóságának a feltételévé tette, mivel a vétkesség-vétlenség kérdésében az adott történelmi helyzet sajátosságai kellőképpen figyelembe vehetőek.

Míg a jogos védelem vagy a végszükség alkalmazhatósága a jogállami büntetőjog problémája, addig Ságvári Endre magatartásának egy lehetséges további szempont szerinti megítélése már kifejezetten jogfilozófiai kérdés. Ez az ellenállási jog problémája. Míg a törvénybe foglalt jogtalanság formulája elsősorban az önkényuralmi rend érdekében elkövetett cselekmények jogállami megítélésére vonatkozik, addig az ellenállási jog vagy jogszerű ellenállás intézménye az önkényuralmi rend sérelmére elkövetett magatartások jogállami megítélésére.

Az ellenállási jognak hosszú története van, legyen szabad most csak az Aranybullára és az 1789. évi Deklarációra utalni, amely szerint az ember természetes és elvárható jogai közé tartozik az elnyomással szembeni ellenállás joga.³⁶ Az intézmény lényegét és alkalmazhatóságát Arthur Kaufmannnak, a jeles német jogfilozófusnak és büntetőjogásznak, Radbruch tanítványának és művei gondozójának az álláspontján kívánom bemutatni.

Kaufmann abból indul ki, hogy az ellenállási jog problémája szorosan összefügg a jogérvényesség problémájával, a pozitív „jog” is lehet „törvénybe foglalt jogtalanság”, érvénytelen „nem-jog”, amellyel szemben elképzelhető az ellenállási jog. Annak természetesen szerepe van, hogy egy jogrendszeren belül csak egyes törvények érvénytelenek vagy hogy az állam mint olyan nem-jogállam vagy önkényuralom (Unrechtsstaat). (Az Unrechtsstaatot talán a legszerencsésebb önkényuralomnak fordítani, s hangsúlyozni, hogy ez a kategória nem csak a terrorra épülő diktatúrákat fogja át, hanem mindazokat a modern államokat, amelyek a jogállamiság kritériumainak nem felelnek meg, tehát az ún. puha diktatúrákat, autokratikus rezsi-

meket is.) A második esetben egy illegitim felsőbbtség elleni ellenállásról van szó, az elsőben pedig a jogállamban kifejtett ellenállásról (amit ma többnyire polgári engedetlenségnek neveznek), esetenként pedig „nagy ellenállásról” és „kis ellenállásról” is beszélnek.

Annak eldöntéséhez, hogy az ellenállásnak van-e igazoló alapja, jogi kritériumokat is meg kell adni, nem pusztán morálisakat. A problémát itt az jelenti, hogy egy jogrendszer saját rendszeren kívüli ellenőrzését nem képes rendszerintern módon intézményesíteni.

Az ellenállási jog hosszú története során (Arisztotelész, Aquinói Tamás, Luther, Melancton – máig) kialakultak meghatározott kritériumok, amelyek megléte esetén az önkényuralommal szembeni ellenállás igazoltnak tűnik (a részleteket illetően persze sok minden vitatott).

a) Az ellenállási jognak a társadalom önvédelmének (sozialer Notwehr) kell megjelennie, mivel egy olyan bűnös felsőbbtség ellen irányul, amelyik hatalmát olyan módon gyakorolja, hogy azáltal a nép pszichikai vagy fizikai fenyegetettségét és veszélyeztetettségét idézi elő.

b) Az ellenállás, mindenekelőtt az aktív és erőszakos ellenállás föltételezi az államhatalommal való nagyfokú visszaélést, az állami felsőbbségnek egyértelműen a közjó és az alapvető emberi jogok ellen támadóként kell megjelennie.

Jegyzetek

- ⁶ A *Jogtörténeti Szemle* 2006. évi 4. számának Disputa rovatában vitaindítóként közöltük Kahler Frigyes *A jogállam válasza* című tanulmányát. Szilágyi Péter cikke nem közvetlen reflexió Kahler írására, hanem a Ságvári Endre halálával, illetve a Kristóf-perrel kapcsolatos jogelméleti kérdéseket vizsgálja. (A szerk.).
- ⁷ A teljesség igénye nélkül: *Felmentették a kivégzett csendőrnagyot* (Magyar Nemzet, 2006. március 7.); *Ságvári Endre lelővése nem volt büntetőcselekmény* (NSZ, 2006. március 7.).
- ⁸ Ezek utóbb *A Ságvári-dosszié* (Pannonica Kiadó, Budapest, 2006) c. kötetben is megjelentek.
- ⁹ Szilágyi Péter: *Ságvári és a Magyar Köztársaság* (Népszabadság, 2006. március 29.). Később változatlan szöveggel megjelent *A Ságvári-dosszié* c. kötetben is.
- ¹⁰ *Kell-e meneni a Legfelsőbb Bíróság ítélőjé?* (NSZ, 2006. március 17.).
- ¹¹ Dr. Kónya István: *Miről nem szól a Legfelsőbb Bíróság ítélete?* (NSZ, 2006. május 5.).
- ¹² Zétényi Zolt: *A Kristóf-ügy* (Valóság, 2006. 12. sz., 109. p.).
- ¹³ NSZ, 2006. március 17.
- ¹⁴ Magyar Nemzet Online, 2006. március 8.
- ¹⁵ Dr. Kónya István: *Miről nem szól a Legfelsőbb Bíróság ítélete?* (NSZ, 2006. május 5.).
- ¹⁶ A jogalkalmazás hermeneutikus felfogásáról lásd: Samu Mihály–Szilágyi Péter: *Jogbölcsélet* (Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998, 220–222. p.); Pokol Béla: *Jogelmélet* (Századvég, Budapest, 2005, 61–65. p.).
- ¹⁷ *A Ságvári-dosszié*, 27. p.
- ¹⁸ *A Ságvári-dosszié*, 30. p.
- ¹⁹ *A Ságvári-dosszié*, 29. p.
- ²⁰ Lásd ehhez: Svéd László és Kónya István cikkeit, in: *A Ságvári-dosszié*, 109–115., 131–132. p.
- ²¹ Lásd ehhez: Gergely Jenő–Izsák Lajos: *A huszadik század története* (Pannonica Kiadó, Budapest, 2001, 216. p.); Sipos Péter: *Szuverenitás és jogállamiság*. In: *A Ságvári-dosszié*, 116–119. p.
- ²² Radbruch, G.: *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog*. In: *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Szerk. Varga Csaba (MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1977, 132. p.).
- ²³ Sipos: i. m., 118., 117. p.

c) Az ellenállás csak szubszidiáriusan jöhet tekintetbe, vagyis ha minden legális és békés eszközt már kimerítettek.

d) Be kell tartani az arányosság elvét.

e) Fönn kell állnia annak a reménynek, hogy az ellenállás sikeres lesz, amit azonban tágan kell érteni, mivel a közvetlen eredmény elmaradása még nem jelent indokolatlanságot, kudarcot vallott ellenállási cselekmény is magas morális értékkel rendelkezhet (1944. július 20.) A teljesen kilátástalan ellenállás azonban értelmetlen és ezért indokolatlan.

f) Az ellenállás tanúsítójának rendelkeznie kell az ahhoz szükséges belátással, hogy a helyzetet helyesen ítélhesse meg, továbbá azzal a belső meggyőződéssel, hogy az egész nép javát szolgálja és nem csak a saját érdekét.

g) Ellenállást csak a jog érdekében szabad kifejtetni, és nem személyes érdekek kielégítése végett, és nem is a hatalom megragadása érdekében. Az ellenállás nem forradalom.

h) Hogy aktív vagy passzív, erőszakos vagy erőszakmentes ellenállásra van-e szükség, az az eszközök szükségességétől függ.

Ezen előfeltételek megléte esetén az ellenállás jogos és nem pusztán morálisan igazolt.³⁷ Álláspontom szerint ezek az előfeltételek Ságvári Endre esetében is fennállottak.

- ¹⁸ Kónya: i. m.
- ¹⁹ Rüthers: i. m. 279. p.
- ²⁰ Zétényi: i. m., 107. p. Arról most nem is beszélve, hogy a részleges szuverenitás álláspontja növeli, a szuverenitás hiányának álláspontja viszont csökkenti Horthy személyes felelősségét.
- ²¹ Vö.: Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre* (Berlin, Julius Springer, 1920, 496–504. p.); Kelsen, Hans: *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts* (1920).
- ²² Tamás Gáspár Miklós: *Lelőtték Ságvárit? Bravó!* (NSZ, 2006. március 9.).
- ²³ Azt a későbbi válaszában pontosította: *A Ságvári-dosszié*, 61. p.
- ²⁴ *Preussen contra Reich vor dem Staatsgerichtshof* (Berlin, 1933, 39–41. p.).
- ²⁵ Varga Csaba: *Szabad-e itélnünk a múltról? Jogfilozófiai megfontolások* (Tszle, 1992. 1., 85–90.); *Jogállami átmenetünk* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 1998, 111–119. p., 121–127. p.); *A jogérvényesítés dilemmája. Miről szól az elévülési vita?* (Új Magyarország, 1992. január 23.).
- ²⁶ Lásd erre nézve Samu Mihály álláspontját: Samu Mihály–Szilágyi Péter: *Jogbölcsélet*, 300–307. p.).
- ²⁷ Erre vonatkozó álláspontomat lásd: Szilágyi Péter: *Elévülés, vizsgálható hatály, alkotmányosság* (MJ, 1992. 6., 338–339. p.).
- ²⁸ *Társadalmi Szemle*, 1992. 1., 70. p.
- ²⁹ Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* (Osiris, Budapest, 2001, 692., 694., 543. p.).
- ³⁰ Moór Gyula: *Jogfilozófia* (Püski Kiadó, Budapest, 1994, 182. p.).
- ³¹ Zétényi: i. m., 108. p.
- ³² Rüthers, Berndt: *Rechtstheorie* (Verlag C. H. Beck, München, 1999, 280. p.).
- ³³ Rüthers: i. m., 286. p.
- ³⁴ Radbruch, G.: *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog*. In: *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Szerk. Varga Csaba (Budapest, 1977, 137. p.).
- ³⁵ Radbruch: i. m., 134–135. p.
- ³⁶ *Az emberi jogok dokumentumokban* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976, 118. p.).
- ³⁷ Kaufmann, Arthur: *Rechtsphilosophie* (Verlag C. H. Beck, München, 1997, 207–209. p.).

Ünnepi tanulmányok

Ünnepi tanulmányok

Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére

Szerkesztette: Mezey Barna és Révész T. Mihály

Gondolat kiadó, Budapest, 2006, 684 p.

ISBN 963 9610 84 4

Napjainkra már hagyomány, hogy a jogász szakma tanulmánykötettel köszönti egy-egy jelesebb személyiségét. Jellegét tekintve ez egy reprezentatív kötet, amelyben a magyar jogtörténelmi műhelyek ezzel a kollektív munkával köszöntik Máthé Gábort 65. születésnapja alkalmából. Egy ilyen könyv mi mással is kezdődhetne, mint a laudatioval. Ez ugyan őt oldal, de így is csak tömör felsorolása fért el a szakadatlan és rendületlen pályafutás főbb állomásainak. Röviden – lehet mondani szinte pontokba szedve – tartalmazza az ünnepelt életrajzát, majd a kutatási területek rövid, összegző ismertetése következik. Minden kutató életművében jelentős szerepe van monográfiáinak és egyéb megjelent könyveinek, ezek rövid értékelése, ismertetése is megtalálható az írásban. Bármely korban a tudós életének nélkülözhetetlen része a közéletben és a tudományos életben való szüntelen, aktív részvétel, így a laudatio a tisztségek felsorolásával folytatódik. A méltatást Mezey Barna találó, őszinte személyes véleménye zárja. A kötet végén található Máthé Gábor 1967 és 2006 között megjelent írásainak bibliográfiája, melyet Orosz Ágnes állított össze, teljessé téve az ünnepi alkalomra készült emlékkönyvet.

A tanulmányok a szerzők neve szerinti betűrendben következnek, ez is jelzi, hogy e tisztelgő kötet híján van bármiféle tudatos szervező elvnek. A szerkesztőket sokkal inkább az a cél vezérelte, hogy a szakma minél szélesebb köre vegyen részt a könyv elkészítésében.

Máthé Gábor modern és egyben tradicionális ember. A szerkesztők talán ezért sem tartották lényegesnek, hogy egységes tematika szerint szerepeljenek a tanulmányok. A recenzensre hárul így az a feladat, hogy azokon valamilyen rendszer mentén vezesse végig az Olvasót. Választásom így az idő végtelen folyamára esett, amelyen – árral szemben – megpróbálok elevezni a múltbéli, távoli forrás(ok)hoz.

Egy aktuális ötlettel kapcsolatban tett fel kérdéseket Kis Norbert. Tanulmányának címét („Megérett az idő arra, hogy a közigazgatási büntetőjogot megcsináljuk!”) az ünnepeltől – Máthé Gábortól – kölcsönözte. Tudományos tevékenységének egyik eredményére utal, hogy ebben a jelenlegi szabálysértési jog helyett a felelősségtani problémákat is boncolgató megoldásra tesz indítványt. Az elméleti alapok ismertetését követően a Szerző modelleket vizsgál, és konkrét javaslatot is ad: Kell!

A 20. század második fele – bár még csak alig múlt el – a magyar jogtörténész számára ugyanúgy feltáratlan kincsbánya lehet, mint az azt megelőző korszakok. Ezen belül Föglein Gizella tanulmánya (*Kvázi kisebbségi autonómiák Magyarországon*) a modern alkotmány- és politikatörténet egy eddig nem mindig kellően hangsúlyozott részével, a nemzetiségek – különösen a nemzetiségi szövetségek – történetével foglalkozik. Tömören összefoglalja a szövetségek első munkaértekezleteinek eseményeit. Hangsúlyozza, hogy a párt és a kormány politikáját kellett közvetíteniük a nemzetiségi lakosság felé, önszerveződésről ezen társadalmi szervezetek esetében sem lehetett szó – semmilyen esetben sem. Horváth Attila tanulmányában (*A büntetőjog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában, különös tekintettel a koncepciók perekre*) bemutatja azt, hogy az új BtkÁ-ból hiányzott a vétség, valamint utal arra, hogy ez milyen komoly következményekkel jár a szenvedő alanyok számára. Felvázolja, hogyan billent ki korábbi egyensúlyi helyzetéből a büntetőjog, hogyan módosult a nullum crimen és a nulla poena elve, a társadalomra veszélyesség elve – ezen kívül különösen az 1922. évi szovjet Btk. 6. és 16. szakaszának hatására a törvény előtti egyenlőség. Lényeges változást hozott a magyar büntetőjogba az is, hogy megjelent a kollektív felelősség intézménye, főleg a politikai bűncselekmények esetében. Szigeti Magdolna tanulmányában (*Az emberi jogok szabályozása és érvényesülése a szocialista Magyarországon*) leltárt ad az 1949. évi magyar alkotmányban található alapvető jogokról és kötelezettségekről, majd rámutat a deklarált jogok alkalmazási deficitjeire, az elmélet és gyakorlat közötti éles ellentmondásokra. Pap András László elemzésében (*Dogmatika és funkcionalizmus – Az etnicitás problematikája az amerikai jogtörténet példáján keresztül*) történelmi példákkal igazolja a fogalomalkotás nehézségeit, különösen egy ilyen érzékeny esetben. A tanulmány megerősíti az olvasót abban, hogy a jog alkalmazása bizonyos helyzetekben nemcsak jogi problémákat, hanem etikai kérdéseket is felvet.

A 20. század első fele a magyar alkotmánytörténet fordulatokkal teli korszaka volt. Szabó István tanulmánya (*Az államforma kérdése 1919/1920 fordulóján*) egy politikai viharok által szaggatott korszak közjogi alapjaira irányítja a figyelmet, és rámutat arra, hogy milyen összetett közjogi-politikai háttere lehet egy sokak által néha egyetlen mondattal leszögezett jelzőnek-jellemzőnek, az államformának. Szemléletesen érzékelteti, hogy a jogi és a tényhelyzet még az ilyen alapvető kérdés esetében sem minden esetben eshet egybe. Schweitzer Gábor a Kozma Miklós-hagyaték egyik, kevesek által ismert részére irányítja figyelmünket *Autonómia és várospolitikai* című dolgozatában: a főváros közigazgatástörténetét tartalmazó anyagokra, melyek „a magyar médiavezer” szemével mutatják meg a korabeli Budapestet. Hasznos adalékokat szolgáltat a korszak kutatói számára, s egy újabb nézőpontot biztosít számukra. Ruszoly József *Egy százestendős kúriai ítélet* című

munkájában az Áchim L. András mandátumát megsemmisítő kúriai ítéletet, egy rendszerint csak általánosságban ismert ügy részleteit tárja fel. Ezen belül szembe-sülhetünk egy ritka büntetőjogi felelősségi alakzattal: a sajtó útján elkövetett izgatásban való részességgel. A tanulmány értékét külön emeli, hogy a szerző függelékben közli az ítélet szövegét.

A 19. század számtalan izgalmas eseményt vonultatott fel a magyar alkotmány- és jogtörténetben. Tradíciók és modern elképzelések egymásnak feszülését figyelheti meg napjaink kutatója – biztonságos távolságból. *Stipta István* írása (*Országgyűlési vita a pénzügyi közigazgatási bíróságról 1883-ban*) – az országgyűlési vitákat bemutatva – színes politikai háttérképet fest a közigazgatás egyik, a kormány számára lényeges ágának bírósági ellenőrzéséről, illetve annak létrehozásáról. A korabeli pénzügyigazgatás egyik sajátos vonása volt az, hogy a beérkezett panaszokat a sérelmet okozó szerv bírálta el. Ez a kormány számára hatékony eszköz volt a deficités költségvetés feltöltésére. Végül a közigazgatási jogvédelem meghonosítását a törvényhozás „magyar technikával” (sajátosan) oldotta meg. *Antal Tamás* *A nagyváradi ítélőtábla felállítása (1890–1891)* című tanulmánya szervesen illeszkedik a szerző eddigi munkáinak sorába. Élvezetes, színes stílusban – szinte egy korabeli riporter beszámolóját hal-lom –, mégis tudományos igényességgel ír a vidéki ítélőtábla munkájának megindításáról. *Pálvölgyi Balázs* munkáján keresztül (*A Belügyminisztérium és az Országos Közegészségügyi Tanács helye a közegészség-ügyi igazgatás működésében Magyarországon, 1867–1914*) az állami igazgatási háttér és az abban résztvevő neves személyek ellenére megvalósított korlátozott modernizációt láthatjuk. *Varga Norbert* tanulmánya (*A főispáni tisztség bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban a köztörvény-hatósági törvény alapján*) egy közjogtörténeti és helytörténeti elemeket felvonultató munka, melyben a Szerző számtalan korabeli idézettel teszi színeesebbé, egyúttal hitelesebbé mondanivalóját. *Balogh Judit* munkája (*A közigazgatási és jogalkotási szervezet egymásra hatása a magánjogi kodifikációs folyamatokban*) bemutatja, hogy a jogalkotás esetenként nemcsak rohanó napjainkban mutathat nem kellőképpen átgondolt, megtervezett jelleget (külsőt), hanem már a múltban is találkozhattunk hasonlóval. A Szerző az egyes igazságügy-miniszterek és minisztériumuk ténykedését vázolja fel, sőt, ezen túlmutatva, a kodifikáció különböző – a korabeli struktúrába illeszthető – elméleti megvalósítási technikáit (módszertani mintáit) is. Érdekes gondolat a magyar tervezet és a német polgári törvénykönyv keletkezési körülményeinek (technikáinak) az összehasonlítása is. *Korsós né Delacasse Krisztina* szintén a kodifikációval kapcsolatos problémakört dolgozott fel. *Az ügyvédi kamarák létrehozásának okai és körülményei* című tanulmányában. Ebben a modern polgári Magyarország ügyvédi rendtartása megalkotásának részleteibe vezet be az olvasót. Kiemeli, hogy a törvény célja a kamarai rendszer megteremtése volt, rész-

letesen taglalva szükségességének okait, a kiváltó jelenségeket és a felmerülő megoldási javaslatokat. *Má-zi András* írásában (*Adalékok a kötelesrész magyarországi bevezetéséhez*) a törvényes örökösök végintézkedés elleni öröklésének lehetőségét biztosító modern jogintézményt elemzi, megjelenésének körülményeit villantja fel. *Révész T. Mihály* munkájából (*A külföldi lapok magyarországi rendszere a dualizmus első éveiben*) kiderül, hogy a modern, liberális szabályozás a sajtóügyben hogyan korlátozható adminisztratív-technikai intézkedésekkel. Bemutatja az ezzel járó szokatlan jelenségeket is, például azt, hogy a postázási tilalom csak a nagyobb példányszámú lapoknál jelentett hatékony megoldást, továbbá rámutat arra, hogy a sajtószabadságba való erőteljes beavatkozás akár diplomáciai problémákhoz is vezethet. *Balogh Elemér* tanulmányában (*Az úriszéki bíráskodás megítélése a reformkori büntetőtörvény-tervezetekben*) a tradicionális intézmények és a modern igazságszolgáltatási rendszer elméletben és gyakorlatban – tervezetekben és reakciókban – megnyilvánuló konfliktusáról ír. Munkájából pontosan megérthetjük, hogy a földesúri hatalom egykori eszköze és szimbóluma milyen módon vált meghaladott intézménnyé. *Mezey Barna* munkája (*Reformkori büntetőtervek Magyarországon*) a külföldi modellekkel, a magyar problémákkal, az építkezési kísérletekkel és a hagyatékkal foglalkozik. Első hallásra szokatlan, alaposabban átgondolva mégis racionális következtetésre jut: a késedelem jót tett a magyar börtön-ügynek, mert így a modernebb igényeknek megfelelően alakult. *Képes György* írása (*Függetlenségi nyilatkozatok a 14. századi Skóciától a 19. századi Magyarorszáig*) érdekes kísérlet arra nézve, hogy egymástól látszólag független közjogi dokumentumok hasonlóságát úgy alakítg, mint tartalmilag, illetve hatásukat tekintve megvizsgálja. A Szerző szempontjait és technikáját tekintve is modern, dinamikus elemzést nyújt a témakörrel. A deklaráció egy igen fontos, de szimbolikus aktus, a függetlenség tényleges elérése már nehezebb – ez számunkra a 19. században nem a várakozásainknak megfelelően alakult.

A 18. század folyamán az erősen tradicionális jelleg mellett már találkozhatunk modern, felvilágosult ötletekkel, kísérletekkel is. Mindazonáltal a korszak lehetőségét nyújt arra, hogy megfelelő írásos források segítségével a tradicionális jog néhány kérdését alaposabb elemzés alá vegyük. *Gönczi Katalin* munkája (*Hatalommegosztás és felvilágosodás*) a magyar politikai jogi irodalom művein keresztül mutatja be, hogy milyen módon és síkon jelent meg a felvilágosodás gondolatvilága a magyar közéletben és a jogtudományban a 18–19. század fordulóján. Gondolatmenetének fontos vezérfonala az, hogy a felvilágosodás államra vonatkozó tanai a 19. századi magyar közjogi gondolkodás európai perspektívájának alapját jelentették. *Barna Attila* munkájában (*Kísérlet a magyar vármegyerendszer átalakítására – II. József közigazgatási és büntetőjogi reformjai a magyarországi vármegyékben*) szemléletesen érzékelteti a voluntarista, újító (forradal-

mi?) szándékú uralkodó ténykedését. A témakör alkalmas arra, hogy lefesse: az uralkodó (felsőbb hatalom) nem kellő körültekintésének, elvakult jobbító hitének köszönhetően hogyan veszíti el legfőbb támaszait, segítőt, a felvilágosult nemesi tisztségviselőket. Érzékeltes példákön keresztül szemlélteti, hogy milyen módon képes az alárendelt szervezet a szuverén erőfeszítéseinek gátat vetni, azok végrehajtását megakadályozni, ahelyett, hogy elősegítené annak eredményességét. *Völgyesi Levente* munkájában (*Választójogi szabályozás az újkori városigazgatásban*) a választójog egységes szabályozásának megjelenését és annak előtörténetét mutatja be, jól érzékeltetve az abszolutizmus egységesítő szerepét, de lényegesnek tartja kiemelni, hogy az újkori szabályozás az udvar minden igyekezte ellenére sem tudott teljesen egységessé válni. A korszak magánjogi szabályainak elemzése során *Homoki-Nagy Mária* (*Tulajdon- és birtokviszonyok a dél-alföldi mezővárosokban a 18. században*) az incapacitastan példáját szem előtt tartva azt az álláspontot képviseli, hogy az elmélet és a gyakorlat a tulajdonjog esetében sem mindig esett egybe. A szerző kimondja azt, amit többször – a problémát elméleti oldalról közelítve – többen figyelmen kívül hagytak: az ingatlan jószág birtoklása és hasznainak szedése megillette a jobbágyot. Gyakorlati oldalról közelítve a szerző megpróbálja meghatározni a rendelkezési jog határait is. Ide tartozott a (vég) -rendelkezés, a tulajdon- és birtok-át ruházási szerződés kötés lehetősége és a zálogszerződés is. A szerző végül is arra a racionális megállapításra jut, hogy ezek a jogok összességében egyfajta korlátozott tulajdonjogot jelentettek (földesúri jóváhagyás). *Kajtar István* (*A magyar tengerjog „matuzsálemei”*) felhívja a figyelmet a magyar és a mediterrán tengeri kultúra hajdani összefonódására. A tanulmány érdekes része a hajóskapitányok tengeri jogi vizsgaanyagában található csomóponti kérdések ismertetése – e kuriózzal is felhívva a figyelmet egy (napjainkra már elfeledett) magyar jogtudományi ágra. *Szabó Béla* munkája (*A bécsi jogi kar doktori kollégiumának magyarországi származású tagjai Mária Terézia egyetemi reformja előtt*) egy meglehetősen ritkán kutatott témakört dolgoz fel. Rövidre vágott élettörténetek, színes momentumok a múlt – most már nem névtelen – jogászairól.

Peres Zsuzsanna munkájában (*A családi hitbizomány intézményének megjelenése Magyarországon*) levéltári források, oklevelek és latin nyelvű irodalom alapján ismerteti e jogintézmény történetének egy fejezetét. *Zakariás Kinga* munkája (*A négy bevett vallás Erdélyben az Approbata Constitutio tükrében*) a komparatív elemzés technikájával keresi a választ arra, hogy a törvénygyűjtemények mennyiben jelentettek továbblépést a többi törvénygyűjteményhez képest. Ennek eredményeként praktikus összefoglalást ad „Erdélyországnak és Magyarország hozzákapcsolt részeinek megerősített végzéseiről”-ről.

A 16. század... Werbőczy kora – mondaná szinte bármely magyar jogász, akit megkérdeznek erről, így

nem csoda, hogy két tanulmány is az említett személylyel, illetve munkájával kapcsolatban született. *Rácz Lajos* tanulmánya (*Werbőczy István Tripartitumának első fordításai*) fontos forrása lehet a magyar nyelvünket, ezen belül magyar jogi nyelvezetünk történetét kutatóknak. Természetesen a szerző nemcsak a nyelvi, hanem a tartalmi elemeket is vizsgálja. *Petrasovszky Anna* a nádor lemondatásának politikai hátterét mutatja be tanulmányában (*A nemesség közhatalmi szerepe és Werbőczy nádorsága Istvánffy Miklósnál*), amelyből jól kitűnik a szerző latin nyelvismerete is. Munkája jól hasznosítható a kor kutatói számára történelmi ismereteik mélyítésére. A korszak mindennapjainak értékes illusztrációja *Blazovich László* munkája (*A gyulai vár alkalmazottai számára 1520. május 11-én kiadott rendtartás*). Ezen keresztül megismerhetjük a vár és az uradalom életét, lakóinak tevékenységét, vagyoni helyzetüket. A munka különlegességét az adja, hogy a korszak városainak, vidéki birtokainak életével többen is foglalkoztak és foglalkoznak, de e munkából bepillantást nyerhetünk a magasra emelt falak mögé is.

A múlt szürke ködében a jogtörténész számára csak a fennmaradt források mutathatják meg a helyes haladási irányt. *Béli Gábor* (*Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között*) értékes részleteket közöl PhD-értekezéséből. Korabeli oklevelekre hivatkozva szembesít azzal az állítással, hogy kétségbe vonhatók a korábbi elképzelések a congregatiók fejlődésének történetével kapcsolatban. *Komáromi László* tanulmányában (*A külföldi hatás kérdése a III. Béla kori központi írásbeliség tekintetében*) a bizánci minták hatását igyekszik bizonyítani. Álláspontja szerint a kor még nem biztosított megfelelő hátteret az írásbeli ügyintézés általánossá válására, de az uralkodó ténykedése következtében eredményesen fejlődött a magyar központi írásbeliség. *Nótiari Tamás* írásában (*Virgil püspök bajorországi jogvitáinak margójára*) a kora középkor világi és egyházi küzdelmeinek jogi vonulatára találhatunk gyönyörű példát. *Babják Ildikó* munkájában (*Formalizmus és okirathasználat a középkor hajnalán*), alapvetően a germán népjogokra koncentrálva, kompakt módon képes bemutatni az alakosság fejlődésének érdekes fejezetét a gesztusokban megjelenő formalizmustól a korai okirathasználati szokásoktól, az okiratokat készítő személyeken keresztül a korabeli „CD Jogtárak íratmintáiról” át a kora középkori magánokiratok alaptípusaiig. *Kelemen Miklós* értekezésében (*A Római Birodalom tartományi igazgatásának koordinációs központjai*) a tartományok központjairól, a tartományi igazgatás középszintű egységeiről, a hadsereg és a közigazgatás viszonyairól ír, kiegészítve egy komparatív résszel a császárság korszakára vonatkozóan. Egy birodalom menedzselésének alapvető kérdéseivel és a korszak, illetve a kulturális háttér által biztosított megoldásokkal szembesülhet az olvasó. *Bódiné Beliznai Kinga* írásában (*Állatok és szimbólumok*) – racionálisan felhasználva C. Ripa és más, szimbolikával foglalkozó szerzők kultúrtörténelmi munkáit – szemelvényeket tár az olvasó elé, melyekből megismerhetünk néhány állatot, mint szim-

bólumot, illetve az állatok büntetőjogi felelősségre vonásáról olvashatunk. Továbbá az állatok – mint a büntetés végrehajtásában „közreműködő” súlyosbító eszközök – alkalmazásáról is találunk két rövid példát.

A recenzens igyekezett az izgalmasabb kérdéseket, problémafelvetéseket, ötleteket felvillantani, hogy ezzel is kedvet csináljon a könyv vagy egyes fejezetei elolvasásához. A kötet apropóját nyújtó esemény egy

olyan alkalom, amiért a szakma képes volt összefogni, hogy együtt, mindenki tudása egy-egy darabját ajánlja fel a közös ajándékhoz, hogy ezzel is kifejezzék együttes tiszteletüket, szeretetüket. A kötet sokszínűsége jól jellemezi Máthé Gábor színes egyéniségét. Dicséretére válik a szerzőknek, a szerkesztőknek és az Ünnepelel Személynek egyaránt.

Szekeres Róbert

A lig több mint egy évtizede annak, hogy az 1956. évi forradalom és szabadságharc eseményeiről Magyarországon és a Keleti Blokk többi területén szabadon lehet beszélni. A tárgyilagos megítélést nem csak a gondolatnyilvánítás és a tudomány szabadsága biztosítja, hanem a levéltári anyagok zár alá vételének megszűnte is, amelynek nyomán mind hazánkban, mind a nagyvilágban nyilvános, kutatható anyagokká váltak azok a dokumentumok, amelyeket eddig a levéltárak titkos archívumai őriztek. Ez a kötet azért hűzgapótló a mai tudományos palettán, mert olyan levéltári anyagokat gyűjtött össze széles e világban, amelyek objektív képet adnak arról, mi is történt valójában azokon a bizonyos októberi–novemberi napokon, s nem csupán az események menetébe enged betekinteni, hanem a legkülönbefőbb berendezkedésű államoknak a magyar helyzettel foglalkozó államférfijainak, diplomatáinak a reakcióit is megismerhetjük.

Túlzás nélkül állítható, hogy a magyar forradalom az 1956-os év legfontosabb világtörténelmi eseménye volt, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusa (1956. február 14–25.) és a szuezi válság mellett. A kongresszus minden korábbinál nagyobb érdeklődést váltott ki a világ közvéleményében, ami azzal is magyarázható, hogy ez volt az első olyan politikai rendezvény a Szovjetunióban, amely a desztalinizálás jegyében zajlott. S ehhez kötődik, hogy a világon először a magyar forradalommal történt kísérlet a jaltai meg egyezéssel létrejött közép–kelet-európai diktatúrarendszerek ígéretes felváltására. Ám a remény november 4-én, a szovjet katonai invázióval szertefoszlott, mivel 1956. október 27-én az Amerikai Egyesült Államokban, Dallasban elhangzott egy Kelet-Európával kapcsolatos, a szovjeteknek szóló, azóta elhíresült üzenet: „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.”

Mi és hogyan történt 1956 őszén? Miként roppant meg fokozatosan a diktatúra az októberig vezető hónapok során, mit tettek és mit akartak a forradalom vezetői, miközben az utcákon már a tankok dübörögtek, a szovjet vezetés és a hadsereg a birodalom sáncait védte, a többi nagyhatalom és mások pedig az együtt érző kívülrőlállás paravánja mögül figyelték a példátlan bátorsággal vállalt harcot és bukást? Hiteles választ a kérdések láncolatára aligha adhat más, mint a korabeli források tanúsága.

Ezerkilencszázötvenhatról a dokumentumok fényében

Sub clausula 1956.

Szerkesztette: Gecsényi Lajos, Máthé Gábor
Magyar Hivatalos Közlönykiadó,
Budapest, 2006, 764 p.
ISBN 963 9722 05 7
ISBN 978 963 9722 05 7

Ez indította a kötet szerkesztőit arra, hogy az 50. évforduló előestéjén mindabból, amit fontosnak tartanak, a forradalom előzményeit, az odáig vezető utat, majd a hősi küzdelem háttérében folyó hazai és nemzetközi tárgyalásokat, döntéseket, értékeléseket illetően, egy kötetbe gyűjtve tegyék közzé. Magyar, orosz, angol, amerikai, osztrák levéltárak anyagából válogattak, és használták az elsődleges közlés helyének megjelölésével az eddigi publikációkat is. Olyan gyűjtemény jött így létre, amely meghatározó elemeiben átfogja 1956 történetét.

A gyűjtemény betekintést enged a hatalmon lévő párt központi vezetőségének jegyzőkönyvei, határozatai, információs jelentései, a szovjet hatalom magyarországi nagykövetének beszámolóit, a külföldi diplomaták táviratait, a forradalmi ifjúság követeléseit, az egykori eseménynaplók vagy éppen a forradalom által legitimált kormányzati és katonai szervek dokumentumai közé. A kötetben megtalálhatjuk az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara nagygyűlésének október 31-ei határozatát is.

Nem volt véletlen, hogy a forradalom vérbe fojtását követően hatalomra került „munkás-paraszt forradalmi kormány” egyik fontos rendőri feladatának tekintette e rövid két hét alatt keletkezett iratok összegyűjtését. Nem csupán azért, hogy bizonyítékként használja fel a megtorlás során, hanem azért is, hogy megpróbálja elűntetni, meghamisítani a közelmúlt történetét. Ma már tudjuk, hogy a próbálkozás sikertelen maradt. Külföldön, idehaza könyvtárak és levéltárak mélyén sok-sok száz irat, újság, röplap várt arra, hogy eljőjön az ideje a valóság megismerésének. A rendszerváltozás kettős értelemben is áttörést hozott. Magyarországon meg-

nyíltak az addig elzárt, megközelíthetetlen forrásgyűjtemények. Európában és a tengeren túl pedig évről évre mind több titkosnak nyilvánított iratról hullott le a zár. Információk tömege zúdult a történészekre, az érdeklődőkre. Kezdetben a folyóiratok adtak helyet a forrásközléseknek, majd fokozatosan eljött a tematikus kötetek összeállításának ideje. Így dolgozták fel a budapesti történeteket, a vidék eseményeit, a jugoszláv, a román, a kínai, az osztrák kapcsolatokat, és így tették közzé, élve a szovjet levéltárak megnyitása nyomán kínálkozó lehetőséggel, a szovjet párt- és állami adminisztráció legfontosabb dokumentumait.

A szerkesztők az előszóban vallanak a munkáról. Arra törekedtek, hogy szemléltessék, érzékeltesék a diktatúra 1956 márciusától mind jobban gyorsuló szétesését, a belső és külső kísérleteket a folyamat megállítására, a nyílt ellenzék megjelenését, majd pedig magát a fordulatot, a felkelés, a forradalom és szabadságharc kibontakozását és végkifejletét.

A tekintélyes terjedelmű könyv két nagyobb egységre osztható. A kötet elején, a már említett szerkesztői előszót követően, *Tények, események idősorban* címmel, magyar nyelven egy harmincöt oldalas tanulmány ismerteti kellő részletességgel az 1956 januárja és novembere között történt legjelentősebb politikai eseményeket. Nagy erénye ennek a tanulmánynak, hogy részletessége ellenére könnyen áttekinthető, amelyet a világos megfogalmazás mellett a történetek adott napjának vastag betűs kiemelése is segít. A tanulmányt angol nyelvű tartalomjegyzék, a magyar nyelvűvel azonos terjedelmű előszó és tanulmány követi, ezután mindez megismétlést nyer kínai, német, orosz nyelven. Így jutunk el a dokumentumokhoz, a kötet második nagy egységéhez, s egyben a kötet 281. oldalára. Összesen 126 szemelvényt lapozhatunk végig, közel ötszáz oldalon. Ha havi bontásban nézzük a forrásokat, akkor márciusból három, áprilisból négy, májusból egy, júniusból kettő, júliusból tizenegy, augusztusból négy, szeptemberből három, decemberből három, 1957 januárjából egy dokumentummal találkozhatunk, a fennmaradó – mint a felsorolásból is kitűnik

– jelentősebb mennyiségű ismeretközlő forrás az 1956. októberi és novemberi időszakot mutatja be. A források kronologikus megoszlása is jól tanúsítja, hogy a válogatási arány kitűnő, mivel nagy részletességgel tudjuk rekonstruálni a forradalmi eseményeket, s emellett lehetőségünk nyílik az előzmények és a politikai utóhatások, a forradalom eseményeire reagáló államférfiak, diplomaták hozzáállásának, véleményformálásának megismerésére is.

A 755. oldalon kezdődik a dokumentumokban előforduló személynevek alfabetikus listája, amelyben összesen 329 név fordul elő. A kötetet *levéltári források, forrásgyűjtemények, memoárok, könyvek, tanulmányok, forrásközlések* bontásban egy 65 tételt tartalmazó irodalmi felsorolás zárja. Bár ez a tételszám nem tűnik soknak, de fontos üzenetet hordoz: csak a közelmúltban vált lehetővé a korszak tárgyilagos kutatása, az 1956 óta eltelt időszak jelentős része nem tette lehetővé monográfiák, tanulmánykötetek, forrásközlések megjelenését, legfeljebb külföldön, demokratikus országokban, viszont az archívumok hozzáférhetlensége miatt a tudományos közélet igényéhez mérten csak nagy hiányosságokkal. Ezt az űrt nagymértékben csökkenti ez a forrásgyűjtemény.

A kötet többnyelvűsége is világosan hirdeti, hogy az 1956. évi forradalom jelentősége túlmutat Magyarország határain, beleilleszkedik a nemzeti, függetlenségi és demokratikus mozgalmak sorába, amelyek a 20. században minden kontinensen jelen voltak. Kelet–Közép-Európa számára a magyar forradalom a lengyelországi eseményekkel együtt a szovjet birodalmi szándékok és a szovjet típusú diktatúra elleni első nagy fellépés volt, amelyet 1968 után még több más kísérlet követett, hogy aztán 1989–1990-ben végleg megszűnjön az elnyomás ilyen formája. Az emberiség egyetemes szabadságvágya előtt tiszteleghetünk, ha ezt a hiánypótló kiadványt kezünkbe vesszük és forgatjuk, emlékezve a korszak hőseinek, áldozatainak személyére és cselekedeteire.

Völgyesi Levente

HÍREK

• **2007. január 11-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tanácstermében, az ÁJK és a Magyar Jogászegylet Budapesti Szervezete rendezésében került sor az *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében* című konferenciára.**

• **2007. január 26-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Pázmány-termében Bánóczi Rozália elnökletével rendezték meg a *Jogi Kari La-***

tinoktatók Országos Konferenciájának ülését. Dr. Simon Attila, a Debreceni Egyetem docense Cicero *De legibus* című munkájának magyar fordításáról tartott előadást, dr. Kállay István, a Széchenyi István Tudományegyetem docense a magyar jogi szaknyelv ókori eredetű kifejezéseiről beszélt.

• **2007. január 29-én, a Rendőrség-történeli Múzeumban (1087 Budapest, Mosonyi u. 7.) Egy évszázad pillanatai – Válogatás rendőrség-történeli archív fotókból, 1860–1960** címmel nyílt **időszaki kiállítás.** A döntően a múzeum fotóarchívumából válogatott 60 fénykép az állami rendőrség 125 éves történetének egy-egy mozzanatát mutatja be.

Az 1956: *A magyar forradalom és szabadságharc* (1956: *The Hungarian Revolution and War for Independence*) című kötet annak a sorozatnak a legújabb tagja, amely célul tűzte ki a közép-kelet-európai társadalmak széleskörű összehasonlító bemutatását. A sorozat könyvei azon népek, nemzetek történetét veszik górcső alá, amelyek hazája a Németország, Oroszország, Ukrajna, Fehér-Oroszország, a Balti-tenger és a Földközi-tenger által határolt területen helyezkedik el. A témaválasztást indokolja ezen államok különleges helyzete: bár Európa integráns részét képezik, mégis nagyfokú eltéréseket mutatnak annak nyugati feléhez képest mind az itt található nyelvek, vallások diverzitása, mind az itt fellelhető kormányformák tekintetében. E terület kutatása multidiszciplináris szemléletet követel meg; ennek érdekében a sorozat szerkesztői többféle álláspontot, iskolát – egyetemet és tudományos kutatóintézetet – képviselnek, úgy az Amerikai Egyesült Államokból, mint Nyugat-, Közép- és Kelet-Európából.

Király Béla és az általa alapított Atlantic Research and Publication Inc. (ARP) a kötetet az 1956. évi forradalom ötvenedik évfordulója megünneplésének szenteli. Az ARP több angol és magyar nyelvű könyve is foglalkozott már a forradalommal. Jelen kötet nemcsak a forradalom történetéről és ideológiájáról tartalmaz tanulmányokat, hanem azon írásokból is válogat, amelyek bizonyítják, hogy 1956 milyen hatással volt a nyugati értelmiségre. Emellett a kötet szól a Kádár-rendszer bukásáról és a magyarországi alkotmányos demokrácia helyreállításáról, mint '56 eszméinek beteljesüléséről. Ezzel épít a sorozat korábbi köteteire, ám jelen esetben a cél a témakör kiszélesítése és annak igen részletes vizsgálata volt.

A tanulmánykötetben egy olyan intellektuális közösség jelenik meg, amely tevékenyen őrzi 1956 hagyományát. A rendszerváltás óta a kutatás sokkal intenzívebbé vált azzal, hogy elérhetővé váltak a források; az ezeken alapuló kutatások eredményeit e könyv is felhasználja. A tanulmányok nagyon részletes képet rajzolnak a forradalom és szabadságharc történetéről, nemzetközi kontextusba helyezik a szovjetek és a forradalom örököseinek reakcióit, s vizsgálják a nyugati hatalmak és az ENSZ viselkedését.

A kötet szerkezete követi a forradalom menetét: a forradalom győzelmét, majd a Szovjetunió által Magyarország ellen vezetett harcokat. Ennek megfelelően egy – az 1950-es évek Kelet-Közép-Európáját és Magyarországot bemutató – bevezető rész (Bennett Kovrig, Izsák Lajos, Tischler János, Szász Zoltán, Kiss Marelyn József, Ripp Zoltán, Vida István, Milan Šahović, Gecsényi Lajos írásai) után végigkövethetjük a forradalom fejlődését (Rainer M. János, Horváth Miklós, Litván György), ezzel párhuzamosan megismerhetjük az egyes társadalmi rétegek vi-

Angol nyelvű tanulmánykötet az 1956. évi magyar forradalomról

1956: The Hungarian Revolution and War for Independence.

Szerkesztette: Király K. Béla

Atlantic Studies on Society in Change No. 128

War and Society in East Central Europe Vol. XL

East European Monographs No. DCC

New York, Columbia University Press, 2006, 956 p.

ISBN 0-88033-598-X

selkedését: az értelmiségét (Gömöri György, Nagy Károly), a munkásokét (Bill Lomax), a vidéki embereket (Szokolczai Attila), a fegyveres erőket (Holló József Ferenc) és a szabadságharcosokét (Horváth Miklós). Külön fejezet foglalkozik a forradalom kiváltotta külföldi és nemzetközi politikai reakciókkal: a nagyhatalmak (Békés Csaba), az ENSZ (Király K. Béla) és az emigránsok (Nagy Károly) részéről. A könyv külön kiemelendő pozitívuma, hogy önálló fejezetben elemzi Nagy Imre miniszterelnök mártíromságát (Rainer M. János), amely szervesen kapcsolódik a kötet korábbi fejezetében szereplő, igen részletes és minden szempontot elemző tanulmányra, mely Nagy Imre első kormányát mutatja be (Izsák Lajos). Ezekén felül két önálló tanulmány vállalkozik a konklúziók levonására és az értékelésre. A szerkesztő (Király K. Béla) a győztes forradalom koncepciójára vonatkozó állításokat összegzi, míg a másik tanulmány (Bihari Mihály) a forradalom eszméinek beteljesüléseként Magyarországnak a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozásáról szól. A könyv mellékleteiben megtalálhatjuk a legfontosabb dokumentumokat is.

A kötet logikus felépítése, összehasonlító tanulmányainak széles látóköre és a legfrissebb kutatások eredményeinek felhasználása által megvalósul a kitűzött cél, nevezetesen, hogy megbízható információkat nyújtson a világnak akkor, amikor az ötvenedik évfordulón a figyelem Magyarország felé fordul. Szükség volt az események újrafeldolgozására ötven év távlatából is, kihasználva egyrészt az eltelt idő, másrészt annak előnyeit, hogy bizonyos iratok napjainkra nyilvánossá váltak.

Bathó Gábor

Köztársaságok Európában és Magyarországon

Köztársaság a modern kori történelem fényében
Tanulmányok

Szerkesztette: Feitl István
Napvilág Kiadó, Budapest, 2007, 412 p.
ISBN 978 963 9350 85 4

Igen, bármilyen hihetetlenül hangozzék is, a magyar történelemnek vannak haladó hagyományai. Nem is akármilyenek. Amerikától Franciaországig sokan megirigyelhetnék. Csak néha nem tudunk, vagy nem akarunk visszaemlékezni rájuk. Mindkét „politikai oldal” hajlandó rossz helyeken tapogatózni, amikor szellemi elődeit keresi, pedig a polgári demokrácia tradíciói itt vannak, karnyújtásnyira.

A kollektív emlékezet felfrissítésében segíthet bennünket a *Múltunk* című folyóiratról, a szociáldemokrácia történetével kapcsolatos könyveiről és forráskiadványairól ismert Napvilág Kiadó gondozásában, 2007 februárjában megjelent (elnézést a szójátékért: napvilágot látott), igényes kiállítású és tartalmú új tanulmánykötet, amely a *Köztársaság a modern kori történelem fényében* címet viseli, s a Politikatörténeti Intézetben 2006 februárjában megtartott tudományos konferencián elhangzottakat, illetőleg az előadók kapcsolódó írásait adja közre Feitl István szerkesztésében.

Nem ez az első próbálkozás a republikánus gondolat történetének bemutatására, hiszen Pölöskei Ferenc szerkesztésében már 1990-ben megjelent egy tanulmánykötet *A köztársasági eszme Magyarországon* címmel, amelyet 1994-ben a szerkesztő önálló, monografikus munkája, *A köztársasági eszme története Magyarországon* című könyv követett. A republikai hagyománynak ezeken túl is (a történettudományban és a jogtörténetben egyaránt) komoly szakirodalma van, gondoljunk itt a már említett Pölöskei Ferenc művei mellett Urbán Aladár, Szabad György, Hajdu Lajos, Mezey Barna tanulmányaira.

Ez a 2007-ben megjelent könyv, kétségtelen politikai aktualitása mellett (hiszen egyesek épp néhány hónapja kérdőjelezték meg nyilvánosan Magyarország köztársasági alkotmányát, a köztársasági gondolat létjogosultságát), a korábbiakhoz képest többletet, újdonságot s egyben tudományos „hozzáadott értéket” jelent amiatt, mert egyesíti a történettudomány, az alkotmánytörténet és a politikatudomány kutatási eredményeit, és mindezen túl hangsúlyozottan vizsgálja a köztársasági eszme nemzetközi összefüggéseit, bemutatva Európa más országainak sikeres vagy hasonlóan elbukott republikai megoldásait, próbálkozásait.

A kötet – Gombár Csaba rendkívül tanulságos „vita-indító” gondolatai után – négy fejezetre osztva sorakoz-

tatja fel olvasói számára a téma legismertebb és legtekintélyesebb kutatóinak tanulmányait. Az első fejezet a köztársaságok 20. századi európai megjelenési formáit tárja elénk, a második a köztársasági eszme történetét vázolja fel hat tanulmány segítségével, a felvilágosodás korától napjainkig. Ezt követik a magyar köztársasági gondolat történetéről szóló tanulmányok, végül a kötet a jelenkor kérdéseivel foglalkozó írásokkal zárul.

Wiener György *Az európai köztársaságok létrejöttének történelmi feltételei a 19–20. században* című tanulmánya kiváló politikatörténeti áttekintés. Mint ilyen, akár a fejezetekből kiemelve, a kötet elején (vagy éppen a könyv végén, záró összegzésként) is helyet kaphatott volna. Hajdu Tibor és Kende Péter írásai szintúgy általános jelleggel vezetik fel a témát. Horváth Jenőnek az olasz köztársaság létrejöttének körülményeiről szóló tanulmánya, valamint Szokolay Katalinnak a lengyel köztársasági alkotmányokat vizsgáló cikke pedig minden további nélkül átkerülhetett volna az egyetemes történelmi háttér bemutatásának második részbe.

Meglehetősen logikátlan, hogy a negyedik és ötödik francia köztársaságról szóló tanulmányok (Gazdag Ferenc és Johancsik János írásai) nem közvetlenül Hahner Péter *A köztársaság nehéz győzelme Franciaországban* című munkája után következzenek a sorban; ha már három különböző tanulmány foglalkozik a francia köztársaságok valóban igen változatos történetével, ezeket egymás után is lehetett volna szerepeltetni. Ehelyett a francia republikák sora megszakad, s mielőtt a második világháború utáni alkotmányos változásokkal folytatódna, a weimari köztársaságról (Szilágyi Péter) és az 1930-as évek Spanyolországáról szóló tanulmányok következnek, a fejezetet pedig – a két francia témájú mű után – Vastagh Pálnak az európai republikanizmus és alkotmányozás kérdéseit elemző tanulmánya zárja. Nem nehéz felfedezni mindebben a kronológia logikáját, azonban recenzensi álláspont szerint indokoltabb lett volna egy blokkban tárgyalni a francia alkotmánytörténetet.

A kötet nyilvánvalóan legérdekesebb, és vélhetően a legtöbb majdani vitát kiváltó fejezete a magyar köztársaságokról szóló harmadik rész, amely Mezey Barnának az 1849-es köztársaságról szóló tanulmányával kezdődik. Itt sokan fenn is akadhatnak; ezek szerint volt egy „nulladik” köztársaságunk, avagy csak eggyel vagyunk elmaradva a franciákhoz képest? Mezey professzor úr forráselemzéssel és nehezen támadható alkotmánytörténeti logikával fejt ki véleményét, amely szerint ez a helyes megközelítés. A mai napig vitakérdés a történetírásban és az alkotmánytörténet-tudományban is, hogy 1849 áprilisában létrejött-e az első magyar köztársaság, élén Kossuth Lajos kormányzó (köztársasági) elnökkel. Mezey Barna említett írása meggyőző érveket sorakoztat fel az igenlő válasz mellett.

Nem kevésbé izgalmas Pölöskei Ferencnek, a téma talán legavatottabb történész-szakértőjének a köztársasági gondolat kultúrtörténetéről szóló tanulmánya, melyben arra a kérdésre keresi és találja meg, hat sarka-

latos pontban összefoglalva, a választ, hogy miért nevezhető gyengének Magyarországon a köztársasági tudat. A cikk végén a szerző – különösebb kommentár nélkül – idézi a köztársasági államformára és az államfőre vonatkozó hatályos alkotmányos rendelkezéseket, s ezeket minden állampolgár figyelmébe ajánlja.

Rendkívül szerencsésnek mondható, hogy az 1918. évi köztársasági kísérlettel három önálló tanulmány is foglalkozik: Sipos József az agrárpártok, Varga Lajos a szociáldemokraták, néhai Litván György pedig a polgári radikálisok szemszögéből vizsgálja ezeket az eseményeket. Az őszirózsás forradalom megítélése finoman szólva is meglehetősen sokszínű a mai történetírásban és közzelfogásban. Varga Lajos kiváló összefoglalását kiegészítendő, e sorok írója mindenki figyelmébe ajánlja Buchinger Manónak, a 20. század első fele meghatározó szociáldemokrata politikusának – jelenleg csak antikváriumokban beszerezhető (remélhetőleg a Napvilág Kiadó által előbb-utóbb újra kiadásra kerülő) – *Az októberi forradalom tragédiája* című könyvét (Népszava, Budapest, 1936), s egyben idézi a magát amúgy következően „oktobristának” nevező Buchinger szavait: „még ilyen kevés idő alatt is talán többet kellett volna alkotni [...]. A parlament, az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának elmulasztása volt talán a legnagyobb mulasztás”.

Kiemelendő a kötetből Egresi Katalin tanulmánya, amely a két világháború közötti sajátos monarchiának a köztársasági eszmével kapcsolatos viszonyát tárgyalja. Ez talán a legnagyobb terjedelmű írás a kötetben, nyilvánvalóan sokkal részletesebb, mint a konferencián elhangzott előadás. A szerző a tanulmányban megvizsgálja a „király nélküli királyság” jogfolytonosságát, a Szent Korona tanán alapuló, uralkodó felfogását és annak két évtizedes fejlődését, de természetesen bemutatja az ettől eltérő irányzatokat is, a valódi kontinuitást pártoló, esélytelen legitimistáktól a szintén ellenzékbe szorult különböző köztársaság párti politikai tömörülésekig.

A második világháború utáni korszak történetét a négy kormányzati tényező, az MKP (Hubai László), az SZDP és az FKGP (Föglein Gizella), valamint az NPP (Tóth István) köztársasághoz való viszonyát ismertető tanulmányok reprezentálják. Igen érdekes Föglein Gizella írása, hiszen az (1945 utáni parlamenti politikai erőviszonyokban bízva) erős államfői jogkört pártoló kisgazdák és a belső vitáktól terhelte szociáldemokraták álláspontját együtt mutatja be. A harmadik fejezetet Ruszoly József jogtörténész professzornak a történelmi alkotmányról és a „köztársasági törvényről”, azaz az 1946. évi I. tc.-ről írt tanulmánya zárja, mellyel a professzor úr Csekey Istvánnak, a magyar alkotmányjog nagy ismerőjének, s egyben oktatójának állít emléket, s egyben igen hasznos adalékokkal szolgál a jogfolytonosság–köztársaság „paradoxon” történetéhez.

Mint említettük, a kötet negyedik fejezete már élő közjog (Szigeti Péter), politikatudomány (Bayer József) és jelenkortörténet (Farkas Gergely). Bayer József a politikai legitimitás, elfogadottság oldaláról

vizsgálja a köztársaság eszméjét. Szigeti Péter kiegészíti és értékes új gondolatokkal gazdagítja az Egresi Katalin, majd Ruszoly József által is tárgyalt alkotmányos kontinuitás-problémakört, részletesen bemutatva a Szentkorona-tannal kapcsolatos parlamenti felszólalásokat (az 1990 utáni alkotmányos viták, és különösen a 2000. évi I. törvény kapcsán), s hitet tesz a köztársaság méltóságának védelme mellett. Farkas Gergely az általa Októberi Alkotmánynak nevezett, 1989. október 23-án, a mai köztársaság kikiáltásával záruló alkotmányozó folyamatot tárja eléünk, bemutatva a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain részt vevő felek elképzeléseit és az ott született kompromisszumos megoldást, az 1949. évi XX. törvény átfogó módosítását (Antall József szavait idézve mottóként: „Értsétek meg, mi egy alkotmányt, majdnem egy új alkotmányt kényszerítettünk ki!”).

A szerkesztési sorrendben utolsó előtti tanulmány Kardos József nevéhez fűződik, aki különleges szempontból veszi górcső alá a köztársasági eszmét: azt vizsgálja, hogy az iskolai oktatásban hogyan jelent meg korábban, és miképpen jelenik meg napjainkban ez a gondolkör. A jelenkor köztörténelmi oktatását áttekintve, a teljesség igényével mutatja be a különféle általános és középiskolai történelemkönyveket, és arra a sajnálatos következtetésre jut, hogy a „köztársaság méltósága” (ahogy Szigeti Péter fogalmazott) korántsem úgy jelenik meg, ahogyan az elvárható volna. Nem kapcsolódik hozzá megfelelő történelmi környezet, „aura”, a diákok nem szerezhetnek megfelelő ismereteket annak megértéséhez, hogy miért, milyen tradíciók alapján jött létre (azaz: mit jelent valójában) a mai magyar köztársaság.

A könyvet Szentpéteri Nagy Richárd írása zárja, melynek címe önmagáért beszél: *Az alkotmány köztársasága, a köztársaság alkotmánya*. Bibó István gondolatait idézve a szerző kifejti, hogy a demokrácia szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy az államforma köztársaság-e. Természetesen a történelem egymás után sorakoztatja fel a 19–20–21. századi „demokratikus monarchiákat” Norvégiától az Egyesült Királyságig, de mindezen parlamentáris rendszerek szerves alkotmányfejlődés eredményeképpen, évtizedek-évszázadok alatt alakultak ki, az uralkodók fokozatosan mondtak le előjogaikról, de legalábbis szokásjogi alapon huzamosabb ideje nem gyakorolják azokat. Magyarországon, miután az 1848. évi alkotmányt éppen az azt szentesítő Habsburg-uralkodó és utóda szegte meg és vette semmibe, minden további polgári demokratikus kísérlet ab ovo köztársasági kísérlet is volt, a polgári demokrácia története tehát szervesen összekapcsolódik a köztársasági eszme történetével.

A kötet szomorú konklúziója, hogy Magyarországon nincs még igazán széles társadalmi elfogadottsága a köztársasági eszmének, ami nem az eszme idegenségéből, hanem az ismeretek hiányából adódik. A köztársasághoz, ahogy Pölöskei Ferenc tanulmányában rámutat, nálunk nem kötődnek közismert és közkedvelt szimbólumok, nem kapcsolódnak hozzá „fényes események”,

ünnepek. Vannak haladó, köztársasági hagyományaink, de még nem tudtak gyökeret verni a köztudatban.

A magyar történelem polgári demokratikus (egyben köztársasági) kísérletei valóban rendszerint és szükségszerűen rövid életű, sikertelen, véres kudarcba fulladt próbálkozások voltak. Az 1849. évi, talán elszármazott Függelékű Nyilatkozatot a békés köztársasági berendezkedés helyett a szabadságharc bukása követte, az 1918. októberi forradalmat a Vix-jegyzék, a kommunista hatalomátvitel, az 1919-es nyári vörösteror és az azt követő, nem kevésbé véres „fehér” megtorlás. Az 1946–1949 közötti polgári demokratikus köztársaság

pedig – a Szövetségi Ellenőrző Bizottság árnyékában – alighanem eleve halva született.

No de szabad-e mindebből azt a következtetést levonni, hogy maguk a polgári demokratikus kísérletek voltak elhibázottak? Szabad-e eljutni arra a következtetésre, hogy mai alkotmányos rendszerünk is tévúton jár, és csak idő kérdése, míg elbukik? Talán e tanulmánykötet meggyőzi a kételkedőket, hogy ne keressenek feltétlenül ok-okozati összefüggéseket a korábbi, szomorú történelmi példák esetében tapasztalt pusztító időbeli egymásutániság miatt.

Képes György

Fejezetek az európai jogi kultúrtörténetből

Hamza Gábor – Nótári Tamás: *Mit hoz a múlt?*
Jog- és kultúrtörténelmi tanulmányok I.

Szerkesztette: Nótári Tamás
Budapest, Korona Kiadó, 2006, 503 p.
ISBN: 963 9589 82 9

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem akadémikus professzorának, Hamza Gábornak és a Károli Gáspár Református Egyetem docensének, Nótári Tamásnak 2006-ban megjelent közös tanulmánykötetét tarthatja kezében az olvasó. A könyvben található tanulmányok mind egy tárgykör, az ó-, a közép- és az újkori jog- és kultúrtörténet, valamint jogi kultúrtörténet egy-egy fejezetét hivatottak részletesen kifejteni. A szerzők e kérdéskörbe tartozó írásai az elmúlt két és fél évtizedben különböző szakfolyóiratokban már napvilágot láttak, de mivel a szűken vett jogtörténész szakmán kívül kevésbé ismertek, ezért hasznosnak tűnt a szélesebb közönség számára is könnyebben elérhető módon közreadni ezeket a tanulmányokat.

A kötetet Nótári Tamás előszava vezeti be, majd következik a hűsz, kronológiai sorrendben elhelyezett tanulmány.

I. Görög és római antikvitás

Az első írás – *Lélek- és sorsmérés Homérosnál és Vergiliusnál* – szerzője Nótári Tamás. Az igazság mérlege kifejezés mindannyiunk számára közismert, használata általánosan elterjedt, Iustitiát gyakorta láthatjuk különböző ábrázolásokon mérleggel a kezében. A mérleggel, mint az igazság(osság), az igazságszolgáltatás eszközével és jelképével a görög irodalomban több helyen is találkozhatunk, például Theognisznál Zeus mérleggel méri ki az emberek számára a gazdagságot és a sze-

génységet. Ezen szöveghelyek tanúsága szerint Zeus tartja kezében Diké vagyis az Igazság mérlegét. Az *Iliás*ban találkozhatunk olyan, összefüggésében ábrázolt, tehát bővebben értelmezhető jelenettel, amelyben Zeus a mérleg segítségével mond ítéletet a hősök felett. A *Dikés talanta* értelmét keresve először a jognak, illetve az igazság(osság)nak a homérosi eposzokban kialakult fogalmát kísérli meg a szerző tisztázni, majd az Akhilleés és Hektór párviadalában döntő mérési jelenet néhány sorának strukturális és összehasonlító elemzése alapján kíván az igazság mérlegének eredetéhez és jelentéséhez néhány megjegyzést fűzni.¹

A második tanulmány szintén Nótári Tamás tollából való: *Hésiodos és a jogbölcsélet kezdetei*. Homéros és Hésiodos – amint róluk Hérodotos megjegyzi – műveikben nem csupán a görögök isteneit alkották meg, hanem azok egyúttal az európai bölcsélet kiindulópontjává is szolgálnak. Hésiodos műve a *Theogonia* (Istenek születése), valamint az *Erga kai hémerai* (Munkák és napok), az utóbbit az Amphidamas tiszteletére Khalkisban rendezett költői versenyen is előadta. Hésiodost *Munkák és napok* című művének megírására az apai örökség körül a munkától húzóódó fivérével, Persésszel támadt pere indította, akit a megvesztegetett bírák az örökség felosztásánál előnyben részesítettek, majd Persés e vagyonrészt is elherdálva – nagy valószínűséggel – újabb perrel fenyegette meg a költőt. Amint Homéros a harcoló, diadalmaskodó és szenvedő hősök sorsát az istenek és az emberek drámájaként ábrázolta, úgy Hésiodos az egyes szám első személyben elbeszélte jogvita folyamatát egy, az isteni és az emberi hatalmak által a jog győzelme érdekében folytatott harcra jellemzte. Az isteni hatalom védelme alatt álló jog koncepciója természetesen már Homérostól sem idegen, azonban mindez messze elmarad az *Erga kai hémerait* átható azon szenvedélyes próféta hevílet mögött, amellyel Hésiodos a Zeus védelmezte jogba vetett, rendíthetetlen hitét évezredek múltán is magával ragadó pátozzsal hirdeti. E tanulmány – a görög jogfilozófia vizsgálata során oly méltatlanul mellőzött – Hésiodosnak a *Munkák és napok* című művében a jogról és a jogérvényesítésről kialakított koncepcióját tette elemzés tárgyává. Elsőként a mű *prooimion*ját és a köl-

tő által az emberi munka – s a vele szerves összefüggésben álló jogrendszer – szükségességének indoklásaként elbeszélte két mítoszt tekintjük át, ezt követően a *dike* fogalmának előfordulását és szerepét vizsgáljuk meg a homérosi eposzokban és a hésiodosi *Ergában*.²

A harmadik írás Hamza Gábortól származik, címe: *Cicero De re publicája és az antik állambölcselet*. A szerző kifejti, hogy az állambölcselet és a politikatudomány művelőinek állásfoglalása nem egységes Cicero munkái államelméleti jelentőségének, súlyának megítélésében. Cicero állambölcseleti szempontból kiemelkedő jelentőségű műveinek, elsősorban dialógusainak elemzését legtöbbször a filozófiai oldalról való megközelítés jellemzi. Sajnálatos módon igen gyakran erősen háttérbe szorul a történeti és jogi megközelítés. Nem hangsúlyozott az a tény, hogy Marcus Tullius Cicero államelméletének feltárása a koncepcionálisan trilógiát alkotó *De oratore*, a *De re publica* és a *De officiis* elemzése alapján lehetséges. Cicero vizsgálta elsőként, egymással szoros összefüggésben az „alkotmányos” állam – maga az „alkotmány” (*constitutio*) szó is, mint erre Jellinek utal, a *rem publicam constituere* kifejezésből származik – gazdasági, politikai és morális elemeit. Ez a szemlélet idegen volt Platónról csakúgy, mint Aristoteléstől.³

A negyedik tanulmányt Nótári Tamás jegyzi, címe: *A római tekintélyfogalom vallási aspektusai*. A tekintély fogalmának vizsgálata során az *auctoritas*, a növelés, a gyarapítás képességének lényegi meghatározását ismertetve, s a *numen* bizonyos aspektusait a közéletre vetítve Hannah Arendt is igen találó asszociációval idézi Cicero vonatkozó passzusát, miszerint az állam, az emberi közösség alapításának és a már megalapított megőrzésének feladata nagyban megközelíti az isteni működés, a *numen* funkcióját; ennek kapcsán megállapítja, hogy ebből a szempontból a rómaiak „szinte azonosnak tekintették a vallási és a politikai tevékenységet”.⁴ E gondolat tükrében kívánja a szerző vizsgálni a *numen* mint a római vallás igen sarkalatos jelenségének különféle aspektusait, annak etimológiáját, s két, e szempontból relevánsnak tűnő jelenséget, a *triumphus* intézményét és a *flamen Dialis* funkcióját, majd a szakrális szféra ezen elemeit a hatalmi legitimációba szervesen beépítő *numen Augusti* fogalmat.⁵

A kötet ötödik darabja Nótári Tamás *A lándzsa mint hatalmi és tulajdoni jelkép az ókori Rómában* című írása. A *legis actio sacramento in rem* jól ismert leírásában Gaius megemlíti, hogy az eljárás során a pálcát mintegy a lándzsa helyett, a jogszerű tulajdon jeleként használták. Gaius nézetével egybecseng Verrius Festus azon megállapítása, miszerint a lándzsa a legfőbb hatalom jelképe, megtestesülése. E két testimoniumból kiindulva kívánja Nótári a *hasta* és a *festuca* hatalmi jelképiséget vizsgálni a *legis actio sacramento in rem* szertartásának⁶ *duellum sacrum*kénti értelmezését alátámasztandó. A hadüzenet szertartásából és a szertartásban a lándzsa különleges jellegéből és használatából kíván bizonyos párhuzamokat a *ius fetiale* és a *legis actio sacramento in rem* között felmutatni.⁷

A hatodik tanulmány Nótári Tamás nevéhez fűződik, címe: *Kampánystratégia az ókori Rómában*. A *Commentariolum petitionis*, vagyis *A hivatalra pályázók kézikönyve*, a ránk maradt legrégebbi – Kr. e. 64-ben keletkezett – kampánystratégiai írat. Ebben Quintus Tullius Cicero, az antikvitás legkiválóbb szónokának, Marcus Tullius Cicerónak az öccse szolgál bátyjának tanácsokkal ahhoz, hogy Marcus miképpen nyerheti meg a *consuli* választásokat, vagyis hogyan emelkedhet a római köztársaság legmagasabb posztjára. A szerző tanulmányában e művet teszi behatőbb elemzés tárgyává, s ennek során a következő aspektusokat vizsgálja: az antik kommentár műfaját, a *Commentariolum* szerzőségének kérdését, a szerző, Quintus Tullius Cicero életpályáját, a vetélytársakról, az Antoniusról és Catilináról a *Commentariolum*ban adott jellemzést, az egyesületek és a *cliensek* szerepét a római választások során, valamint a választási csalás tényállásának és elbírálásának kialakulását.⁸

A kötet hetedik tanulmánya Hamza Gábor munkája: *Idegen hatások a római jogban a tizenkétábrás törvénytől a római jog klasszikus koráig*. A tizenkétábrás törvénytől a Kr. u. 3. század első feléig terjedő időben a római jog fejlődése folyamatosan felfelé ívelő pályát mutat, amely párhuzamban áll a római birodalom emelkedésével. Ez a fejlődés a Kr. u. első három évszázadban – az ún. klasszikus korban – jutott tetőfokára. A klasszikus jog minden tekintetben a legtökéletesebb magánjogi rendszer volt, amelyet hosszú évszázadok alkotó munkájával a jog elméleti és gyakorlati mesterei építettek fel és emeltek erre a magaslatra. A politikai hanyatlással szinte párhuzamosan bekövetkezett a jogi élet hanyatlása is. A három nagy klasszikus: Papinianus, Paulus és Ulpianus után a jogtudomány addigi hatalmas jogfejlesztő működése szembetűnően visszaesett, majd a 4. században teljesen meg is szűnt.⁹

A *közvetlen demokrácia ókori intézményei és a politikatudomány* címet viseli Hamza Gábor tanulmánya, a kötet nyolcadik darabja. A címben foglaltak behatőbb vizsgálata mellett a szerző kiemelt figyelmet szentel az ombudsman római jogi előzményeinek, előképének, a *defensor civitatis* elemzésének is. A *defensor civitatis* intézménye kapcsán utal arra, hogy Valentinianus és Valens császárok *constitutio*ja alapján Kr. u. 364-ben került jogszabályi úton szabályozásra előbb Illyria, majd később az egész Imperium Romanum területén ennek az elsősorban az adóügyekben illetékes „antik ombudsman”-nak az intézménye.¹⁰

II. Középkor és újkor

A kilencedik tanulmány, Nótári Tamás írása, a *Virgil – püspök és paródiaszerző* átkalauzol minket a középkorba. Virgil, Salzburg ír származású püspöke (749–784) számos ponton új fejezetet nyitott püspöksége történetében; nevéhez fűződik a salzburgi historiográfia legkorábbi műveinek (*Gesta sancti Hrodberri confessoris*; *Libellus Virgili*; *Liber confraternitatum*)

megalkotása, a 774-ben felszentelt Rupert-dóm megépíttetése, a püspökség és a Szent Péter-kolostor jogainak kiterjesztése és a karantánok közötti misszió megszervezése. A szerző először a 8. század első felének bajor bel- és külpolitikai viszonyait tekinti át, majd Virgil és Bonifác konfliktusát követhetjük nyomon lépésről lépésre. Ezt követően a Aethicus Ister nevéhez fűződő, *Cosmographia* című opust elemezi, és megkísérli kimutatni a műben az általunk szerzőként vélelmezett Virgilnek Bonifáccal történt összeütközését, majd behatódobban elemzi Virgil apát és püspök bajorországi működését, részletesen kitérve a *Libellus Virgiliiben* taglalt, az egyházi javakra vonatkozó vitáira.¹¹

Egy kora középkori koncepció per – III. Tasziló trónfosztása című, tizedik tanulmányban Nótári Tamás először a III. Tasziló bajor herceg által tett hűségesküik történeti háttérét követi nyomon, majd magát a koncepció per, végül pedig annak jogi háttérét és indokolását teszi vizsgálat tárgyává. A Nagy Károly által létrehozott egységes birodalom megteremtése számos áldozatot követelt, ezek egyike volt III. Tasziló, a Bajorországban két évszázadon át uralkodó Agilolfing-dinasztia utolsó hercege, akit trónjától a frank uralkodó nem valamiféle véres katonai vereség következményeként fosztott meg, hanem egy 788-ban megrendezett – mai szóhasználatnál élve: koncepció perben. A per megelőzően Károly jól kiszámított diplomáciai lépésekkel mind kül-, mind pedig belpolitikailag elszigetelte Taszilót, s végül – *iurisdicciója* alá vonandó – 787-ben vazallusává tette. Fő vádként a Károlyhoz hű bajorok az infidelitást, vagyis a hűbérúr iránti hűtlenséget, valamint a *harisli*t, azaz a királyi sereg engedély nélküli elhagyását hozták fel Tasziló ellen – igaz, az utóbbi cselekményre negyed századdal a per előtt került sor.¹²

Metód pere a Regensburgi Zsinaton a címe a tizenegyedik tanulmánynak, amelyben Nótári Tamás először a karantánok közötti, majd a pannóniai térítő misszió alakulását vázolja röviden, majd Konstantin és Metód moráviai és pannóniai kezdeti működésének áttekintése után kitérőt tesz a pápa, a *basileus* és a keleti-frank uralkodó bulgáriai missziós törekvéseire. A történeti háttér ilyenén való összegzését követően tér rá Metód regensburgi perének körülményeire, a *Conversióban* megfogalmazott vádakra, illetve ezek háttérére, valamint Metód tanításának további sorsára a pápaság, a frank király és a morva fejedelem politikai viszonyainak tükrében.¹³

A kötet tizenkettedik darabja Hamza Gábor tanulmánya, címe: *A macedón kérdés megjelenése az európai politikában*. Macedónia 1991. január 25-én deklarálta függetlenségét. A függetlenség kérdésében tartott népszavazás, referendum megtartására 1991. szeptember 8-án került sor. Az 1991. november 17-én elfogadott alkotmány egykamrás, 120 tagú parlament (*Szobranije*) felállításáról rendelkezik. Az alkotmány garantálja a nemzeti kisebbségeknek azt a jogát, hogy kulturális és nemzeti sajátosságait ápolják, s azokat az állam a maga eszközeivel támogatja is.¹⁴

Hamza Gábor tollából származik a kötet tizenharmadik darabja, melynek címe: *Szent István törvényei és Európa*. A szentistváni törvények döntő jelentőségét abban foglalhatjuk össze, hogy az első magyar király következetesen eljárva megteremti az egységes magyar jogrendszer alapjait. Érvényesül ezáltal az „*ubi civitas, ibi ius*” elve, és pedig olyan módon, hogy az európai látókörű és műveltségű uralkodó a *civitasra* épülő európai állam alapjainak lerakásánál a jog univerzalizmusa követelményével úgy vet számot, hogy tekintettel van a nemzeti hagyományok megőrzésének szükségességére. Szent István törvényeinek a római (bizánci) jog elemeit is magában foglaló *ius* egyetemességét a *consuetudo* hagyományaival szervesen egyesíteni tudó európaisága döntő mértékben járult hozzá hazánk Európába integrálódásához, és ezért jelentős érték korunkban, a harmadik évezred első évtizedében is.¹⁵

Az Accursius és az európai jogtudomány kezdetei című, Hamza Gábor által írt tanulmány a kötet tizenegyedik darabja. A *Glossa ordinaria* eredeti alkotás annak ellenére, hogy Accursius e csaknem százezer gloszából álló gyűjtemény összeállításánál nyilvánvalóan támaszkodott elődei glossza-összeállításaira. Kiemelkedő jelentőségű forrásokat jelentenek számára mestere, a bolognai egyetemen tanárként nagy valószínűséggel már az 1180-as évek végén működő, a magánjog és a közjog területén egyaránt szakvéleményeket is adó Azo munkái.

Nótári Tamás írása, *A kereszténység és az iszlám harca Enea Silvio Piccolomini (II. Pius pápa) világképében* a kötet tizenötödik tanulmányaként Aeneas Sylvius Piccolomineus, a későbbi II. Pius pápa (1458–1464), a kiváló humanista és jeles egyházpolitikus gondolkodását és gyakorlati ténykedését mutatja be. A szerző Aeneas Sylviusnak a török hódítás veszélyeiről, a keresztény *religio* és állameszme védelméről megfogalmazott gondolatait kívánja áttekinteni két forrás alapján. Az egyik egy 1454-ben, a frankfurti fejedelmi gyűlésen elmondott, Konstantinápoly pusztulásáról és a törökök ellen indítandó háborúról szóló beszéd, amelynek kapcsán néhány stiláris és filológiai megjegyzést is tesz a szerző; a másik forrás a már pápaként Mohamed szultánhoz írott levele, melyben hosszabban fejtegeti az iszlámról alkotott nézeteit.¹⁶

A kötetben tizenhatodikként helyet kapott, *Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányfejlődése és Európa* című tanulmányban Hamza Gábor az USA alkotmányfejlődését elemzi, miközben párhuzamosan bemutatja az Európában megalkotott kódexeket, és kimutatja azok hatását az amerikai alkotmányra. Kiemelkedő jelentőségű azon megállapítása, hogy az „Alapító Atyák” jól ismerték az antik és az újkori Európa politikai gondolkodóinak, állambölcseleirőinek, így Platónnak, Aristotelésnek, Cicerónak, Sallustiusnak, Tacitusnak, Plutarkhosznak, Sir Edward Coke-nak, James Harringtonnak, Algernon Sidneynek, John Miltonnak, John Locke-nak, Johannes Althusiusnak, Hugo Grotiusnak, Samuel Pufendorfnak, Christian Wolffnak, William Blackstone-nak, Emer de Vattelnek és különösen Montesquieu-nak a munkáit.¹⁷

III. Tudomány- és kultúrtörténet

A tizenhetedik írásban, amely a *Sir Henry Maine és az összehasonlító jogtudomány* címet viseli, Hamza Gábor az angol jogtudós munkásságát teszi elemzés tárgyává. Angliában a modern értelemben vett jog-összehasonlítás születése igen szorosan kapcsolódik Sir Henry James Sumner Maine 1861-ben megjelent, *Ancient Law, its Connection with the Early History of Society and its Relation to Modern Ideas* (Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel) című művéhez. Maine nevéhez fűződik institutionálisan is az Angliában kibontakozó jog-összehasonlítás; ő ugyanis az első a szigetországban, akinek számára Oxfordban 1869-ben tanszéket – ez a *Corpus Chaire of Historical and Comparative Jurisprudence* – létesítettek a jogtörténet és a jog-összehasonlítás oktatása és tudományos művelése céljából.¹⁸

A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai, irodalmi és politikai gondolkodásban a XX. században címu tanulmányában (a kötet tizennyolcadik darabjában) Hamza Gábor számos új adattal árnyalja és korrigálja ismereteinket a 20. századi történelmet illetően. Megállapítja, hogy hivatásos történészek, filozófusok, politológusok és jogászok körében is él az a téves elképzelés, hogy a „Harmadik Birodalom” a náci hatalomátvételt követően Németország hivatalos, a párt- és állami propagandagépezet által is erősen szorgalmazott elnevezése lett volna. A Német Birodalmi Propagandaminisztériumban 1939. július 10-én tartott sajtókonferenciát követően kibocsátott utasítás azonban kifejezetten megtiltotta a „Harmadik Birodalom” kifejezés hivatalos használatát. E rendelet értelmében Németország hivatalos neve „Nagynémet Birodalom”. A Német Birodalmi Propagandaminisztérium sajtóosztálya (*Pressestelle*) által évekkel később, 1942. március 21-én kiadott körlevél arról rendelkezik, hogy az „új Németország” hivatalos elnevezése a jövőben egyszerűen: „Birodalom”. Ez az elnevezés megfelel a német világbirodalom kiépítésére irányuló elképzeléseknek. A „Birodalom” (*Das Reich*) elnevezés célja, hogy a világ nyilvánossága előtt ezzel dokumentálják az „új Németországhoz” tartozó területek zárt állami egységét. A „Birodalom” szó alkalmazását ugyanez a rendelkezés Németországra korlátozza, hangsúlyozva, hogy csak egy

„Birodalom” van, és pedig Németország. A „Harmadik Birodalom” mint történelmi előzményekhez, elődökhöz viszonyított, „sorszámozott” birodalom nem volt összeegyeztethető a nemzetiszocializmus imperialisztikus világnézetével, amely magát a német történelem betetőzőjének tartotta.¹⁹

A kötet utolsó előtti tanulmányában, amely a *Megjegyzések a római jog szerepéről a jogászképzésben* címet viseli, Hamza Gábor számos aktuális kérdésre keres és talál választ, azokat tudománytörténeti kontextusba ágyazva. Olaszországban a római jog oktatásának formáit az alábbi tantárgyak jelentik: *Istituzioni di diritto romano*, *Storia del diritto romano*, *Diritto romano*, *Esegesi delle fonti del diritto romano*. Ezek közül legalább egy diszciplína kötelezően felveendő, bár vannak karok, ahol ma is két római jogi tárgy, az *Istituzioni* és a *Storia* felvétele kötelező. Németországban a római jogi tárgyak az alábbiak: *Römische Rechtsgeschichte*, *Römisches Privatrecht* és *Römisches rechtliche Quellenexegese*. Ezek legtöbbször az ún. *Wahlfachgruppe* részét képezik. A legtöbb német jogi karon a római jog ún. *vorlesungspflichtiges Fach*. Svájcban a római jog valamennyi jogi karon kötelező. Ausztriában szintén kötelező a római jog, sőt a joghallgatóknak latin nyelvi érettségivel vagy azzal egyértékű latin nyelvvizsgával kell rendelkezniük. Katalóniában a római jog ma is szubszidiárius forrása a magánjognak. Portugáliában és Görögországban szintén önálló diszciplínaként oktatott tárgy. Közép- és Kelet-Európában a római jog a legtöbb országban kötelezően oktatott tárgy.²⁰

A kötetet, huszadik darabként, Nótári Tamás *Szádeczky-Kardoss Samunak emlékezete* című írása zárja, amelyben a nemzetközi hírv klasszika-filológus és bizantinológus életműve előtt tiszteleg.²¹

E rövid tartalmi ismertetésre is kitérő excursus után térjünk vissza a mű egészéhez. Ki kell emelnünk a gazdag jegyzetapparátust, amely nélkülözhetetlen segítséget nyújt a bőséges lexikális anyagban való eligazodáshoz. A jegyzetek ritkán látható, példaértékű gazdagsága és megszerkesztése jelzi számunkra, hogy a szerzők több éves kitartó és alapos kutatómunkájának gyümölcsét tarthatjuk kezünkben. A tájékozódást angol és német nyelvű tartalomjegyzék segíti.

Sándor István – Szalóki Gergely

Jegyzetek

- ¹ Vö.: Nótári T.: *A mérleg mint az igazságszolgáltatás jelképe Homérosznál* (Collega, 2002, 2., 43. pp.); *Vallástörténeti megjegyzések az Aeneis XII. 725–727. sorához* (Belvedere Meridionale, 1999, 5–6., 4. pp.); *The Scales as the Symbol of Justice in the Iliad* (Acta Juridica Hungarica, 2006, 249. pp.)
- ² Vö.: Nótári T.: *Hésiodosz jogkoncepciója* (Jogtudományi Közlemény, 2005, 328. pp.); *Bürgergemeinschaft und Rechtsgedanke bei Hesiod*. In: *Politai et Cives*. Epigraphica III. Hungarian Polis Studies 13. Ed. György Németh, Péter Forisek. (Debrecen, 2006, 7. pp.)
- ³ Vö.: Hamza G.: *Cicero: Az állam* (Budapest, 2007³, 9. pp.); *Das Vorbild des Rechtsgelehrten bei Cicero* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Juridica, 24, 1982, 57. pp.); *Ciceros Verhältnis zu seinen*

Quellen, mit besonderer Berücksichtigung der Darstellung der Staatslehre in De re publica (Klio, 1985, 492. pp.); *Riflessioni sulla teoria ciceroniana dello Stato* (Il pensiero politico, 1996, 83. pp.); *Bemerkungen über den Begriff des Naturrechts bei Cicero*. In: *Nozione formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al prof. Filippo Gallo*. Vol. I. Jovene Editore (Napoli, 1997, 349. pp.); Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest, 2006,¹¹ 87. p.)

⁴ H. Arendt: *Mi a tekintély?* In: *Múlt és jövő között* (Budapest, 1995, 130. p.)

⁵ Nótári, T.: *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, 2004, 157. pp.);

- Numen és numinozítás – a római tekintély fogalom vallási gyökerei (Aetas, 2003, 4., 33. pp.); *On Some Aspects of the Roman Concept of Authority* (Acta Juridica Hungarica, 2005, 1–2., 95. pp.)
- ⁶ A legis actió eljárás szakirodalmához lásd Nótári T.: *Jog, vallás és retorika* (Szeged, 2006, 50. pp.); *Duellum sacrum – gondolatok a legis actio sacramento in rem eredete kapcsán* (Állam- és Jogtudomány, 2006, 1., 87. pp.); *Adalékok a legis actio sacramento in rem eredetéhez* (Antik Tanulmányok, 2007, 71. pp.); *Comments on the Origin of the legis actio sacramento in rem* (Acta Juridica Hungarica, 2006, 2., 133. pp.)
- ⁷ Nótári T.: *Festuca autem utebantur quasi hastae loco* (Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, 2004, 133. pp.)
- ⁸ A teljes – modern szövegkiadáson alapuló – korszerű fordítást lásd: *Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve*. Fordította, a jegyzeteket, az előszót és az utótanulmányt írta Nótári T. Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Németh Gy. (Szeged, 2006, 33. pp.). Továbbá lásd: Nótári T.: *Quaestio de ambitu* (Collega, 2001, 6., 43. pp.); Cicero: *Négy védőbeszéd*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Nótári T. (Szeged, 2004); *Jogtudomány és retorika – Cicero pro Murena* 26. (Jogtudományi Közlöny, 2001, 12., 470. pp.); *Választási kampánystratégia az ókori Rómában*. Társ szerző: Németh Gy. (Jogtudományi Közlöny, 2006, 7–8., 268. pp.)
- ⁹ Vö.: Hamza G.: *Idegen hatások a római jogban a XII táblás törvénytől a római jog klasszikus koráig* (Jogtudományi Közlöny, 1996, 3+9. pp.); *Észrevételek az antik római hadtörténet jogi és gazdasági vonatkozásairól* (Jogtudományi Közlöny, 1996, 83. pp.)
- ¹⁰ Vö.: Hamza G.: *A közvetlen demokrácia ókori intézményei és a politikatudomány* (Jogtudományi Közlöny, 2005, 76. pp.); *A közvetlen demokrácia antik intézményeinek továbbélése a politikaelméletben* (Parlament levelek, 1999, fasc. 6., 35. pp.)
- ¹¹ Vö.: Nótári T.: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Szeged, 2007); *Források Salzburg kora középkori történetéből* (Szeged, 2005); *Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez*. In: *Medievalistikai tanulmányok* (Szeged 2005, 99. pp.); *Két forrás a kora középkori Salzburgból*, *Notitia Arnonis – Epistola Theotmari* (Aetas, 2004, 2., 72. pp.); *Salzburg neve a kora középkori forrásokban* (Collega, 2005, 1., 48. pp.); *Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában* (Belvedere Meridionale, 2005, 5–6., 38. pp.); *Gesta Hrodberti*. In: *Classica – Mediaevalia – Neolatina*. Ed. L. Havas et E. Tegyei (Debrecen, 2006, 131. pp.); *Virgil és Bonifác – egy konfliktus jogi és irodalmi síkjai a kora középkorban* (Jogtudományi Közlöny, 2007, 3., 100. pp.); *Virgil püspök bajorországi jogvitáinak margójára*. In: *Tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Mezey B., Révész T. M. (Budapest, 2006, 369. pp.); *On Bishop Virgil's Litigations in Bavaria* (Acta Juridica Hungarica, 2007, 1., 49. pp.)
- ¹² Vö.: Nótári T.: *III. Tassiló trónfosztása – adalék egy koraközépkori koncepció perhez* (Jogtudományi Közlöny, 2005, 503. pp.); *Tassilo III's dethronement – contributions to an early-middle-age show trial* (Publications Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica, 2005, 65. pp.); *Személyállapot és társadalomszerkezet a kora középkori Bajorországban* (Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis, 2005, 163. pp.); *III. Leó pere és a Salzburger Érsekség megalapítása* (Collega, 2005, 4., 55. pp.); *A kora középkori salzburgi birtokjegyzékek margójára* (Jogelméleti Szemle, 2006, 3.)
- ¹³ Vö.: Nótári T.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Aetas, 2000, 3., 93. pp.); *Avarok a Kárpát-medencében – Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai* (Belvedere Meridionale, 12, 2000, 3–4., 110. pp.); *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez*. In: *Tanulmányok a középkorról. A II. Medievalistikai PhD-konferencia előadásai* (Szeged, 2001, 67. pp.); *De Consulibus Bulgarorum* (Collega, 2002, 5., 47. pp.); *Róma és Bizánc missziós kísérletei a IX. századi Bulgáriában* (Belvedere Meridionale, 2005, 1–2., 22. pp.); *A Salzburger Érsekség és Metód konfliktusa a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tikrében* (Belvedere Meridionale, 2005, 3–4., 37. pp.); *On the Avar-related chapters of the Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Chronica, 2005, 26. pp.)
- ¹⁴ Vö.: Hamza G.: *A macedón kérdés az európai politikában. I.* (Magyar Szemle, 2001, 9–10., 202. pp.); *A macedón kérdés az európai politikában. II.* (Magyar Szemle, 2001, 11–12., 192. pp.); *Macedónia és a föderáció lehetősége a Balkánon*. In: *„Nem akarunk csonka Európát...”* (Budapest, 2002, 143. pp.); *A macedón kérdés megjelenése az európai politikában*. In: *„Nem akarunk csonka Európát...”* (Budapest, 2002, 149. pp.)
- ¹⁵ Vö.: Hamza G.: *Sanctus Stephanus et Europa – Szent István és Európa – Saint Étienne et l'Europe* (Budapest, 1991); *Szent István dekrétumai és a justiniánuszi törvényhozás* (Jogtudományi Közlöny, 1996, 418. pp.); *Szent István törvényei és Európa*. In: *Sanctus Stephanus et Europa* (Budapest, 1991, 24. pp.); *Die Gesetze (Decreta) Stephans des Heiligen und Europa*. In: *Szent István és Európa – Saint Étienne et l'Europe* (Budapest, 2001, 33. pp.); *Die Gesetzgebung Stephans des Heiligen und Europa* (Ungarn-Jahrbuch, 1995–1996, 27. pp.)
- ¹⁶ Vö.: Nótári T.: *Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. művéből* (Documenta Historica 42. Szeged, 1999); *Timur Lenk és I. Bajazid Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” című művében* (Belvedere Meridionale, 1999, 5–6., 89. pp.); *A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” című művében* (Aetas, 1999, 4., 149. pp.); *Aeneas Sylvius Piccolomini szónoki művészete*. In: *Középkortörténeti tanulmányok* (Szeged, 2003, 103. pp.); *Die Geschichte des Grafen Ingo bei Enea Silvio Piccolomini*. In: *Varietas Gentium – Communis Latinitas*. XIII. International Congress for Neo-Latin Studies (Budapest, 2006, 96. p.)
- ¹⁷ Vö.: Hamza G.: *Az Egyesült Államok alkotmányfejlődése és a modern alkotmányosság*. In: Mitchell, Ralph: *Az Egyesült Államok alkotmánya* (Budapest, 1995, VII. pp.); *Az Egyesült Államok alkotmányának és alkotmányfejlődésének sajátosságai* (Jogállam, 1996, 1–2., 125. pp.); *A római jog hatása az Amerikai Egyesült Államok jogfejlődésére* (Jogtudományi Közlöny, 2003, 234. pp.)
- ¹⁸ Vö.: Hamza G.: *Maine és az összehasonlító jogtudomány* (Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, 1987, 7. pp.); *Sir Henry Maine et le droit comparé* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, 1991, 59. pp.); *Sir Henry Maine és az összehasonlító jog* (Jogállam, 1998–1999, 326. pp.); *Sir Henry Maine et le droit comparé* (Orbis Iuris Romani, 2005, 7. pp.)
- ¹⁹ Vö.: Hamza G.: *A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai és politikai gondolkodásban* (Magyar Tudomány, 1999, 779. pp.); *Die Idee des „Dritten Reichs” im deutschen philosophischen und politischen Denken im 20. Jahrhundert* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, 1997, 11. pp.); *Die Idee des „Dritten Reichs” im deutschen philosophischen und politischen Denken des 20. Jahrhunderts* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Germ. Abt. 2001, 321. pp.); *The Idea of the „Third Reich” in the German Legal, Philosophical and Political Thinking in the 20th Century* (Diritto e cultura, 2001, 127. pp.)
- ²⁰ Vö.: Hamza G.: *A hazai jogászképzés történetéhez* (Magyar Jog, 1986, 21. pp.); *Megjegyzések a római jog szerepéről a jogászképzésben*. In: *Festgabe für János Zlinszky* (Miskolc, 1998, 569. pp.)
- ²¹ Vö.: Nótári T.: *Emlékezés Szádeczky-Kardoss Samu professzorra* (Jogtörténeti Szemle, 2005, 1., 44. pp.); *In memoriam Samuelis Szádeczky-Kardoss piissimam* (Vox Latina, 2005, 142. pp.); *Szádeczky-Kardoss Samu (1918–2004)*. (Aetas, 2005, 4., 182. pp.)

Úgy tudtuk, mert úgy mesélték a nagy elődök – s mi restek voltunk utánajárni, hogy igaz-e –, hogy az autonóm nemesi vármegye gyökerei végső soron 1232-ig nyúlnak vissza. Úgy tudtuk, hogy ekkor a Zalán innen és túl lakó nemesek – jelentőseivelük, a Kehidai oklevél tanúsága szerint – arról számoltak be, hogy ők, mint királyi szerviensek az Oguz bán és Bertalan veszprémi püspök között támadt birtokvitában uruktól, II. Andrástól nyert jogon bíraskodhattak, s ezért úgy gondoltuk, hogy joggal tekinthetjük tribunáljukat az autonóm nemesi vármegye szervezeti előfutárának. Ebből az oklevélből következtettünk többek között a központi hatalomnak a nemesek autonóm bíraskodási jogosultsága képében is megnyilvánuló gyengülésére, a társadalmi szerkezetváltásra; a Kehidai oklevelet a rendiség első, szimbolikussá vált megjele-
néseként értékeltük.

E szimbólum az idők során jogtörténeti tényné rögzülni látszott, s mint történelmünk megmásíthatatlan, magától értetődő eseménye, biztos pontként kínálta magát megannyi jogi-társadalmi-gazdasági következtetés alapjául, tankönyvek lapjairól alapvető igazságként köszönve vissza.

Rosszul tudtuk.

Ebben az ügyben bizony úgy tűnik, hogy még a legnagyobbak, mint Holub és Hajnik is tévedett, amikor előbbi a „megyei önkormányzat képviselőinek” működését 1232-től számította, utóbbi pedig IV. Béla egy oklevelét elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a király „megengedte, hogy az [...] említett ügyekre nézve a megye önálló lakosai bírákat válasszanak, kiket, mint a nemesek bírúit, a királyi szolgák bírúinak (judices servientum) nevezték”. Tévedett Bónis György, s tévedtek az 1960-as évek legjelentősebb egyetemi történelemkönyv-sorozatának szerzői is, akik a kehidai oklevél pillanatfelvételét kimerevítve, az elvárt, az osztályharc-evolúciót hirdető marxista-leninista ideológiának megfelelően a „népi tömegektől elszakadó”, ugyanakkor a nagybirtokosokból és egyháziakból kiábrándult királyi szervienseket úgy láttatták, mint akik saját szervezetük, a „nemesi megye” létrehozására tették meg az első, de még nem sok sikerrel járó lépést. A téves kiindulópont, a Zalán innen és túl lakó nemesek eljárásának autonóm, egyfajta rendi előképként való értelmezése – mintha e nemesek eljárása saját jogon, saját választás alapján, s nem a király akaratából folyna – könnyen téves társadalmi-gazdasági következtetések levonására adott alapot. Így a jogtörténészekkel együtt tévedtek a történészek is.

2008. február 28-án, a Pécsi Tudományegyetem Halasy-Nagy Józsefről elnevezett Aulájában a PTE Doktori Tanácsának Bíráló Bizottsága summa cum laude minősítéssel ítélte oda Béli Gábornak a PhD-fokozatot *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka (1268–1351)* címet viselő diszsertációjában egységes formát öltött, a fenti téves álláspontot ártértékelő évtizedes kutatásainak elismeréseként. Béli Gábor „alapos, didaktikus jogtörténeti munkát tett le elének, mely újabb reményeket ébreszt a

Rosszul tudtuk

**Béli Gábor: A nemesek négy bírója
– A szolgabírók működésének
első korszaka (1268–1351)
című doktori értekezéséről**

jogtörténet-tudományra nézve” – fogalmazott dr. Mezey Barna CSc, s e kérdésben a Bíráló Bizottság valamennyi tagja egyetértett. A bizottság elnöki tisztét dr. Ádám Antal, az MTA doktora, professor emeritus (PTE ÁJK, Alkotmányjogi Tanszék) töltötte be, tagja volt dr. Homoki-Nagy Mária, habil. tanszékvezető egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem ÁJTK, Magyar Jogtörténeti Tanszék), dr. Balogh Elemér habil. egyetemi tanár, alkotmánybíró (Szegedi Tudományegyetem ÁJTK, Európai Jogtörténeti Tanszék), dr. Szabó Béla habil. egyetemi tanár, tanszékvezető (Debreceni Tudományegyetem ÁJTK), dr. Máthé Gábor, az állam- és jogtudományok kandidátusa, tanszékvezető (Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Magyar Jogtörténeti Tanszék), dr. Stipta István habil. intézetvezető egyetemi tanár (Miskolci Egyetem ÁJK, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet).

A Kehidai oklevél Béli tézisei alapján az autonóm nemesi vármegye gyökerének nem tekinthető, mert forrásokkal igazolhatóan „azok a bírók, akiket a szolgabírók előfutárainak lehet tekinteni, a nemeseknek vagy a királyi szolgáknak Esztergomban tartott gyűlésén megfogalmazott petícióját magában foglaló 1267. évi dekrétummal összefüggésbe hozhatóan tűntek fel”. Azok a bizonyos Zalán innen és túl lakó nemesek Béli érvei alapján nem autonóm módon, hanem a király által föléljük rendelt ispán lábainál, bírótársakként döntöttek, s így nem azonosak a források által bizonyíthatóan legkorábban csak 1268-ban, a címben jelzett évszámmal megjelölhető évben megjelenő, s a 18. század végére szervezeten, az eddig általunk általánosan elfogadott értelemben véve működő szolgabírákkal. Béli Gábor munkája „a szolgabírák 1268. előtti működését már feltételező nézeteket számomra meggyőzően negligálja” – írja dr. Máthé Gábor opponensi véleményében, „s új tézise a nobiles servientes regis egyező jogállására, a két státusz egy sorban álló jogalanyiságára elfogadott új eredmény”. A dolgozat másik hivatalos bírálója, dr. Stipta István véleményében kifejtette, hogy az írás történészek és jogtörténészek számára „megkerülhetetlen” eredményeket tartalmaz.

Az ismertetés rövid terjedelme pusztán a Béli Gábor által kimutatott új eredmények egy fontos cseppjének felvillantására ad lehetőséget, ám e cseppben újszerű gondolatok és belőlük fakadóan megannyi megválaszolásra váró kérdés tengere villan elő. Ezért a gondolatok hosszabb lélegzetvételű, tudományos igénnyel megírt

recenziójának mielőbbi megszületése, miként az egész mű nyomtatásban való megjelentetése nem várthat sokat magára, s ezek mentén megkezdődhet a széleskörű tudományos vita, mely végül oda vezethet, hogy a szolgabírák 1232. évi megjelenésének hitét eredményező tévedésünk tudományos életünkben és tankönyveink lapjairól eltűnik. Ezt támasztja alá Mezey Barna véle-

ménye is, miszerint „ezután a munka után senki sem állíthatja, hogy Béli kérdései nem helytállóak, s hogy a rájuk adott válasz nem hiteles. S azt sem, hogy a további, az ő eredményeiből következő kérdések nem várnak új válaszokra, nem rombolnak le évszázadokig élő sztereotípiákat.”

Juhász Botond

Gondolatok az OTDK döntőjéről, a jogtörténeti és római jogi tagozat üléseiről

Írásom a XXVIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának 2007. április 24–26. között Balatonfüreden megrendezett döntőjéről, kiváltképpen a jogtörténeti és római jogi tagozat tagjai tevékenységéről kíván az olvasó számára néhány személynéglátással is tarkított, átfogó beszámolót nyújtani.

Az OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójának két évente megrendezett ülései mindig kiemelkedő jelentőséggel bíró eseménynek számítanak a hazai jogászok életében, hiszen lehetőséget adnak a tehetséges egyetemi, főiskolai hallgatók tudományos diákköri kutatásainak bemutatására, elismerésére, ösztönöznek a kutatómunka folytatására, elmélyítésére, és így előmozdíthatják a jogtudományi pályán való indulást. Az idei OTDK-nak, amely mögött is ezek, a megnyitón többször hangsúlyozott célkitűzések húzódtak meg, úgy gondolom, sikerült felmutatni a magyar jogi diáktudományos tevékenység magas színvonalát és sokoldalúságát.

A három balatonfüredi helyszínen párhuzamosan zajló, jól megszervezett konferenciát idén a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara rendezte. Az OTDK-szekció 19 tagozatának ülésein a késő ősszel lezajlott kari konferenciákból továbbjutott 247 pályamű, 10 hazai felsőoktatási intézményt képviselő szerzője mutatta be kutatásait, és mérte össze tudását; összesen közel 700 fő (dolgozatíró, konzulens oktató és opponens) vett részt a konferencia tanácskozásain.

Az első nap délelőttjén, a regisztrációt követően, a megnyitó ünnepségen a rendező egyetem, a jogász szakma legfelsőbb szintű képviselői és Balatonfüred város alpolgármestere köszöntötték a konferencia résztvevőit. A szívélyes megnyitó beszédet dr. Máthé Gábor, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtu-

dományi Karának dékánja, az OTDK Állam- és Jogtudományi Szakmai Bizottságának elnöke tartotta, amit a rendező egyetem rektorának, a Magyarországi Református Egyház jelenlévő püspökének, valamint az Országos Tudományos Diákköri Tanács elnökének köszöntője, majd a jogász szakma vezetőinek tanulságos beszédei követtek. Az ünnepélyes megnyitót a TeTraVERSI fuvalanégyes tartalmas műsora zárta. Az ebédet és a tagozati zsűri szakmai tájékoztatását követően pedig elkezdődtek az egyes tagozatok ülései, amelyek másnap is folytatódtak. A tudományos munka szüneteiben, a két este folyamán a résztvevők, a hallgatók különféle szórakoztató programokon (jazzkoncert, filmvetítés, a Godot Dumaszínház előadása) kapcsolódhattak ki és töltődhetek fel a versenyzés után.

A konferencia tagozatülései meghatározott ütemben zajlottak. A dolgozat szerzője negyedórás expozéjában bemutatta pályaművét, amit az ötperces opponencia követett, végezetül pedig a versenyző pár percben válaszolt az előzetesen megkapott oktatói bírálatra, az opponens véleményére és a bírálóbizottság, a hallgatóság esetleges kérdéseire.

Az idei OTDK-döntő jogtörténeti és római jogi tagozatában 20 pályamű szerzője mutatta be tudományos diákköri kutatásainak eredményeit, és versenyzett a zsűri által odaítélt elismerő díjakért. A bírálóbizottság elnöke dr. Révész T. Mihály egyetemi docens (SZE ÁJK), társelnöke dr. Molnár Imre professor emeritus (SZTE ÁJK) volt, a zsűriben – kis átalakítást követően – dr. Balogh Judit egyetemi docens (DE ÁJK) és dr. Korsós dr. Delacasse Krisztina egyetemi adjunktus (PTE ÁJK) foglalt helyet. A zsűri – tagságának átalakítása és a kezdeti zökkenők gyors rendezése után – mindvégig biztosította a tagozatülések gördülékeny és tisztességes lebonyolítását, a versenyzés jó hangulatát pedig növelték a bizottság elnökének kedélyes, humoros megjegyzései.

A versenyzés magas szakmai színvonalát a tárgyakat tekintve rendkívül széles skálán mozgó, igényes, tudományosan megalapozott dolgozatok és több színes, ötletes expozé adta. A nyolc intézmény hallgatói által írt pályaművek között 6 római jogi és 14 jogtörténeti tárgyú írásmű szerepelt, az utóbbiak szinte mind hazánk jogtörténetjének egy-egy szeletét dolgozták fel (egy dolgozat volt csak teljesen egyetemes jogtörténeti témájú). A zsűrinek minden bizonnyal nehéz dolga lehetett összehasonlítani (és ennek alapján díjazni) a témájuk szempontjából egymástól néhol meglehetősen távol

álló, a magyar alkotmány- és jogtörténet, illetve a római jog egyes, igencsak elkülönülő szakterületeivel foglalkozó dolgozatokat.

A pályaműveket bemutató előadások különböző jellegűek voltak, színvonaluk eltért egymástól. Sokan projektoros diavetítéssel egészítették ki beszámolójukat, több versenyzőtől viszont a technikai vívmány használata nélkül is hasonlóan meggyőző és élvezetes előadást hallhattunk. Sajnos néhány versenyző nehezen tudta legyőzni izgalmát expozéja folyamán, ám egészen kimagasló beszámolók is elhangzottak. Kiemelném Képešy Imre (ELTE ÁJK) lebilincselő előadását, amely a hallgatóság gondolatait megmozgatva egy képzeletbeli per különféle aspektusaiból vázolta fel dolgozatának tartalmát, Váradi Ágnes (SZE ÁJK) precíz és tömör, ám pályaművének szinte minden fontos részére rávilágító expozéját és Bathó Gábor (ELTE ÁJK) szellemes előadását. Lehotay Veronika (ME ÁJK) beszámolója jól egészítette ki és foglalta össze pályaművét, Salgó László Péter (SZTE ÁJK) expozéjának egyedi témáját pedig különösen érdekesnek találtam. Csoór Dorothea (ELTE ÁJK) beszámolójával olyannyira felkeltette az egyébként kevésbé aktív hallgatóság érdeklődését, hogy előadása után kisebb vita is kerekedett.

Az opponensek – ritka kivétellel – helytálló és adekvát véleményt formáltak az egyes pályaművekről. Itt szeretném kiemelni, hogy véleményem szerint az opponensnek nem szabad abba a hibába esnie, hogy indokolatlanul, kizárólagosan a hibák feltárásával, megsemmisítő bírálattal illesse, ezáltal esetlegesen megalázza a versenyzőt: a jó opponencia vitára ösztönöz, álláspontokat ütköztet, legfőbb célja a pályamű jobbítása a dolgozat szerzőjével való együttműködés keretében. Az opponensnek úgy kell elmondania gondolatait a dolgozatról, hogy abban a pályamű gyengébb, hiányos részét bíráló és az írásmű értékes elemeit méltató elemek egyensúlyban legyenek. Kellemetlen helyzeteket eredményezhet, ha az opponens, félreértelmezve feladatát, nem találja meg ezt a kényes egyensúlyt – ez azonban szerencsére csak igen kevészer fordult elő a tagozatülések során.

A jogtörténeti és római jogi tagozatban a legkiválóbb teljesítményeket a zsűri a következő díjakkal ismerte el. Pozsonyi Norbert (SZTE ÁJK) kapta az I. díjat (*Dammum iniuria datum* című dolgozatával; konzulens: prof. dr. Jakab Éva). A II. díjat Bathó Gábornak (ELTE ÁJK; *Az obstrukció elméletben és gyakorlatban, 1872–1912*; konzulens: dr. Mezey Barna) és Papp Lászlónak (DE ÁJK; *A Btk. XVIII. és XX. fejezetének alkalmazása a Debreceni Ítéletábrán 1920–1925 között*; konzulensek: dr. Balogh Judit és dr. Varga Norbert) is odaítélte a zsűri. A III. díjat ugyancsak két versenyző kapta: Dékány Kinga (SZTE ÁJK; *Magyar váltójog a 19. század első felében, különös tekintettel a gyakorlatra*; konzulens: dr. Homoki-Nagy Mária) és Illés István (PTE ÁJK; *Fejezetek az örökválság magyar-*

országi történetéből – Zsoldos Ignác és kortársai javaslatának tükrében; konzulens: dr. Szekeres Róbert). Több versenyző vehetett át különdíjat. A Gödöllői Királyi Kastély Különdíját Váradi Ágnesnek (SZE ÁJK; *Az atipikus szerződések előzményei a római jogban*; konzulens: dr. Kállay István). Képešy Imrének (ELTE ÁJK; *„Pravda zvíteží” – „Az igazság győz”? A Beneš-dekrétumok egyes kérdéseiről történeti és jogász szemmel, különös tekintettel az ezen szabályok körüli máig tartó fontosabb vitákra, és kitekintéssel a szlovák és magyar nézőpont közti különbségekre*; konzulensek: dr. Mezey Barna és dr. Horváth Attila) és Való Viktor-nak (KRE ÁJK; *A kormányforma tényezőinek változása 1848–1849-ben*; konzulens: dr. Máthé Gábor) ítéltek oda. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium különdíját Buda Zsuzsanna (SZTE ÁJK; *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum bemutatása és három jogeset elemzése*, konzulens: prof. dr. Jakab Éva) és Lehotay Veronika (ME ÁJK; *A zsidótörvények és -rendeletek végrehajtása a mezőcsáti járásban*, konzulens: dr. Stipta István) kapta. Pozsonyi Norbert pedig a Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány Különdíját vehette át. A legjobb opponens Juhász Ágnes (ME ÁJK) lett.

A tagozatok ülései a zsűrik döntéshozatalával – a Szakmai Bizottság tanácskozása előtt – még szerda délután befejeződtek, az ünnepélyes díjátadásra pedig a konferencia zárónapján, csütörtök délelőtt került sor. A díjátadó ünnepséget dr. Máthé Gábor nyitotta meg, beszédében méltatta a résztvevő hallgatók érdemeit, a zsűrik fáradhatatlan és hálátlan munkáját, az értékelés nehézségeit, majd megköszönte a nagylelkű támogatók hozzájárulásait. A pattanásig feszült várakozás izgalmát tovább növelte az ezt követő komolyzenei műsor. A legkiválóbb dolgozatok szerzőinek és a legjobb opponenseknek járó díjak átadását tapsözön kísérte, amely jól kifejezte a konferencia résztvevőinek egymás iránt érzett elismerését, kölcsönös megbecsülését. Néhány díjazott versenyző sajnos nem volt jelen a záró ünnepségen, mert már államvizsgájára készült, vagy rosszul mérte fel saját képességeit, eredményét. A díjátadás záróakkordjaként dr. Mezey Barna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja átvette a szervező egyetem dékánjától a vándorserleget, amely jelzi, hogy a következő állam- és jogtudományi OTDK rendezésének megtisztelő feladatát az ELTE ÁJK látja majd el.

Az idei OTDK döntője, amelyen másodéves joghallgatóként vettem részt, számomra különösen kellemes és gazdag élményeket adott. A konferencia mindvégig jó hangulata, valamint a jogtörténeti és római jogi tagozat ülésein elhangzott kiváló dolgozatvédések és opponenciák végighallgatása folyamán szerzett, remek szakmai tapasztalatok felejthetetlen emlékek maradnak.

Südi Gergely

Az OTDK Jogtörténeti és Római jogi Szekciója előadásainak kivonatai*

Bathó Gábor:
**Az obstrukció elméletben
és gyakorlatban
(1872–1912)**¹

A dualizmus kori magyar parlamentarizmusnak időről időre feltűnő velejárója volt az obstrukció. Első előfordulása, 1872 után rendre megjelent, amikor a parlamenti viták során az ellenzék kilátástalan helyzetbe került. A dolgozat célja, hogy jogtörténészek, történészek álláspontjainak felhasználásával körülhatárolja ezt a jelenséget, definíciót adjon, és elhelyezze az obstrukciót a parlamenti működés körében. Választ keresek arra a kérdésre, hogy az obstrukció jogszerű-e vagy sem, illetve, hogy politikai szempontból etikus cselekvés-e, vagy a jog szellemének abszolút tagadása. A módszer, amellyel a témát feldolgozom, mind az elsődleges, mind a másodlagos források szintézise és emellett az egyes jogi jelenségek leírása.

A dolgozat három részre tagolható, melyek közül az elsőben egy általános alapvetés keretében mutatom be a parlament funkcióit, különös tekintettel a döntéshozatalra, hiszen ezen a területen érvényesült leginkább az obstrukció; a törvényhozás volt az, amely leginkább áldozatul esett az ellenzék ilyen irányú tevékenységének. A parlamenti kisebbség obstrukciójának keretét a parlamenti jog, azon belül is – mint annak forrása – a házszabályok alkották, ennek kijátszásával, betű szerinti értelmezésével nyílt lehetőség az országgyűlés rendes működésének akadályozására. Ezen elméleti alapvetésről szóló rész végén a parlamenti törvényhozó funkció korlátozásának legális formáit vizsgálom – különös tekintettel a pártfegyelemre –, amit az obstrukció által kifejtett korlátozó hatással való összehasonlítás indokol.

Az obstrukciót elméleti szempontból közelíti meg a dolgozat második része. A korabeli jogászok, jogtörténészek meghatározásait figyelembe véve magam is definíciót próbálok adni, amihez a kiindulópontot a szó etimológiája adja. Ennek eredményeképpen alakul ki az álláspontom, miszerint az obstrukciót szűk és tág értelemben is definiálni lehet, és kell is. Itt merül fel a legalitás, a joggal való visszaélés és a jog szellemének kérdése az obstrukció jogi természetének vizsgálatakor. E témakörön belül vizsgálom az obstrukció eredetét és csoportosításának lehetőségeit.

Dolgozatom harmadik része a dualizmus kori parlamentben megjelenő obstrukció gyakorlatát mutatja be, különös tekintettel annak kiváltó okaira. Az országgyűlési kisebbség

és többség, a parlamenti törésvonalak mentén kialakuló kormány és ellenzék közötti feloldhatatlan szembenállás újra és újra obstrukcióhoz vezetett. A dolgozat előbbi fejezeteiben részletezett elméleti alapok és indítók után a dolgozat bemutatja a magyar parlamentben lezajlott fontosabb obstrukciós hullámokat: az elsőt 1872-ből, majd az 1889-est, az 1895-öst, az 1897-est, az 1903–1904-est és az 1911–1912-est. Ezeken keresztül érzékelhetővé válik az elméleti részekben leírtak gyakorlati megvalósulása: az obstrukció egyes fajtáinak megjelenése vagy annak a politika törésvonalai mentén való kialakulása. A dolgozat befejező része leírja, hogy milyen volt az obstrukció megítélése a kortársak szemében, valamint azt, hogyan vélekedik róla az utókor.

Csoór Dorothea:
**Koncepciós ügy
a XVII. században.
Eljárás Báthory Erzsébet ellen**²

Dolgozatomban a Báthory Erzsébet ellen folytatott eljárással foglalkozom. Báthory Erzsébetről az az általánosan elterjedt nézet, hogy több száz lányt megölt, és azok vérében fürdött. Az utóbbi években azonban több szerző is írt olyan művet, amelyben arra a következtetésre jutott, hogy Báthory Erzsébet valójában ártatlan volt.

Kutatásom célja az volt, hogy négyszáz év távlatából megkíséreljem kideríteni, mi az igazság Báthory Erzsébet ügyében. A Báthory Erzsébet életéről, valamint az ellene folytatott eljárásról szóló irodalom és források megismerése során szerzett ismereteim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Báthory Erzsébet ártatlan volt, ellene koncepciós eljárás folyt.

A három részre szakadt Magyarországon időről időre nemzeti törekvések indultak a területek egyesítésére. Ezekben vezető szerepet vállaltak az erdélyi fejedelmek. Báthory Erzsébet ellen Thurzó György 1610. március 5-én indított nyomozást. Az erdélyi fejedelmi székben ekkor Báthory Gábor, Báthory Erzsébet unokaöccse ült, aki éppen a magyar területek egyesítésére vonatkozó tervéhez gyűjtött támogatókat. Szintén ugyanebben az időben a fejedelemségről lemondott Báthory Zsigmondot is eljárás alá vonták, aki egy évig a Hradzsiban raboskodott. Thurzó nádornak, mivel vélhetően elő kívánta készíteni fia számára az utat a fejedelmi cím megszerzéséhez, érdekében állt, hogy a befolyásos és a politikában vezető szerepet betöltő Báthory család jó hírét aláassa, és iránta bizalmatlanságot ébresszen.

A Báthory Erzsébet ellen felhozott vádak a több száz meghallgatott tanú, valamint a bűntársak tortúrával kikényszerített vallomásán alapultak. A vallomásokból megismert cselekmények, bár azokat a politikai érdekektől vezérelt nádor elhivatottan kínzásoknak kívánta beállítani, valójában gyógyító kezelések voltak. A korabeli orvosi könyvek alapján ugyanis megállapítható, hogy a betegségek gyógyítására alkalmas kúrák olykor annyira fájdalmasak voltak, hogy a hozzá nem értők számára „kínzásnak” tűnhetek. A „bűntársak” a kínvallatás hatása alatt is 36–50 ha-

lálesetről vallottak, a mintegy tíz év alatt. A szóbeszéd és a tudatos híresztelés eredménye az, hogy a közvélekedés szerint több száz lány halt meg.

A nádor az eljárásban sorozatosan megszegte a korabeli eljárási szabályokat; „tettenérésre” hivatkozva egyedül „ítélte” örökös várfogságra Báthory Erzsébetet, valójában azonban tettenérés nem történt. Ezt követően, bár a király erre több parancslevélben utasította, és Báthory Erzsébet is többször kérelmezte, az úrmőt nem hallgatta meg az ellene felhozott vádakról. Az a körülmény, hogy Báthory Erzsébet ellen nem indítottak szabályos pert, így nem született törvényes ítélet, megfosztotta őt attól a lehetőségtől, hogy jogorvoslattal éljen.

A fentiek és a dolgozatban bővebben kifejtett megállapítások alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Báthory Erzsébet ellen koncepció eljárás folyt.

Dékány Kinga:
Magyar váltójog
a 19. század első felében,
különös tekintettel
a gyakorlatra³

A váltó egy pénzkövetelést megtestesítő értékpapír, amely a 12. századi vásárok pénzváltóinak gyakorlatában fejlődött ki, majd a 19. századra a hitelezés egyik fontos eszközévé vált. Így lett ezen korszak tipikus kereskedelmi jogi jogintézménye.

A dolgozat a váltó magyarországi megjelenésének és a joggyakorlatban történő alkalmazásának bemutatására tesz kísérletet, előtérbe állítva első váltótörvényünk anyagi jogi szabályozását és különös figyelmet fordítva a bíróságok jogalkalmazó tevékenységére.

A váltó kialakulásának ismertetése után bemutatásra kerülnek azok az adóslevélformák és más jogintézmények, mint pl. a betáblázás és a csődjog első hazai szabályai, amelyek a váltóval közel azonos életviszonyokban alakultak ki. Így érthetőbbé válnak azok a nehézségek, amelyeket az 1840. évi Váltótörvénykönyv hatályba lépése okozott. Ezek a nehézségek – a törvénykönyv módosításának törvényhozási vitájából kiindulva – főként abból adódtak, hogy a nagyrészt mezőgazdaságból élő magyar lakosság számára idegenek voltak a váltójog szigorú anyagi jogi és kötött eljárási szabályai, amelyek jelentősen különböztek a korábbi kölcsönügyleteket szabályozó joganyagtól. Tovább lépve a magyar váltójog megismerése felé, az Országgyűlési Könyvtárban található 1839–1840. évi és 1844. évi országgyűlési jegyzőkönyvek tanulmányozása során készített feljegyzéseket alapul véve, bemutatásra kerülnek azok a felmerült szabályozási lehetőségek és viták, amelyek eredményeként az 1840. évi Váltótörvénykönyv végleges szövege kialakult, s amelyek a törvénykönyv 1844. évi módosításához is elvezettek. A törvénymódosítást megelőző vita azért különösen jelentős, mert ebből tudható meg, hogy a törvénykönyv bevezetésének milyen társadalmi hatásai voltak,

valamint megismerhető a váltótörvényeszéki bírák jogfejlesztő gyakorlata és jogalkotási javaslati is.

A törvényhozási vitát követően a váltójog jellemző jogintézményei, szabályai, a váltók különböző fajtái, a váltóképesség, a váltó tartalmi követelményei, az elfogadás és a forgatmány kerülnek bemutatásra. A váltóóvást egy 1841 és 1870 között vezetett váltóóvási jegyzőkönyvből vett jogesetek bemutatása is segíti.

A dolgozat lehangsúlyosabb része az, amelyben az 1850 és 1863 közötti polgári peres iratok alapján, néhány jogeset segítségével ismerheti meg az olvasó a korabeli váltójogi jogalkalmazást és az ítélkezési gyakorlatot, kitekintve az eljárási szabályokra és a csődtörvény néhány rendelkezésére is.

A dolgozat betekintést nyújt a magyar váltójog első néhány évtizedébe, megismerteti az első magyar Váltótörvénykönyv szabályait, társadalmi hatásait. A levéltári anyagok tanulmányozása bebizonyította, hogy a váltó 1840 után gyorsan elterjedt Magyarországon, ám nem a teljes lakosság körében. A törvénykönyv hatálybalépését követő évtizedekben még főként kereskedők által használt jogintézmény volt.

Megyeri-Pálffy Zoltán:

A névviselés
szabályozásának története⁴

A közelmúltban új névviselési formák jelentek meg a magyar szabályozásban, amelyek alkalmat adtak egy, a névviselési szabályok kialakulásával és fejlődésével foglalkozó vizsgálatra.

A névviselési jog azon szabályok, jogintézmények összességét jelenti, amelyek a névhez, az egyik legalapvetőbb megkülönböztetési eszközhöz kapcsolódnak. A névviselési jog olyan terület, amely nem csupán a családjog sajátja, hanem hozzátartozik a közigazgatási és a polgári joghoz is, azok metszéspontján helyezkedik el. Ez az elhelyezkedés adja meg a vizsgálat létjogosultságát, mivel lehetővé teszi a jogintézménnyel kapcsolatban a jogfejlődés széles összefüggésekben való bemutatását.

Dolgozatomban a névviselési jog szabályozásának történetét elemzem, ezen belül azt a fejlődési szakaszt, amely az 1894-ben megjelent egyházpolitikai törvényektől a hatályos szabályokig terjed. A névviselés meglehetősen szerteágazó rendszerén belül a természetes személyek névviselési szabályaival foglalkozom, amelyeket három nagy egységben tárgyalok: gyermek neve, házassági név és névváltozás.

Történeti munkáról lévén szó, alapvetően kronologikus sorrendben vizsgáltam az egyes jogintézményeket. Ettől azonban számos esetben el kellett térni, ugyanis bizonyos szabályok egészükben vagy alapjaikban máig érvényesek, és csak így lehetett elkerülni az ismétlésbe bocsátkozást. Az időrendiség mellett az összehasonlítás is jelentős szerephez jutott a dolgozatban, hiszen a korabeli és a hatályos rendelkezések összevetése mutatja meg leginkább, hogy honnan indult, és merre tart a fejlődés.

A névviselés jog, egyúttal kötelezettség. A feldolgozás során nehézséget okozott az anyagi és az eljárásjogi szabályok keveredése. A vonatkozó anyagi jogi rendelkezések nincsenek, s legfőképpen nem voltak megfelelően rögzítve jogszabályainkban. Az eljárási és a bejegyzésekre vonatkozó szabályokból lehet következtetni arra, hogy ki, milyen név viselésére jogosult, illetve kötelezett. Ez a hiányosság régi jogunkban a névviselés minden területét (leginkább a névváltozását) jellemezte.

A legutóbbi módosítás nemcsak új névviselési formákat hozott, hanem elindított egy olyan tendenciát, amely a névszabályozás modernizálását eredményezheti. Ennek legfőbb vonása, hogy a szétszórt és többféle jogforrási szinten elhelyezkedő szabályozás egységessé válik.

Fazakas Zoltán József:

Az Erdélyi Fejedelemség államiségének jellemzői⁵

Dolgozatom tárgya az Erdélyi Fejedelemség önálló államisága, illetve az azt jellemző vonások bemutatása, különös tekintettel az államot meghatározó tényezőkre, mint amilyen az államterület vagy éppen a szuverenitás kérdésköre. Ezen belül két nagy fejezetben megpróbálom bemutatni az államszervezet kérdését, valamint az ország nemzetközi kapcsolatait, elismertségét. Az első fejezetben kibontom az államszervezet komplex rendszerét, alfejezetekben bemutatva az elnevezés kialakulását, az állami lét elengedhetetlen követelményét: a vonalszerűen körülhatárolt államterületet. Ezen alapvetéseken túl bemutatom a mai fogalmaink szerinti hatalmi ágakat, kezdve az államfővel, mert itt a hatalom személyelvű volt, ezután a fejedelmi hatalom korlátjaként működő országgyűlés, a fejezet utolsó két alfejezetében a központi és területi igazgatás, valamint az igazságszolgáltatás kérdésének elemzése következik. A második fejezetben megpróbálom felvázolni az állam külpolitikai irányait, nemzetközi elismertségét, elhelyezkedését a korabeli Európa politikai térképén.

A kutatás célja annak az államnak a bemutatása, mely a mohácsi vést követően a királyi Magyarországgal szemben felvázolta a magyar állam- és jogfejlődés egy másik útját, ezáltal lehetőségként megmutatva a kor oly sok szerzője által kívánt ún. nemzeti királyság alternatíváját. Célként fogalmazható meg az is, hogy vizsgáljuk meg egy kora újkori állam teljes államszervezetét és jogrendszerét, annak kezdetétől az önálló állami lét végstádiumáig. Ezt a kiváló lehetőséget, a történelmi időt alapul véve, rövid távon leképezhető intervallum (1526/1541/1571–1690/1711), valamint a jól dokumentáltság és a könnyen hozzáférhető, magyar nyelvű szakirodalom adja.

A kutatás módszereiről annyit érdemes elmondanom, hogy elsősorban a fellelhető magyar nyelvű szakirodalomra támaszkodtam (magyarországi, erdélyi egyaránt, mai szerzők feldolgozásaiból merítettem, de feldolgoztam a 19. század végi és a 20. század eleji művek vonatkozó fejezeteit is). Mivel naponta fellángoló viták tárgyát képezi a bemutatott állam kérdése, elkerülhetetlen volt a román történe-

szek véleményének megismerése is. A feldolgozott művek között van történelmi munka, egyetemi tankönyv, néprajzi monográfia, művelődéstörténelmi és egyháztörténelmi mű egyaránt. Fontos, hogy elvonatkoztatva, külső szemlélőként, politikamentesen, az első pontban leírt vázlat alapján próbáltam elvégezni az elemzést.

A kutatás eredményeiről annyit emelnék ki, hogy sikerült a történelmi dátumoktól, az uralkodók személyétől – ha nem is teljesen, de – elvonatkoztatva taglalni egy állam életét jogi és államtudományi szempontból. Megpróbáltam felvázolni a magyar állam- és jogfejlődés egy másik útját, kikerülve a „Mi lett volna ha?” kérdést, mert ezt a történelem maga oldotta meg a kettős királyválasztással. Fontos, hogy etnikai csapda nélkül nem az volt számomra fontos, hogy pontot tegyek egy vitás kérdésre, a hovatartozásra, hanem az, hogy független szerzőként, objektivitásra törekedve elemezzem és bemutassam az Erdélyi Fejedelemséget.

Dolgozatom végén arra a következtetésre jutottam, hogy ha mai fogalmaink szerint egyes szerzők ezt a sajátos államalakulatot nem is tekintik egyértelműen önálló államnak, a kor vonatkozó fogalmai és felfogása alapján mindenképpen az volt, és akár ma is az lehetne ilyen államszervezettel és elismertséggel, hisz nem kevés ország függ ma is egy másiktól.

Illés István:

Fejezetek az örökváltság magyarországi történetéből – Zsoldos Ignác és kortársai javaslatainak tükrében⁶

Az örökváltság a 19. század eleji Magyarországon azt a jogintézményt jelentette, amelynek segítségével a jobbágyság kibontakozhattak a földesúri szolgáltatások kötöttségeiből. Mivel a megvalósítás módjával kapcsolatban számos eltérő nézet látott napvilágot, munkámban igyekeztem ezeket kiemelni, ütköztetni, valamint egy átfogó helyzetkép bemutatásával megvilágítani, mennyire nehéz egy ilyen jelentőséggel bíró jogintézmény kimunkálása. További jellegzetességként megemlíthető, hogy külön figyelemmel tekint a dolgozat azokra az – esetünkben kimondottan konstruktív jellegű – fel-sőházi véleményekre, melyek más reformtervezetek esetében gyakran hátráltató szerepükre voltak híresek. Az örökváltsággal kapcsolatos első áttekintendő problémát a megváltandó úrbéres tartozások jelentették. Ezek közül elsősorban a robotot és a dézsmát emelném ki, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az örökváltság tárgykörébe vonandó szolgáltatásokkal kapcsolatban felmerültek bizonyos nézetkülönbségek, így szükségesnek láttam külön fogalommagyarázatot beiktatni. Az első lépés az önkéntes örökváltság kivívása volt, vagyis biztosítani kívánták a jobbágy számára, hogy földesurával megegyezve magát örök időre és teljesen megválthassa. Önmagában ez az intézkedés azonban kevésnek bizonyult, hiszen számos felmerülő probléma gyengítette a rendelkezés erejét. Ebben a részben a korabeli vélemények alapján megpróbáltam a lehető legszélesebb körű vizsgálódást folytatni, hogy pontosan felvázolhassam, milyen problémákkal szembesültek reformereink

a jogintézmény továbbfejlesztése során. Példaként említhetem a pénzhíányt vagy a nemes-nemtelen ellentétet. Igyekeztem kitérni olyan összefüggésekre is, amelyek mintegy láthatatlan kapcsot jelentettek az örökváltság és a hitelbank vagy a közteherviselés között, illetve olyan nehézségek forrását kutattam, mint amit pl. az ősiség okozott. Mindezek alapján szükségesé vált az önkéntes örökváltságnál hatékonyabb módszer bevezetése. Kézenfekvő a mindkét félre kötelező örökváltság lett volna, vagyis egy megfelelő határidő kitűzésével az úrbéres rendszer azonnali és teljes megszüntetése. Ehhez azonban olyan hatalmas mennyiségű pénz szükségeltetett az állam részéről, amellyel az ország nem rendelkezett. Számos tervezet készült a probléma áthidalására (igyekeztem olyan kuriózumokat is bemutatni, mint pl. a Tetétleni-féle örökváltsági pénztár terve), a fedezet hiányára azonban hosszú ideig így sem tudtak megoldást találni. Ideiglenes lehetőségként nem maradt tehát más hátra, mint a félkötelező váltság valamelyik formája. A kötelezés e javaslatokban a földesúrra irányult, aki így nem állhatott a jobbágy útjába, ha ő meg akarta váltani magát. Ilyen tervezetet tárt a nyilvánosság elé – többek között – Zsoldos Ignác is. Azért tartottam fontosnak kiemelni ezt a többi korabeli javaslat köréből, mert tartalmaz egy olyan vonatkozást, amely alapjaiban új és eredeti megoldást nyújtott a hátrányos tényezők kiküszöbölésére. A sajátosságot a zálog szerepe szolgáltatta. A paraszt – a tervezet szerint – földjének egy részét kézzázlogként a földesúr használatába adhatta volna, egészen addig, amíg más módon törleszteni nem tud. Így megmaradt volna a jobbágy tulajdona, a földesúr pedig biztosítékot kapott volna a megváltás összegére. Az ősiség és a hiányzó telekkönyvi nyilvántartás ugyanakkor jelentősen nehezítették volna a kivitelezést. Összességében azt kell mondanunk, hogy Zsoldos a korabeli helyzettel adekvát szabályozási modellt mutatott be, ami a gyakorlatban is érdemben szolgálhatta volna a jobbágyok felszabadításának ügyét, ha a megfelelő előfeltételeket teljesítik. 1848-ra azonban gyökeresen megváltozott a közélet. A forradalom hatására erőtlenné vált bécsi kormányzattal sikerült elfogadtatni egy sor olyan törvényjavaslatot, amire korábban gyakorlatilag alig volt esély, így az örökváltsági kérdés tárgyalása során is olyan új helyzet állt elő, melyben a kötelező örökváltsággal szemben a Zsoldos-tervezetnek nem maradt esélye.

legfontosabb, egész Közép-Európát érintő problémáját próbáljuk megvizsgálni, kutatni, az első probléma, amelybe szinte biztosan, már a szakirodalmat áttanulmányozva is belefutunk, az egyoldalúság. Nem született még e témakörben olyan tudományos munka, mely egyszerre próbálta volna bemutatni az egyes, a korban (nemcsak) e tekintetben teljesen ellenérdeklő felek érveit, ami véleményem szerint hozzájárul ahhoz, hogy 50 év elteltével sem sikerült lényegesen közelebb jutni a megegyezéshez, a múlt feltárásához.

Ez volt a döntő motívum, ami e kutatás elvégzésére ösztönözött, tekintve, hogy kamatoztatni tudtam szlovák nyelv-tudásomat, ami lehetővé tette számomra, hogy át tudjam tanulmányozni a cseh, illetve a szlovák szakirodalmat, és a különböző álláspontokat egymással szembeállítva igyekeztem megtalálni azokat az okokat, amelyeknek köszönhetően tartalmas párbeszéd nem bontakozhatott ki.

Dolgozatom első nagyobb részében, amelyben a Csehszlovák Köztársaság történelmét dolgoztam fel, különös tekintettel a német és a magyar kisebbséghez fűződő viszonyra, egészen az ország széteséséig, arra törekedtem, hogy minden fontosabb történelmi eseményt bemutassak, de lehetőleg mindkét nézőpontból.

Ezt követi a dekrétumok általános jellemzése, mellyel kapcsolatban a legnagyobb hangsúlyt arra helyeztem, hogy azokra a jogi problémákra keressek választ, amelyek a leggyakrabban felmerülnek mind politikai, mind jogászai körökben, illetve fontosnak tartottam, hogy megcáfoljam a köztudatban (mind a mai napig) meglévő sztereotípiákat ezekkel a jogszabályokkal kapcsolatban.

Az egyes dekrétumok ismertetésénél is arra törekedtem, hogy ne egyoldalúan, hanem több véleményt, felfogást ismertetve mutassam be azokat a rendeleteket, amelyek egyesek számára a kitaszítottság, a hontalanság éveit idézik fel, míg mások számára az újjáalakult Csehszlovákia büntetőhatalmát fejezik ki, amelynél fogva jogosult volt az állam felelősségre vonni azokat, akik hozzájárultak az ország széteséséhez. Az utolsó három fejezetben a magyarság helyzetének rendezésére, a cseh Alkotmánybíróság 1990-es években hozott döntéseire térek ki.

Dolgozatomat a leírtak rövid összegzésével, és a ma ember számára talán legfontosabb kérdés felvetésével zárom: hatályon kívül helyezték-e a Beneš-dekrétumokat, vagy sem?

Képesy Imre:

„Pravda zvíťezí” – „Az igazság győz”?

**A Beneš-dekrétumok egyes kérdéseiről
történeti és jogász szemmel,
különös tekintettel az ezen szabályok körüli
máig tartó fontosabb vitákra,
és kitekintéssel a szlovák és magyar
nézőpont közti különbségekre⁷**

A híres amerikai író, Mark Twain szerint a „múlt az, amire fájdalommentesen vissza tudunk emlékezni”. A Beneš-dekrétumok azonban még ma is heves érzelmeket váltanak ki az emberekből. Ha a második világháború utáni korszak talán

Kiss Ildikó:

Fejezetek a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatából – Élet elleni bűncselekmények a Dél-Dunántúlon a XVIII–XIX. században⁸

A dolgozat a dél-dunántúli vármegyék, különös tekintettel Somogy és Baranya megye törvényszéki gyakorlatát mutatja be az élet elleni bűncselekményekben hozott ítéletek tükrében a 18–19. századból. A konkrét ügyek illusztrálásának célja a büntetőjogi dogmatika fejlődésének bemutatása

mellett a dél-dunántúli régió igazságszolgáltatásában érvényesülő elvek, tendenciák vázolása. Mivel 1878-ig nem volt az országnak egységes, törvényerőre emelt büntető törvénykönyve, ezért az átlagosnál nagyobb jelentőségre tett szert a korabeli ítélkezési gyakorlat, így különösen fontosnak tartom ezt vizsgálni a legsúlyosabb deliktumok esetében.

A 18. századi jogalkalmazásban fontos szerepe volt a szinte az egész században „állandó zsinórmértékül” szolgáló *Praxis Criminalis*nak, amelynek gyakorlatát kiegészítették a *Hármaskönyv* nemesekre vonatkozó rendelkezései és az egyes partikuláris jogszabályok, mint például az 1723:11. tc. A *Praxis* érdeme volt, hogy szabatosan kidolgozta az egyes deliktumok tényállási elemeit, minden büntetendő cselekmény esetén a büntethetőséget kizáró okokat, illetve a büntetés enyhítésére és súlyosítására szolgáló körülményeket. Ezek alapján, valamint a minden körülményre kiterjedő vizsgálat után hozták meg a sédriák az ítéletüket; ezen gyakorlatot 20 korabeli eset vázolásával törekedtem illusztrálni. Ezek közül külön is kiemelném 1745-ből Kubinyi István és társainak rablógyilkosság miatt hozott ítéletét, mikor is az egyik elkövető felett nemesi címe okán a végső ítéletet a Hétszemélyes Tábla hozta meg. Egészen 1816-ig találtam olyan peres iratokat, amelyekben a *Praxis*-ra hivatkoztak.

A *Praxis* uralmát egy kis rövid időre (1787–1790) egyedül a II. József által bevezetett *Sanctio Criminalis Josephina* törte meg. A kódexnek, mivel rövid életű volt, nem nagy gyakorlata alakult ki. Mivel a Somogy Megyei, illetve a Baranya Megyei Levéltárak 1820-ig őrznek élet elleni ügyekben hozott ítéleteket, ezért a 19. század első felének jogalkalmazása homályba vész a Dél-Dunántúlon. A század második felében az osztrák BTK alkalmazása és Pauller Tivadar *Büntetőjogtan*-ának hatása érezhető. Mérföldkövet jelentett az ítélkezésben és a dogmatikában is az 1878-ban elkészült és törvényerőre emelt BTK, amely a következetes jogalkalmazás alapját szolgáltatta. A törvény pontosan meghatározta a bűncselekmények ismérveit és a büntetési tételeket. A kódex rendelkezéseinek gyakorlati alkalmazásához 22 jogesetet használtam fel. Az egységes igazságszolgáltatás kialakulásához a kúriai állásfoglalások is jelentősen hozzájárultak, tovább finomítva a gyakorlatban alkalmazandó jogszabályokat.

a zsidóság sorsának ellehetetlenítéséhez hozzájárultak? Kik voltak a helyi zsidóság vezetői? A célom az, hogy a rendelkezésre álló dokumentumok alapján választ találjak a fenti kérdésekre.

A kutatás alapjául elsősorban a korszakra vonatkozó levéltári források szolgálnak, amelyeknek nagy része a miskolci levéltárban található. Nehezíti a munkát az, hogy sok dokumentum eltűnt, megsemmisült. A legfontosabbak tehát a járásra vonatkozó főszolgabírói, alispáni iratok, ezeknek az elemzése alkotja a dolgozat jelentős részét. Segítséget nyújtanak továbbá a Mezőcsátra vonatkozó helytörténeti munkák. Felhasználtam a dolgozathoz a holocaust szakirodalmának vonatkozó részeit is, amelyek az országos szintű törvénykezéshez adnak támpontot. Külön érdemes még kiemelni a Deportáltakat Gondozó Bizottság gyűjteményét, amely elsősorban a visszaemlékezések miatt tölt be jelentős szerepet a kutatás szempontjából.

Munkám legfontosabb eredménye, hogy sikerült megtalálnom és feldolgoznom a zsidótörvények végrehajtására vonatkozó helyi szintű utasítások nagy részét. Erre a legjobb példa a már említett gettósítási rendelet, továbbá az öt holdon aluli zsidó birtokok felhasználására vonatkozó utasítás. Ezzel egy viszonylag teljes képet kapunk arról, hogy a mezőcsáti járásban hogyan alakult a törvények végrehajtása a második világháború alatt. Kirajzolódott a végrehajtás struktúrája is: az országos szintű törvényt vagy rendeletet a Borsod vármegyei alispánhoz juttatták el először, aki saját utasításokat kapcsolt hozzá, majd továbbküldte azt a járások főszolgabíróinak. Helyi tisztségviselőként a rendeletek végrehajtója tehát az alispán, a főispán, a bíró és a jegyző volt. A mezőcsáti és az edelényi gettósítási rendelet összehasonlításával próbáltam választ kapni arra a kérdésre, hogy mennyire volt szigorú a mezőcsáti járás főszolgabírójának eljárása. Látható az is, hogy melyek voltak azok a helyi szervek, amelyek fontos szerepet játszottak a zsidók helyzetének ellehetetlenítésében (pl. a Baross Szövetség).

Levonható tehát az a következtetés, hogy a helyi vezetők részvétele és közreműködése nélkül nem következett volna be a magyar zsidóság tragédiája.

Lehotay Veronika:

A zsidótörvények és rendeletek végrehajtása a mezőcsáti járásban⁹

Dolgozatomban a holocaust témakörének egy eddig fel nem dolgozott részével, a mezőcsáti járás zsidóságának történetével foglalkozom. E közel kétszáz éves időszakból az 1939–1944 közötti időszakot vizsgálom jogtörténeti szempontból. A legfontosabb kérdés ebből a szempontból az, hogy a zsidóellenes törvényeket és központi rendeleteket hogyan hajtotta végre a helyi bürokrácia. Kinek a feladata volt a végrehajtás megszervezése, irányítása és ellenőrzése helyi szinten? Melyek azok az utasítások, alsóbb szintű rendeletek, határozatok a járásban, amelyek

Nagy Noémi:

A kegyetlen és szokatlan büntetések tilalma az Amerikai Egyesült Államok bírói gyakorlatában¹⁰

Dolgozatomban az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának nyolcadik kiegészítésében foglalt kegyetlen és szokatlan büntetések tilalmát, az arra épülő bírói gyakorlatot vizsgálom. A témával különösen aktuális foglalkozni, hiszen a számos nemzetközi egyezmény ellenére a tapasztalat az, hogy a mai napig szerte a világon gyakoriak a kegyetlen büntetések, a népi pírások, a kínzások. Választásom azért esett az amerikai joggyakorlat vizsgálatára, mert az Egyesült Államok Alkotmánya a világon egyedülállóan nagy hatást gyakorol az európai kultúrkörben, s a szabadságjogi eszme megfogalmazása terén egyértelműen mintának te-

kinthető. A „sötét középkorban” a büntetés célját (megelőzés, megtorlás) minél kegyetlenebb büntetések alkalmazásával látták elérhetőnek. A 17–18. század racionalista bölcselői – Grotius, Locke, Thomasius, Wolff, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, az enciklopédisták és Beccaria – léptek fel először a kínvallatás és a barbár, szükségtelen fájdalomokat okozó büntetések ellen. Követeléseik a felvilágosodás állami térnyerésével (a győztes forradalmakkal, a felvilágosult abszolutizmus intézkedéseivel) nyertek jogi megfogalmazást. A második világháború után számos nemzetközi egyezmény született, amelyek deklarálják a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmát: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, az ENSZ Közgyűlése által 1984. december 10-én elfogadott Egyezmény stb. Az USA Alkotmányának nyolcadik kiegészítése – az 1791-es Bill of Rights részeként – a „cruel and unusual punishments” (kegyetlen és szokatlan büntetések) formulát használja. A Punishment Clause-ként emlegetett klauzula értelmezési szempontjait a Supreme Court mérföldkönek számító ügyek sokasága során bontotta ki. A 20. század közepére a szövetségi legfelsőbb bírúk eljutottak annak explicit kinyilvánításához, hogy a klauzulát nem a 18. századi jelentéstartalommal, a megfogalmazók eredeti szándéka szerint kell értelmezni, hanem a tisztesség fejlődő elveinek megfelelően (the evolving standards of decency), ami a társadalmi haladást jelzi. Ezen szemlélet képviselői nem a korábbi nemzedékek jelenre vonatkozó parancsaként fogják fel az Alkotmányt, hanem egyfajta zsinórmértékként, amelynek érvényesítéséhez a társadalom folyamatos jóváhagyása szükséges. Az egyes jogesetek tanulmányozása során arra a következtetésre jutottam, hogy az Alkotmány dinamikus, a mindenkori nép erkölcsi érzékén alapuló értelmezése doktrinális változáshoz vezetett: kiterjesztette a Punishments Clause 18. században uralkodó alkalmazási körét. Ezen fejlődési ív felvázolásánál elegendő egy-egy azonos témára koncentrálni: a korábbi és újabb jogeseteket összevetni: az Atkins vs. Virginia-ügyben döntés született arról, hogy tilos értelmi fogyatékosokat kivégezni, a Roper vs. Simmons-ügy óta pedig nem lehet fiatalok elkövetőit halálra ítélni. 1989-ben még mindkettőre lehetőség volt. (lásd: Penry vs. Lynaugh- és Stanford vs. Kentucky-ügy) Megállapítható, hogy az amerikai bírósági gyakorlat egyértelműen a jogok kiszélesítésének irányába halad.

ezekhez elengedhetetlen az anyagi jog vázlatos ismertetése, azonban arra törekedtem, hogy ne ez legyen a meghatározó. Így dogmatikai kérdésekbe akkor bocsátkozom, ha arra a bírói gyakorlat lehetőséget nyújt. Munkámmal tulajdonképpen egy helytörténeti és egy jogtörténeti témát kombináltam. Témaválasztásomat két tényező befolyásolta. Az egyik az, hogy az utóbbi években visszaállították az ítéltáblákat, a másik pedig, hogy a két világháború közötti büntetőjog-alkalmazás vizsgálata eddig kívül maradt az ezzel foglalkozók érdeklődési körén. Kutatásom során ügyeltem arra, hogy dolgozatom ne sablonosan bemutatott jogesetek sorozatából álljon.

A tanulmány elkészítését több mint 7 hónapi levéltári kutatás előzte meg a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban. Ennek indoka, hogy a VII 2/b főcsoportszámú iratanyag még nincs összerendezve, ezért elsősorban a polgári és büntetőjogi iratokat kellett szétválasztanom, majd az így szelektált anyagból a számomra megfelelőt kigyűjteni. A joganyag feldolgozásnál a teljességre törekedtem, amelynek útjában csak az állt, hogy a bíróság korábbi épületét a világháborúban bombatámadás érte, amelynek következtében több irat megsemmisült, illetve használhatatlanná vált. A levéltári kutatás mellett a korszakra vonatkozó szakirodalmat is feldolgoztam, amelynél a legnagyobb figyelmet a korabeli tankönyvekre, szakkönyvekre, publikációkra fordítottam.

Dolgozatomban egy hipotézist állítok fel, ez a „következettlenül következetes” joggyakorlat elmélete. Ezzel azt akarom mondani, hogy az ítéltábla a tárgyalat bűncselekmények megítélésénél sokszor eltér a Csemegi-kódextől, illetve az általa képviselt elvektől. Ennek okát két tényezőben látom. Az egyik a korszak szociológiai, történelmi adottságaiból vezethető le, a másik pedig a jogtudományban bekövetkező dogmatikai változásokból. Mivel ez egy jogtörténeti dolgozat, ezért az utóbbi ok/okok vizsgálata dolgozatomban központi eleme. Ez a változás pedig nem más, mint a pozitivisták és közvetítő irányzat megjelenése Magyarországon. A kutatás ezek hatásait vizsgálta a legfontosabb büntetőjogi intézményekre, de nem általánosságban, hanem a bírói jogalkalmazásban. Nem tértem ki valamennyi jogintézményre, mivel ez a dolgozat elsősorban a jogalkalmazásról szól, ezért csak azon eseteket vizsgáltam, amelyek gyakorlati relevanciával bírnak. Így pl. a bűncselekmény fogalmi elemeinek átértékelése, a büntetés kiszabása, a jogos védelem, a súlyosbító körülmények stb. Ezek tartalmában olyan változás következett be, ami sokszor nem, vagy csak nehezen feleltethető meg a klasszikus elveket valló Csemegi-kódexnek.

Papp László:

A Btk. XVIII. és XX. fejezetének alkalmazása a Debreceni Ítéltáblán 1920–1925 között¹¹

Dolgozatomban célja az emberi élet és testi épség elleni bűncselekmények vizsgálata a debreceni ítéltáblán 1920–1925 között. A címből is adódik, hogy kutatásomban célja nem az ezen bűncselekményekre vonatkozó büntetőjogi szabályok bemutatása, hanem azok bírói megítélése. Mind-

Salgó László Péter:

Az 1844:2. tc., a magyar nyelvről és nemzetiségről – különös tekintettel a törvényjavaslat alsótáblai vitájára¹²

A dolgozat az 1844:2. tc.-et dolgozza fel. A törvénynek mind jogi, mind történeti előzményei több mint ötven évre nyúlnak vissza. Az első nyelv-

törvényt 1791-ben hozta az országgyűlés, a magyar nyelv művelésének történeti előzményei az újkorban egészen Mária Teréziáig és II. Józsefíg nyúlnak vissza. A 19. század első harmadának végén a magyar nyelv egyre nagyobb teret hódított. A kor kiemelkedő magyar államférfijai is látták ezt, körükben nem is volt kérdés a magyar hivatalos nyelv (leszámítva azokat, akik szerint a magyar nyelv nem eléggé kiművelt ezen feladathoz), csak a bevezetés módszerét illetőleg gondolkodtak különbözően.

Az államnyelvvé válást látszólag egy tiszta törvényi fonalon lehet végigkövetni. Az országgyűlésben (az alsótáblán) mindenki magyar nemzetiségű vagy érzelmű volt, így a nyelv bevezetésének alig volt akadálya. Leszámítva persze a horvátokat, akik az 1843/44. évi országgyűlésen latinul való felszólalással egy olyan sorozatot indítottak el, amelyben jól kikristályosodott a szembenálló két párt (konzervatívok és reformpártiak) véleménye, és megnyilvánult az utóbbiak alsótáblán levő többsége.

Azonban észre kell vennünk, hogy az országgyűlésen kívül nagyon jelentős harc dúlt a magyarság és a nemzetiségek között. A diétán szinte csak a magyarság képviseltette magát. A mindennapokban élesen előtűnt az, hogy a magyarok saját országukban csak relatív többségben vannak, és Bécs sem őket támogatja. A magyarság politikai nemzetté kívánt válni, a nemzetiségeket pedig sértette a magyarság minden egyes lépése, mely nemzeti ébredésüket és kibontakozásukat hátráltatta. A magyarság csak jogos lépésekről beszélt, hogy saját nyelvét érvényesíthesse, a nemzetiségek ellenben erőszakos magyarosításról beszéltek. Kérdéses: vajon kinek van igaza? Azt kell mondanunk, hogy a magyarság többsége nem riadt vissza az „asszimilációs politikától”, azonban csak egy kisebb csoportjuk tartotta sürgetőnek ezt a feladatot, és lépett fel ennek érdekében. Mindennek ellenére ez a vékony réteg elég volt arra, hogy eszközözül szolgáljon a nemzetiségek propagandájának, amely erőszakos magyarosításról beszélt.

A tanulmányban a két szál külön-külön dolgozom fel. A diétai tárgyalásokat az *Országgyűlési Napló* és Kovács Ferenc munkája alapján dolgoztam fel, míg a nemzetiségekkel való ellentétek tárgyalásának gerincét Arató Endre és Horváth Mihály művei adják.

A dolgozat végén a két szál egyesül, s fel kell tennünk a kérdést: vajon jó lépés volt-e a törvény? Pontos választ nem tudunk adni, ez a nézőpont nagyon szubjektív. Sokáig jogosnak vélték, majd a 20. században egyre inkább olyan munkák jelentek meg, amelyek a nemzetiségi politikát elhibáztottnak tartják. Lehetett volna több jogot adni a nemzetiségeknek, de abban a korban nem ez volt gyakorlat. És ehhez járuljon hozzá még egy mondás: „Ha a kisujjad nyújtod segítségül, az egész karodat elveszik.”

Szilágyi Gábor:

Szövetségbe forrt szabad hivatásrendek?

Teleki Pál alkotmánytervezete és az osztrák példa¹³

A dolgozat tárgya a keresztényszocialista államszervezeti elképzelések bemutatása – két dokumentum alapján. A kutatás alapvető célja az volt, hogy feltárja a 20. század első harmadában válságba került polgári demokratikus parlamentarizmust meghaladó eszmék egyik variánsát, amely kevésbé volt radikális, mint a vele egy időben megjelent fasizmus és nemzetiszocializmus egyfelől, illetve a bolsevik kommunizmus másfelől. A dolgozat azt is vizsgálja, hogy ez valóban önálló variáns-e, avagy a jobboldali diktatúrák egyik arculata. Bevezetésképpen néhány mondatban szól a keresztény társadalmi tanítás gyökereiről, annak iskoláiról. A vizsgálat tárgyához képest bővebben kitér az osztrák és a magyar eszmétörténeti fejlődésre. Az 1934-es osztrák alkotmány a dolgozat egyik központi vizsgálati tárgya. A jogszabály kihirdetésének körülményei (kormányrendeletben jelent meg) jelzik a nem parlamentáris kormányzás megjelenését. A dolgozat a hivatásrendi szervezés legpregnánsabb megjelenését, az új parlament szabályozását elemzi. A rendes és rendkívüli törvényhozás bemutatásának keretében kitér a hivatásrendi képviselő választásának és működésének leírására, majd elemzi a kormány és a parlament kapcsolatát (a parlament határozatainak nem kötelező volta, a népszavazás, mint megkerülő eljárás), illetve tárgyalja a rendkívüli törvényhozás kapcsán a kormány túlhatalmát. A dolgozat további részei a magyar fejlődéssel foglalkoznak. A Teleki-féle alkotmánytervezet részletes elemzése előtt annak környezetét tárgyalja. Megemlíti a jogtudományban, a publicisztikában megjelenő igényeket egy új, rendies alkotmány kidolgozására. Kiemeli Mikecz Ödön volt igazságügy-miniszter 1941-ben tartott előadását, amelyben a reform szükségességéről beszélt, kiemelve a választási rendszer, a képviselőház összetétele és működése újraszabályozását, valamint az államtanács felállításának szükségességét. Mikecz jogállamiságon túllépő téziseit főleg a konzervatív elit tagjai bírálták. A dolgozat röviden ismerteti a reformról tartott képviselőházi vitát is. Teleki Pál alkotmánytervezete a dolgozat másik központi tárgya. Teleki az időszűségről és a mintakövetésről kifejtett véleménye után tér rá az országgyűléssel kapcsolatos elképzeléseire; a képviselőházat hármasszervezési elv mentén választatná: politikai elv – hivatásrendi elv – műveltségi elv. Teleki a hivatásrendeket nemcsak az egyes gazdasági ágazatokhoz tartozók összességét tömörítő szervezetnek tételezi, hanem ilyennek tekint bizonyos, nem gazdasági jellegű „hivatás”-közösségeket is (papok, köztisztviselők, anyák rendje). A felsőháznak Teleki kevesebb teret szentel, alapvetően helyesnek tartja az 1926-os megoldást. A dolgozat kitér a Teleki által felkért véleményezőkre (pl. Kozma Miklós, Hóman Bálint, Serédi Jusztinián) válaszainak tömör, vázlatos ismertetésére is.

A dolgozat végkövetkeztetése: keresztényszocialista modell vegytisztán nem valósult meg, az adott korban nem is volt rá esély, az egyes országok vagy belesodródtak a második világháborúba, vagy szélsőségesebbé vált a diktatúra (Portugália).

Való Viktor:

A kormányforma tényezőinek változása 1848–1849-ben¹⁴

Kutatásomnak három célja volt: (1) bemutatni, igazolni a kormányforma tényezőinek legitimitását és jogfolytonosságát; (2) az országgyűlésre, a végrehajtó hatalomra és az államfőre vonatkozó (jog)szabályok leírása, egymáshoz való viszonyuk ábrázolása, mivel ez adja a kormányformára vonatkozó ismerveket, amelyekből következtetni lehet annak mikéntjére; (3) olyan tanulmányt készíteni, amely nem darabolja fel szakaszaira az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc időszakát, hanem egységesen és folytonosságában mutatja be ezen intervallum kormányformáit.

A kutatás tárgyát a kormányforma tényezői, azaz a legislatíva, az executíva, illetve az államfő, valamint az ezekre vonatkozó (jog)szabályok adták.

A kutatás módszerei közül kiemelném, hogy alkotmányjogi aspektusból kiindulva közelítettem meg a kutatás tárgyát, de segítségképp kitágítottam az alkotmánytan, azt pedig az államtan irányába. Mivel az alkotmányjogi szabályokból lehet a kormányformára következtetni, illetve tényezőinek változását is abból lehet meg tudni, ezért az ilyen jellegű jogszabályokból és más normákból is merítve vezetem le a metamorfózisokat.

A folytonosság szemléltetése és a normák bemutatása véggett leíró módszert is igénybe vettem. Hipotetikus módszerrel is éltem, például akkor, amikor a parlamentáris köztársaság – quasi – kikiáltását vezetem le.

A kutatás eredményeként végig lehet kísérni a magyar államszervezet legitim és jogfolytonos működését az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc alatt.

A legfontosabb levonható következtetés az, hogy a parlament és a végrehajtó hatalom szerepe ekkor felértékelődött, és – a hatalmi ágak elválasztásának köszönhetően – egymáshoz való viszonyuk átértékelésével gyökeret vert hazánkban a parlamentarizmus eszméje.

Bakos Kitti:

A gyámság intézménye a római jogban és hatása Werbőczy Hármaskönyvére¹⁵

A múlt rejtélyes és titokzatos, így titokzatos a római jog és hazánk története is. Sok megválaszolatlan kérdést rejtenek magunkban a hiányos és egymásnak

ellentmondó források, az eltérő társadalmi viszonyok. Egy másik kor, egy másik gondolkodásmód miatt érdekes e téma számomra.

Dolgozatomban a két korszak szabályozását összehasonlító elemzésben kívánom részletezni. A római jogban szabályozott gyámság intézményének csupán azon összetevőit szeretném mélyrehatóan bemutatni, melyek hatással voltak a korabeli magyar gyámsági viszonyok alakulására és a *Tripartitumra* is.

Az ismertetést a gyámság fogalmával kezdem, amelyet Werbőczy Paulustól vett át, s a két definíció szinte teljesen megegyezik egymással. Bemutatom a gyámság fajtáinak differenciálódását is; felvetődik a kérdés, Werbőczy hogyan tudja beépíteni e római jogi sorrendet (végrendeleti, törvényes és rendelt gyámok) a feudális viszonyok vagyonszövetségi rendjébe. Nagyon érdekes kérdéskör az, hogy a római jogban kik lehettek a gyámsági jogviszony alanyai, és ez mennyire hatott ki a *Hármaskönyv* szabályozására. Rómában a serdületlenek és a nők álltak gyámság alatt (amennyiben hiányzott a meghatározott potestas), míg Werbőczy ide sorolta a serdületleneket is. Itt a szerző önmagával is elmentmondásba keveredett, ahogy római jogi mintára megpróbált különbséget tenni a gyámság és a gondnokság között. Hogyan oldható fel e probléma? Fontos újítása volt a *Tripartitumnak*, hogy bevezette a gyanús gyámok intézményét. Ennek alapját két római jogi actio adta: az actio de rationibus distrahendi és az accusatio suspecti tutoris elemei kombinálódnak benne.

Az imént felsorolt témakörök azok, amelyek a *Tripartitum* passzusaiába beépülve meghatározzák annak a gyámságra vonatkozó rendelkezéseit. A Werbőczy által végzett kodifikációs folyamat és a római jogi elemek átvétele nem vezetett a magyar jog romanizálásához, de elősegítette korabeli jogunk tudományos szintre emelését. Szépen ötvözi az ősiségre épülő magyar családi és vagyoni rendet a római jog klasszikus intézményeivel, a római jogtól eltérő szabályozásokat a feudális társadalmi viszonyok indokolják. Ezt a sajátosságot fűszerezi annak kutatása, hogy vajon ezek a haladó szabályozások hogyan érvényesülhettek a mindennapokban.

A római jogi fejezetek kidolgozásánál nagyszámú jeles szakirodalom segítette munkámat, míg a magyar jog szabályozásának bemutatásakor főleg a *Hármaskönyv* forrásaira támaszkodtam, mert e területen néhány neves jogtörténész átfogó kutatásain kívül kevés szakirodalom áll rendelkezésünkre.

Dolgozatomban szeretnék hűen rávilágítani a római jog gyámsági intézményeire és ennek Werbőczyre, illetve a *Tripartitumra* gyakorolt hatására, amelyben felfedezhető a két eltérő fejlettségű jog harmóniája, de olykor a különbségek is kidomborodnak az eltérő társadalmi viszonyok miatt.

Buda Zsuzsanna:

A Tabulae Pompeianae Sulpiciorum bemutatása és három jogeset elemzése¹⁶

Kutatásom célja a Pompejiben talált viasztáblák, s ezeken keresztül a Sulpicius-bankház, a jogügyletek elemzésével pedig a bankügyletek sajátosságainak bemutatása.

A dolgozat első fejezete a Vezuv kitöréséről és azokról a körülményekről számol be, amelyek lehetővé tették az okiratletet megmaradását. Emellett tárgyalja a leletek sajátos elhelyezkedését és az ezzel kapcsolatban felmerült kérdéseket.

A második fejezet általánosságban foglalkozik az ókori okiratok, ezen belül is a viasztáblák bemutatásával, és kitér a Pompejiben előkerült táblák egyedi szerkezeti felépítésére.

A harmadik fejezet tárgyalja a bankárok általános szerepét, elnevezésüket, társadalmi megítélését és a Sulpicius-bankház bankárait.

A további három fejezet egy-egy jogügyletet tartalmaz. Az első ügylet egy kölcsön felvétele, amelyet pignusszal biztosítanak. A pignus elhelyezésére egy locatio conductio kötött. Mindhárom szerződéstípus általános szabályait bemutatva tér ki a dolgozat az okiratok tartalmára.

Az ötödik fejezetben egy mandatum és egy interrogatio in iure található. A fejezet fő témája a mandatummal kapcsolatos értelmezési problémák, a különböző álláspontok bemutatása és rövid kitérés az interrogatio in iure tartalmára.

Az utolsó fejezet egy peregrinus nő számára nyújtott kölcsönügyleteket dokumentáló nomina arcariát foglalja magába. Az okiratokat mind szerkezeti, mind tartalmi szempontból bemutatom.

A táblák elemzése a technikai lehetőségek fejlődésével egyre pontosabbá válik, és ez az eredményeket, értelmezéseket is továbbfejleszti. Számos lehetőség és információ rejlik még ezekben a dokumentumokban.

Pozsonyi Norbert:

Damnum iniuria datum¹⁷

A dolgozat témája annak feltárása, hogy miként is szabályozták a jogellenes dologrongálást (damnum iniuria datum) az ókori Rómában.

Az actio legis Aquiliae elnevezésű kereset a pönális actiók jellemzőit viseli magán, ezért a dolgozat büntetőjogi szemléletből vizsgálja a lex Aquilia szabályozási rendszerét, annak ellenére; hogy ez közvetve a mai (kontinentális) kártérítési jog alapja.

A dolgozat nagyobb terjedelemben foglalkozik az iniuria fogalmával, azzal, hogy mit is fedett ez a fogalom a lex Aquilia alkalmazásában. A dolgozat írója a lex Aquiliában használt iniuria fogalmat speciális jellemzői miatt iniuria legis Aquiliaenak nevezi. Ez a specialitás abban rejlik, hogy

nem szabad az iniurián kizárólag a jogellenességet érteni, mert ez megtévesztő lehet, ha abból a jogellenességi definícióból indulunk ki, hogy jogellenes mindaz, ami jogszabályba ütközik, mert ez csak az iniuria legis Aquiliae megállapíthatóságának objektív oldalát fedi. A szubjektív oldalon vizsgálni kell, hogy az elkövető szándékosan vagy gondatlanul járt-e el. Ezek alapján a dolgozat írója az iniuria legis Aquiliae objektív oldalon a hatályos jogi értelemben vett jogellenességgel, szubjektív oldalon pedig a bűnösséggel azonosítja. E két oldal megléte konjunktív feltétel, mert valamelyik hiánya kizárja a lex Aquilia által használt iniuria megállapíthatóságát. A dolgozat megpróbálja átfogni a dologrongálásra vonatkozó szabályozás fejlődési történetének főbb állomásait a XII. táblás törvény korától egészen a iusztinianuszi kodifikációig.

A dolgozat írójának az volt a célja, hogy a *Digesta* 9. könyvének 2. tituluszában található fragmentumokat a ma hatályos büntetőjogi dogmatika által megteremtett alapokra vetítse rá, annak érdekében, hogy a római jog kazuisztikus világát közelebb hozza a mai kor emberéhez.

Radványi Anna:

Pretium debet esse verum certum et iustum¹⁸

A dolgozat a római jogi adásvételi szerződés kapcsán a vételárat vizsgálja. Választ keres arra a kérdésre, hogy a szerződő felek mennyire szabadok a pretium meghatározásában: milyen követelményrendszernek kell a vételárnak megfelelnie ahhoz, hogy érvényes adásvételi szerződés jöjjön létre. A címet adó elv egyes elmeinek vizsgálatára koncentrálva minden egyes elemzési szempontot a rendelkezésre álló római jogi forrásokból kiindulva dolgoz fel. A vonatkozó forráshelyek fordításainak bemutatása után – amelyek egy-két kivétellel mind a dolgozat szerzőjének munkái – tér át az adott fragmentumhoz kapcsolható érdemi kérdések tárgyalására. A német és angol *Digesta*-fordításokkal való összehasonlítás alapján több helyen utal az egyes fordítási nehézségekre, lehetséges megoldásokra. A forrásanyag feldolgozása mellett kerül sor a vonatkozó szakirodalmi anyag ismertetésére.

A pretium „certum” mivoltának példákkal való bemutatása és alapvető fontosságának kiemelése mellett a dolgozat a „verum” és a „iustum” jelzőket vizsgálja. A két fogalom: valóságos, való és az igazságos megkülönböztetése különösen hangsúlyos. Objektív követelmény ugyanis, hogy a pretium verum legyen, e nélkül nem beszélünk emptio venditióról. Az azonban, hogy a vételár igazságos legyen, már nem határozható meg ilyen egyértelműen. A szerződő felekre van ugyanis bízva, hogy az adott helyzetben, saját körülményeik között mit tekintenek igazságosnak. Az adásvételi szerződés természetéből fakad, hogy mind az eladó, mind a vevő saját előnyüket helyezik előtérbe. Ezt érzékelve mondja az Ulpianus által a D. 4, 4, 16, 4-nél hangsúlyozott jogelv: „...in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire”. A circumvenire – circum-

scribere engedélyének terjedelmét vizsgálva a dolgozat a vonatkozó forráshelyek szövegkörnyezeti összefüggésben való elemzése, valamint az adásvétel bonae fidei jellegének hangsúlyozása alapján egyértelműen elhatárolja a fogalmat a dolustól.

A vételár igazságossága kapcsán kerül bemutatásra a laesio enormis intézménye, mely a fent említett jogelv tételes jogi korlátjaként, valamint a iustum pretium érvényesüléseként értelmezhető. Ez az intézmény csak kivételesen és szűk körben érvényesül a római jogban, a középkorban azonban már alapvető jelentőségűvé válik. A dolgozat bemutatja a laesio enormist a Codex Iustinianusban megjelent formájában, említés szintjén kitér az egyes interpolációs elméletekre, majd két középkori munkát elemez: Azo Portius vonatkozó glosszarészletét, valamint Bartolus kapcsolódó kommentárját, amelyek alapján rámutat arra, hogyan váltak a római jog szabályai a ius commune részévé.

Szabó Melitta

A gyámság intézménye az ókori Rómában¹⁹

A dolgozat célja az ókori római gyámság intézményének ismertetése. A téma átfogó kutatását azért tartom fontosnak, mert hozzájárulhat a gyámság jelenlegi intézményeinek, szabályainak mélyebb megértéséhez. (A mai európai államok ugyanis sokban alapoznak a római jogi szabályokra.)

Elsőként a gyámság fogalmát tisztázom, majd a gyámság egyes típusainak ismertetésére térek rá, amelyet a kizáró és felmentési okok szemléje követ.

A dolgozat következő részében a gyámi felelősség (feladatok és köteleességek, indítható keresetek), valamint a gyámság megszűnésének kérdését tárgyalom.

Összességében azt kell látnunk, hogy az évszázadok folyamán hogyan alakult át a gyámság a gyámot megillető jogból az őt terhelő köteleességgé. Ezzel párhuzamosan fokozatosan kerültek előtérbe a gyámoltat védő intézmények és az őt megillető jogok. A téma fontosságát az is bizonyítja, hogy Iustinianus *Digestája* két könyvet is szentel a kérdésnek. Ugyanakkor a gyámság egyes típusai (nők gyámsága) ekkorra elsorvadtak, ami a modern jogfejlődés irányába mutat.

A római jogi gyámság intézményének pontos ismertetését azért is tartottam szükségesnek, mert a továbbiakban ezt a magyar jogfejlődéssel kívánom összevetni.

A dolgozat alapját az 1866-tól kezdődően Magyarországon megjelent római jogi tankönyvek tematikai felépítése és tényadatai képezik. Ezt bővítettem, nemzetközi kitekintésként, három angol nyelvű forrással. A tényadatok pontosítása és a minél közvetlenebb kutatás érdekében a *Digesta* magyar fordításban még meg nem jelent, angol nyelvű könyveit lefordítottam, valamint igyekeztem saját szempontrendszereket kidolgozni (pl. a gyámság viselése alóli felmentési okok csoportosítása).

Várad Ágnes

Az atipikus szerződések előzményei a római jogban²⁰

A modern kötelmi, pénzügyi és gazdasági jog kapcsolódásának sajátos területe az atipikus szerződések témaköre. Szabályozásuk polgárjogi szempontból kevésbé tisztázott. A Polgári Törvénykönyv hatályos rendszeréből nem tárható fel a különböző szerződések egymáshoz való viszonya, a csoportosítás alapjául szolgáló kritériumok összessége, s így a kör esetleges bővítése is nehézségekbe ütközhetne.

A dolgozat tárgya, az atipikus tényállások kezelése és szerepe a római jogban, mely a mai jog elméleti megalapozása szempontjából is megállapításokat szolgáltathat.

A *Digesta* és az *Institúciók* vonatkozó fragmentumai alapján a praescriptis verbis actio volt a megfelelő eljárási eszköz az átlagostól eltérő, a szerződési rendszerbe nem illeszthető megállapodások érvényesítésére.

A dolgozatban az actio kialakulásáról és szerepéről alkotott nézeteket, az eljárási jog rendszerében elfoglalt helyét és konkrét alkalmazását mutatom be a források elemzésével és jelentős római jogászok véleményének felhasználásával.

Az egyes fejezetekben a kiindulópontot ezek a konkrét forráshelyek képezik. A *Corpus Iuris Civilis* anyagából származó hivatkozások mellett feldolgozásra került a gausi *Institúciók*, valamint a Lenel-féle *Edictum Perpetuum*.

Ezt követően a különböző értelmezési lehetőségeket tárom fel, nemcsak a már klasszikusnak számító római jogi szakirodalom alapján (többek között Windscheid, Jhering, Kaser munkái nyomán), hanem a nemrégiben megjelent kutatások felhasználásával is német, angol, spanyol és orosz nyelvterületekről.

Végül a szerkezeti egységek az atipikus szerződések vonatkozásában jelentős tapasztalatok megfogalmazásával, következtetések levonásával zárulnak.

Megállapítást nyer, hogy a praescriptis verbis actio a pactumban kikötött kamatköveteléstől a neves-névtelen szerződéseken át a szerződésekhez kapcsolódó mellék-egyezményekig terjedően alkalmazható a megegyezések kikényszerítésére.

Így a kereset a szerződési rendszer belső logikájába nem illeszthető, a mindennapi életben mégis nagy számban előforduló megállapodások méltányolásának eredménye.

A vezérfonal az adott szó ereje, jelentősége, az ahhoz való ragaszkodás és az ennek következményeként előálló igények processzuális szinten történő érvényesíthetősége, melyet elsősorban a praescriptis verbis actio biztosított a római jogban. Így nyílt lehetőség a megállapodás teljesítésére, és bizonyította, hogy az elsősorban kereskedelmi célú megállapodásoknak minden körülmények között eljárási garanciája, védelme van.

A modern jogban az atipikus szerződések jelentősége ugyanebben áll. Ha folytonosság nem is, de bizonyos logikai egyezés kimutatható a római jogi jogsegély célkitűzésével: az átlagostól eltérő, atipikus viszonyok rendezése a jogrendszer általános elvei alapján, a tételes jogban kialakult kötelmi szemlélet megbontása nélkül.

Jegyzetek

- ¹ A kivonatokat A szerzők az OTDK szervező bizottságának kérésére a konferencia -kiadvány számára készítették.
- ² Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár
- ³ Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Szüdeczky-Kardoss Irma, CSc, az ELTE ÁJK tiszteletbeli tanára
- ⁴ Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár
- ⁵ Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Balogh Judit egyetemi docens
- ⁶ Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Szabó István egyetemi docens
- ⁷ Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Szekeres Róbert egyetemi adjunktus
- ⁸ Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezetők: dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár, dr. Horváth Attila egyetemi docens
- ⁹ Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Peres Zsuzsanna egyetemi adjunktus
- ¹⁰ Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Sipta István intézetigazgató, egyetemi tanár
- ¹¹ Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar – Téma-

- vezető: dr. Herger Csabáné egyetemi docens
- ¹² Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezetők: dr. Balogh Judit egyetemi docens, dr. Varga Norbert egyetemi tanársegéd
- ¹³ Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Ruszoly József egyetemi tanár
- ¹⁴ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Horváth Attila egyetemi docens
- ¹⁵ Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Máthé Gábor intézetvezető egyetemi docens
- ¹⁶ Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Jakab Éva tanszékvezető egyetemi tanár
- ¹⁷ Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Jakab Éva tanszékvezető egyetemi tanár
- ¹⁸ Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Jakab Éva tanszékvezető egyetemi tanár
- ¹⁹ Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar – Témavezető: dr. El Beheiri Nadja tanszékvezető egyetemi docens
- ²⁰ Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Szabó Béla tanszékvezető egyetemi tanár
- ²¹ Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar – Témavezető: dr. Kállay István egyetemi docens

Alkotmánytörténeti konferencia az osztrák–magyar kiegyezés 140. évfordulója alkalmából

A Gödöllői Királyi Kastély Kht. és az MTA Jogtörténeti Albizottsága 2007. május 25-én nemzetközi alkotmánytörténeti konferenciát szervezett, amelynek fő témáját a dualizmus államának egyes érdekes aspektusai képezték. A konferenciára az eseményhez méltó, egyben az Osztrák–Magyar Monarchia történetéhez szorosan kapcsolódó helyszínen, a Gödöllői Királyi Kastély helyreállított barokk színházában került sor.

A konferencia kezdetén a résztvevőket köszöntötte Gödöllő város alpolgármestere, majd a kastélyt kezelő kht. igazgatójaként, egyben főszervezőként Révész T. Mihály. Az előadások tematikájukban kapcsolódtak az 1867. évi kiegyezés után létrejött államszervezethez, de a szorosan vett alkotmánytörténeti előadásokon kívül államelméleti és magánjog-történeti előadások is gazdagították a kínálatot.

Máthé Gábor *A dualizmus állama* címmel tartotta a bevezető előadást, amelyben rámutatott a közjogi konstrukció egyediségéből és a történelmi helyzet sajátosságaiából adódó vitákra az osztrák és a magyar közjogászok között. A közös minisztériumok és a közös minisztertanács problematikáján kívül kitért a Pragmatica Sanctioban kinyilvánított egység és oszthatatlanság közjogi következményeire is. Kimutatta, hogy

ennek ellenére a Magyar Királyság nem csupán egy önálló tartománya volt a Habsburgok birodalmának, hanem önálló államisággal rendelkezett.

A közjogi problémák alapos bemutatásához kapcsolódott Kajtar István *A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai* című, talán kevésbé jogi, mint inkább kultúrtörténeti előadása. A „császári és királyi” jelző jelentésétől, a horvát–magyar kiegyezés szimbólumokban való megjelenésén át a korszakot mindkét országgrészben jellemző reprezentatív épületek szimbolikájáig érdekes példákkal szemléltette. A szimbólumokban különösen gazdag katonai hagyományok, a közös hadsereg esküszövegei, a hadilobogók egymástól való, apró eltéréseinek szimbolikus jelentősége után megismerkedhettünk a dualizmus korának sajátos magyar „ellenszimbólumaival” is: Kossuth Lajos és II. Rákóczi Ferenc kultuszának kiteljesedésével.

A következő előadást Balogh Judit tartotta, kevésbé közjogi jellegű, de nem kevésbé érdekes témában, *Közös érdekű ügyek a dualizmus rendszerében* címmel. Bemutatta ennek az ügycsoportnak a célszerűségtől vezetett kialakulását és folyamatos átalakulását, a közös bank és a külkereskedelem mellett kitért az előbb közösen, majd külön intézett vámügyekre, végül a közösen kezelt államadósság problémájára.

Thomas Simon igen érdekes előadásában a dualizmus államszervezetének rendszertani besorolásáról értekezett (*Staatenverbindungen um 1867*). Ennek keretében ismertette a Jellinek által felállított államszervezeti kategóriák főbb jellemvonásait, az igazgatási szövetségektől az államszövetségen és a reálunióig át a szövetségi államig. Vizsgálódásába a reálunióknak tekintendő Osztrák–Magyar Monarchia sajátosságai mellett bevonta a szintén számos rendszertani problémát felvető Német Szövetség, majd az Észak-német Szövetség problematikáját is.

Szabó István előadásában (*A végrehajtó hatalom gyakorlása a Monarchia két államában*) a kettős állam-szervezet végrehajtó hatalmának összefonódását és egyben elkülönülését mutatta be. A végrehajtó hatalom, azon belül is a király és a miniszterek felelősségét vizsgálta egy olyan közjogi konstrukcióban, ahol a közös és a közös érdekű ügyeket részben a két kormány látta el a rájuk vonatkozó nemzeti, azaz különbözően megfogalmazott törvények és felelősségi rendszer alapján.

Wilhelm Brauner az osztrák alkotmánytörténet egyik fontos állomásait, az osztrák császári cím 1804. évi létrejöttét ismertette (*Der österreichische Kaisertitel*). Kimutatta, hogy ez a cím a letenni kényszerült német-római császári cím pótlására született, de még annál is kevésbé rendelkezett területi kötődéssel, s egyértelműen a Habsburgok dinasztikus címe volt, nem rendelődött hozzá konkrét territórium, hanem a mindenkor Habsburg-uralom alatti területek jelölésére szolgált.

Mezey Barna *Az igazságügyi politika kialakítása a kiegyezés rendszerében* című előadása rávilágított a frissen önállóságot nyert magyar politikai élet és az önálló, felelős kormányzás nehézségeire. Néhány igen szemléletes anekdota kapcsán szólt Horvát Boldizsár, a polgári származású igazságügyi miniszter magyar jogpolitikát és kodifikációt formáló tevékenységéről és ezen keresztül a dualizmus magyar jogpolitikájának megteremtéséről.

Ruszoly József a kiegyezés peremén lejátszódott eseményekről, az erdélyi választójog alakulásáról nyújtott képet előadásában (*Választók és választások Erdélyben, 1866–1872*). egyben forrásokat is a hallgatóság rendelkezésére bocsátva. Az 1848. évi népképviselői választójogtól a kiegyezést követő egységesítésig követte végig az erdélyi országgyűlések választását és lefolyását.

Révész T. Mihály igen élvezetes előadásában (*A kiegyezés a magyar politikai sajtó tükrében*) a kiegyezést követő és részben az azt megelőző korszak sajtóéletét, az egyes vezető politikusok sajtóval kapcsolatos maga-

tartását vizsgálta; Kossuth Lajos és Deák Ferenc ilyen szempontú összehasonlítása igen érdekes tanulságokkal szolgált. Előadása második felében Révész T. Mihály a sajtóigazgatás és a sajtóvétségek szankcionálásának kérdésével foglalkozva rávilágított a szabad és színvonalas sajtó fontosságára az alkotmányos államrendezkedés megvalósításához.

Homoki-Nagy Mária *A magánjogi kodifikáció és a kiegyezés* című előadásában igen sok példán keresztül érzékeltette azt a „küzdelmet”, amely az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a magyar szokásjog között zajlott le a 19. század második felében Magyarországon. Az ősiség eltörléséből és az ezáltal talaját veszített vagyonjog átalakításának kihívásából kiindulva kimutatta, hogy a magyar szokásjog fejlődőképes volt, s az osztrák magánjognál dogmatikailag kevésbé tisztán, de nagyon pragmatikus módon, azonos jellegű ügyekben azonos eredményre vezetett.

Christian Neschwara *Österreichische Recht in Ungarn* című előadása különösen tanulságos volt; egy osztrák jogtörténész szemszögéből vizsgálta a magyar jog befogadó készségét és az osztrák jog fejlesztő szerepét. Az oktrojált, de korszerűbb osztrák joghoz való viszony bemutatása után az Országbírói Értekezlet eredményeit ismertette egy külső szemlélő szemével.

A konferencia érdekes kiegészítését, egyben lezárását jelentette a japán származású Rei Yashiki előadása (*Modernisierung der Staatsidee von Meiji-Restauration [1867] bis japanische Reichsverfassung [1899], unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses zu Österreich–Ungarn und Europa*). Elvonatkoztatva a dualizmus konkrét kérdéseitől, hazájának alkotmánytörténetébe, a japán állam és állami ideológia modernizációjába engedett betekintést.

A konferencia egy napba sűrített, igen tömör programjával alkalmas volt arra, hogy az osztrák és magyar egyetemi hallgatókat is magában foglaló hallgatóság bepillantást nyerhessen a dualizmus kutatásának jelenlegi állásába.

Frey Dóra

A gödöllői kastély színházterme

• **2007. február 1-jén, az Egyetemi Könyvtár Dísztermében** nyílt meg a *Diákokból professzorok. Válogatás az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből* című kiállítás, amelynek anyagát Kissné Bognár Krisztina, az Egyetemi Levéltár munkatársa válogatta. A tárlat az ELTE több mint 350 éves történetének legfontosabb iratanyagait, tanácsulési jegyzőkönyveit, a tudományos fokozatok megszerzését tanúsító nyilvántartásokat, az egyetem épületeit, az ott oktató professzorok munkásságát és az

egyetemi hallgatók, valamint a diákélet dokumentumait mutatja be – többek között az egyetem Pázmány Péter által 1635-ben kiadott alapító levelét, a Mária Terézia által kibocsátott Diploma Inauguralét, az Egyetem nagy szabadalomlevelét, az 1780-ban adományozott kari pecséteket, az 1848-as egyetemi nagypecsétet.

HÍREK

- **2007. február 1-jén, a Politikatörténeti Intézetben** Kovács Árpád, az Állami Számvevőszék elnöke és Bozóki András egyetemi tanár mutatta be a **Napvilág Kiadó Demokratikus köztársaság Magyarországon** című történeti fotóalbumát, valamint *Köztársaság a modern kori történelem fényében* című tanulmánykötetét (az utóbbiról recenzió olvasható e számunk 76–78. oldalán).
- **2007. február 7-én, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Tanácstermében** került sor a Kar szokásos **könyvbemutatójára**, amelyen a Kar oktatóinak legújabb munkáit – a Kar 2006-ban megjelent 36 könyvéből hatot – kollégák és pályatársak mutatták be. A Hamza Gábor szerkesztette *Magyar Jogtudósok* című sorozat harmadik kötetéről Nótári Tamás, a *Liber Amicorum – Studia Ida Hágelmayer dedicata* című, tisztelegő tanulmánygyűjteményről Horváth István, Kerezi Klára *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája* című munkájáról Lévy Miklós, Sente Zoltán *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet* című könyvéről Lövétei István, a Rácz Lajos által szerkesztett *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az újkori Európa jogfejlődéséről* című tanulmánykötetről Máthé Gábor, valamint Hamza Gábor és Nótári Tamás *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* című könyvéről Rácz Lajos adott élvezetes méltatást.
- **2007. február 14-én a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság** Csendőrség-történeti Szakosztálya a budapesti Ady Endre Művelődési Otthonban *Csendőrség-történeti szimpóziumot* rendezett.
- **2007. február 14–15-én, a Politikatörténeti Intézet konferenciatermében** rendezték meg *Az ötvenedik. Az 1956-os forradalom és szabadságharc évfordulója a tudományban és a közgondolkodásban* című **tudományos konferenciát**, amelyen Borhi László, Ripp Zoltán, Vida István, Eörsi László, Tóth Eszter Zsófia, ill. Hovanyecz László, Gellériné Lázár Mária, Feitl István, Jalsovszky Katalin, Boros Géza, Egry Gábor tartott előadást. Anderle Ádám, Balázs Eszter, Joó András, Konok Péter, Nagy Mihály Zoltán, Pankovics József, Simon Attila és Takács Róbert a forradalom nemzetközi vonatkozásairól beszélt, majd levetítették Martinidész László és Körtési Béla *Dr. Szobonya Zoltán*, valamint Dékány István *Az én 56-om* című dokumentumfilmjét.
- **2007. február 15-én, 81 éves korában** elhunyt dr. Benedek Ferenc, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának volt tanszékvezető egyetemi tanára, dékánja.
- **2007. február 21-én, a Magyar Történelmi Társulat Műhelybeszélések** című vitasorozatának 3. előadásaként, az MTA Székházában Urbán Aladár egyetemi tanár tartott **előadást** *Az első felelős magyar miniszterelnök: gróf Batthyány Lajos* címmel.
- **2007. február 22-én, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium égiske** alatt az Országos Igazságszolgáltatási Tanács budapesti Szalay utcai aulájában, **tudományos konferenciát** tartottak *A korrupció elleni küzdelem jogi és szervezeti eszközei* címmel. Kondorosi Ferenc államtitkár megnyitója után a téma európai uniós, politikai, kormányzati, jogalkotási, rendészeti stb. aspektusairól előadást tartott Györgyi Kálmán, Lengyel László, Petrétei József, Lékó Zoltán és Sepső Tibor, Kárpáti Krausz Zsuzsanna, Báger Gusztáv, Finszter Géza, Belovics Ervin, Frankberger Ferenc, Szabadfi Árpád, Bencze József, Balázs Dezső, Németh Gyula.
- **2007. március 1-jén, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán** a Paczoly Péter, Felek Gábor és Nagy Zsolt mutatta be **Pokol Béla** tanszékvezető egyetemi tanár **könyvtárlógiáját** (*Politikaelmélet, Szociológiaelmélet, Jogelmélet*).
- **2007. március 6-án, az Estók István dandártábornok** által vezetett Sátoraljaújhelyi Börtön és Fegyházban (3980 Sátoraljaújhely, Kazinczy u. 35.) **megnyílt Magyarország első börtönmúzeuma**. A *Büntetés-végrehajtás Múzeuma* eredeti és utángyártott tárgyakkal, írásos dokumentumokkal mutatja be a büntetések és a büntetési eszközök változásait az ókortól egészen napjainkig. A múzeum kialakításában, berendezésében mintegy 20 fogvatartott vett részt. A múzeumot dr. Petrétei József igazságügyi és rendészeti miniszter, dr. Holló József altábornagy, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, valamint Szamosvölgyi Péter, Sátoraljaújhely város polgármestere nyitotta meg.
- **2007. március 8-án, a budapesti Egyetemi Könyvtár Dísztermében** a könyvtár főigazgatója, Szőgi László nyitotta meg a *Megmaradsz-e, ennyi kell – Válogatás az Egyetemi Könyvtár restaurált kincseiből* című **kiállítást**, amelyet a könyvtár Régi Nyomtatványok Tára, a Kézirat- és Ritkaságtár, valamint az Egyetemi Levéltár munkatársai állították össze. A tárlat bemutatja az utóbbi években restaurált levéltári anyag válogatott darbjait, valamint – a Könyvtár értékes kódexein, korvináin, ősnomtatványain és más kincsein keresztül – a restaurálás különböző módszereinek fejlődését a középkori kolostori könyvtárak gyakorlatától kezdve a 18–19. század ellentmondásos restaurálási szemléletén át egészen a legmodernebb pergamenöntési, sőt digitalizálási módszerek megjelenéséig.

- 2007. március 21-én, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tanácstermében került sor **Kende Tamás** *Küzdelem és káosz a közszolgáltatási szektor állami támogatásával és finanszírozásával kapcsolatban Európában* című PhD-értekezésének hivatalos vitájára. A bíráló bizottság elnöke Harmathy Attila akadémikus, a disszertáció bírálói Deák Dániel és Dunay Pál voltak.
- 2007. március 23-án, a győri Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Karán, a Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola keretében, került sor **Benjámin dr. Szigeti Magdolna** egyetemi adjunktus *Németország második világháború utáni államépítése, alkotmány-jogi helyzete és az újraegyesítés* című PhD-értekezésének védésére és nyilvános vitájára. Az értekezés bírálói Stipta István és Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanárok voltak, a bíráló bizottság elnöki tisztét Szigeti Péter egyetemi tanár töltötte be.
- 2007. március 28-án, az **Andrássy Egyetem Tükörtermében** Kengyel Miklós, az Andrássy Egyetem rektora mutatta be **Hamza Gábor** *Wege der Entwicklung des Privatrechts in Europa* című kötetét, amely a Schenk Verlag GmbH (Passau), illetve a Dialóg Campus Kiadó (Budapest–Pécs) gondozásában jelent meg.
- 2007. március 30-án, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar dékáni dísztermében került sor **Koncz Ibolya Katalin** *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon* c. PhD-értekezésének nyilvános vitájára. A bíráló bizottság elnöke Lévy Miklós, a disszertáció opponensei Balogh Elemér és Mezey Barna egyetemi tanárok voltak.
- 2007. március 30-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Dísztermében, Az Európai Jog Világszövetsége (FIDE) Magyar Tagozat Egyesület, az ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszéke, a Jean Monnet Center of Excellence és a CompLex Kiadó Kft. Szervezésében *A következő ötven év* címmel **jubileumi konferenciát** rendeztek *a Római szerződés aláírásának 50. évfordulója alkalmából*.
- 2007. április 5-én, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Kari Tanácstermében került sor **Lukácsi Tamás** *Hermész szobra a fában – Arisztotelész és álmaink állama* című PhD-értekezésének nyilvános vitájára.
- 2007. április 12-én, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Kari Tanácstermében és Pázmánytermében rendezték meg a *Justitiától a bírói pálcáig (Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok II.)* című tudományos konferenciát. A plenáris ülésen Karácsony András, Jany János, Mezey Barna, Kabódi Csaba, Révész T. Mihály, Bertényi Iván, Kajtár István, Kengyel Miklós, Nagy Janka Teodóra, Szabó Béla, *A hatalom szimbolikája* c. szekcióban Szádeczky-Kardoss Irma, Pandula Attila, Vitek Gábor, Varga Norbert, Völgyesi Levente, Kardos József, Horváth Attila, Décsy Sándor, *A jog jelképei és processzusai* című szekcióban Béli Gábor, Homoki-Nagy Mária, Barna Attila, Koncz Ibolya Katalin, Nótári Tanás, Balogh Judit, Bató Szilvia, Bódiné Beliznai Kinga, Schweitzer Gábor és Pap András László tartott előadást.
- 2007. április 13-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Doktori Iskolája *Egyszer volt, hol nem volt az állam...* címmel **doktorandusz-konferenciát** rendezett. Az öt szekció (Ideológia és politika; Magyarország: állam és politika; Államok a nemzetközi szinten; Államelmélet, politikaelmélet; Európai Állam és európai államok) előadásait Bihari Mihály, a doktori iskola vezetője, valamint Körösi András, Navrácsics Tibor és Szabó Márton részvételével kerekasztal-beszélgetés követte a politikatudományi doktori képzésről.
- 2007. április 13–14-én, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara *Jogtörténeti Tudományos Diákköri Konferenciát* rendezett a Gödöllői Királyi Kastélyban. Közjogi, Magánjogi és Büntetőjogi Szekcióban tartottak előadásokat.
- 2007. április 20-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Dísztermében **ünnepi konferenciát** rendeztek **Harmathy Attila** egyetemi tanár, az MTA tagja *tiszteletére*. Előadást tartott Bihari Mihály, Hamza Gábor, Király Miklós, Lehoczkyné Kollonnay Csilla, Lenkovics Barnabás, Molnár Miklós, Németh János és Sári János.
- 2007. április 24–26-án, Balatonfüreden rendezték meg a **XXVIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának tanácskozását**. A Szakmai Bizottság elnöke Máthé Gábor professzor volt. A konferencia előadásainak rezüméit a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara önálló kötetben tette közzé. A Jogtörténeti és Római Jogi Tagozat anyagát e számunk 86–96. oldalain is közöljük.)
- 2007. április 25-én, a Magyar Történelmi Társulat Műhelybeszélgetések című vitasorozatának keretében **Szász Zoltán IV. Károly kísérletei a Monarchia megmentésére** címmel tartott előadást.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bathó Gábor, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék; **Deres Petronella**, PhD hallgató, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Frey Dóra**, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék; **Horváth Attila**, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogi Történeti Tanszék; **Juhász Botond**, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történeti Tanszék; **Képes György**, PhD, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék; **Kertész Gábor**, főiskolai adjunktus, Általános Vállalkozási Főiskola, Kecskemét; **Koncz Ibolya Katalin**, PhD, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történeti Tanszék; **Mezey Barna**, CSc., tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék; Prof. Dr. h. c. JUDr. **Peter Mosny**, CSc., Pavol Jozef Šafárik Egyetem Jogi Kara, Állam- és Jogi Történeti Tanszék, Kassa; Em. O. Univ. Prof. Dr. iur. DDr. h.c. **Werner Ogris**, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs; **Ruszoly József**, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogi Történeti Tanszék; **Sándor István**, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék; JUDr. **Erik Štenpien**, PhD, egyetemi adjunktus, Pavol Jozef Šafárik Egyetem, Jogi Történeti Tanszék, **Südi Gergely**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék; **Szalóki Gergely**, PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Szekeres Róbert**, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történeti Tanszék; **Szilágyi Péter**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogelméleti Tanszék; **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék

E lapszám megjelenését a Miskolci Egyetem Jogi Történeti Tanszéke támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogi Történeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetésével mellé közzöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget Word programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;

- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;

- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;

- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;

- az évszámok és az oldalszámok közötti kötőjelet kérünk használni;

- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;

- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;

- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

STUDIEN

FÖGLEIN, Gizella: Der Friedensvertrag von Paris und die Sozialdemokratische Partei	1
HORVÁTH, Attila: Geschichte der Theorie und der Praxis der Versammlungsfreiheit in Ungarn bis 1989	4
KONCZ, Ibolya Katalin: Rechtsgeschichtliche Analyse der Hexenprozesse im Komitat Borsod	15
MEZEY, Barna: Boldizsár Horvát im Landtag von 1861	19
Werner OGRIS: Zwei Eheschließungen zwischen den Häusern Habsburg und Jagello im Jahre 1515	29

WERKSTATT

DERES, Petronella: Regelungsgeschichte der Bewertung von Straftaten unter Alkoholeinfluss gemäß dem materiellen Strafrecht (von den Anfängen bis zur einschlägigen Bestimmung des Csemegi-Kodexes)	36
KERTÉSZ, Gábor: Konkursverfahren und Konkursstraftat in der Reformzeit	40

VORTRAG

Peter MOSNÝ: Die Slowakei in den Konzeptionen der im Entstehen begriffenen Tschechoslowakei	46
RUSZOLY, József: Das Nationalitätengesetz vom 28. Juli 1849 und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa ...	52

DISPUT

SZILÁGYI, Péter: Über die Frage der gesetzlich deklarierten Unrechtmäßigkeit und des berechtigten Widerstands – im Zusammenhang mit Endre Ságvári	63

RUNDSCHAU

Festschriften zum 65. Geburtstag von Gábor Máthé – SZEKERES, Róbert	70
Über Neunzehnhundertsechsfünfzig im Licht von Dokumenten. Sub clausula 1956 – VÖLGYESI, Levente	73
Englischsprachiger Studienband über die ungarische Revolution von 1956 – BATHÓ, Gábor	75
Die Republik im Licht der Geschichte der modernen Zeit – KÉPES, György	76
Kapitel aus der europäischen Kulturgeschichte des Rechts – SÁNDOR, István–SZALÓKI, Gergely	78
Falsche Kenntnisse. Über die Ph.D.-Dissertation von Gábor Béli: Die vier Richter der Adelligen. Erste Epoche der Tätigkeit von Stuhlrichtern 1268–1351 – JUHÁSZ, Botond	83
Gedanken über die Finale der Konferenz (OTDK), über die Sitzungen der Abteilungen Rechtsgeschichte und Römisches Recht – SÜDI, Gergely	84
Abstracts der Vorträge in den Sektionen Rechtswissenschaft und Römisches Recht	86
Verfassungsgeschichtliche Konferenz zum 140. Jahrestag des österreichisch-ungarischen Ausgleichs – FREY, Dóra ..	96

NACHRICHTEN

Die Autoren dieses Bandes	100

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte
Eötvös-Loránd-Universität

Titelbild:

VUKOVICS, Sebő (Fiume, 1811 – London, 17. November 1872):

Jurist, Mitglied der liberalen Opposition in der Reformzeit, Landtagsabgeordneter im Jahre 1848, Oberregierungskommissar von Südungarn, Justizminister der Szemere-Regierung zwischen 2. Mai 1849 und 11. August. Seine 1856 in London erschienen Memoiren ist eine wichtige historische Quelle (Hrsg. Ferenc Bessenyei [Budapest, 1894], später Tamás Katona [Budapest, 1982])

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Pector Järveld (Tallinn), Prof. Dr. Günter Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Dr. Mezey Barna

Druck: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7

MAGYAR KORMÁNYPROGRAMOK 1867-2002

1. kötet: 1867–1944; 2. kötet: 1945–2002

A szerkesztőbizottság elnöke: Kiss Péter

A Miniszterelnöki Hivatal és az Országgyűlési Könyvtár gondozásában készült könyv úttörő vállalkozás. Történelmünk utolsó másfél évszázadának kormányprogramjait – a kormányzat legfontosabb feladatait, céljait magában foglaló cselekvési programjait, az egyes kormányok működésének alapvető dokumentumait – teljességre törekedve (az 1848–1849. évi kormányok programkezdeményeivel, valamint a parlamentben el nem hangzott programokkal együtt), szövegűen publikálja. A történelmi múlt feltárásában fontos, hiánypótló mű joggal számíthat a közélet szereplőinek, a politikai és történelmi kutatásnak, a felsőoktatás oktatói és hallgatói karának, a sajtónak, a közgyűjteményeknek, továbbá a nagyközönségnek az érdeklődésére is. A kétkötetes könyv Romsics Ignác bevezető tanulmánya, a korabeli programszövegek és adatok mellett számos más tényanyagot is tartalmaz: a kormányfők arcképét, adatait, a kormányok működési idejét, tagjainak pontos névsorát stb.

ISBN 963 9221 54 6 – Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004, 859 p. + 860–1725 p.

PARLAMENTI VITÁK A HORTHY KORBAN. I-II. KÖTET

Válogatta, szerkesztette, az előszót, a bevezető tanulmányt és

a jegyzeteket írta: Boros Zsuzsanna

Rejtjel Politológia Könyvek 25.

A kötet a Horthy-korszak parlamenti vitatípusaiból (Horthy Miklós kormányzó megnyitó beszédei, törvényjavaslatok, költségvetési javaslatok, kormányprogramok, interpellációk, napirendi viták, mentelmi esetek vitái) közül hosszabb részeket, a kor egészéből válogatva. A kötetekben való tájékozódást a négy fejezetből álló bevezető tanulmányon (Parlamentarizmus a két világháború közötti Magyarországon) kívül jegyzetek, szakirodalmi jegyzék, életrajzok, képviselői névsorok, mandátum-megoszlási táblázatok segítik.

I. kötet: ISBN: 963 7255 29 X / 963 7255 29 8 – Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006, 399 p.

II. kötet: ISBN: 963 7255 29 X / 963 7255 31 1 – Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006, 400–839 p.

MAGYAR JOGTÖRTÉNET

Szerkesztette: Mezey Barna

Osiris Tankönyvek – 4., átdolgozott kiadás

A tankönyv szerzői az ország különböző jogi fakultásainak elismert joghistorikusai és szakjogászai. A kötet rendszeres feldolgozásban tárgyalja a jogrendszer fejlődését, a jogtanítást, a jog tudományos művelésének alakulását, a jogtörténetírás és a jogtörténet oktatásának nagy korszakait. Az intézménytörténeti fejlődés bemutatása során a könyv a magyar magánjog, a büntetőjog és a perjogok történetére koncentrált, mivel ezek képezik azt a három nagy történeti oszlopot, amelyre jelenlegi jogrendszerünk is támaszkodik. Az új, átdolgozott és új szerzők szövegeivel bővült kiadásban név- és tárgymutató mellett már marginálisok is segítik a tanulást és a kötet használatát.

ISBN: 978 963 389 901 4 – Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 516 p.

Herger Csabáné:

A NŐVÉTELTŐL AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVVEZETŐIG. A magyar házassági és köteléki jog és az európai modellek

Institutiones juris – Dialóg Campus szakkönyvek

A kötetben a szerző a magyar házassági köteléki jog alakulását követi nyomon a II. századtól a 19. századig, összehasonlítva a vonatkozó európai jog fejlődésével. A házasság fogalmának definiálása után az intézmény jogalkotási és -alkalmazási hatásköréről ír az állam és egyház viszonylatában, majd vázolja a polgári házasságkötés, valamint a válás kialakulását, fő modelljeit, magyarországi történetét. A munka utolsó két fejezetének témája a házassági köteléki jog modernizációjának bírósági gyakorlata és a magyar szekuralizált házassági köteléki jog értékelése az európai jogfejlődés tükrében. A kötet használatát irodalomjegyzék, a források listája és tárgymutató könnyíti meg.

ISBN: 963 7296 04 2 – Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2006

Kende János-Erényi Tibor-Feitl István-Palasik Mária-Ripp Zoltán: DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGOK MAGYARORSZÁGON 1918, 1946, 1989 – TÖRTÉNETI ALBUM

A kötet alkotói a három magyar demokratikus köztársaság történetének legfontosabb mozzanatait mutatják be írásban és képen, kiemelve a „születésnapokat”: 1918. november 16-át, 1946. február 1-jét és 1989. október 23-át, e napok történései köré gyűjtve az oda vezető eseményeket, a főszereplőket, a köztársaság alkotásait, hétköznapijait, az első két kísérlet drámáját, a demokrácia felszámolásának folyamatát, majd a harmadik, ma is fennálló Magyar Köztársaság „működését”, legfontosabb tényezőit – a demokratikus, többpárti választásokat, az alkotmányos intézményeket és azok szereplőit – mutatja be. A kötet a köztársasági gondolat, illetve a három magyar köztársaság eszméje folytonosságának bemutatására törekszik képviselői, dokumentumai, törvénykezése és a mindehhez tartozó fennmaradt képes dokumentáció segítségével.

ISBN: 963 935 084 7 – Napvilág Kiadó, Budapest, 2007, 224 p.